

బౌద్ధమహాయుగము.¹²

(హిందూదేశ చరిత్ర)

91720

12

శ్రీ య్య ది శ్రీ యు త

వేల్చూరి సత్యనారాయణ, బి. ఏ. గారిచే

రచి యింపఁబడియె.

మొదటి కూర్పు 1500

బెజవాడ:

ఆంధ్ర గ్రంథాలయ ముద్రాక్షరశాల (లిమిటెడ్) యందు

క. కోదండరామయ్యగారిచే ముద్రింపఁబడియె.

1925

[పీఠైటు రిజిస్టర్డు]

[వెల రు 2—4—0

చందాదారులకు రు 1—12—0

2

88

చిత్రపటములు.

౧. బుద్ధభగవానుడు.
౨. హరిణవనసమీపమునగల బౌద్ధస్తూపము (సార్నాథు)
౩. యానత్రయము.
౪. బౌద్ధయుగారంభమునందలి హిందూదేశము
ఆశోకుని స్తంభము, అలహాబాదు
సముద్రగుప్తు డశ్వమేధము చేసినప్పుడు వేయించిన
నాణెము.
౫. అజంతావిహారములోని చెక్కడపుపని
౬. ఎల్లోరాగుహలోని కైలాసము
౭. కనోజ్ లోని పురాతనమందిరము.

ప్రొ. పి. వేమన గౌరధాలయము,
హైదరాబాద్.

తొలి పలుకు

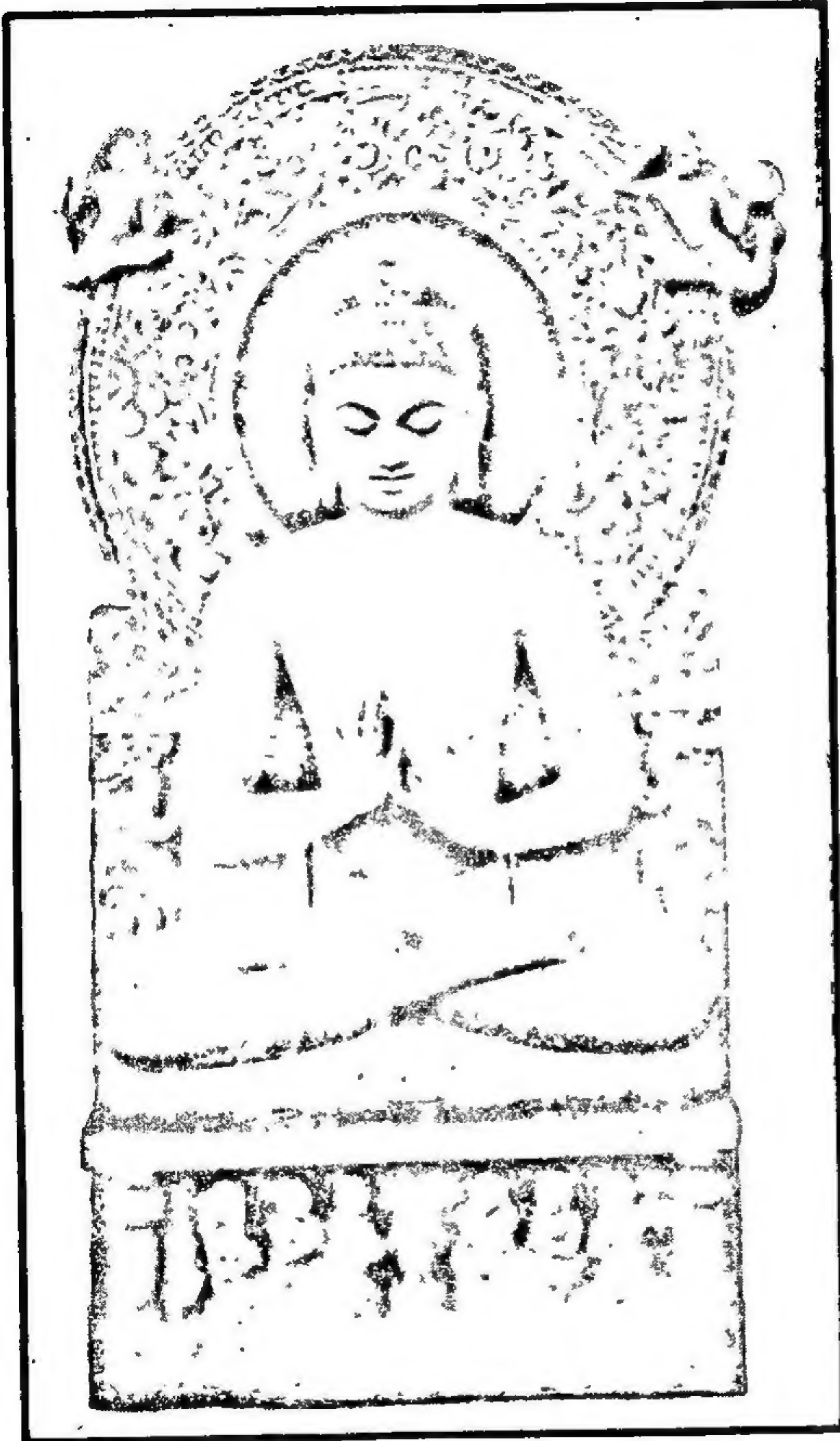
నేనీగ్రంథమును వ్రాయబూనుటకు రెండుమూడు కారణములుగలవు. ఆంధ్రవాఙ్మయమున చరిత్రగ్రంథములుమిగుల కొలదిగ నుండుటకటి. ఉన్నవైనను పాశ్చాత్యచరిత్రకారుల ననుసరించి, మన పాశ్చీననాగరికతను, పూర్వపుటొన్న త్యమును రాజ్యాంగవైభవమును, వాణిజ్యసంపదను, కళాకౌశలమును, రణపాశ్రీవీణ్యమును యథార్థముగ చిత్రింపకుండుటకటి. భారతయితహాసరంగమున స్వర్ణయుగ మనిపించుకొనిన శౌద్ధమహాయుగచరిత్రము మన తెనుగుభాషయందు లేకుండుటకటి. పాశ్చాత్యచరిత్రకారులచే వ్రాయబడిన హైందవచరిత్రలును, మనవారిచే వ్రాయబడిన తదనుకరణములును అసత్యకల్పనలతో నిండియుండుటచే అందలి చరిత్రాంశములను కాలనిర్ణయములను దిద్ది యథాతథముగ వ్రాయవలసిన యావశ్యకత యుండుటకటి.

మనభాషయందు చరిత్రగ్రంథములు మిగుల నపురూపముగ నున్నవి. దివంగతులైన లక్ష్మణరావుగారు తమహిందూమహమ్మదీయయుగముల వ్రాయకపూర్వము ఆంగ్లభాషాపరిచయములేని ఆంధ్రజనులు పఠింపగల చరిత్రగ్రంథములు మనభాషయందు లేవనియే జెప్పవలయును. ఇట్టి హైన్యస్థితి దేశమునకు మిగుల అనర్థదాయకము. అన్నిటికంటెను దేశభ్యుదయమున కెక్కుడుగ తోడ్పడునవి చరిత్రగ్రంథములే. తన చరిత్రనె దాను విస్మరించినజాతికి మోక్షములేదు. అజాతికి స్వాతంత్ర్యసౌఖ్యము గగనకుసుమము. మనపూర్వరాజ

TPLA126D143

2720

12

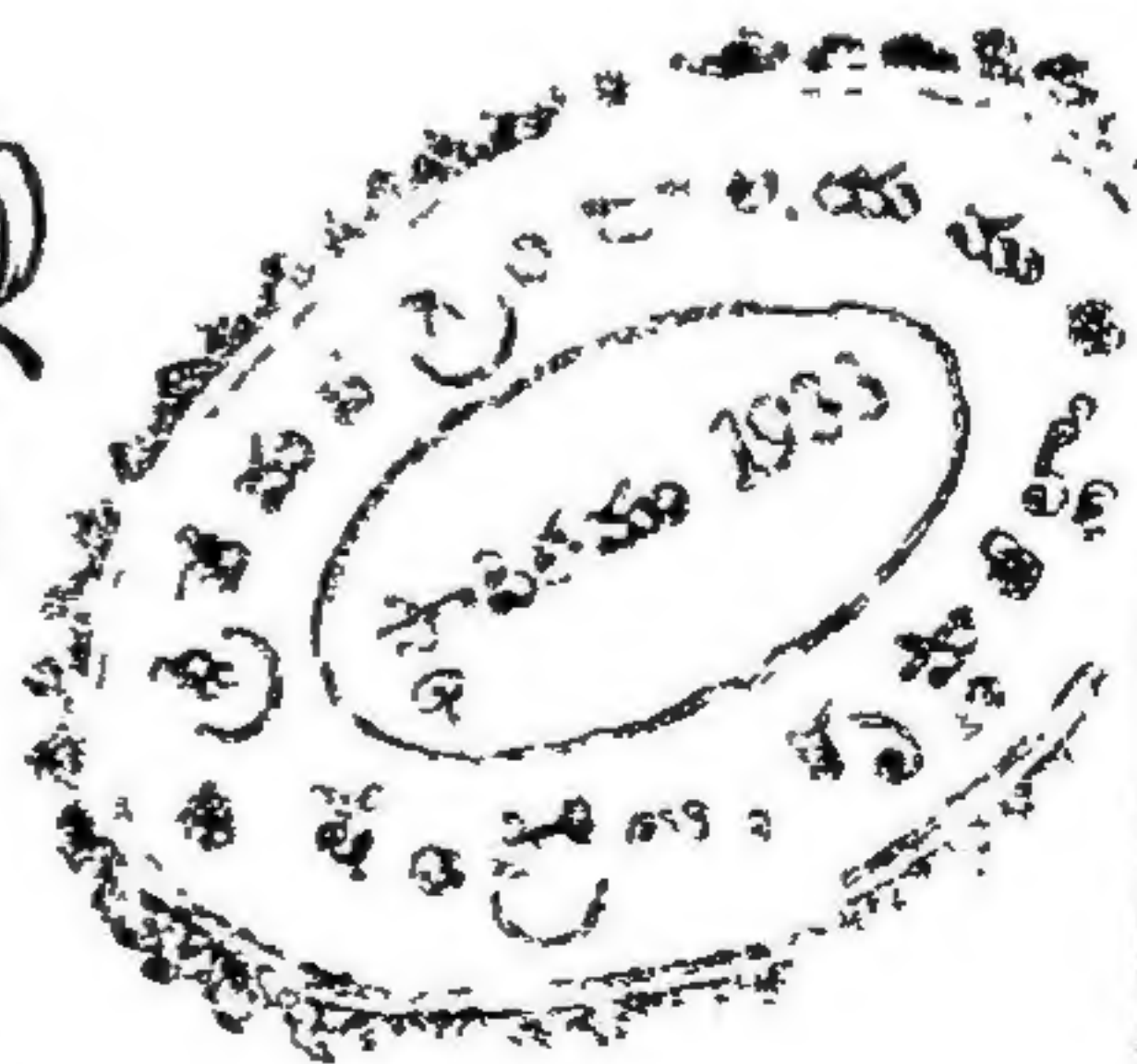
బుద్ధ భగవానుడు

ప్రతిష్ఠాపన క్రాంతి కాలమున,
ప్రతిష్ఠాపన కాలమున

కృతి సమర్పణము

మహదైశ్వర్యములతో తులదూగి సర్వసంపదల
కునిపట్టె . ఈ జగతీతలమునకెల్ల నాయకమణియై
పుణ్యభూమియై అధ్యాత్మిక తేజోవిరాజితయై సావన
సీమయై వెలిగిన మదీయ మాతృభూమిపద సరోజము
లకు ఈచిన్నిపొత్తమును సమర్పించుచున్నాను.-

—గృంథకర్త.

సంపాదకీయభూమిక

38 నెంబరు కుసుమమగు “బౌద్ధమహాయుగము” అను
 తిమూల్యగ్రంథమును రచించి మామండలి కొసంగినందు
 లకు సుప్రసిద్ధదేశభక్తులగు శ్రీయుత వేలూరి సత్యనారాయణ
 గారికి మేమెంతయు కృతజ్ఞులము. భారతేతిహాసమునందు
 బౌద్ధమహాయుగము అత్యంత తేజోవ్యయమగు ఆశ్వాసము.
 భరతఖండము సమస్తైశ్వర్యములతో తులతూగి ఉత్కృష్ట
 మగు నాగరకతకు జన్మభూమియై లోకమునకు నాయకమణియై
 ఆచార్యత్వమును పొంది ప్రపంచములోని ఇతర జాతులకు
 నాగరకతను, ధర్మమును ప్రసాదించి వానిని తరింప చేసినది.
 నాడు అజంతాగుహలలోని చిత్రరూపులను చెక్కిన శిల్పులు,
 యక్షనహూణుల దండయాత్రలనుండి భరతవర్షస్వాతంత్ర్య
 మును సొంతొందిన వీరాగ్రేసరులు, తక్షశిల, నలంద, అమరా
 వతి విశ్వవిద్యాలయములకు జగద్విఖ్యాతిగడించిన పండితోత్త
 ములు, వైద్య, జ్యోతిష, భూగర్భ, వేదాంత శాస్త్రములను
 రచించిన శాస్త్రజ్ఞులు, విదేశీయ యాత్రికులను అచ్చెరువంద
 జేసిన సుపరిపాలనము నిచ్చిన రాజ్యాంగవేత్తలు, నేటి భారత
 వర్షమునందు గానరావేమి? నాటి కళలు, శిల్పములు, నౌకా
 నిర్మాణము, ప్రకృతిశాస్త్రములు, పరిశ్రమలు, రత్నములు,
 ధనకాసులు, శౌర్యము, శీలము, ధర్మానురక్తి, నేడు గాన్నిం
 పవేమి? రెండువందల ఏండ్లక్రిందట ఈదేశమును ఆక్రమించిన
 పారతంత్ర్య మహాపిశాచి సమస్తమును మ్రింగివేసినది.

అమ్మహాఁయుగమునకు పునాదులు వైచినవాడు మహా
తపస్వి, అఖండత్యాగమూర్తి యగు బుద్ధుడు. బానిసత్వమునకు
నిరాశకును లోనైయున్న నేటి భరతవర్షమున మరల రెండు
వేల నాలుగువందల ఏండ్ల తరువాత గౌతమబుద్ధునివలెనే
సత్యము, అహింస యను సిద్ధాంతములను బోధించుచు ఒక
త్యాగస్వరూపి, తేజోరాసి మోహనదాసు గాంధీ భారత
స్వతంత్ర నినాదమును పూరించుచున్నాడు. నాటిబుద్ధునివలెనే
నేటిగాంధీ ఇతర జాతులయొక్క దృష్టిని లోకకళ్యాణపథము
నకై భరతవర్షమునకు త్రిప్పుచున్నాడు. కాలగర్భమున నేమి
ఢాగియున్నదో! స్వతంత్రయుతమును, తేజోవంతమును నగు
స్వర్ణయుగమునకు నేడు తిరిగి పునాదులు పడనున్నవేమో!
నాడు వేలకువేల హైందవయువకులు సంసారసుఖములను
త్యజించి సన్యాసదీక్ష గైకొని వాడవాడల తిరిగి బౌద్ధధర్మము
లను బోధించి స్వర్ణయుగమును స్థాపించియున్నారు. నేడును
స్వతంత్రసందేశమును వాడవాడలకు గొనిపోయి ప్రజలను
స్వతంత్రాభిలాషులుగను, ధర్మానురక్తులుగను చేయుటకు
వేలకు వేల త్యాగశీలురగు హైందవ యువకులు గావలసి
యున్నారు.

శ్రీయుత వేలూరి సత్యనారాయణగారు బౌద్ధమహా
యుగకథను హృదయాకర్షణముగ వ్రాసినారు. ఆంధ్రభాషకు
గొప్పసేవను చేసినారు.

మేము మొదట ఫాహియా^౬ భారతవర్షయాత్రను
మాత్రము ప్రచురింపదలచితిమి గాని కీర్తిశేషులగు శ్రీయుత

కొమరాజు లక్ష్మణరావుగారు హిందూమహాయుగమును వ్రాసిననాటికంటె నేడు బౌద్ధమహాయుగమునుగూర్చి పరిశోధన లెక్కువ జరిగి, అనేక నూతన గ్రంథములు వెలువడినందున వాటినిన్నిటిని శోధించి బౌద్ధమహాయుగమును ఆంధ్రమున ప్రత్యేకముగ వ్రాయవలసినదని మేముకోరిన కోరికను సత్యనారాయణగారు మన్నించి ఈగ్రంథమును వ్రాసినారు. గ్రంథము మేమనుకొనిన దానికంటె కొంచెము ఎక్కువ అయినది. 450 పేజీల గ్రంథమైనది. అందువలన చందాదారుల కీగ్రంథమును రు 1—12—0 ల కన్నతక్కువకు ఇచ్చుటకు వీలుకలుగలేదు. ఇతరులకు వెల రు 2—4—0.

నె 374 రు కుసుమముగ అనుబంధగ్రంథముగ “ఫాహియాను భారతవర్ష యాత్ర” ను గూడ ప్రకటించినాము. దానిని చందాదారులకు రు0—12—0 ల కీచ్చుచున్నాము. ఇతరులకు 1—0—0 వెల. ‘ఫాహియానా భారతవర్ష యాత్ర’ గూడ మిగుల మనోహరముగ వ్రాయబడినది. దానిని కొద్ది ప్రతులు మాత్రమే ప్రస్తుతము అచ్చువేయుచున్నాము. దానిని కావలెనని ప్రత్యేకముగ కోరినవారికి మాత్రమే పంపెదము.

ఆంధ్రలోకము ఇంక నెక్కువగ మామండలి నాదరించి మేము ఎక్కువగ భాషాసేన చేయుటకు సహాయము చేయవలెనని కోరుచున్నాను.

కార్యదర్శి, విజ్ఞానచంద్రికామండలి,

బెజవాడ.

విషయ విభాగ సూచిక

తొలిపలుకు.

- I బౌద్ధమహాయుగము, బుద్ధుడు. ౧-౨౬
బౌద్ధమహాయుగ వైభవము, బుద్ధుని జీవితము, బుద్ధుని
గుణశీలములు
- II బౌద్ధమతవ్యాప్తి. ... ౨౭-౩౪
బౌద్ధగ్రంథములు, సంఘములు. పరిషత్సభలు.
- III బౌద్ధమత సిద్ధాంతములు. ౩౫-౪౭
బౌద్ధ వైదిక మతములనుగల సాదృశ వైదృశ్యములు.
హీనయాన మహాయాన విభేదములు.
బౌద్ధమత క్షీణత.
బౌద్ధమతము చేసిన మేలు.
- IV మహావీర శంకరులు. ౪౮-౬౩
మహావీరుడు, జైనమత సిద్ధాంతములు. శంకరుడు.
- V ఆకాలమున విలసిల్లిన రాజ్యములు. ౬౪-౭౦
అంగ, మగధ, కాశీ, కోషల, కాళాంబీ, కురు పాంచాల, మత్స్య
శూరసేన, అశ్వక, అవంతి, గాఢార, కాఠ్‌భోజ, కాక్య, మల్ల,
వజ్జి రాజ్యములు.

(ii)

VI మగధరాజ్యవిజృంభణము, అలెగ్జాండరు
దండయాత్ర.

౭౧-౮౫

శిశునాగ నందవంశములు, అశాతశత్రువు, పారశీకులు గాడి.
నందవంశము, అలెగ్జాండరు దండయాత్ర. జీలమునది పరమున
సంగ్రామము, యవనదండయాత్ర ఫలితములు.

VII మౌర్యసామ్రాజ్యస్థాపనము, చంద్రగుప్తు
సార్వభౌముని పరిపాలనము.

౮౬-౧౨౪

పాంచాలవిప్లవము. చంద్రగుప్తుడు మగధసీంహాసనము నాక్రమిం
చుట - చంద్రగుప్తుని పరిపాలనము - మౌర్య-భ-పరిపాలనాకాఖ్యలు -
వేగులు - చంద్రగుప్తుని కరగ్రహణపద్ధతులు - న్యాయపరిశీలన.
వ్యవసాయ సౌకర్యములు - బాటలు - వాణిజ్యము - నౌకాన్యాసా
రము - పాటలీపుత్ర సైభవము - పాటలీపుత్రనగర పరిపాలన -
పంచాయతులు - నైస్యములు - పరిపాలన - సంఘము - చంద్రగుప్తు
సార్వభౌముని గుణశీలములు - దినచర్య - ఆవసానము - రాజ్యవిస్తీ
ర్ణము.

VIII అశోకుడు.

౧౨౫-౧౮౮

లిందుసారుడు - అశోకుడు - చరిత్రాధారములు - అశోకుని రాజ్య
కాలమున సంగ్రామదావాగ్నికీలలు - అశోకుని బాల్యము - పట్టాభి
షేకము - కళింగదండయాత్ర - బౌద్ధమతమును వ్యాపింపజేయుట -
పరదేశములకు ఉపదేశకుల సంపుట - బౌద్ధపరిషత్తు - అశోకుని తీర్థ
యాత్రలు - అశోకుని శిలాశాసనములు - శాసనములలోని భాషా
లిపులు - వివిధ శాసనములు - అశోకుని శిలాశాసనముల దలి ముఖ్యం
శములు - అశోకుని రాజ్యపాలనము - రాజ్యవిస్తీర్ణము - పరిపాలనా

(iii)

పద్ధతులు - రాజప్రతినిధులు - ఉద్యోగబలము - ప్రజలవిన్నపములు
 వినుట - ప్రజాసౌకర్యములు - చాటులు - ఔషధశాలలు - జుతుసంర
 క్షణము - న్యాయవిచారణ - వినయపత్యభూతదయలు - అన్యమత
 సహనము - ఆశోకునికట్టడములు - మార్కళిల్పము - భవనములు -
 ఆశోకుని స్తూపములు - సాందీస్తూపము - బౌరహటుస్తూపము.
 ఆశోకుని శిలాస్తంభములు - బౌద్ధమతములు - ఆశోకునికాలమునాటి
 శిల్పాల చాతుర్యము - ఇతరకళలు - విద్యావ్యాప్తి - సారిస్వతేభి
 వృద్ధి - ఆశోకుని గుణశీలములు - ఆశోకుని అవసానము.

IX మార్కసామ్రాజ్యాస్తమయము. శుంగ,

కాణ్వవంశములు.

... ౧౮౯-౨౦౧

ఆశోకునిపంతానము - దశనధసంప్రపాతులు - శుంగవంశము - ఖార
 వేలమిళిందుల దండయాత్రలు - పుష్యమిత్రుని ఆశ్వమేధయాగము -
 కాణ్వాయనద్విజాలు.

X ఆంధ్రరాజ్యప్రశంస, కుశుమారులు.

౨౦౨-౨౪౨

ఆంధ్రవిష్ణువంశము - కాలినాహనులు - కాలనాహనుడు - శ్రీముఖ
 కాలనాహనుడు - కృష్ణకాలనాహనుడు - శ్రీకాతకర్ణి - పూర్వోత్సంగ -
 అష్టవ - పులమావి - కాలనాహనుడు - హాలకాలనాహనుడు -
 మాండవి - పురీక సేన సుందరకాతకర్ణి - చకోరకాతకర్ణి - శివస్వాతి
 కాతకర్ణులు - యవనశక పహ్లావదండయాత్రలు - గౌతమీపుత్రకాత
 కర్ణి - వాళిష్ఠీపుత్రశ్రీపులమాయి - శివశ్రీశివస్కందులు - యజ్ఞశ్రీ
 కాతకర్ణి - ఆంధ్రసామ్రాజ్యవిచ్ఛిన్నము - ఆంధ్రసామ్రాజ్యవిభవము -
 ఆంధ్రసామ్రాజ్యవిస్తీర్ణము - ఉత్తర రాజ్యపద్ధతులు - వాణిజ్యము -
 కళలు - పరిశ్రమలు - వాఙ్మయము - శిల్పము - గృహాలయములు -

కార్తీకైత్యము - బౌద్ధవిహారములు, పరిశ్రమలు - వాఙ్మయము -
 ఆకాలమునాటి పట్టణములు - పల్లెలు - ఆంధ్రుల ఆచారము - నడ
 వడిక - యవన, శక, యూచీదండయాత్రలు - కుసానువంశము -
 బౌద్ధియా, పార్థియా రాజ్యములు - మిళిందుడు - పార్థియా రాష్ట్రము -
 శాకాయూచీల దామలు - కుసానువంశము - కుజలకరి కాడ్డీసీను.
 వినుకాడ్డీసీను - కనిమ్ముడు - కనిమ్ముని దిగ్విజయములు - బౌద్ధ
 మతము - చగుర్థబౌద్ధపరివర్తనాపథి - కట్టడములు - ఆకాలమునాటి
 శిల్పకళానైపుణులు - కనిమ్ముని విద్యావ్యాపంగము - వాణిజ్యాభి
 వృద్ధి - కనిమ్మునికడ సామియుద్ధము - కుసానుసామ్రాజ్యవిచ్ఛిన్నము.

XII గుప్తసామ్రాజ్యము. ... ౨౬౩-౨౯౫

గుప్తసామ్రాజ్యోదయము - స్వాతంత్ర్య సమరము - సామ్రాజ్య
 స్థాపనము - సముద్రగుప్తుడు - సముద్రుని దక్షిణజైత్రయాత్ర - సము
 ద్రగుప్తుని సామ్రాజ్యము - వైదికమతప్రాబల్యము - సముద్రుని
 గుణశీలములు - రెండవ చంద్రగుప్తుడు - చంద్రగుప్త విక్రమాదుక్కుని
 దిగ్విజయములు - ఘోషియా - యాత్రీసుడు - అతనివర్ణనలు - దేశ
 స్థితి - గాజ్యపాలనము - ప్రజల గుణశీలములు - బౌద్ధమతవ్యవస్థ - విక్ర
 మాదుక్కుని సర్వమత సమదృష్టి. కుమాగుప్తుడు - స్కందగుప్తుడు
 గుప్తసామ్రాజ్యవిసాళము - నరసి హగుప్త బాలాదిత్యుడు.

XIII గుప్తసామ్రాజ్యకాలమునాటిభారతవిప్లవము. ౨౯౬-౩౦౭

ఈకాలమునాటి రాజ్యాంగవిధానము - మతవ్యవస్థ - వాణిజ్య పథ -
 పట్టణములు - శిల్పవిద్య - చిత్రకళ - సారస్వతము.

XIV మాళవ సామ్రాజ్యము ... ౩౦౮-౩౧౫

విక్రమాదిత్యుడు. శిలాదిత్యుడు.

XV హర్షవర్ధనుడు. 3౧౬-3౪౯

హర్షనిదిగ్విజయములు. రాజ్యపాలనము. రాజ్యాంగము. నైష్యములు. విదేశములతోడి రాయబారములు. హర్షని బౌద్ధవ్యతిరేకముగా భావించినవత్సభ. సత్తోత్సవము. హ్యూనిత్యాగు. మహమ్మదు.

XVI ఉపసంహారము. 3౫౦-౪౩౧.

బౌద్ధమహాయుగముందలి రాజ్యాంగము - ఆకాలమునాటి ఆర్థిక పరిస్థితులు - కృషి, సంపద - కళలు - చిత్రశిల్పములు - సత్త్రములు - పారిశ్రామికజీవనము - వాణిజ్యవైభవము - పట్టణములు - గ్రామములు - గ్రామజీవనము - మతవ్యవస్థ - సాంఘికవ్యవస్థ - ప్రజల గుణశీలములు - రాజ్యము - పాలనాస్వతంత్ర్యము - జాతీయత - సంస్కృత - పారిశ్రామికము - నాటకములు - కాస్త్రములు - మనుస్మృతి - జ్యోతిషగణిత వైద్యకాస్త్రములు - వైద్యవిద్య - విద్యాసంపద - విద్యాపీఠములు - కాశీ - నలందా - ధాన్యకటకము - ఉద్దండపురము - విక్రమశిల - తక్షశిల - నవద్వీపములు - ఉజ్జయిని - గ్రంథాలయములు - విద్యావిధానము

వైభవమును, కళాసంపదను, వాఙ్మయశోభను భారతవీరులు
ప్రాచీన రణరంగముల ప్రవర్తించిన అసమాన సమరప్రావీ
ణ్యమును స్మరించి పులకాంకితులైనగాని భారతప్రజాభిదృష్టి
కథము అధోముఖమునుండి ఊర్ధ్వముఖమునకు మరలజాలదు.
అయ్యో నాదేశము అనుభావము మన హృదయాంతరాళముల
జనింపనేరదు. మనల బంధించిన దాస్యశృంఖలములు విడిపోవజా
లవు. స్వాతంత్ర్య జంఘానిలము మరల భారతభూమిని యధే
చ్ఛగము సంచలించనేరదు. స్వాతంత్ర్యదేవిపాదములకడ తమ
యుసురుల బలిదానమొసగ రణరంగమున నుకుకగల స్వాతం
త్ర్యయోధులు దేశమున నున్భవింపజాలరు. ఆర్యావర్తమున
ఆర్యవిజ్ఞానవాహిని మరల తరంగితమై ప్రవహింపనేరదు.
ఆర్యుల సహజప్రవీనులస్వరూపము భూతలమున విస్మృత
మైపోవకుండ నిలువనేరదు. భారతరాజ్యలక్ష్మికి కల్యాణము
చేకురజాలదు. ఇట్టి మహాకార్యముల సాధింపగల చరిత్రగ్రం
థముల వ్రాయుభారము ఆంధ్రయువకులపై నున్నది. తన్ద్రం
థముల నావరింపవలసిన భారము ఆంధ్రమహాజనులపై నున్నది.
ఇట్టిలోపమును గొంతవరకైన దీర్ఘగలదేమోయను నాశచే
నే నీగ్రంథమును వ్రాయ సాహసించితిని

మఱియు నేమికతముననోగాని ఆంగ్లచరిత్రకారులెవ్వ
రును మన 'ప్రాచీనాన్నత్యమును యధార్థముగ చిత్రింప
రైరి. అసూయయో, అజ్ఞానమో, నిరంకుశమో తెలియదు.
మన చరిత్రాంశములు వీరి హస్తములలో విరూపము జెంది
నవి. కాలనిర్ణయముల మాట వేరె జెప్పనేల? కాని మనవారలు
వాని యధార్థమును పరికించుటకై యణుమాత్రమైన ప్రయ

త్నించినపాపమున బోవలేదు. మనస్వాతంత్ర్యముతోడనే మన పరిశీలనాశక్తికూడ యంతరించినది. మనకు నంచి వెట్టినది ప్రిసాదమైనది. ఏ డంకన్ దొరయో, ఏ డిలఫాసిపండితుడో మనచరిత్రల వ్రాయవలసిన గతిబట్టినది. మనవేదాంతయతిహాస జ్యోతిష శాస్త్రగ్రంథముల మనము విస్మరించితిమి. ఏజర్మను దొరయో ఆంగ్లమున వ్రాసినగాని మనవేదములలో నేమి గలదో మనకు దెలియదు. కాళిదాసుని శకుంతలయందలి కవి తాచమత్కృతి, పాత్రోపాక్షణము, పదగుంభన, ఏ తెయిలరు దొరయో. మనకు జూపవలసిన దుస్థితి సంభవించినది. ఈగ్రంథమున ఆంగ్లచరిత్రకారుల గ్రంథములందు గన్పించు చరిత్రాంశముల, కాలనిర్ణయముల సవరించి యధార్థముగ వ్రాయబ్రయత్నించితిని. ఇంకను సవరింపవలసిన విషయములెన్నియేని యుండవచ్చును. తీవ్రచరిత్రపరిశోధనలవలనగాని ఇది సాధ్యము కానేరదు.

మన తెనుగుభాషయందు హిందూ, మహమ్మదీయ మహాయుగము లున్నవిగాని ఇతిహాసమున ప్రఖ్యాతినొందిన బౌద్ధమహాయుగచరిత్రము లేదు. ఇదియొక లోపమేగదా! ఈ లోపము గొంతవరకు తీరునను ఊహతోగూడ నేనీగ్రంథమును వ్రాయసాగితిని.

గ్రంథనామము.

ఈగ్రంథమునకు బౌద్ధమహాయుగమని పేరిడితిని. క్రీ.పూ.575. సంవత్సరము మొదలు క్రీ.శ.650 వరకును సుమారు వెయ్యివత్సరముల భారతవర్షచారిత్రము నిందు చిత్రిం

చితిని. ఈకాలమునే బౌద్ధమహాయుగమని బిలచితిని. బౌద్ధ
మతము క్రీ. పూ 575 సంవత్సర ప్రాంతమున నుద్భవమై
క్రీ. శ. 650 వరకును భారతవర్షమున ప్రచండముగ ప్రబలి
రాజ్యాంగ శిల్పవాఙ్మయములకు ప్రత్యేకస్వరూపముల నొస
గినది. బౌద్ధరాజ్యాంగ, బౌద్ధశిల్ప, బౌద్ధవాఙ్మయములు లోక
మున ప్రఖ్యాతములైపోయినవి. ఈకాలమునాటి శిల్పసంపదకు
చిత్రకళావైదగ్ధ్యమునకు, వాణిజ్యవైభవమునకు, ప్రజాసౌఖ్య
మునకు, రాజ్యాంగసౌష్ఠ్యమునకు, విద్యాపాటవమునకు,
జనుల విమలగుణవర్తనములకు కాదణభూతమైనది. ప్రాచ్య
పాశ్చాత్యఖండములలో భారతవర్షనామమును మారుమో
యించినది. బౌద్ధలోకమునకు ఆర్యావర్తమును పుణ్యక్షేత్ర
ముగ జేసినది. అందువలననే యీకాలమును బౌద్ధమహాయుగ
మంటిని. భారతవర్షచరిత్రకాలము నిట్లు విభాగించుటయే
యుక్తమని నాయుద్దేశము. ఈకాలమున నప్పుడప్పుడు బౌద్ధ
మతమహాతరంగములు వెనుకకు మరలినను 650 సంవత్సరము
వరకును మాటుమణిగి పోవలేదు. గుప్తసామ్రాజ్యకాల
మున నైనను ఈమహామతము సంపూర్ణముగ రూపుమాసిపో
వలేదు; వైదికమత జీమూతపటలిచే నాచ్ఛాదితమైనది.
అయినను మచ్చలచాటుననుండి ఇది మతసాంఘిక రాజకీయ
క్షేత్రముల కలవరపరచుచునే యున్నది. 650 సంవత్సరప్రాంత
మునగాని యస్తమింపలేదు. కాన నీకాలమును బౌద్ధమహా
యుగమని బిలుచుటలో నాకెట్టి యాక్షేపణము గన్పింప
లేదు.

కాలనిర్ణయములు.

పాశ్చాత్య చరిత్రకారుల కాలనిర్ణయములు లోపభూయిష్టము లైనవగుటచే వానిని సవరింపవలసి నచ్చినది. కాలమే చరిత్రకు ప్రాణము. ఏకాలమున నేమిజరిగినదో, ఏకాలమున నేరాజులు పరిపాలించిరో దెలియనియెడల చరిత్రయేలేదు. అశోకు డేకాలమునాటివాడో దెలియనియెడల అతనిగూర్చి గంపెడు చరిత్రాంశములు దెలిసియు ప్రయోజనములేదు. హైందవ చరిత్రాంశముల కాలముల తమయిచ్చవచ్చినరీతిని నిర్ణయించి పాశ్చాత్య చరిత్రకారులు మన యితహాసరంగమున గందరగోళము దెచ్చిపెట్టిరి. కొందరిరాజుల వెనుకబడవైచిరి. కొందరి మతకర్తల ముందునకు ద్రోసిరి. శంకరుని కీ. పూ. రెండవ శతాబ్దమునుండి కీ. శ. 7, 8 శతాబ్దములకు విసరిరి. కొంత అజ్ఞానము వలనను కొంత మన చరిత్రాంశములకు ప్రాచీనత నొసంగుట కీష్టములేకను వీర లిట్లు మనచరిత్రకాలముల తారుమారు గావించిరి.

ఇంకొకయద్భుతము: మన సాంప్రదాయముల నెరుగక పోయినను, మనసారస్వముతో నించుకొంతయు పరిచయము లేకపోయినను పాశ్చాత్యచరిత్రకారులు మనచరిత్రకాలముల నిర్ణయింపసాగించిరి. సాహసము! సంస్కృతసారస్వతమున యుత్కృష్టపరిశోధనల గావించెనని పొగడ్తలగాంచిన విల్సను అనునాతడుశంకరునికాలము నిర్ణయించుచు, భోజప్రబంధమున శంకరకవినామము గాన్పించుటచే శంకరాచార్యుడు భోజునకు సమకాలీనుడనియు, నీతడు కీ. శ. 8, 9 శతాబ్దములలో మనియుండవలెననియు నొక్కపెట్టున నిర్ణయించినాడు. భోజ

ప్రబంధమున పేర్కొనబడిన శంకరకవి, అద్వైతమతస్థాపకుడుగు శంకరాచార్యుడు గాదని ఇతడెరుంగడు. పాపము! శబ్ద, సాదృశ్యమునుబట్టి ఆతడే యీత డనుకొనినాడు. ఎట్టి మిడిమిడి జ్ఞానముతో వీరలు మనచరిత్రపరిశోధనలకు గడంగిరోచూడుడు.

అజ్ఞానముగలననేగాక అసూయాప్రేరణమువలన పక్షపాతమువలనగూడ వీరలిట్టి విపరీతపు కాలనిర్ణయముల జేయసాగిరి. తమ బైబిలుగ్రంథమున నెచ్చటనో ఈప్రపంచము సృష్టింపబడి ఆరువేలసంవత్సరములే అయినదని జెప్పబడినదట! అందుచే వీర లీప్రపంచమున నేచరిత్రాంశమునకును ఇంతకంటె ప్రాచీనత నొసంగుట కిచ్చగింపరు. అన్నియు నిటీవలివేయని వాడింతురు. తమ బైబిలుసిద్ధాంతమున కెచ్చట భంగముగల్గునోయని మన చరిత్రకాలములగూడ సరిగ నిర్ణయింపరైరి. అందుచే వీరికాలనిర్ణయములన్నియు అసూయాజనితములై కళంకితములైనవి.

ఇదిగాక ప్రపంచమున 'వేదాంతజ్ఞానము క్రైస్తుతోడనే యుద్భవమైనదని వీరితలంపు. లోకమున రచింపబడిన వేదాంత, శాస్త్రగ్రంథములన్నియు క్రైస్తుశకారంభము తరువాతనే వ్రాయబడినవని, ఇంతయేల, లోకముననాగరికతయే క్రైస్తుశకముతోడ నారంభమైనదని అంతకుపూర్వము లోకమంతయు అజ్ఞానాంధకారమున ముగ్ధియున్నదని వీరియభిప్రాయము. అందుచే వీరలు మనవేదశాస్త్రముల కాలములు ముందునకునెట్టి, అన్నియు క్రైస్తుశకము ఆరంభమైన తరువాతనే వ్రాయబడియుండవలెనను వెట్టిసిద్ధాంతముల వ్యాప్తిజేసిరి.

మన వితిహ్యామును మంటగలిపి మనవిద్వాంసుల యభిప్రాయముల తృణీకరించి తదనుగుణముగనే మన గ్రంథముల కాలములగూడ నిర్ణయించిరి. మన భారతరామాయణములు భగవద్గీతలు మున్నగు ప్రాచీన గ్రంథములన్నియు నిటీవలివేయనిరి. మన గ్రంథములన్నియు క్రీస్తుశకము తరువాతనే వ్రాయబడిన వట. క్రీస్తుకు పూర్వమున దేశమున నాగరికతయే లేదట. క్రైస్తవమతమే లోకమునకు నాగరికతాభిక్ష పెట్టినదట! హైందవ, విగుప్త, చీనాదేశ చరిత్రల నెరింగిన వారెవ్వరును ఇట్టి వితండవాదనల జేయ సాహసింపకు. ఈదేశముల నాగరికతలు, అత్యంత ప్రాచీనము లైనవని చరిత్ర పరిశోధనలు ఘోషించుచున్నవి. ఇంగ్లాండువంటి దేశములన్నియు అజ్ఞాన తిమిరములచే నావరింపబడి యుండినకాలమున నీదేశములు మహాత్కృష్టదశ ననుభవించినవి. ఈదేశచరిత్రల ప్రాచీనత వీరలు కాదనిన పోవునా? మన ఋగ్వేదము క్రీ. పూ. ఏడువేల సంవత్సరముల క్రిందట రచియింపబడినదని చరిత్ర పరిశోధనలు దెల్పుచున్నవి.

ఒక్కరిచే పెక్కుగ్రంథములు వ్రాయబడినప్పుడు అట్లు వ్రాయబడిన వనుటకు బ్రబలనిదర్శనములు గన్పించుచున్నను, కారణము లేకయే వివిధగ్రంథకర్తల సృష్టించుట ప్రాశాస్త్య చరిత్రకారుల కాచారమైనది. ఇట్లు వీరు ఇరువురు పతంజలుల నిరువురు బౌద్ధరాయణుల మువ్వురు వరరుచుల గనుగొనిరి. మహాభాష్యమును వ్రాసిన పతంజలియే యోగ సూత్రములగూడ వ్రాసెనని సంస్కృత భాషాప్రపంచములును జనశ్రుతియు ఘోషిల్లుచుండ వీరట్లు కాదందురు. యోగ

సూత్రముల వ్రాసినపతంజలి వేరనియు మహాభాష్యమునూ వ్రాసిన పతంజలి వేరనియు వాదించురు. ఇట్టి విపరీతపుటూహలతో వితండవాదనలతో వీరలు మనవాఙ్మయ ఇతిహాసరంగముల లేనిపోనినందియముల గల్పించుచున్నారు. ఎంతకాలమని యిది సహింపగలము.

• పైవివరించిన కారణములవలన పాశ్చాత్య చరిత్రకారుల కాలనిర్ణయములు విశ్వసనీయములు గాకున్నవి. అందుచే వానియాధాధ్యమును పరిశీలించి సరియగు కాలనిర్ణయముల జేయవలసియున్నది. ఇదిగాక ఇటీవలగన్పించిన ఖారవేల శాసనమునుబట్టి శిశునాగనృపుల రాజ్యకాలములు ఏబదేశి సంవత్సరములు వెనుకకుబోయినవి. వీనిని సవరింపవలసియున్నది. ఈయమూల్యశాసనమునుబట్టి వీరికాలముల సవరించితిని. సవరించినకాలముల వేరొకచోట వివరించితిని. గౌతమ మహావీర శంకరుల కాలములకూడ ఇందు సవరించితిని. అందులకు ప్రమాణములజూపుచు ఈవిషయములగూర్చి యిచ్చట గొంత ప్రస్తావించెదను.

బుద్ధనిర్వాణకాలము

బ్రహ్మ, సింహళ ఆర్యావర్తములందలి బౌద్ధగ్రంథములన్నియు గౌతముడు క్రీ. పూ. 543 సంవత్సరమున దివిక్షేగనని నుడువుచున్నవి. ఆసంవత్సరముననే బౌద్ధశకము ప్రారంభమైనది. బౌద్ధప్రపంచమున నీశకము ఇప్పటికిని వాడుకలోనున్నది. అనగ బుద్ధభగవానుడు నిర్వాణమునొంది యిప్పటికి 2468 సంవత్సరములైనది. క్రీ. పూ. 543 బుద్ధుని సరియగు

నిర్వాణకాలము. ఇది బౌద్ధగ్రంథకర్తలందరును నైకకంఠ్యమున నొప్పుకున్నది. జనశ్రుతి ఘోషించుచున్నది.

కాని బౌద్ధగ్రంథములందు గాన్పించు నిదర్శనముల నావల దోసి, బౌద్ధగ్రంథకారుల వాదనల తృణీకరించి జనశ్రుతిని మంటగలిపి కన్నింగుహము^x బుద్ధభగవానునినిర్వాణకాలము కీ. పూ. 477 అని నిర్ణయించినాడు. మాక్సుముల్లర్, స్మిత్తుమున్నగుచరిత్రకారులందరుచుదీనినే స్వీకరించిరి. మనవారును వ్యాసప్రకృతముగ దీని నంగీకరించిరి. మనమిప్పు డేగ్రంథమును జూచినను బుద్ధనిర్వాణకాలము 477 అనియే గాన్పించును. కాని యొక్కరును, మనసాంప్రదాయముల నెరుగని మనసారస్వతముతో నించుకంతయు పరిచయములేని కన్నింగుహము వాతలు యథార్థమగునా? అత్యంత ప్రాచీనమగు జనశ్రుతి, బౌద్ధగ్రంథములు అసంగతములేనాయని పరిశీలించిన పాపమున బోవలేదు. మనకు విస్సనజెప్పినదే వేదముగదా! పరిశోధింపగ కన్నింగుహము గావించిన కాలనిర్ణయము యథార్థము గాదనియు, ఆకాలమున ఆర్యావర్తమున వ్యవహరింపబడుచుండిన కాలమానముల నాత డర్థముజేసికొనలేక, తప్పుగ గుణించుటవలన నీదుస్థితి సంభవించినదనియు బౌద్ధగ్రంథములందు పేర్కొనబడిన 543 సంవత్సరమే గౌతముని యథార్థమగు నిర్వాణకాలమనియు దేలుచున్నది.

కన్నింగుహము, బౌద్ధగ్రంథములందు విస్తృతముగ నుదహరింపబడిన 543 వ సంవత్సరము బుద్ధుని యథార్థమగు

^x మనదేశమున గొన్ని చరిత్రపరిశోధకుల గావించిన యొక ప్రఖ్యాతపాశ్చాత్య చరిత్రపరిశోధకుడు.

నిర్వాణకాలము గాదని నిర్ణయించి, గ్రంథకారుల నందర తప్పతోవల బట్టించినది. గయాక్షేత్రమున గాన్పించిన యొకానొక శాసనమునుబట్టి, సరిగ పరిశీలించినచో ఈశాసనము బౌద్ధగ్రంథకారుల కాలనిర్ణయము మిథ్యయని ఋజువు జేయుటకు బదులు కన్నింగుహాము వారితలే నిరాధారము లైనవని ఋజువుచేయుచున్నది. పాపము, కన్నింగుహాము హైందవ కాలమానముల నెరుగక, గయాశాసనమును సరిగ నన్వయింపలేక పప్పులో నడుగువైచి మనయితిహాసరంగమున నింతటి సంక్షోభమును దెచ్చిపెట్టినాడు. మీదుమిక్కిలి మన చారిత్రమున నేదియో ఒకఘనకార్యమును సాధించితినిని సంతసించినాడు.

ఈ గయాశాసనము బుద్ధుడు నిర్వాణము నొందిన పిదప లిఖింపబడినది. అందు “భగవతివరినిర్వృత్తే సమవత్ 1819 కార్తికే పాడ్యబుధి” అనియున్నది. అనగ భగవంతుడు (బౌద్ధభగవానుడు) దివంగతుడైన సమవత్ 1819 సంవత్సర కార్తిక బహుళ గురుధవారము అనియున్నది. కన్నింగుహాము ఈశిలాశాసనము నీక్రిందివిధమున వివరించినాడు. “బ్రహ్మ సింహళదేశముల బౌద్ధగ్రంథములలో బుద్ధుడు క్రీ. పూ. 543 న దివిజేరెనని యున్నది. గాన యీశాసనము క్రీ. శ. 1276 (1819-543) సంవత్సరమున లిఖింపబడి యుండవలెను. కాని 1276 సంవత్సర కార్తిక బహుళపాడ్యమి బుధవారము సమవత్ 1819 సంవత్సర కార్తిక బహుళ పాడ్యమి బుధ వారమునకు సరిపోలేదు. క్రీ. శ. 1276 సంవత్సర కార్తిక బహుళ పాడ్యమి, బుధవారముగాదు. కాన ఇందేదియో

పొరబాటున్నది. వెనుకకు లెక్కించిచూడగ ఈశాసనమున నుదహరింపబడిన కార్తిక బహుళ పాడ్యమీ బుధవారము కీ॥ శ. 1342 సంవత్సరము సెప్టెంబరు 17 తేదీ బుధవారము నకు సరిపోయినది. అందుచే సీశాసనము కీ॥ శ. 1342 సంవత్సరము సెప్టెంబరు 17 తేదీ బుధవారమునాడు వ్రాయబడి యుండవలెను. దీనివలన బుద్ధనిర్వాణకాలము కీ॥ పూ. 477 (1819—1342) సంవత్సరముగాని 543 గాదని విస్పష్టమగుచున్నది. కాన 477 సంవత్సరమే సరియగు బుద్ధనిర్వాణకాలమని యూహింపనగును.”

కన్నింగుహము ఇచ్చట గావించిన పొరబాటు బౌద్ధ శకవర్షముల హూణశకవర్షములవలెనే లెక్కించినాడు. ఈ రెండింటికినిగల భేదమును పరికింపలేదు. హూణశక వత్సరముల కెన్నిరోజులుండునో, బౌద్ధశకవత్సరమునకుగూడ నన్నిరోజులే యుండునని భావించినాడు. యథార్థముగ నీరెంటికిని జాల తారతమ్యమున్నది. అందుచే నీతనికి లెక్క సరిపోవలేదు. ఎట్లు సరిపోవును? ఏదియో కాకులలెక్కవేసి యొక్క కలముగీటుతో బౌద్ధగ్రంథముల చిరకాలానుగతమైన జనశ్రుతిని అవిశ్వసనీయములని కొట్టిపారవైచినాడు. ఆకాలమున ఆగ్యావర్తమున సౌరమాన, చాంద్రమాన, బార్హస్పత్యమానము లనబడు మూడువిధములగు కాలమానములు వాడుకలో నుండెను. ఈశాసనము వ్రాయబడినది బార్హస్పత్యమానముననుసరించియే. ఇందుదహరింపబడిన వత్సరములు బార్హస్పత్యమాన వత్సరములే. ఈశాసనము వ్రాయబడిన కాలమున మగధరాజ్యమున వాడుకలోనున్నది బార్హస్పత్య

మానమె. శాసనకాలమే యననేల నేటికిని ఉత్తరహిందూస్థానమున వాడుకలోనున్న దీర్ఘాస్పత్యమానమె. శాసనమున నుదహరింపబడిన వత్సరములు బార్హస్పత్యమాన వత్సరములై యుండ, కన్నింగుహము వానిని సౌరమాన వత్సరములకుబలె లెక్కచూచినాడు. బార్హస్పత్యమానవత్సరములకును సౌర చాంద్రమానవత్సరములకును జాల తారతమ్యమున్నది. హైందవ జ్యోతిషగ్రంథముల ననుసరించి సౌరమానవత్సరమునకు 365 దినముల 15 గడియల 31 విగడియలు, చాంద్రమాన వత్సరమునకు 360 రోజులు. బార్హస్పత్యమాన వత్సరమునకు 361 దినముల 11 గడియలు*. పాపము కన్నింగుహము ఈ మానముల సంగతియే నెరుగడు! ఇట్టి మహావిషయమును నిర్ణయించునపుడు బౌద్ధగ్రంథకారు లేమానము నుపయోగించి రో, గయాశాసనము వ్రాయబడినకాలమున మగధలో నేమానము ప్రచారములో నుండెనో, ఇంచుక విచారించి యుండవలసినది. బార్హస్పత్యమానమునుబట్టి లెక్కచూచిన లెక్క సరిపోవును. 543 సరియగు బుద్ధనిర్వాణకాలమని నిర్ధారణ యగును.

బార్హస్పత్యమానము ననుసరించి లెక్కవైచి దీనియధార్థము నించుక పరిశీలించి చూతము.

543 బార్హస్పత్యమాన వత్సరములు 536²/₃ సౌరమాన వత్సరములకు సరియగును.

*ఈ అంకెలు కీ॥ శే॥ శ్రీ స్వామి తల్లాపగడ మల్బాగావు గారి 'ఇసాటరిక్ రైటింగ్సు' అను గ్రంథమునండి గ్రహింపబడినవి.

అక్టో 1819 బార్న్ స్పత్యమాన వత్సరముల 1798 సౌర
మానవత్సరము లగును.

కీర్తిస్తుశకము కలియుగాబ్దములు 3102 యేట (సౌరమాన
ములెక్కప్రకారము) ప్రారంభమగుటచే కలియుగాబ్దము 2565
సంవత్సరమున (3102-536 $\frac{1}{2}$) మృతినొందినాడు. గయాశాసనము
కలియుగాబ్దము 4362 సంవత్సరమున (2565-1298) వాయు
బడియుండవలెను. ఇప్పుడు మనము కలియుగాబ్దము 4362
సంవత్సర కార్తీక బహుళ పాడ్యమి, బుధవారమగునా కాదా
యని పరిశీలింపవలసియున్నది. బుధవారమే యగుచో బౌద్ధ
గ్రంథములందు వివరింపబడిన కాలనిర్ణయము యథార్థమగు
ను. లేనిచో అన్యథాయగును. సూర్యసిద్ధాంతము ననుసరించి
కలియుగాదినుండి కలియుగాబ్దము 4362వ సంవత్సర ఆశ్వీజ
శుద్ధ పౌర్ణమివరకును 1593072 (1608 అధికమాసములను
25523 క్షయతిథులను గలిపికొని) దినములు గలవు. దీనిని
7 చే (వారమున కేడుదినములగుటచే) భాగింపగా 5 మిగు
లును. కలియుగము శుక్రవారముతో ప్రారంభమైనది గాన
పైన వివరించినకాలము (కలియుగాబ్దము 4362 ఆశ్వీజ శుద్ధ
పౌర్ణమి) మంగళవారముతో సంత్యమగును. (శుక్రవారము
నుండి అయిదవదినము మంగళవార మగును). కాన 4362
కార్తీక బహుళ పాడ్యమి బుధవారమే అయినది. గయాశాస
నమున వివరింపబడిన వారమునకు సరిపోయినది. అనగా శాస
నము కలియుగాబ్దము 4362 సంవత్సర కార్తీక బహుళ బుధ
వారముననే (కీ. శ. 1261, బౌద్ధశకము 1819) వాయుబడి

నది. కాన బౌద్ధగ్రంథకారుల నిర్ణయమే యథార్థమైనది. 543 సంవత్సరమే సరియగు బుద్ధనిర్వాణ కాలమని తేలినది.

ఖారవేల శాసనముగూడ బుద్ధనిర్వాణకాలము 543 అనియే నిర్ధారణజేయుచున్నది. మహావీర గౌతములు శిశు నాగ వంశజులగు బింబసార అజాతశత్రుల సమకాలీనులని యు. ఈ నృపాలురు పలుమారు లీమహాపురుషుల సందర్శించి వారివలన ఉపదేశముల నందిరనియు జనశ్రుతి తెల్పుచు న్నది. బౌద్ధ జైనగ్రంథము లుద్ఘోషించుచున్నవి. 477 బుద్ధనిర్వాణకాలమని విశ్వసించితిమేని బౌద్ధగ్రంథములు జనశ్రుతి మిథ్యలగును. ఖారవేలశాసనమునుబట్టి బింబసారుడు క్రీ. పూ. 582 మొదలు 554 వరకును, అజాతశత్రుడు 554 మొదలు 527 వరకు మగధరాజ్యము నేలిరి. బుద్ధుడు 477 సంవత్సరమున మృతినొందినయెడల ఆతడు బింబసారునికి సమకాలీనుడు కాజాలడు. ఆతడు అజాతశత్రుని కాలమున దివిజేరుటయు సంభవింపదు. 577 యథార్థమగుచో బింబసారుడు దివంగతుడగు నప్పటికి (554 నకు) గౌతముడు మూడేండ్ల పసిపాపడై యుండును. (కన్నింగుహము మున్నగువారలు గౌతముని జననకాలము 557 అని నిర్ణయించిరి). అజాత శత్రుడు మృతినొందినపిమ్మట (527) ఏబది వత్సరముల వరకును గౌతముడు జీవించియుండును. కాన క్రీ. పూ. 477 సంవత్సరము బుద్ధనిర్వాణకాలము గానేరదని ఖారవేల శాసనముగూడ నుడుపుచున్నది.

మహావీరుని నిర్వాణకాలము

మహావీరుని నిర్వాణకాలముగూడ పాశ్చాత్య చరిత్ర

కాదులు సరిగ నిర్ణయింపలేదు. ఇచ్చటగూడ జనశ్రుతియు గ్రంథప్రమాణములు నొకతీరుననుండ వీరలు వేరొకతీరున నిర్ణయించిరి. జైనగ్రంథములు మహావీరుడు క్రీ. పూ. 527 సంవత్సరమున నిర్వాణము నొందెనని దెల్పుచున్నవి. మహావీరశకము ఈ యేటనే ప్రారంభమైనది. జైనప్రపంచమున జనశ్రుతిగూడ నిష్టయున్నది. ఇది యిట్లుండ పాశ్చాత్య చరిత్రకారులు, కొందరు (జాకోబీమున్నగువారు) 477 సంవత్సరమునను కొందరు (స్మిత్తుమున్నగువారు) 460 సంవత్సరమునను ఇతని దివంగతుని జేసిరి. ఇందేది మహావీరుని సరియగు నిర్వాణకాలమో పరిశీలింపవలసియున్నది.

ఇచ్చటగూడ ఖారవేలశాసనము పాశ్చాత్య చరిత్ర పరిశోధకుల కాలనిర్ణయములు యధార్థములుగావని ఋజువుచేయుచున్నది. మహావీరుడు బింబిసార అజాతశత్రులకు సమకాలీనుడైనట్లు జైనగ్రంథములు నడుపుచున్నవని వేరొక సందర్భమున జెప్పితిమి. వీరనునట్లు మహావీరుడు 477 సంవత్సరముననో, 460 సంవత్సరముననో దివంగతుడైయుండినయెడల ఈతడు బింబిసార అజాతశత్రులకు సమకాలికుడగుట తటస్థింపదు. జైనగ్రంథములు అన్వతములగును. విస్మంతుస్మిత్తు జెప్పినట్లు ఈతడు 555 సంవత్సరమున జన్మించినయెడల బింబిసారుని యవసానకాలమునాటి కీతడు పండ్రెండునెలల పసిపాపడైయుండును. బింబిసారునకు సమకాలికుడెట్లు కాగల్గును? జాకోబీ యూహించినట్లేతడు 477 సంవత్సరమున మృతినొందెననుకొన్నను బింబిసారునకు సమకాలీనుడు కాజాలడు. ఈతని నిర్ణయము ప్రకారము బింబిసారుడు గతించుసరికి మహావీరుడు

ఏదేండ్లబాలుడై యుండవలయును. ఆనృపునకు సమకాలీనుడై యుండజాలడుగదా: బింబిసారుడు మహావీరుని దర్శించి యాత నివలన నుపదేశములబొంది జైనమతమును గూడ స్వీకరించెనని చరిత్ర) లుక్ష్మీపించుచున్న విగ్రహానికి జెట్టుపాసగును? మహావీరుడు నలువదియేండ్లు నిండినవెనుకగాని జైనమతప్రచారమునకు గడంగలేదు మహావీరుడు + ఏదేండ్లబాలుడై యుండిన పుడు ఆర్యావర్తమున నింకను జైనమతమే యుద్భవమంది యుండదుగదా! బింబిసారుడు తాను బ్రతికియుండగ జైనమతము నెట్లుస్వీకరింపగల్గును? నిక్కువముగ బింబిసారుడు గతింపకమున్న మహావీరుడు 40 ఏండ్లు నిండినవాడై యుండవలెను. దీనివలన 460, 477 సంవత్సరములలో నేదియు మహావీరుని నిర్వాణకాలమై యుండనేరదని విస్పష్టమగుచున్నది. ఇంక 527 మిగిలినది. దీనినిగూడ నిష్కలపరిశీలించిచూతము. దీనివనుసరించి బింబిసారుడు మృతినొందునప్పటికి మహావీరుడు నటబడిమూడేండ్ల*ప్రాయమువాడై యుండును. కాన నాతనికి సమకాలీనుడేగదా! బింబిసారుడు బ్రతికియుండగ జైనమతము గూడ స్థాపింపబడినట్లు దీనివలన విదితమగుచున్నది. బింబిసారుడు జైనమతమును స్వీకరించెనను నుడువుకుగూడ వైరుధ్యము గన్పించదు. 527 సంవత్సరమే మహావీరుని నిర్వాణకాలమని జెప్పుటకింకను నివర్ధనము లేమికావలయు?

+ మహావీరుడు 70 సంవత్సరములు జీవించెనని ప్రాయబడియుండుట మహావీరేశ్వరప్రకారము 547 (477 + 70) యీతని జన్మకాలమై యుండవలెను.

* 597 (527 + 70) యీతని జన్మకాలమగును.

శంకరునికాలము.

ఇంకశంకరు డేకాలమునాటివాడు అనువిషయము నిర్ణయింపవలసి యున్నది. బార్డు, వెబరు, మోనియర్ వియమ్స్, బుకానన్, కోల్బ్రూకు, విస్సెను మున్నగు చరిత్రపరిశోధకులందరును ఈతడు క్రీ. శ. 7,8 శతాబ్దములనాటి వాడనియు బౌద్ధ రణమునడిపి వారిని పరిహింసలబెట్టి, బౌద్ధచార విధ్వంసమును గావించెననియు వాఱియుదురు. పాశ్చాత్య చరిత్రకారుల కాలనిర్ణయము యదార్థముగాదనియు, ఈతడు బౌద్ధులపై దాడిసల్పిన మాట యసత్యమనియు, ఈత డట్టి పాపకర్మ మేమియు నెరుంగడనియు, ఈతడు యోగసూత్ర మహాభాష్యముల వ్రాసిన పతంజలి శిష్యుడనియు క్రీ. పూ. రెండవశతాబ్ద ప్రాంతమున పుష్యమితునికి పూర్వమో, తరువాతనో పరలినవాడనియు వేరొకసందర్భమున నుడివితిమి. అందులకు చరిత్ర ప్రమాణముల నిచ్చటజూపెదము. మొదట శంకరుడు పతంజలి శిష్యుడనిజూపి, పిమ్మట పతంజలి క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్దమునాటి వాడనుటకు నిదర్శనముల జూపెదము.

శంకరుడు పతంజలి శిష్యుడనుటకు చరిత్రాధారములు.

శంకరుని గురువు గోవింద యోగియని జనశ్రుతి. ఇది నిర్వివాదాంశము. దీనిని కాదనువారు లేరు. కాని యీ గోవిందయోగియే మహాభాష్యమును వ్రాసిన పతంజలియని పెక్కండ్రెరుంగరు. గోవిందయోగి, పతంజలి ఆశ్రమస్వీకారమును జేసినపిదప దాల్చిననామము. పూర్వాశ్రమమున పతం

జలీయే సన్యాసియైనపిదప గోవిందయోగియయ్యెను. ఇదియే
యిందలిరహస్యము. దీనికి ప్రమాణము విద్యారణ్యుని శంకర
విజయము. ఈగ్రంథమునందలి ఐదవ అధ్యాయములోని
94, 95, 96, 97 శ్లోకములు గోవిందయోగియు పతంజలియు
నొక్కరేయని వివరించుచున్నవి. శంకరుని జీవితమునుగూర్చి
వ్రాయబడిన గ్రంథములలోనికెల్ల విద్యారణ్యుని శంకరవిజ
యము విశ్వాసపాత్రమైనదని చరిత్రకారు లందరు నొప్పుకొం
దురు. విద్యారణ్యుడు శృంగేరినుతమున కధిపతియైయుండిన
కాలమున శంకరుని ప్రాచీనజీవిత చరిత్రలనన్నిటిని పరిశో
ధించి (ఇప్పుడన్నియు విస్మృతములైపోయినవి.) తనశంకర
విజయమును వ్రాసెను. ఇది విద్యారణ్యుడు కల్పించిన విష
యమై యుండనోపునని కొందరు వాదింపవచ్చును. కానిఅట్లు
కల్పించుట కాతనికేదియో యొకయుద్దేశ ముండవలయును
గదా? శంకరుని యశస్వంతుని జేయుటకై యిట్లుకల్పించి
యుండవలెను. ఇట్టిభావముతో విద్యారణ్యుడు శంకరుని పతం
జలి శిష్యుని జేసియుండునని యూహించుట హాస్యాస్పదము.
పతంజలికంటె శంకరుడె భారతవర్షచారిత్రమున వేయిమడుం
గుల ప్రాముఖ్యత బడసితవాడు. పతంజలి నెరుగనిహిందు
వులుగలరు గాని శంకరునెరుగని హైందవుడుండడు. ఇప్పుటి
కిని యాతని, నాపార్వతీవల్లభుని అపరావతారముగ భావిం
తురు. విద్యారణ్యుని కట్టి యుద్దేశమే యుండినయెడల శంక
రుని పతంజలి శిష్యునిజేయనేల? ఆవ్యాసునికే శిష్యునిచేసి
యుండును. మఱియు పతంజలియభిప్రాయములకును శంకరుని
యభిప్రాయములకును పరస్పరవైరుధ్య మున్నది. పతంజలి

హఠయోగమును గోరంతలు కొండంతలుగ జేసి పొగిడినాడు. శంకరుడు హఠయోగచర్యల కంతగ ప్రాముఖ్యత నొసంగక నిరసించినాడు. అందుచే విద్యారణ్యుడు శంకరునిపతంజలి శిష్యునిగజేసి యుండునను వాదము నిలువజేరదు.

ఇదిగాక, శంకర విజయధ్వజయముగూడ పతంజలియే శంకరుని గురువని యుద్ఘోషించుచున్నది. ఈగ్రంథమున శంకరుడు తనగురువగు పతంజలి నీవిధముగ ధ్యానించినట్లు జెప్పబడినది * అట్టి పతంజలివైన నీకు నమస్కరించుచున్నాను' ఎవ్వడు తానె ఈభూబిలమును బ్రవేశించి, ఆ యనంతుని ముఖముననే యోగమును గ్రహించి, యోగసూత్ర గ్రంథమును రచించి లోకోపకారము గావించెనో ఆయోగాచార్యుడవును నీవె గాన యో పతంజలిమహర్షీ! నీకు పరమభక్తియు క్తుడనై ప్రణమిల్లుచున్నాను.

పైయాధారములవలనన పతంజలి శంకరుని శిష్యుడని నిర్ధారణయగుచున్నది. ఇంక పతంజలి యే కాలమునాటివాడో పరిశీలంతము. ఈవిషయమునుగూర్చి పలువురు పలువిధముల తలంచుచున్నారు. మేమీతడు క్రీ. పూ. రెండవశతాబ్దము నాటివాడని క్రీ. పూ. 178 సంవత్సరప్రాంతమున మనినవాడని పుంగమతస్థాపకుడగు పుష్యమిత్రునికి సమకాలీనుడని యూహించుచున్నాము. ప్రఖ్యాతగీర్వాణ భాషావిశారదుడగు భాండార్కరుగూడ యిట్లే యభిప్రాయపడుచున్నాడు. ఇట్లు హించుటకు ప్రబలనిదర్శనములున్నవి. పతంజలి తనమహాభా

* శంకర విజయధ్వజము, గోవిందపర్వము.

ష్యమున పుష్యమిత్రునికాలమున జరిగిన కొన్ని చరిత్రాంశముల వర్ణించినాడు. కాన నితడాకాలమున తప్పక మని యుండవలెనని దోచుచున్నది. ఇదియునుగాక,

(1) మహాభాష్యమున మౌర్యవంశమును గూర్చియు తద్వంశస్థాపకుడగు చంద్రగుప్త చక్రవర్తినిగూర్చియు ఉల్లేఖనలుగలవు. కాన ఇతడు మౌర్యవంశస్థాపనకు పూర్వము వాడై యుండజాలడు.

(2) ఈగ్రంథముననే యవనులు అయోధ్యమాధ్యమిక దేశములపై గావించిన దండయాత్ర పేర్కొనబడినది. ఇది మిళిందుడు క్రీ. పూ. 140 సంవత్సరప్రాంతమున ఆర్యావర్తముపై సల్పినదాడి కాన మహాభాష్యము క్రీ. పూ. 140 ప్రాంతమున వ్రాయబడియుండవలెను. పతంజలియు ఈకాలముననే మనియుండవలయును. పతంజలి పేర్కొనినది సగరుని తండ్రికాలమున యవను లయోధ్యపై కావించిన దండయాత్ర యేలగాకూడదని కొందరు వితర్కింతురు. ఈవాదన మాకంత సమంజసముగ గన్పింపలేదు పతంజలి సగరునికాలమునాటి వాడుగాడని యందరును అంగీకరింతురు. కానియెడల ఈతడు సగరునికాలమునాటిదండయాత్ర నేలవర్ణింపవలెనో మా కర్థమగుటలేదు. కొత్త యొకవింత. తమకాలమున జరిగిన యుత్కృష్టవిషయముల తమగ్రంథమున వర్ణింపనభిలషింతురుగాని యెప్పుడో తాతలనాడు జరిగి వాని అపురూపమంతయు మాసిపోయిన ప్రాతవిషయముల వర్ణింప నేరును. అభిలషింపరు. ఇదియొక్కటియే పతంజలికాలమును నిర్ణయింపజాలక పోయినను తక్కిననివర్తనముల కిది బలమొసగుచున్నది. తక్కిన

ప్రమాణములబట్టి ఈతడీకాలమున జీవించియుండినట్లు గన్పించుచుండుటచేతను ఈకాలమున జరిగిన దండయాత్ర ఇది యొక్కటియేయగుటచేతను, పతంజలి దీనినిగూర్చియే ప్రశంసించియుండవలెనని యూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.

(3) పుష్యమిత్రుని రాజప్రాసాదమును గూర్చియు ఆతనిచేగావింపబడిన అశ్వమేధయాగమునుగూర్చియు మహాభాష్యమున వర్ణనలు గలవు. పతంజలి పుష్యమిత్రుని సమకాలికుడని జెప్పుటకింతకంటె ప్రమాణమేమికావలయును? పతంజలిపేర్కొనిన పుష్యమిత్రుడు, సుంగవంశస్థాపకుడగు పుష్యమిత్రుడయి యుండడనియు నితడెవ్వరో మరియొక పుష్యమిత్రుడనియు కొందరు తమవాదమును సమర్థించుకొనజూచిరి. ఇట్టివాదన లంతగ పరిగణింపదగినవి గావు. ఈతడు మఱియొక డేల కాకూడదను వితండవాదనల కర్థములేదు. ఇట్టి ప్రబల నిదర్శనము లున్నను “ఈతడాతడుగాడు మఱియొకడు”. అని వాదించుట మనవారలు పాశ్చాత్యులకడ నేర్చుకొనిన విద్య. అట్లు సంశయించుట కిచ్చట తావులేదు. ఇన్నియు నొక్కచోట సమకూడుట సంభవించదు. పుష్యమిత్ర నామధారుడగు రాజింకొకడుండిన నుండవచ్చును. కాని ఆతడుగూడ అశ్వమేధయాగమును సల్పియుండవచ్చుననుకొనుట యెట్లు?

(4) అభిమన్యుడు కాశ్మీరమునేలినకాలమున చంద్రాచార్యుడను వైయ్యక్రణి మహాభాష్యమును కాశ్మీరమున వ్యాప్తిజేసెనని రాజతరంగిణి* నుడువుచున్నది. అభిమన్యుడు

* కలఱపండితునిచే క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దప్రాంతమున వ్రాయబడిన కాశ్మీరదేశ చరిత్ర.

కీ॥ శ. 40 సంవత్సర పాత్రమున కాశ్మీరము నేలెను.
నీనివలన పతంజలి సరిగ నేకాలమున జీవించెనో జెప్పజాలక
పోయినను ఈతడు కీ॥ శ. 40 సంవత్సరమునకు పూర్వము
వాడుగాని తరువాతివాడుకాడని జెప్పటను వీలగుచున్నది

(5) పతంజలి యోగసూత్రగంధమున, నిర్వాణము
మున్నగు బౌద్ధపారిభాషిక పదములెన్నియో గాన్పించును.
గాన పతంజలి బౌద్ధమతకాలమున జీవించియుండవలెను.

ఈనివర్ణనమువలన పతంజలి కీ॥ పూ. రెండవశతాబ్దము
నాటివాడని విస్పష్టమగుచున్నది. శంకరుడు పతంజలి శిష్యుడు
గాన ఆతడును ఈకాలముననే మనియుండవలెనుగద. శంక
రుడు కీ॥ పూ. రెండవశతాబ్దమున ఎరలినవాడని దెల్పుట
కింకను ప్రమాణములున్నవి. శృంగేరి, కూడలి, కుంభకోణ
మతములందలి కాగితములు శంకరుడు ఇప్పటికి రెండువేల
సంవత్సరములకంటె పూర్వమువాడని నుడువుచున్నవి. అనగ
కీ॥ పూ. రెండవశతాబ్ద పాత్రమువాడని యర్థమేకదా!
కుంభకోణమున శంకరునికాలమునుండి నేటివరకును అరువది
యారుగురు మతాధిపతులు చనిరని మతమునగల ప్రమాణ
ములు జూపుచున్నవి. వీరి జీవితకాలములుగూడ అందు
వివరింపబడినవి. వీని నన్నిటిని లెక్కించిచూచిన శంకరుడు
రెండువేల సంవత్సరముల క్రిందటవాడనియే తేలుచున్నది.
శృంగేరి, కూడలి మతములందలి నివర్ణనములుగూడ ఇట్లే
యున్నవి. శృంగేరిలో తన్మతాధిపతుల సమాధులున్నవి.
వీనిపై వారలు దివంగతులైన కాలములు లిఖింపబడినవి. వీని
లెక్కజూచినచో పైకాలనిర్ణయమునకు సరిపోవుచున్నది.

శృంగేరి, కూడలి, కుంభకోణములందు గాన్పించు గురువరంపర
కాలములు ప్రబలములగు నిదర్శనములు. వీని నెవ్వరును అవి
శ్వసనీయము లనజాలరు.

ఈనిదర్శనములబట్టి నిస్సంశయముగ శంకరుడు క్రీ. శ.
రెండవశతాబ్దమున నెప్పుడో జీవించియుండవలెనని విస్పష్ట
మగుచున్నది.

ఇంతకంటె విపులముగ నిచ్చట నీవిషయములగూర్చి
చర్చించుటకు తావులేదు. ఎవ్వరేని కాదనువారున్నచో మా
కాలనిర్ణయములే యథార్థములని నిర్ధారణచేయగల నిదర్శన
ముల నింకెన్నియేని జూపగలము. స్థలము సంకుచితమగుటచే
నిచ్చటనన్నియు వివరింపజాలము.

ఇవిగాక యింకను సవరింపవలసిన యంశము లనేకము
లున్నవి. ఇటీవల దొరకిన ఖారవేలశాసనమునుబట్టి మనచరి
త్రకాలముల గొన్నిటి సవరించుటకు వీలయినది. ఇట్లేప్రమా
ణములు దొరకిన కొలదియు యథార్థము బయటపడుచుండును.
మీరే మాకింకదిక్కని పాశ్చాత్య చరిత్రకారులపై చాధార
పడియుండక, తీవ్రచరిత్ర పరిశోధనలకు గడంగినగాని మన
వాఙ్మయ ఇతిహాస రంగములకు దాపరించిన ఈమస్థితి
తొలగి పోజాలదు. ఆంధ్రయువకు లీ విషయమును గమనిం
తురు గాక.

ఈ గ్రంథవిషయమున నాకెన్నియో సలహాల నొసగి,
కాల నిర్ణయములలో నాకమితముగ తోడ్పడి సోదరవాత్సల్య
మున నాపరోక్షమున అచ్చుచిత్తుల నోపికతో దిద్ది ఈగ్రంథ

రచనయందు నాకెంతయో సాయమొనర్చిన నామిత్రులు
దిగనల్లి వేంకటశివరావుగారికి నేనెంతయు కృతజ్ఞుడను.

కాలనిర్ణయముల జేయుటలో కీ. శే. స్వామి తల్లాప్రిగడ
సుబ్బరావుగారి ఇసాటరిక్ రైటింగ్సు నాకమితముగ తోడ్పడి
నవి. వారికినేను కృతజ్ఞతాబద్ధుడను.

అప్పుడప్పుడు నాగ్రింధమును జూచిపోవుచు నాకపరిమి
తమిగు ప్రోత్సహమును గల్గించుచువచ్చిన ఆంధ్రభాషాభి
మానులును, సరస్వతీపత్రికాసంపాదకులును జయంతిపుర
సంస్థానాధీశులునగు శ్రీవాసిరెడ్డి దుర్గాసదాశివేశ్వర ప్రసాద
రావు బహద్దరు జమిందారుగారికి నాకృతజ్ఞతాభి వందనములు.

వారి సహజ మధురస్వభావముతో నీగ్రింధమును
విజ్ఞానచంద్రికా గ్రింధమండలిలో నొకకుసుమముగ గైకొని
ఆదరణలేక పేటికాంతర్గర్భమున నెచ్చటనో మణిగి జీర్ణమై పోవ
కుండ గాపాడి దీని నాంధ్రలోకమునకు సమర్పింపగల యదృ
ష్టమును నాకు కలుగజేసినందులకు, తన్మండలి సంపాదకులును
అత్యంత ఉదారస్వభావులును, శ్రీచిస్వాతంత్ర్య విజయ
అమెరికా సంయుక్తరాష్ట్ర ప్రఖ్యాత గ్రింధకారులును, ఆం
ధ్రభాషాభిమానులును స్వాతంత్ర్యయోధులును త్యాగధను
లు నగు శ్రీ అయ్యదేశర కాశేశ్వరరావు పంతులుగారికి కృత
జ్ఞతాపూర్వక వందనములు

భ్రమప్రమాదములవలన కలిగినదోషము లెన్నియేని
ఇందుండవచ్చును. పాఠిజ్ఞులువాని నెల్ల మన్నింతురుగాక.

చెన్న శురి,
క్రొధపంపత్సరి పుష్కము

} వేలూరి సత్యనారాయణ.

నాకీ గ్రంథరచనయందు తోడ్పడిన గ్రంథములు.

బౌద్ధభారతము (బుడిన్బుద్ధియూ)
జాతకకథలు

రైనుడేవిడ్సు
కోవెల్ యాడెస్

బౌద్ధమత సంగ్రహము
పాపియాన్ యాత్రలు

హర్ష
లెగ్గి

జైలున్

ప్రాచీనభారతవర్షచారిత్రము
బుద్ధచరిత్రము

రమేశచంద్రుడు

అశ్వఘోషుడు

తిరుపతి నేంకటేశ్వరకవులు

లలితవిస్తర

హవెలు

భారతవర్షమందలి ఆర్యపరిపాలన

ప్రాచీన భారతవర్షచారిత్రము

విన్సంటుస్మిత్తు

మనుధర్మశాస్త్రము

కాటియూని ఆర్థశాస్త్రము

ప్రాచీన విద్యాపీఠములు

ప్రాచీనభారతవర్షమునందలి విద్యా
విధానములు

శ్రీకాశ్లకూః నారాయణరావుకవులు

మాజుందారు

భారత శిల్పచారిత్రము

ఛెర్నూసన్

హ్యూనిత్యాంగు యాత్రలు

బీలు

ఇసాటరిక్ కైటింగ్సు

కీ. శే. స్వామి తల్లాప్రగడ సుబ్బా
రావుగారు

హిందూమహాయుగము

కీ. శే. కొ. లక్ష్మణరావుగారు

పత్తజలికాలము

శండిత భాష్యకాచార్యులుగారు

మొగస్తనీసు

మాక్రిండిల్లు

ప్రాచీన హైందవ నౌకాజీవనము

సుఖిర్జీ

మాహావంశము

అంధుల చరిత్ర

ప్రాచీన హైందవశస్త్రసాధనములు

శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు

జి. ఎన్. ముఖోపాధ్యాయ.

ఖారవేల శాసనమును బట్టి సవరించినకాలములు.

శిశునాగ వంశస్థాపనము	క్రీ. పూ.	642
బిందీసార స్వపాణిదు	,,	582 -- 554
అజాతశత్రుడు (కుణికుడు).	,,	554 -- 527
దర్శకుడు	,,	527 -- 503
ఉదయముడు	,,	504
మాహాపద్మనందనుడు	,,	413
చంద్రగుప్తుడు	,,	322

హరిణవన సమీపమున నిర్మింపబడిన

చౌదస్తూపము.

చారణానికి అయిదుమైళ్ళ దూరముననున్న సార్వతువద్దనున్నది.

యానత్రయము.

బౌద్ధ మ హా యు గ ము.

(క్రీ. పూ. 575—క్రీ. శ. 650)

I

బౌద్ధ మ హా యు గ ము - బుద్ధుడు.

“సీ. చాణక్య సీతి తార్కాణగా జంగ్రగుప్తానై
 షకాద్యులు దేశమరయునాడు
 పరహింసలని దేశస్వమేని త్యజించు
 ఘను డశోకుడు ప్రజల వసువునాడు
 జాతికవిత్వ విద్యాతత్వ వర్ధనుం డీల
 హర్షవర్ధనుండేలునాడు
 “సాగవహనాది” సత్త్వాత్మచంశప్రభుల్
 నియతిదేశంబు పాలించునాడు

గీ॥ కృషియు నానాపరిశ్రమల్ వృద్ధి
 జేంది నావికాపర్వకము మహిమాన్వతి
 సహించి భవ్యభవానుభవమున
 భరణభూమి నాగరికతను శ్రవణగణ్యముగనంచె॥”

(బ. లక్ష్మీ కాండకవి.)

బౌద్ధ మ హా యు గ వైభవము.

క్రీ. పూ 575 వ సంవత్సర ప్రాంతమున భారతవర్షమున
 అహింసా ప్రధానమై సర్వభూతవయావృతహోదాకి మౌర్య మహా
 చక్ర మొకటి బయలుదేరినది. ఇదియే జగద్విఖ్యాతమగు చౌడ
 వత్తము. ఇది క్రీ. పూ 575 సంవత్సరప్రాంతమున గౌతమ

బుద్ధుడను నొకప్రసిద్ధ రాచరక్షసిద్ధిచే స్థాపింపబడినది. బుద్ధునిచే
 స్థాపింపబడినదగుటచేదీనికి బౌద్ధమతమని పేరుగల్గినది. ఈ మహా
 మతము క్రీ.పూ 575 వ సంవత్సరమున నుద్భవించి క్రీ.శ. 1 వ శతాబ్దమున
 బ్రహ్మచరకును భారతవర్షమున ప్రబలి వైదికమతప్రాభవమును
 మరుగుపరచి ప్రాచ్య ప్రపంచమునంతను కవలించి యీశ్వర
 తలమునందంతటను ప్రేమవాహినుల ప్రవహింపజేసినది. ఆ శేష
 జనసంఖ్యాకులచే నాదరింపబడి భూమండలమున నొక నూతన
 యుగమును ప్రారంభింపజేసినది. ఆ కాలమునాటి మానవకోటి
 శీలవర్తనములలో నపూర్వపరివర్తనమును గల్పించినది. ఈ
 మహామతమిట్లు వేయివత్సరములు భారతఖండమున నిరాఘా
 టముగ ప్రబలి ఆ కాలమున ఆర్యావర్తమునేలిన పృథ్వీపతుల
 యభిమానమతమై భారతవర్షము నకఖండవైభవమునుగూర్చి
 ప్రాచ్యలోకమం దెల్లెడల భారతవర్షనామమును మారు
 మ్రోయించుటచేతనే భారతవర్ష యితహాసక్షేత్రమున నీకాల
 ము బౌద్ధయుగమని పేరుపడసినది. ఈ యుగమున చిత్రకళలు,
 పరిశ్రవలు, సారస్వతము, రాజ్యాంగసంస్థలు అపారముగ
 పుద్ధినిొందినవి. ప్రజలు అఖండసౌఖ్యమున దేలి యాడిరి.
 ప్రాణిహింసలమాని శాంతశీలురై ధర్మమార్గాను వర్తులై
 మనిరి. జైనఅద్వైత మతస్థాపకులు, మహాప్రవక్తలు, మహాపీఠశం
 కరులు ఈయుగముననే యుద్భవించిరి. అందువలననే యీయు
 గము భారతవర్షచారిత్రమున స్వర్ణయుగ మనిపించుకొన్నది.
 ఈకాలమునాటి పరిశ్రమాభివృద్ధులు చిత్రకళాసంపద, శిల్పర
 చనావైదగ్యము, వాఙ్మయశోభ, పరిపాలనాసౌష్ఠ్యము
 ముందు వాని యథాస్థానమున విపులముగ వర్ణించెదము.

ఇట్టి శిల్పకళాసాహిత్య నాగరికతావర్ణనములకు
కారణభూతమగు నీ మహామతమును స్థాపించిన యుక్త-
ష్టపురుషుడు గౌతముని నుడివేయఁజేసి. ఈతనిచేత శ్రమిచ్చుట
సంగ్రహముగ వివరించి యటవిష్మృత శక్తిచరిత్రభాగము
నకు బోయెదము.

బుద్ధుని జీవితము*

సీ॥ గరిగించు నెఱవించు • చల్వవల్లుదాల్చు
లఱితుండు కావిశాటు • లుభరించె
వైడిపాత్రికలందు • బరమాన్నముభుజించు
రా రాజు మాధు • కరంబుగుడిచె
దూదిపాన్పులమీఁద • దూగుటుయ్యెనూగు
భోగితృణాంకు • రంబులశయించె
బొలుపారు కొత్తపూ • బొదరిండ్లవిహరించు
భాగ్యశాలి యరణ్య • పటలం దిరిగె
గీ॥ నెండకన్నును వానకన్నెలు • గ కతుల
రన్న సౌధంబుల • జరించురాచగున్న
చీతవాణాతనంబుల వాత • బడుచు
బడుగుజనచారిరాయని • పగిదిదిరిగె.

(బుద్ధచరిత్ర తి. వెం...కక్కలు)

* బుద్ధుని యొక యవతారపురుషునిజేసి, యీతనికి దైవత్వమాపా
దించి యీతని చరిత్రమున పెక్కుగాథలల్లిరి. ఇట్టిగాథ లనేకము పాహి
యాను విజ్ఞించినాఁడు. అవియతగ విశ్వాసనీయులుగావు. ఈతని చరిత్ర
కాధారగ్రంథము అశ్వశూఘనిచే రచియింపబడిన బుద్ధచరిత్రము.

భారతవర్షచారిత్రమున కీ. పూ. 623 సంవత్సరము
మిగుల సుత్యుప్తమైనది. ప్రేమరసపూరితమగు బౌద్ధమతమును
లోకమున బ్రతిష్ఠించిన మహాపురుషుడు గౌతమబుద్ధు డీ వత్స
రముననే ఆర్యావర్తమున నవతరించెను.

కీ. పూ. ఆరవశతాబ్దప్రాంతమున మగధరాజ్యము
నకు వాయవ్యభాగమున గంగాతరంగిణి మపనదియగు రోహిణి
నదీకూలమున శామ్యులను నొకక్షత్రియజాతి నివసించుచుం
డెడిది. బుద్ధు డీశాక్యసంశముననే బుట్టెను. దీనికి గౌతమసంతతి
యనిగూడ పేరుగలదు. అందుచేతనే యాతనికి శాక్యసీం
హుడనియు, శామ్యుడనియు, గౌతముడనియు నామాంతర
ములుగల్గినవి. బుద్ధుడు శాక్యరాజ్యమును పాలించిన శుద్ధోవ
నవ.హీపాలుని తనయుడు. శాక్యరాజ్యమికాలమున పరలిన
నొకనాయక సత్తాకరాజ్యము. ఈతడు కీ. పూ. 623 సంవత్సర
మున శాక్యసంశజుల రాజధానియగు కపిలవస్తునగర
మున జన్మించెను. ఈతనితల్లియగు మాయాదేవి. ప్రసవించి
చిన ఏడవనాటనే ఆనందపారవశ్యమున వృతినొందుటచే
యీషసిపాపని పెంచుభారము శుద్ధోవనవృపాలుని ద్వితీయ
భార్యయగు గౌతమిపైబడెను. మాయాదేవి పూర్ణగర్భవత్తయై
ప్రసవించుటకు పుట్టినింటికి బోవుచుండగా నామెకు మార్గమ
ధ్యమున లంబినియను పూలదోటయందు ప్రసవవేదన యా
రంభమై మగశిశువుగల్గెను. ఈపక్షిత్రిక్షేత్రమున గురుతుగ
అశోకుడొక సుందరమగు శిలాస్తంభమును నిర్మించి దానిపై
శాసనము వ్రాయించెను. ఈస్తంభము నేటికీని యిచ్చోట
నున్నది.

పరిశీలనమున బుద్ధునకు “సర్వాస్థిద్దుడు” అని గానకరణముజేసిరి. చిన్ననాటనే బాలసిద్ధార్థునియందు వైరాగ్యలక్షణములు బొడగట్టినవి. ఈతని పాదపంగల సహసాగ్రక చక్రరేఖలుమున్నగు సాముద్రికలక్షణముల బరహించి ఆసితముని “యాలడు తప్పక సన్యాసియై లోకరక్షకుడగు” ననిజెప్పెను. ఆత్యంత బాల్యమునుండియు సిద్ధార్థుడు ప్రాపంచిక సుఖములయందు విరక్తుడై రాజ్యభోగముల నొక్క క్షత్రియోచితములగు రణవిద్యల నిరసించుచు ఏదియో వనమున జింతించుకొనువాడు. ఆతనివనసీమ నెప్పుడును ఏమెరచ్చాయ లావరించి యుండెడివి.

ఈబాలుని విరక్తిమార్గమునుజూచి శుద్ధోపనుడు దిగులుకడి, ఈతనికి సంసారసుఖములందు వెగటుగల్గకుండ వరపించుటకై వినోదముల గల్పించుచు తగుప్రయత్నములు చేయసాగెను. వికలాంగులు, రోగార్తులు అతనికంటబడకుండ కట్టడిజేసెను. ఆతని కానందముగూర్చుటకై వనోహరములగు విలాసవందిరముల కేళీవనముల నిర్మించెను. పరిణయమొనర్చిన సంసారసుఖములవరగి, వైరాగ్యప్రతిని వరచి యుండు నేమోయని యూహించి లావణ్యకలియగు నొక రాకొవరి తను పెండ్లిజేసెను. ఈమెవేరు యశోధరః సర్వాంగసుందరి. సుగుణరాసి. కాని యిట్టితుచ్చ విషయభోగములు సిద్ధార్థుని వైరాగ్యత్వము జల్లార్పలేకపోయెను.

ఒకనాడు సిద్ధార్థుడు పురవైభవమును జూచువేడి కతో కడి నన్నునగరక్షేథులలో సంచరించుచుండగ నొకచోట

ప్రాణాః ప్రియైః బాధనాం దుచున్న రోగార్తుడును వేరొక
తావున జరాభరమున కుంగి కృశించి వివర్ణుడై ఉండీలుబద్ధులై
వంగి ముడుతలువారిన బడుగుదేహముతో ముగ్ధుబుట్టలై
నెరసిన రోజములతో యడుగుదీసి యడుగువైచలేక అంగ
లార్చుచున్న యొకముధునలీయు, మరొకొంశదూరమేగినవెనుక
శోకపరితప్తులై కన్నీరుగాడ్చుచున్న బందుమిత్రులచే పరివేష్టించి
పబడి, పాడైపై స్మశానవాటికకు గొనిపోబడు వృషదేహ
మును వానికంటబడెను. ఈహృదయవిదారణ దృశ్యముల
గాంచి బాలసిద్ధార్థునిగుండెలు ఝల్లుమనెను. ఖిట్టివిషాదముల
నాతడు మున్నెన్నడును జూచియెరుగడు. మానవజీవితము
దుఃఖభాజనమని కాయవస్థిరమని సంసారనుఖములుక్షణభంగుర
ములని రోగజరామరణములు మనుషుని కనివార్యక్షేపములని
యాతని కవగతమయ్యెను. అతనిపై రాగ్యమినుషుడించెను. జరా
మరణరహితమగు నిర్వాణపథమునకు మార్గమునరసి లోకము
నకుకళ్యాణము గూర్చవలెనను సంకల్పమాతనిమనమున దీటుకొ
నెను. సిద్ధార్థుడు గిరుక్మన రథమును వెనుకకు మరలించెను.
చౌధమునుజేరి చింతాకాకింతుడై మానవాళి దుఃఖముల
సుపశమింప జేయగలమార్గము నన్వేషింపదొడగెను. కానిసం
సార మోహముల తగిలి నిర్వాణపథము నరయుట దుస్సా
ధ్యమని తలపోసి సంసారమును త్యజింపి, విరాగియై మోక్ష
మార్గమును జింతింపనిశ్చయించుకొనెను. మానవాళి నానరం
చినదుఃఖములజూచి యాతనిగుంతాపము మోచెను. వానిని
వారింప యీతని డెందము వేగిరపడజొచ్చెను. రాజసౌధ
మున నుండుట యాతనికి యీక్షామొక యుగ ముగనుండెను.

ఒకనాటిరేయి అర్ధరాత్రమగుచుండెను. పురమంతయు మాటునుణగిపోయెను. అంతఃపురమెల్ల నిశ్శబ్దముగనుండెను. ఎల్లెడల చిమ్మచీకటులు గ్రమ్ముకొనియుండెను. కుసుమకొమలగాత్రి యశోధరసాధ్వీ శర్యంకముపై గాఢనిద్ర జెందుచుండెను. ముద్దుగుక్కెడు శసిపాపడు రోహిణుడు ఉయ్యలలో నిద్రపోవుచుండెను. సిద్ధార్థుడు మెల్లనలేచి మోహపాశములద్రెంచుకొని గుండె రాయిజేసికొని విశ్వాసపాత్రుడగు ఛన్నుని (రథసారథిని)లేపి తేరునాయత్తమొనర్చి చెప్పించి సౌధమును విడచెను. గౌతముడు జగత్కల్యాణమునకై సంసారమును ద్యజించెను. ఆయర్ధరాత్రమున సిద్ధార్థుడు కొంత దూరమేగి తేలివారినంతనే ఛన్నుని తనయుత్తమాశ్వమును వెనుకకుబంపి తనమేననలంకరించిన రత్నాంబరముల దీసివైచి శిరఃముండన మొనర్చుకొని కావిగుడ్డలధరించి తత్వాన్వేషణమునకు బయలుదేరెను. ఆహా, ఆమహామహాని కార్యదీక్ష, వైరాగ్యగర్వి, జగత్తక్షణపారిణత, ప్రశంసనీయములు గదా! అప్పటికి గౌతముడు ముప్పదేండ్ల ప్రాయమువాడు. ఇట్లాతడు నడియాననమున తన మనోహరిని ముద్దులబిడ్డని రాజ్యవైభవముల తృణప్రాయముగ విసర్జించి కాషాయాంబరధారియై సత్యాన్వేషణకై బయలుదేరి పలుప్రాంతముల విరగెను. పోగ్రంథముల నామూలాగ్రముగ పరిశోధించి చూచెను. ప్రాణాయామాదియోగచర్యల సభ్యునించి దీర్ఘకాలము కఠోరతపాస నిష్ఠుల మున్నితేలెను. నిద్రాహరముల విసర్జించెను. కాని యీహానికి నిర్వాణోరమునకు త్రోవగన్పించలేదు. అందు

గౌతముడు విసిగి వేసారి *గయాక్షేత్రమునకుబోయి ఫల్గునీ నదీతీరమున నొక యశ్వద్ధ పావపచ్చాయనుగూర్చుండి నిశ్చలమనస్కుడై యిరువదియేనిమి దహారాత్రములు యోజించెను. ఎట్టకేలకాతని యన్వేషణము ఫలించెను. ఆతనికి నిర్వాణ మార్గముదొరకెను. పవిత్రజీవనము, నీతివర్తనము, సకలశీవ రాసులయెడ పేమ యిదియే నిర్వాణమునకు తోవయని గౌతముడు కన్పొందెను. ఇదియే బౌద్ధమతసారము.

అట్లు జన్మరహిత్యమునకు దివ్యపథమును గనుగొని. గౌతముడు తపము చాలించి తన నూతనసందేశమును మానవాళికి బోధింప మొదలుపెట్టెను.

గౌతముడు తొలిసారి తన ధర్మచక్రమును త్రిప్పినది. వారణాసిపట్టణమున. అచ్చట నరువదిమంది జనులాతనినూతన మతమును స్వీకరించిరి. ఈ కొలదిమంది శిష్యులతో బుద్ధుడు “బౌద్ధసంఘమును” నిర్మాణమొనర్చి వారిని బౌద్ధధర్మముల నుపదేశించిరవ్వని నలుదిశలకు బంపసాగెను. పీఠ పలుప్రాంతములకు బోయి యీ నూతనమతమును బోధింప జూచ్చిరి. బౌద్ధమతవిట్లు మెల్లమెల్లగా వ్యాపింపసాగినది. ఈతీరున ఉపదేశికులనంపి మతవ్యాప్తి యొనర్చుట ఈభూతలముఖ కీదియె. ప్రధమము.

* అప్పటినుండియు గయాపట్టణము బౌద్ధులకు బుద్ధాక్షేత్రమయ్యెను. వేలకొలది బౌద్ధయాత్రికు లిప్పటికిని యీపావనక్షేత్రమును దర్శించి అశ్వధమునకు బ్రదక్షిణము లొనర్చి పోవుచుందురు.

హాసితానినుండి గౌతముడు మగధనబోయెను. మగధ రాజ్యమితరుణమున బింబిసారుడను నృపాలునిచే పాలింప బడుచుండెను. ఈతడు సుగుణశీలుడు. గౌతముని తన రాజ్యమున బౌద్ధమతమును బోధించుకొనుట కనుజ్ఞనిచ్చెను. ఈతని వైరాగ్యమున కచ్చెరువంది తానును బౌద్ధమతమును స్వీకరించెను. బుద్ధుడును నాతని శిష్యుగణమును నివసించుటకై తన రాజధానియగు రాజగృహపట్టణ పరిసరములందు వేణువన మనునొక రమణీయమగు ఆరామమును బుద్ధునకు దానమొస గెను. బుద్ధుడు చాలాకాలమిందే నివసించెను. ఎనిమిది నెలలు దేశాటనమొనర్చి గౌతముడును నాతని యనుచరులును వర్షఋతువు సమీపించినంతనే యిచ్చటను తిరిగివచ్చి వర్షకాలమంతయునిచ్చట గడుపువారు.

బింబిసారత్మొ పాలుడు బౌద్ధమతమును స్వీకరించినతోడనే యీమతమునకు మిక్కుటమగు బలము చేకూరెను. మగధ రాజ్యమంతటను బౌద్ధమతము వ్యాప్తియయ్యెను. ఇంకింటికిని బోయి భిక్షాటనమొనర్చుకొనుచు లోకకళ్యాణమునకై శ్రమల నొందు యీరజయుషి పవిత్రజీవన, వైరాగ్యత్యాగశీలతలచే నాకర్షింపబడి తండ్రిపతండములుగ జనులాతని మతమును స్వీకరింపదొడగిరి. ఆతని నామమును కర్ణాకర్ణిగఁని అజితుడను మునివతంసుడుఁగ్రీనగరమునుండి పరుగిడివచ్చి యీతని నిశ్చల వైరాగ్యమునుజూచి సమ్మోహితుడై యీతనికి దాసుడయ్యెను. ప్రఖ్యాతపండితులగు మాధ్వల్యాయన, శారిపుత్ర, మహాకా శ్యపులు ఆతనియనుచరులైరి. శ్రావస్తిపురవాసియు మహాధని

కుడునునగు ఆనాథపిండికుడను వైశ్యుడు చౌద్ధదీక్షగైకొని
చౌద్ధమతవ్యాప్తికై తనయశేషధనం నులన్నియు గుర్తివ్వించె
ను. పీఠినామములు ఘోషియానుచరిత్రమున పలుసాగులు
వినిపించును.

అచిరకాలముననే బుద్ధుని పవిత్రనావ నలు భారతఖండ
మంచెల్లెడల మారుమోగెను. పలుప్రాంతములనుండి జను
లు గుంపులుగుంపులై వచ్చి యాతేజోరాతి యద్భుత చర్యం
నవలోకించి విభ్రాంతులై పోయెడినారు. సాశ్వభౌములు ఆత
నికి పాదాకాంతులై జోషను లొనర్చుచూడ ఆరని దివ్య
దర్శనమునకై జనులు పీఠులలో గిరిక్కిరిసి త్రొక్కులాడు
చుండ చూడరు లా దివ్యమూర్తిని పొడగావి 'ధన్వంతరి'
'ధన్వంతరి', యని ఆనందజరవశులగుచుండ యోగిషరడు
వచ్చువేళయైనదని వేగిరపపచు బిచ్చముల వేతనిమకొని
యాతనికై నిరీక్షించుచు గృహద్వారము కడ పడగాపులుకపడి
యుండు పురకాంతరిడు బిచ్చముల గొనుచు, తల్లు వే
ప్రోత్సహింపబడి మీగాళ్లచరకును వేరలు తనశాటిని విడిచి
బట్టుకొని తనపాదములకెరగు చిన్నిబిడ్డల మండస్మితవన
ముతో లేపనెత్తుచు, గౌతముడు కాషాయాంబరధారియై,
యవనతమఘ్నై, హస్తమున కక్షపాంగొని ఘోరచారియై అను
దిశమును రాజగృహనగరపీఠులలో తిరివెమెత్తుకొనువాడు.
అవ్యశ్యమును జూచిన యెవనికి పులకలు జనింపకుండును!

కొంతకాలము రాజగృహసట్టణముననుండి వగధ
రాజ్యమునందంతటను చౌద్ధమతమును వ్యాపింపజేసి గౌతము

డటనుంపి కపిలవస్తునగరమునకు బోయి యచ్చట తనకై విలపించుచున్న భాగ్యరాజునకుల నోదార్చి మనశ్శాంతిజేసి వారికి బౌద్ధదీక్ష యొసగెను. అతని అర్థాంగియగు యశోధర యాతని బోధల నెని యెరగాగినియై సన్యాసినియయ్యెను. బౌద్ధమతమున స్త్రీల నగూడ సన్యాసము గలదు. అట్లు సన్యాసమును గొనిన సాధ్వీమణులలో యశోధరయే మొదటి యామె. విష్ణుని సిద్ధార్థుని దాదియగు గౌతమియు, అతని పినితల్లియగు మహాప్రజాపతియు, చిందిసారుని దేవేరియగు డేమయు యింకను యెందరెందరో అంతఃపురకామినులుభిక్షువైరి. శుద్ధోదనమహీపాలుడు రోహిలుడు ఆనంగుడు మున్నగు భాగ్యరాజునందనులుగూడ బౌద్ధదీక్ష గైకొనిరి.

ఈతెరగున బుద్ధుడు వట్టిణముల పల్లెల గ్రామముల దిరిగి కోసల, కాశీ, మగధ రాజ్యములలో బౌద్ధమతమును వ్యాపింపజేసెను. పెక్కింట్లు గడువకమున్న బౌద్ధమతము ఆర్యాచర్తమెల్ల బ్రాకెను. అసంఖ్యాకులగు జనులు సంసార భోగములరోసి భార్యాసుతులక్షిణి సన్యాసమును గైకొనిరి. బౌద్ధమతవ్యాప్తికై కృషిగల్గు బౌద్ధసంఘములు చేశవం దెల్ల ప్రాంతములందు నెలకొనెను.

ఇట్లు నలువదియైదు దీర్ఘపర్వరము లొ ముగిలేక వాడ వాడలదిరిగి శాక్యుడు తన దివ్యమతమును బోధించెను. నీతివర్తనమే యెల్లరకును ముఖ్యమని పరిశుద్ధమనస్సు, పరిశుద్ధవాక్కు, పరిశుద్ధకర్మము, యివియే నిర్వాణసాధనములని, పరోపకారభూతతయలు ధర్మమునకు ప్రధానాంగములని,

ఇవి జాతిమతభేదములులేక నందరకును సాధ్యములని, బ్రాహ్మణశూద్రులను భేదములేక సత్ప్రవర్తనగల వారందరును పూజనీయులేయని యీతడెల్లచోట్ల నుపదేశించెను. ఆసత్యము, చౌర్యము, మద్యపానము, పరదారాగమనము కలుషితములని దేహమడ్డిరమని జనుల కుపన్యసించి వారిని సత్పథమున నడిపించెను. ఆతని బోధల విని చోరులు దుండగీడులు తమ దురాచారములవీడి సన్మార్గవర్తనలైరి.

అంతట గౌతమునకు వృద్ధాప్యమంకురించెను. ఈసరికాతనికి ఎనుబదేండ్లునిండెను. దేహపటుత్వము క్షీణింపజొచ్చెను. దయాశీలుడగు బింభిసారనృపాలు డతనికి మున్నే దివికేగెను. అజాతశత్రుడను నొకచండవిక్రముడు మగధరాజ్యసింహాసన మధిష్ఠించెను. ఈతడైనను గౌతమునియెడ వైరమును బాటింపలేదు.

గౌతమునకు మరణకాలమాసన్న మయ్యెను. అతడొకనాడు తనప్రియశిష్యుడగు ఆనందుని చెంతకువెళిచి “ఆనందా! నాకెనుబదియేండ్లు నిండినవి. నాజీవితయాత్ర యింతటితో ముగిసినది. నాకవసానము సమీపించినది. నేబోవుచుంటిని. మీరు వైర్యముతో కార్యముల నిర్వహింపుడు. సత్పథమును విడనాడకుడు” అని కనుగవలనుండీ యానందాశ్రువుల విడచెను. పిమ్మట యొకటి రెండు దినములకు బుద్ధుడు వ్యాధిగ్రస్తుడయ్యెను. రోగము బలమై తుదకాతడు కుశినగరమున యొక నాటివేకువజామున ఆతని శిష్యులందరును చుట్టుజేరి కన్నీరు విడుచుచుండ దివ్యపదమునకేగెను. ఎనుబది దీర్ఘవత్సరములు

జ్ఞాజ్ఞాన్యమూనముగ లోకమున వెలిగి అజ్ఞాతమిరములబార
దోలిన దివ్యజ్యోతి నాటితో యస్తమించెను బుద్ధుడు ఈశాన
శతాబ్దము 148 సంత్సరమున వైశాఖ శుక్లపూర్ణిమా మంగ
ళవారమునాడు దివిజేరెనని జెప్పెనను.

బుద్ధునిర్యాణమును గూర్చి భిన్నాభిప్రాయములు
జాలగ ప్రబలియున్నవి. కాని ఇటీవల గావింపబడిన చరిత్ర
పరిశోధనలవలన గౌతముడు సరిగ కీ. పూ. 543 సంవత్సర
మున నిర్యాణముజేందినట్లు నిర్ధారణయగుచున్నది. ఈవిషయ
ము తొలిపలుకున విపులముగ చర్చించితిని.

బుద్ధుడు మరణింపక మున్ను ఒక పేదకమ్మరివానియింట
నిందుగుడిచెను. ఇదియే ఆతని కడసారికృత్యము. అంతటితో
ఆతనికి ఆయువు జెల్లిపోయెను. ఆతని ప్రాణవాయువు లెగసి
పోవుచుండ తరులతాదు లకాలముగ పుష్పించెనట. ఆతని
శరీరమునై కుసుమవర్షములు గురిసెనట. అనంతాకాశమున
మృదుమృగర గానములు వినిపించెనట. ఆమహాశుణమున
బుద్ధుడు మెల్లన దనమోము ఆనందునివైపునకుద్రిప్పి “తథా
గతుని గౌరవించు టిటులగాదు. భిక్షుక భిక్షిణీసంఘములు
ధర్మపథమున చరించుచు పవిత్రజీవనముల గడపుచు, తమ
తమ ధర్మముల నిర్వర్తించుటకన్న తథాగతున కానందదా
యకము వేరొందులేదు,” అని ప్రస్తుత్యారముతో బల్కి
యూపిరివిడచెను. బుద్ధునకు బొందిలో శ్రాణముండగను ప్రా
ణములు బాయునపుడును యిదియే పరితాపము. ఆహా యీ
తని దయాశీలత, పరోపకారపావీణత, జగద్రక్షణాదీక్ష యెం
తప్రశంశాపాత్రములు!

బుద్ధుని మరణవార్త విని భారతభూమి సంక్షుభితమై యె్యెను. వల్లులనుగల్గిన హృదయవేదనకు మేరలేదు. వీరాతని మృతదేహమును పుష్పమాలికలతో నలంకరించి బంగారుపల్లకీయందుంచి హిరణ్యవతీతరంగిణి దాటి, అనలియొడ్డున నిర్వాణమొందు బుద్ధుల దహన సంస్కారాదికములకై గట్టబడిన చైత్యమున సుగంధకాష్టములతో నొకచితిపేర్చి దానిపై నాతని దేహమును బరుండబెట్టి అగ్నిసంస్కారమును గావించిరి. దహనశేషమగు నాతని అస్తులను బౌద్ధులు పలుప్రాంతములకు గొనిపోయి వానికొరకై, రమణీయమగు స్తూపములగట్టి యారాధింపదొడగిరి. బుద్ధశిష్యుల సంగ్రహణా. ర్థమై భారతవర్షమున ఘోరయుద్ధములు జరిగినవి. బుద్ధునివంత మొకటి సింహళదీప్వమునకు గొనిపోవబడుచు యోడ మార్గమున కృష్ణాతరంగిణీముఖద్వారమున నున్న వజ్రాలతిన్నెకడ నొడ్డుబట్టిననియు అంతనా యస్త్రశిక్షలము మహాచైభవముతో నాంధ్రదేశమంతయు నూరేగింపబడెననియు ప్రతీతి. ఆంధ్రసామ్రాజ్యాధిపతులగు శాతవాహనులు బుద్ధుని శిష్యులందఱుల గొనివచ్చి వానినుంచుటకై గుంటూరుసీమయందలి భట్టిప్రోలు అమరావతి శిష్టణములందు స్థూపము నిర్మించిరి. వీనిశిథిలము స్రోగ్రాహముల నేటికినిగలవు. ఈస్థూపశిథిలముల ద్రవ్యచుండుగా శిష్యములించి నిక్షిప్తమొనర్చిన అమూల్యవజ్రపేటకలు గాన్పించినవి. అవి యిప్పటికిని చెన్నపురి వస్తుప్రదర్శనశాలలలో నున్నవి. ఉన్నవో లండనునగరము జేరినవో.

బుద్ధుని గుణాలములు

బుద్ధుడాజానుబాహు. స్ఫురదూగ్రి. మహాజ్వల
తేజోరాశి. అద్వితీయశరీర పాపముగలవాడు. సుచక్ష్మా
యను మరపించు దేహకాంతితో ఆకర్షణీయములగు నయనము
లతో, విశాల పక్షిలముతో, తేనెలొలికించు మధుకస్పర
ముతో నాతనిమూర్తియెంతయు ఆకర్షణీయముగ నుండును.
శాంతవైరాగ్య లక్షణములీతని విశాలఫాలభాగమున తాండ
వించుచుండెడివి. ఎట్టి మానవుడైనను అతనిజూచిన వినముగ్రిడై
పాదాభివందన మాచరింపవలె నను బుద్ధివౌడమును. ఎంతటి
కోరికలమైనను అతని ముఖలక్షణముల పీక్షించినపటాపంచ
లగును. ద్వేషపూరితులయి యాతని బరిమార్చవలెనని
నిశ్చయముగొనినవారు సైతము ఆమూర్తినిపొడగాంచి నంతనే
పశ్చాత్తప్త హృదయులై సిగ్గుచడి వెడలువారు. గౌత
ముడొకమారు మగధరాజ్యమందలి శాలియాగ్రామ పరి
సరానణ్యప్రాంతముల సంచరింపుచుండగ నాచెంగటనే విరు
గుచు ఆదారినిబోవు బాటసారులగొట్టి జీవించు అంగులీమా
నుడను చోరుడాని కంటబడెను. శాంతగంధీరద్వైతము విర
జిమ్ముబుద్ధునిమోము జూపికంతనే ఆచోరుడు ధీమనిహ్వా
లుడై ప్రకంఠితగౌత్రముతో తనతప్పినము నొప్పుకొని శరణు
వేడి చొడ్డబిడ్డు వయ్యెను.

మఱియొకమారు గౌతము డొక అరణ్యస్థానమున
బోవుచుండ బోయని వలలో జిమ్మకొని పాణిముల దక్కిం
చుకొనుటకై బెరరి బెరరి జూచుచు పరితపించుచున్న యొక

జింకను జూచి జాలిగొని తక్షణమే దాని విడిపించెను. ఆచే
తనే దాని సంహరింప వేచియున్న కిరాతుడందుల కాగ్ర
హించి పండ్లు పట పట గొరుచుచు కోరిధానుజిత లోచ
నుడై ఖడ్గమును దూసి బుద్ధుని కంఠము నుత్తరింప విన విన
యాతని వంకరు నడచెను. బుద్ధుడు సమాధి నిశ్చలుడై దూర
మున నొక వ.హీనుహచ్చాయ నాసీనుడై యుండెను. బోయడు
బుద్ధుని సమీపించి నిశ్చేష్టితుడై చేతనున్న ఖడ్గమును విసరి
పార్శ్వవేచి యాతని పాదములవైబడి “నేనుపాపిని నన్నుక్షమిం
పుము” అని విలపించెను. బుద్ధుడు మందస్మితవనముతో
నాతని లేవదీసి యాతనికి ధర్మోపదేశముజేసెను. బోయడు
బౌద్ధదీక్ష గైకొని నాటినుండియు పవిత్రదీవియయ్యెను.

బుద్ధుడు శాంతిలుడు. అత్యంత భూతదయాళుడు.
ఆతని హృదయము నవసీతసదృశమైనది. అంతటికొరుణ్య మూ
ర్తి యీవరకెన్నడును యీ ప్రపంచమున నుద్భవించినట్లు
గాన్పించదు. ప్రాణులు హింసనొందుచుండ యాతని హృద
యము స్రవించిపోవును. మేను కంపమొందును. తన ప్రాణము
నైన సరకుగొనక నాతడు జీవరాసుల ప్రాణములు గాపాడనురు
కువాడు. మృగపక్ష్యాదులు మూలములు మాన్పుట కీ దయాళి
లుడు తనదీవితమంతయు ధారవోసెను. హింసాత్మకము
లగుటచే యజ్ఞయాగాదికృతుల నీతడు ఖండించెను. వీనిరూ
పుమాపుటకు తనదీవితమంతయు పోయెనట. ఈతనిమతము
అహింసాప్రతిష్ఠానమైనది. అహింసయే పరమధర్మమను
నుహింసాత్మకధర్మమును లోకమున ప్రసాదించిన మహా
మహు డీతడే. చిన్న నాటినుండియు యాతని హృదంతరాళము

నుండి ప్రేమవాహిని పొంగి ప్రవహిల్లెడిది. చిన్నతనమున నొక నాడు సిద్ధార్థుడు దేవదత్తుడుమున్నగుమిత్రులతో గలసి కపిల వస్తు పట్టణ సమీపముననున్న ఉపవనప్రాంతముల వెహరించుచు మింటనెగురు చిత్రవిచిత్రములగు విహంగసంకతుల నవలొ కించి యానందించుచుండిరి. ఇంతలో దేవదత్తుడు కఠినహృదయుడై నిరీతమగు యలుగు నొకదానితీసి వింటసంధించి ఆకాశ పథమున నెగిరిపోవు నొకరాయంచగొడమను గురిజూచి విడచెను. ఆశలభమునుదాకి యాపక్షి కూన. రక్తముదొరగి గిలగిల వన్నుకొనుచు క్రిందబడెను. దానినిజూచి సిద్ధార్థుని హృదయము విదారితమైపోయెను. ఎడలేనిజాలితో నాన దాపులుగును తొడపై నిడుకొని దానిమేన లోతుగనాటిన శరముమెల్లిన నూడబెరికి తొక్కుల నిమిరి యుపచారములొనర్చి యాప్రాణిదీవముల గాపాడెను. చెంతనున్న పరిచారకు లాతని కారుణ్యభావమునకు రిచ్చవడిపోయిరి.

బుద్ధుడు రాజగృహపట్టణము చెంతనున్న రత్నగిరి సానువులందు నివసించుచుండ మేకలమండల దోలుకొని పోవుచు కొందరు గోపకులాతని దృష్టిపథమునబడిరి. అప్పటికి చండకిరణు డింకను అస్తాద్రిజేరలేదు. ఎండ మండుకొని పోవు చుండెను. ఆమేకలగుంపులో నొకకూన పాదమునకు శిలా హతివే గాయమై నడువలేక వెనుకబడుచు గోపకు లద లించుచుండ గజ్జముమీద నుంటుచు మంకలో గలియుచు ఆమిట్టనుధ్యాపన్నపుటండలో రోజుచు మురుపుటంబు లెగర వేయుచు పోవుచుండెను. ఆమేకకూన యవస్థజూడ బుద్ధు నేకు మిక్కుటముగు జాలిగల్గెను. ఏప్రాణియైన బాధ నొందు

చుండ గౌతముడు జూచి సహింసనోపడు. చరచర నాతడు సానువునుండి క్రిందికి దిగి యింకను పొద్దు గురింకకముందే మేకల నింటికి దోలుకొని పోవుట కాశ్చర్యమందుచు దానికి హేతువేమని యాగోపాలకుల నడిగెను. అందులకు గోపకులు “బాబూ మా తేడు చింబిసారన్నపాలు దొక బలియాగమును తలపెట్టెను. ఈయజ్ఞవధకై నూరుమేకలుగావలయునని మాకు వర్తమానమందెను. ఆయాగపూర్తికై మేకలదోలుకొని పోవుచున్నాము. రాజాజ్ఞ అనుల్లంఘనీయముకదా! ఇదియునుగాక యజ్ఞకార్యము మహత్తరమైనది” అని నుడివిరి. ఆమేకలన్నియు జన్నమున వధింపబడుటకై గొనిపోవబడుచుండెనని వినినతోడనే గౌతముని హృదయమున పిడుగువడినట్లయ్యెను. వెంటనే గౌతముడు నడునలేక యలసటజెందుచున్న అజకిశోరమును భుజముపై కెక్కించుకొని యాగోపకుల వెంట బయలుదేరెను. కాషాయములకట్టుకొని మేకకూనసు భుజయుగళి నిడికొని పోవుచున్న ఆ వింతజడదారినిజూచి మార్గమునజనులందరు నివ్వెరపడి చూడసాగిరి. ఆమేకలగుంపుతో నాతడు దిన్నగ చింబిసారుని పాలికరిగెను. చింబిసారుడు అట్టహాసముగ బలియాగమును గావించుచు యజ్ఞశాలయందుపవిష్టుడైయుండెను. ఆజన్నమునుజూచుటకై వచ్చినజనసంతతులతో యజ్ఞశాలాపరిసరములన్నియు గ్రిక్కిరిసిపోయెను. ఆజ్యధారలచే ప్రజ్వలితమై అగ్నిజ్వాలలు హేమకుండమునుండి భయోత్పాతముగ మింటికెగయుచుండెను. ఋత్విజులు గంభీరస్వరములతో మంత్రములు పఠించుచుండిరి. యజ్ఞపశువొకటి వధింపబడుటకు సిద్ధముగ యూపస్తంభము

నట గట్టిబడియుండెను. ఆఘోరదృశ్యమును తిలకించినంతనే గౌతముని మేనుకంపించిపోయెను. చెంగున నాతడు యజ్ఞ వేదికపై కురికి “ప్రాణిహింస, పాపము యూరకచూచెద రేల? ఈజీవమును గాపాడుదు.” అని యొక్క కేక పెట్టెను. అచ్చటజేరియున్న ప్రజాసంతతుల చూస్తూన్నయు నొక్క సార్ని యీతనివై వ్రాలెను. అందరును స్తంభితులైపోయిరి. అంతట మరల బింబిసారునుద్దేశించి బుద్ధుడు, “జీవయాత్ర సం పూర్తిగావింపకుండప్రాణములదీయువారికి పాపముజుట్టుకొను ను. అహింసయే ధర్మములన్నిటిలోన సుత్యుష్టమైనది. హింస వలన మోక్షముచేకూరనేరదు. ఇట్లు లంచమువెట్టి దేవతల మెప్పునడయజూచుటయవివేకము” అని అశ్రుపూరితనయనము లతో పశువధమాన్యుమని యీతనివేడుకొనెను. ఆతని పలుకుల విని చూపరులెల్లరును కన్నీరుగార్చిరి. వారిహృదయసీమలందు ప్రేమవాహిని తరంగితమయ్యెను. ఒక్కసారి అందరకును పశువధయనిన వెగటుగల్గెను. అందరును జీవహింస వలదని హాహాకారములుచేసిరి. ఋత్విజులు పశ్చాత్తప్తహృదయులై పశువధార్థమైతెచ్చిన మారణోపకరణముల వినరిపారవైచి హోమామకుండములనార్చి బలియాగమును విరమించిరి. బింబిసారునిహృదయపరివేదనకు మేరలేదు. ఆతడు తక్షణమే జీవహింస వలదని తనరాజ్యమున జాటబంచి భూతలమునగల ధర్మముల న్నిటిలో భూతదయ ప్రధానమైనదని శిలాఫలకములపై వ్రాయించి తనరాష్ట్రమున పలుప్రాంతముల నిల్పెను.

బుద్ధునకు అద్భుతమగు బోధనాశక్తిగలదు. యుక్తి యుక్తముగ బల్కునేర్చినవాడు. వాదప్రతివాదములం దస మాన ప్రావీణ్యుడు. “కాయమస్థిరము, సత్కర్మాచరణయె

మోక్షమునకు తోవ, సర్వదుఃఖములకును తృప్త్యయే కారణము”
 మున్నగు ఉత్తమధర్మముల నాతడు అత్యంతనిపుణముగ జనుల
 కు బోధించి యొప్పించువాడు. ఒకమారు బుద్ధుడు రాజగృహ
 పట్టణమునకుదాపున రత్నగిరి కందరమున నివసించుచుండ
 నొకయువతీమణి ఏడ్చుచు సర్వదృష్టదైన తనప్రియసుతుని
 మృతకళేబరమును చేతులపై నిడికొని “కొడుకా, కొడుకా”
 యని యడలుచు బుద్ధుని వెదకికొనుచువచ్చి మృతదేహమును
 పదిలముగ నాతనిముంగిటదింపి యాతని చరణములపై వ్రాలి
 “జడదారీ! నాముద్దులపట్టిని కాలసర్పము మ్రింగినది. వీనినిబ్రతి
 కించి పున్నెముగట్టుకొమ్ము. నీయొద్దకువోయిన నాయాపప
 గడచుననయు, నీవు మృతకాయముల కాయువొసంగగల
 సమర్థుడవనియు యిచ్చటిపౌరులునాకుజెప్పిరి. పయాళూ! దయ
 గొని నాసుతుని బ్రతికింపుము. నీకెంతేని పున్నె
 ముండును.” అని ఆయబల కన్నీరుగార్చెను. భూతవయా
 పారీణుడగు బుద్ధు డాదీనురాలిచూచి జాలినొంది, “యువతీ!
 భయమువలదు. నీతనయుని బ్రతికింతును. కాని నీసీపురమునకు
 బోయి జననీ, జనక, పతీసుతాదుల మరణమువలన నెప్పుడును
 ఆపన్నులుగాని గృహస్థులయింటికిబోయి పిడికెడు యవల గొని
 రావలయు. అటుపిమ్మట నీసుతుని తృటిలో పునర్జీవీతునిగావిం
 తు, వేగమెపోయిరమ్ము. అండాక నీవుతుని మృతశరీరమును
 గాపాడుచుందును.” అనిచెప్పి యాపెను బంపివైచెను. ఆసతీ
 మణి పదములతోట్రీల వేవేగ పురమునకుబోయి గన్నీరు
 గార్చుచు యవలను యాచింపదొడంగెను. పాప మామె రాజ
 గృహపట్టణమంతయు గలయదిరిగినది. కాని యెచ్చటను మృతి

వలన దుఃఖమునొందని గృహమామెను గానరాజయ్యెను. ఎచ్చటికీపోయినను “అమ్మా! నేటి కేడాది యైనది. నానాథుడు నన్నిట్లు మూలబడవైచి పోయినాడు. దిక్కుమాలిన పక్షి నైతి” నని కంటతడిబెట్టువారును, “అయ్యో నే నెవ్వరితో జెప్పకొందును. చెట్టుంతకూతురును మ్రింగి మొండినై యిట్లుబీచించుచుంటి” నని విలపించువారును, “ఇసీ, పాడుదైవమునకు జేతు లెట్లువచ్చినవో నవ్వుమోముతోముద్దులొక్కెడు నాపసికూన నెత్తుకొనిపోయినాడు” అని తలమోదుకొనువారెకాని, ఒక్కయింటనైనను వృత్యదేవత పూగృహమున తలసూపలేదని. శంతోషమున బల్కువారులేరైరి. పట్టణమంతయు దిరిగితిరిగి కిసిగి వేసారి ఆనారీరత్నము విఫలమనోరథయై విచారముతో బుద్ధునికడ కరిగెను. బుద్ధుడామెనుగాంచి మందిస్మితవదనముతో “పాధ్వీమణి! యవలగొనివచ్చితివా” అనియడిగెను. అబలనిరుత్తరయై కన్నీరుగార్చెను. “బిడ్డా భననమరణములు పాశ్రిణుల కెల్ల స్వాభావికములు. దుఃఖముచే నార్తినొందని జను లీలోకమునలేరు. దీనికైయడలుట యవివేకము, ఇది నీయంతటనీకు గోచరమగుటకైయాయుక్తిబన్నితిని” అనెను. ఆపల్కులవినినంశనే యువిదళలపైనుండి యొకభారముదిరిపినట్లయ్యెను. ఆమెకు జ్ఞానోదయమయ్యెను. పుత్రశోకము మటుమాయమయ్యెను. శంద్రీభవదీయవిశ్వాస భాగ్యముచే నేను ధన్యురాలనైతిని. నాయజ్ఞానము వానినది” అనిపల్కి యావియోగిని వెడలిపోయెను.

గౌతముడు నిరకమానవచోనైపుణ్యముగలవాడు. చక్రివిచిత్రములగు సాంప్రశములతో సత్యమును ప్రస్ఫుటమొనర్చి శ్రోతల నుల్లూస వలచువాడు. ఒకనా డాతడు కపిల

వస్తునగరమునుండి రాజగృహపట్టణమునకు బోవుచు మార్గమున భారద్వాజుడను ఒకానొక కృషీవలునియింట విడిది జేసెను. అప్పుడు ప్రసంగవశమున భారద్వాజుడు, “సన్యాసీ విరాగివై నీవేలభిక్షాటన మొనర్చుకొనుచు యిడుమలబడెనవు. నావలె సేద్యము జేసికొనరాదా? సుఖముగ జీవింపవచ్చు” ననెను. బుద్ధుడందులకు చిరునగవుతో, “నేనును కృషియే జేయుచుంటిని. నాకు సౌఖ్యమున కావంతయు కొదవలేదు” అనెను. “అయి నచో, నీయెద్దులేవి, నాగలెక్కడ?”

“నేను ధర్మశాస్త్రమును పాలమును దున్నుదును. ధర్మమే నానాగలి. నిరంతరప్రయత్నము నాదుక్కిలెద్దులు. మనస్సు నావృషభముల నడపు ముక్కుత్రాడు. సత్యము మునికోల. సత్కార్యమే వర్షధార. మోహమదమాత్సర్యములు కలుపు మొక్కలు. ఈవ్యవసాయమున ఫలించు సత్యము నిర్వాణము.”

భారద్వాజునిమోము హర్షప్రభుల్లమయ్యెను. బుద్ధుడసంఖ్యాకములగు నీతికథలచే అహింసా ప్రేమ సిద్ధాంతముల యుక్తియుక్తముగ తన యనుచరులకు బోధించువాడు. అందొక కథను మాత్రమిచ్చట నువహరించి విడచెదను:—

“బ్రహ్మచత్తుడను రాజు కాశీఖండమునకు ప్రభువై వైభవోపేతముగ రాజ్యపాలన మొనర్చుచుండెను. ఈతని రాజ్యమతివిశాల మైనది. ఈతనికి లెక్కలేని నైర్యములున్నవి. భాండారము నిండ అవార ధనరాసులున్నవి. దీనికిదాపున కోసల రాజ్యము గలదు. ఈ రాజ్యమును దిఘేతియను నృపాలుడు పరిపాలించుచుండెను. ఈత డంతబలీయుడుగాడు. ఈతని

కన్ని సైన్యములు లేవు. ఈతని రాజ్యమును అంత విస్తీర్ణమైనది కాదు. బలిష్ఠములగు రాజ్యములచేత దుర్బలరాజ్యములుంట యెప్పటికైనను ముప్పేగదా? బలవంతులు బలహీనుల హింసించుచుండుట యీలోకమున సహజము. బ్రహ్మదత్తుడు రాజ్యతృష్ణాపరుడై కోసల రాష్ట్రముపై చాడివెడలి యారాజ్యమును సంహరించెను. దిఘీతి రిపు సైన్యముల గెల్వజాలక రాజ్యమును వీడి పలాయనముడై పాణిణముల దక్కించుకొనెను. ఈతనికి “దిఘావు” అను పసితనయుడుండెను. ఈ పసికూన శత్రుహస్తముల జిక్కెను.

కొంతకాలమునకు పలాయనముడైన రాజు పట్టుపడి బ్రహ్మదత్తునిచే యురిదీయింపబడెను. ఈ నిరపరాధ జీవముల బాయుచు తనచిన్ని కుమారునిపై చూడ్కులు సారించి క్షమా ప్రజ్వలిత నయనములతో, “కుమారా! పగవలన పగయడగ నేరదు. ప్రేమవలననే పగజల్లారును,” అనిపల్కి యురిస్తంభము నెక్కెను.

పితృహీనుడై బాలకుడు విచారభరమున అరణ్య భూములకు తేగించిపోయి జనకుని ఘోరమరణమునకై అహోరాత్రములు విలపించెను. తుదకు ఆతని విచారము కోరిధముగ మారెను. జేవురించిన వదనముతో నాతడు హస్తములు పిడికిటపట్టి, “ఎంతవిచారించినను కార్యములేదు. నా తండ్రిని బరిమార్చి నా కీయాపదను సంఘటింపజేసిన యా మర్మార్గుని దునిమి నాపితృఋణమును తీర్చుకొనెద” నని ఘోరశపథము జేసెను.

ఆబాలుడు చెంగున లేచి యేదో యొకయాలోచన మదికిస్ఫురింప ప్రచ్ఛన్న వేషమును ధరించి దిన్నగ బ్రహ్మ దత్తుని రాజ్యమును బ్రవేశించి ఆతనియశ్వశాలలో నొక యుద్యోగమునకు గుదిరెను. ఒకనా డాతడు ఉషస్సతి తన దివ్యస్వర్ణచే లోకమునకు వైతన్యముగొలుపువేళ మృదుమధుర స్వనముతో నొకగీతమును బాడెను. నృపు డాబాలుకుని అవ్యక్తమధురగానమును గోరి ప్రవత్తుడై యాతని పుట్టు పూర్వోత్తరముల నించుకయు విచారింపకయే అతని తనయంగ రక్షకులలోనొక్కనిగ గైకొనెను.

ఇట్లు కొంతకాలము గడచెను. అచిరకాలముననే దిఘావు తనవినయసౌశీల్యములచే బ్రహ్మదత్తుని మెప్పించి నాతనికెంతయో విశ్వాసపాత్రుడగు సేవకుడయ్యెను. నృపుడు తానెచ్చటికి బోయిన నాబాలుకుని తనవెంటగొనిబోవుచు నాతని నెంతయో ప్రేముడితో జూచుకొనుచుండెను. ఒక నాడు దిఘావును వెంటనిడికొని బ్రహ్మదత్తు డరణ్యసీమలకు వేటాడబోయెను. దిఘావు రథసారథియై నృపునిస్యందనమును దోలుచుండెను. బ్రహ్మదత్తమారణ పిపాసయత్తుడగుబాలుడు తనయభీష్టము నెరవేర్చుకొనుటకు మంచియదనుదొరకెనని లోలోపల సంకల్పించుచుండెను. వేటవృగమును దరిమిన్గట్టి దరిమి బాలకుడు నృపుని పరిచారకాగణము పోయిన మార్గమును దప్పించి రథమును వేరొకమార్గమును పట్టించెను. స్యందనము నిర్జనారణ్యభూముల బ్రవేశించెను. కొంతవడికి రాజు వేటతమకమున నలసి బాలుకుని యూరువులపై శిరమువాల్చి నిదురించెను. బాలుకు డెంతకాలమునుండియో వేచియుండిన

సంతోషతరుణ మే తెంచెను. ఆతనిహృదయ మొక్కక్కటిలో శిలాసదృశమై పోయెను. ఇంతకాలమును లోలోపల మడగి యుండిన కోరికము అగ్ని పర్వతాంతరాళమునుండి వెడలివచ్చు అనలశిఖలవలె యొక్క పెట్టున పెల్లుబుకెను. “హృరపితాచీ నేటికి దొరికితివి. నాతండ్రిరాజ్యమును నైవ్యముల సర్వసంపదల హరించి నాప్రియజనకుని ప్రాణముల దీసివకీరాతుడవు నిన్ను జంపి నాకసితీర్చికొందును” అని కోరికారూపిత లోచనమై పండ్లు పటపటగొరుకుచు యొరనుండి ఖడ్గమునుదీసి నిద్రించుచున్న రాజుకంఠమునకు గురిజూచెను. ఒక్కవేరిటుతో కంఠము తునియలగును. ఇంతలో మేఘావృతవగు నాకాశ మార్గమున లళుక్కుమను మించుతీవవలె నొక్కయాలోచన యాతని మానసవీధుల సంచరించెను. ఆనాడు తన ప్రియజన కుడు ప్రాణములవీడుచు పల్కినపల్కులు స్ఫురణకు దగిలెను. “పగవలన పగ యడగనేరదు.” ఆతనిమానసము వికా వికలమైయెను. కోరికము చల్లారిపోయెను. మేనుకంపించెను. హస్తమునుండి ఖడ్గముజారిపోయెను. ఆచప్పుడువిని రాజు యులీకిపడి లేచెను. బాలకుడు కన్నీరునింపుచు సర్వమును వేప్పివైచెను. బ్రహ్మదత్తుడు బాలుని తమూరీలమునకు విభ్రాంతుడై హర్షప్రభుల్లవదనముతో నాతని కౌగలించుకొనెను. కోసలరాజ్యమున కాతని నభిషిక్తునిజేసి తన తనయ నాతనికిచ్చి పరిణయము గావించెను.”

బుద్ధు డీట్టి ప్రవచులగుణరాశి. అఖండమేధావి. ఆతని నిర్మాణకౌశలముగూడ అపారమైనది. తన మతవ్యాప్తికై

యాతడునిర్మించిన చౌద్ధసంఘము ఆతని అద్వితీయ ప్రతిభా విశేషమును వేనోళ్ల జాటుచున్నది.

బుద్ధుడు ప్రపంచమున సుద్భవిల్లిన మహాప్రవక్తలలో నగ్రగణ్యుడు. ఈమహామహుని నామము సూర్యచంద్రులుండుదనుక యీలోకమున స్మరింపబడుచుండును. ఈతని మతము ప్రపంచమునందలి మతము లన్నిటికంటె నెక్కిడు జనుల నాకర్షించి యిప్పటికిని భూతలమున నత్యున్నతస్థాన మలంకరించుచున్నది. ఈ భూప్రపంచమున నివసించు ప్రజాభిలో మూడవనంతు చౌద్ధమతావలంబులు.

బౌద్ధ మ హా యు గ ము.

II

బౌద్ధ మ త వ్యాప్తి.

శ్లో॥ నయాసిద్ధిరేవాస్యహింసాస్తులోకే
సదాన్తి స్సశాంతి స్సనీతి స్సదాపి
స్వరాదిప్రసక్తిః పునర్జన్మ హేతు
ర్భజధ్వం నిరాకార నిర్వాణమేకమే..

బుద్ధుని కాలముననే యాతని నిరంతర పరిశ్రమ వలన
బౌద్ధమతము ఆర్యావర్తమంతయు బ్రాకినదని నుడివితిమి.
గౌతముడు కుశినగరమున దివికేగిన నాటనుండి ఆశోకసార్వ
భౌముడు మగధసామ్రాజ్యసింహాసనమధిష్ఠించు దనుక ధారత
వర్షమున బౌద్ధమత మెట్టియభివృద్ధి గాంచినదో మన మెఱు
గము. ఈకాపుచరిత్ర ఆంధకారమున ముగ్ధయున్నది. ఆశో
కునికాలమున బౌద్ధమతము ఉచ్చదశ ననుభవించినది. ఈతడు
సింహాసనానీనుడై బౌద్ధమతమును దనయభీష్టమతముగ గైకొని
దానిని దనవిశాల సామ్రాజ్యముననే గాక భూపలయ
మందంతటను బ్రసరింపజేసెను. ఈతని రాజ్యపాలనమున
సీమతము విరోపా ఆఫ్రికా ఖండములకు గూడ బ్రాకినది.
అంతటితో బౌద్ధమతప్రాప్తవ మంతరించినది. అంతటినుం
డియు బౌద్ధమతము ధారతవర్షమున ఊణగతి నొందసాగి
నది. కనిష్క హర్షవర్ధనులు యెంతప్రయత్నించినను దానిని
పూర్వవైభవస్థితికి దీసికొని రాజాలకపోయిరి.

అశోకుని శత్రువాత బౌద్ధమతము ఆర్యావర్తము.
 ఊరింపసాగినను, ప్రాచ్యఖండమున తక్కువ ప్రాంతములందు
 విజృంభింపసాగినది. క్రీ. శ. రెండుమూడు శతాబ్దములలో
 నీమతము ఆసియాఖండ మంతటను బ్రాకినది. నాల్గవశతాబ్దము
 నాటికే బౌద్ధమతము చీనామొదలు భారతవర్ష సరిహ
 ద్దులవరకును గల, ఫారోజ్, నైబీరియా, మంగోలియా,
 టిబెట్టు, తార్తార, అఫ్ఘనిస్తానము, బెలుజిస్తానము మున్నగు
 దేశములన్నిటియందును, ప్రబలియున్నట్లు ఫాహియాను
 నుడివియున్నాడు. యజ, సుమిత్ర, జపాను దీప్తలందును,
 బ్రహ్మ సయాం దేశములందును ఈమహామతము కొంచె
 మాస్యముగ ఆరవశతాబ్దప్రాంతమున వ్యాపించినట్లు
 గాన్పించుచున్నది.

ఈమత నిట్లు అత్యద్భుతముగ వ్యాప్తినొందుటకు
 కారణభూతములు బౌద్ధగ్రంథ, బౌద్ధసంఘ, బౌద్ధపరిషత్సభలు.
 ఈమూటినిగూర్చి చుచ్చటకొంత ప్రస్తావించుట యవసరము.

బౌద్ధగ్రంథములు.

బుద్ధుని సిద్ధాంతములను సంభాషణములను నొక్కచోట
 ప్రోపుచేసి, సూత్ర, వినయ, అభిధర్మపీఠిక లనబడు మూడు
 భాగములుగ విభజించిరి. వీనికే పీఠికాత్రియమనిపేరు. ఇవియే
 బౌద్ధులకు ప్రమాణగ్రంథములు.

సూత్రపీఠిక * (పాలీభాషలోనున్నట్లెఱుక)

ఇదిచౌద్ధమతమునకు మూలగ్రంథము. ఇందు బుద్ధుని జీవితచర్యలు, సంభాషణములు జేర్పబడినవి. ఇందుబుద్ధుడేకథకుడు. శిష్యులు శ్రోతలు, గౌతముని మతసిద్ధాంతములు నీతివాక్యములు ఆతనివచనములలోనె యథాతథముగ లిఖింపబడినవి.

వినయపీఠికలో చౌద్ధసన్యాసుల జీవితచరణి శాసించు నియమములు వివరింపబడియున్నవి. గౌతముని తన యద్వితీయమతమును స్థాపించిన పిమ్మట నలువర్షములు పత్తరములు జీవించి చౌద్ధసంఘమును నిర్మాణమొనర్చి గావున ఇందు వర్ణింపబడిన నియమములలో బెక్కింటిని యాతడే కల్పించి యుండును.

అభిధర్మపీఠికయందు జీవితరహస్యములు, జన్మకారణము మున్నగు పరమార్థవిషయములపై వ్యాసములుగలవు. ఇవి గౌతముని నిర్వాణానంతరము వ్రాయబడినట్లు గాన్పించుచున్నది.

ఇవిగాక జాతకకథలు, ధర్మపథము, లలితవిస్తరము మున్నగు పెక్కు మతగ్రంథములు బయలుదేరినవి. వీని నన్నిటిని గూర్చి యిచ్చుట వ్రాయుటకు తావులేదు. వీనిలో ధర్మపథము మిగుల సుస్థగ్రంథమని చౌద్ధులచే కొనియాడబడుచుండును. చదువరులకు చవిజూపింపబడతై ధర్మపథములోని సుభాషితముల నొన్నిటి నిచ్చట ను. గాహరించెదను:

* విశేషార్థమును కొలదిమాటలలోనూ దిండు వాక్యమునకు చూత్రిమని పేరు. ఇట్టిచూత్రిమల ననుదయమగుటచేతనే యీగ్రంథమున కీ నామముగల్గినది.

౫. పగవలన పగ యడగనేరదు. ప్రేమయే పగ నడగింప గలదు.

౫౧. చెప్పి నట్లాచరింపలేని వ.నుజుని మధుర వాక్యములు చిత్రవర్ణతోభితమై పరిమళశూన్యమగు పుష్పమువలె నుండును.

౫౨. సుకర్మలతావి కమల సుగంధముకంటె మలయచందన సువాసనల కంటె మధురము.

౧౪౧. విషయవాంఛల జయింపలేని మానవుని వస్త్రవిసర్జన జటామండల ధారణ, ఉపవాసదీక్షలు, ధూళిదూసరిత దేహము, నిశ్చలసమాధి, కఠినశయ్యలు పవిత్ర మొనర్పజాలవు.

౨౨౩. ప్రేమచే కోరిధమును, మంచిచే దొసగును, పేరాసను. దాతృత్వముచేతను, అన్యతమును సత్యముచేతను జయింపవలయును.

౨౫౨. ఇతరులదోసములెన్నుట సులభము. తన తప్పిదమును దెలిసికొనుట కష్టము.

బౌద్ధసంఘము.

బౌద్ధమతవ్యాప్తికై బుద్ధుడు బౌద్ధసంఘమును నిర్మించెను. ప్రపంచమునకిట్టిసంఘములుకొత్తలు. బౌద్ధమతము సన్యాస పరమైనది. బుద్ధుని యుపదేశముల విని అసంఖ్యాకులగు జనులు సంసారముల త్యజించి సన్యాసమును బుచ్చికొనిరి. బౌద్ధసన్యాసులకు భిక్షువులనిపేరు. ఈభిక్షువులు నివసించు

వ తములకు విహారములందురు. అశోకుడు, కనిష్కుడు, హర్షుడు, బింబిసారుడు మున్నగు బౌద్ధమతావలంబులగు రాజులు యిట్టి విహారముల బెక్కింపిని గట్టించి ఆందు నివసించుసన్యాసుల పోషణాదికములకై భూదాన సువర్ణదానముల జేసిరి. ఇట్టి విహారములు పైనుదాహరించిన నృపాలుర రాజ్యకాలమున ఆర్యావర్తమునందెల్లచోట్లను తామరతంపరలుగ వెలసినవి. ఫాహియాను యీవిహారముల యందమునుజూచి చకేతు డైనాడు. వీనియందు ప్రవర్ణింపబడిన శిల్పకళాచాతుర్యమును వేరొకచోట వర్ణించితిమి.

బౌద్ధసన్యాసు లెట్టి నియమముల పాటింపవలెనో యెట్టి జీవనమును గడపవలయునో గౌతముడే నిర్ణయించినాడు. వినయ పీఠికలో వివరింపబడిన యీనియమముల పరికించిన బుద్ధుని కెంతటి యద్భుతనిర్మాణకౌశలముగలదో తెలియనగును. వీరివర్తనమును శాసించునియమములు యీకాలమునాటి జర్మనీ, తురుష్కరాజ్యములందలి సైనికశిబిరములలో నివసించు సైనికుల రణశిక్షణకై గావింపబడు నియమముల పరిహసించును. ఇందు శిక్షనందిన సన్యాసుల ధైర్యసాహసములు, శాంతశీలములు నిరుపమానములు. వీరెంతటి దూరదేశముల కైన పాదచారులై తెగించిపోయెడువారు. ఎంతటి సముద్రములైన తరించువారు. ఎట్టినిర్జనారణ్యభూములైన సంచరించువారు. అశోక కనిష్కు సార్వభౌముల కాలమున వీరు తిరుగని దేశములులేవు. మహాసముద్రములదాటి వీరు సింహళ, యవ, సుమిత్ర, జపాను ద్వీపములకు పోయి యచ్చట మతవ్యాప్తి యొనర్చిరి. అమెరికా ఖండమునగూడ బౌద్ధ

శిల్ప శిధిలములు యిటీవల గన్పించుటచే వన బౌద్ధసన్యాసు లచ్చటికిగూడ పోయియుందురని యూహింపవలసి నచ్చు చున్నది.

బౌద్ధ భిక్షువు లిట్లు దూరదేశములకుబోయి వాడవాడ లకును పల్లెపల్లెలకును దిరిగి సందుగొందులలో ఆపణవీధు లలో కూడలిప్రదేశములలో విశ్రాంతిగృహములలో రాజ పాసాదములలో ధర్మశాలలలో యీ యా ప్రదేశవననేల ఎల్లతావులందును బౌద్ధధర్మముల నుపదేశించి వేలకొలది జనులకు బౌద్ధదీక్షయొసంగి బౌద్ధమతము నత్యద్భుతముగ వ్యాప్తి నొందించిరి. ఇట్టినిర్మాణపద్ధతులనే యీ కాలమున ప్రబలిన జైనసంఘములు గూడ ననుకరించినవి. నవీనకాలమున కైస్తవమత ప్రచారకులగు మిషనరీ లవలంబించు పద్ధతులునూ పీనియునుకరణములై. బౌద్ధమత మిట్లు మతప్రచారమున కొక నూతన మార్గమును గనిపెట్టి లోకమునకు ప్రసాదించినది.

బౌద్ధపరిషత్సభలు.

బౌద్ధమతాభివృద్ధికిని బౌద్ధమత సిద్ధాంతముల సహజ ప్రవిమలస్వరూపము సంకరముగాకుండ గాపాడుటకును నూరు సంవత్సరముల కొకమారు పరిషత్సభలు గావింపబడెడివి. ఈ సభలు మహావైభవముగ జరిగెడివి. అసంఖ్యాకులగు జనుల సభాకార్యముల వీక్షింపబోయెడివారు. పలుప్రాంతములనుండి ప్రసిద్ధులగు బౌద్ధసన్యాసు లీ సభల కాహ్వానింప బడువారు. బౌద్ధయుగమున నిట్టి మహాసభలు నాలుజర్గివట్లు చరిత్ర పరిశోధనల వలన దేలుచున్నది.

ప్రథమ పరిషత్తు హాసభ గౌతముడు గతించిన యేటనే
543 సంవత్సరమున మగధరాజధానియగు రాజగృహపట్టణ
మున సమావేశమైనది. ఈ సభాసమయమున బుద్ధుని సద్బోధ
లన్నియు పఠింపబడినవి. ఈనీడననే నాకాలమున సన్న్యసింధ
ములు కాలవాహినిలో గలసి విస్మృతమై పోకుండు గాపాప
బడెడివి. బుద్ధుని సంభాషణముల త్రిపీఠికలుగ సంగ్రహింప
బడిన దీతరుణముననే.

పిమ్మట నొక శతాబ్దమునకు క్రీ.పూ.443 సంవత్సరమున
ద్వితీయ పరిషత్తు హాసభ జరిగినది. ఈ కాలమున బౌద్ధులలో
అభిప్రాయభేదములు గల్గి అంతఃకలహములు జనించినవి.
వీని నివారించుటకే యీ మహాసభ యాహ్వానింపబడినది. కాని
ఇంతటితో నీభేదభావములు సమసిపోవులేదు. ఈ అభిప్రాయ
భేదములవలన బౌద్ధులు ఉత్తర బౌద్ధులనియు దక్షిణబౌద్ధు
లనియు రెండు శాఖలుగ జీలిపోయిరి. ఇప్పటికిని యీ మహా
భేదములు నిలచిపోయినవి. నేపాల, త్రిపుర, జపాను దేశ
ములలో నివసించు బౌద్ధులు ఉత్తరబౌద్ధులైరి. సయాం, సింహళ
బ్రహ్మ దేశముల యందలి బౌద్ధులు దక్షిణ బౌద్ధులైరి.

మరి రెండుశతాబ్దములుగడచినవెనుక క్రీ.పూ.243 సంవ
త్సర వాక్రింతమున అశోకచక్రవర్తి తన రాజధానియగు పాట
లిపుత్రనగరమున తృతీయ పరిషత్తు హాసభ జరిగించెను. ఈసమ
యముననే అశోకుని తనయుడగు మహేంద్రుడు సింహళ
ద్వీపమునకుబోయి త్రిపీఠికల నచ్చట వ్యాపింపజేసెను. అప్పటి
నుండియు నీపీఠికత్రయమీ ద్వీపమున కంతస్థమై వరలి

క్రీ.పూ.88 సంవత్సరమున గ్రంథస్థమైనది. చౌద్ధమతచారిత్రమున నిది యొక గొప్పవిషయము. చౌద్ధుల పవిత్రగ్రంథములగు త్రిపీఠికలు గ్రంథస్థమగుట కిదియే ప్రధమము. నేడుగాన్పించు పీఠికగ్రంథములకిదియే మాతృక.

దీనివెనుక కీ. శ. ప్రధమ శతాబ్దమున (40 సంవత్సరమున) కనిష్ఠుని రాజ్యకాలమున చతుర్థపరిషత్తు హుభ జరిగినది. ఈసమయముననే మూడు పీఠికలకును మూడు భాష్యములు వ్రాయబడినవి.

బౌద్ధమహాయుగము

III

బౌద్ధమతసిద్ధాంతములు. బౌద్ధవేదమతములకుగల

సాదృశ్యవైదృశ్యము - బౌద్ధమతక్షేత్రము.

బౌద్ధమత సిద్ధాంతములు.

బౌద్ధమతమున నాల్గు ముఖ్యసిద్ధాంతములు గలవు. మానవజన్మము దుఃఖభాజనము. తృప్త్యయే సకలదుఃఖములకును గారణము, తృప్త్యావిరహితుడైన మానవునకు దుఃఖములంటవు. అష్టమార్గముల ననుసరించుటవలన మనుజుడు తృప్త్యావిరహితుడగును, అనునవి. ప్రాణిహింస, మద్యపానము, అన్యతపము, పరుషభాషణములు, వృదుతల్పశయనము, సుచక్రము మున్నగు వాని విసర్జించుటయే అష్టమార్గావలంబన యగుబడును.

బౌద్ధమతస్థులెల్లరు హింసించునది గానసారదుఃఖముల నుండి విముక్తి. నిర్వాణపదము. నిర్వాణతీర్థమే బౌద్ధులపరమ లక్ష్యము. నిర్వాణమే యన్నిటికంటె చేవతలకంటెను యుత్కృష్టమైనది. బుద్ధుడు నిర్వాణపదము నొందుటవలననే యట్టి పూజ్యతనిపించుకొనెను. నిర్వాణము లభింపనియెడల మానవుడు పుట్టుచు గిట్టుచు జన్మములెత్తుచుండును. బౌద్ధులు మానవుడొనర్చినకర్మ నశింపనేరదని హెచ్చరించును. వీరిసిద్ధాంతము గూడ పూర్వజన్మకర్మ ననుసరించి ఉత్తరజన్మ నిర్ణీతమగుననియె.

బౌద్ధ వైదిక మతములకుగల సామ్యశ్య వైవ్యశ్యములు.

ఇంతకుమున్ను గౌతముడు యజ్ఞయాగాది క్రితువుల నిరసించెనని వాసితిమి. దీనిబట్టి బుద్ధుడు వేదమతమును సంపూర్ణముగ నావలదొరికి యొకనూతనమతమును సృజించెనని దలచుట పొరపాటు. అదిపాషండమతమనియు నాస్తిక మతమనియు వేదమతమునకు అత్యంతము విరుద్ధమనియు బౌద్ధ మతమునుగూర్చి పెక్కుఅపోహలు ప్రబలియున్నవి. కాని ఈ యుభయమతముల సామ్యశ్యవైవ్యశ్యములనించుక పరిశీలించిన బౌద్ధమతము నెడ యిట్టి వైరభావమునకు గారణము లేదని స్పష్టమగును. ప్రాచీన వేదమతమునుండియే బౌద్ధమత ముత్పన్నమైనది. వైదికమత సాంప్రదాయకుడ్యములపైననే బౌద్ధమత మహాసౌధము నిర్మింపబడినది. బౌద్ధమతమే ప్రాచీన ఆర్షమతమునకెక్కుడుచేరువమైనదనియు ఆర్షమత ప్రాచీనతను గాపాడుటకే తన బౌద్ధమును బోధించితి ననియు బుద్ధుడు వాక్రచ్చియున్నాడు. బౌద్ధమతసిద్ధాంతముల మరొకొంత విపులముగ బరీక్షించిన యిందలి సత్యాసత్యములు తెల్లమగును. “జైన బౌద్ధమతములు తండ్రికడనుండి గావలసిన యాస్తిని పంచుకొని కారణాంతరములచే వేరున్న కొమారుల నలె నున్నవి. అనగా నివి పరకీయములుగావు. పూర్వమునుండి యున్న బ్రాహ్మణధర్మముల యందే యుత్పన్నమైనవి.” అని తిలకుమహాశయుడు తన గీతారహస్యమున వాసినాడు. వేద మతమునందలి జ్ఞానకర్మ కాండలు— సన్యాసగృహస్థధర్మములు పరిపూర్ణముగ రూఢములైన పిదప వీనిలో కొన్ని నిషయముల

నిర్ధారణజేయుటకును కొన్నిటిమారుచుటకును బౌద్ధమతము వెలువడినట్లు గాన్పించుచున్నది.

బౌద్ధమతము చాలయంశములలో వైదికమతమును బోలియున్నది. వైదికమతమునందలి కర్మసిద్ధాంతమును బౌద్ధమును విశ్వసించువారికి దెల్పియుంటిమి.

“కమ్మనాపత్తతీలోహో కమ్మనాపత్తతీ వజా (వ్రజా) కమ్మనిబంధనా సత్తా (సత్త్వాని) రథస్యాఽపేక్షయా యతో (సుత్తని వాసేతసుత్త ౬౦)”

“కర్మఫలననే లోకములయొక్కయు అందరి ప్రజల యొక్కయు ప్రవృత్తి జరుగుచున్నది. బండి యిరును ననుగ రించిపోవునట్లు ప్రతిజీవియు కర్మజాలమువే బంధింపబడి యున్నది” అని బౌద్ధసూత్రములందా చెప్పబడినది. ఇదియే వైదికమతమందలి కర్మసిద్ధాంతము. ఇదిగాక జననమరణ ప్రహేళాము, మహేశ్వర, బ్రహ్మ, యంద్రాదిదేవతలు, యముడు, మామడు, స్వర్గపాతాలలోకములు గౌతముడొప్పుకొనెను. నామరూపములు, కర్మవిపాకము, అవిద్య, ఉపాదానము మున్నగు వేదాంతశబ్దములు దేవతలగూర్చి గాధలు బౌద్ధగ్రంథములందు పెక్కుచోట్ల గాన్పించును.

కాని, సర్వవ్యాపకమై, నాశరూప విరహితమై, అస్మత్స్వరూపమై, నిత్యమగు నొకమస్తుప్రకరణము వైదికమతసిద్ధాంతమును గౌతముడు నిరాకరించెను. ఇదియే బ్రాహ్మణ వైదికమతములకుగల గొప్పవ్యత్యాసము. గౌతము డనాశ్మవాది. అశ్మ (లేకబ్రహ్మము) వాస్తవముకాదనియు అయ్యది కేవల

లము మిథ్యయనియు, ఆత్మానాశ్చ నిచారమున బ్రహ్మచింతనమునబడి, స్త్రేష్ఠములోని యీగవలె కొట్టుకొనుచు మనుజుడు తమకాలమును వ్యర్థముచేసికొనరాదని గౌతముడు ఘంటాపథముగ బోధజేసెను. అందుచేతనే యీతని మతమునకు నిరీశ్వరవాదమనియు శూన్యవాదమనియు పేరుగల్గెను.

ఆత్మయున్నది యొప్పుకొనకపోయినను పురాకృత సుకృత దుష్కృతములబట్టి కర్మవిపాకమునుబట్టి నామరూపాత్మకమగు దేహమీ యశ్వరజగత్తునందు పలుమారు లుద్భవింపనలసివచ్చుచుండుననియుజన్మరాహిత్యమునొందిస్థిరమగు శాంతినిబొందుటయావశ్యకమనియు బుద్ధుని నాడు.

సంసార దుఃఖములనుండి నప్పించుకొని శాశ్వత సౌఖ్యమును జడయుటకై నిరూపించబడినమార్గములీయుభయమతములందు. నొక్కటియే. సర్వసంసారిక దుఃఖములను తృప్తయే కారణభూతముగావున, ఇంద్రియనిగ్రహధ్యానవైరాగ్యములచే నీతృప్త్యు రూపుమాపి, భైక్షుకవృత్తి నవలంబించుటయే పునర్జన్మదుఃఖమునుండి బయలుపడుటకు తోవయని గౌతముడు నిరూపించెను. సన్యాసమువలననే శాశ్వతమగు శాంతి సుఖము చేకురునని బుద్ధుని యభిప్రాయము. మోక్షప్రాప్తికై యుపనిషత్తులందు జెప్పబడినమార్గము గూడ నిట్టిదే.

వైదికమత మంగలి బ్రహ్మైక్య సంధానమునకు నొదులు నిర్వాణమందును. నిర్వాణమన విరామమును బొందుట. దీపమారిపోయినట్లు వాగునలు ననించుట.

బౌద్ధమతమున సన్యాసదీక్ష మిగుల ప్రాముఖ్యమైనది. బౌద్ధమతము సన్యాసపరమైనది. సన్యాసవృత్తిచేసిననే సంసార బంధనములనుండి విముక్తిగలిగి నరునకు నిర్వాణము చేరవచ్చునని బుద్ధునిమూలసిద్ధాంతము. సంసారసుఖముల త్యజించి విషయలంపట్టుటై గృహస్థాశ్రమమునందే మున్దియుండవలయు జానకు ఫలపదము అర్హతావస్థ సిద్ధింపవని బుద్ధుడు స్పష్టపరచెను.

అయినను బౌద్ధమతము గార్వాక్ష్య శాస్త్రముల బొత్తిగ విడనాడలేదు. బౌద్ధమతమునగూడ గృహస్థులుగలరు. సన్యాసమును స్వీకరింపకుండగనే బుద్ధుడు, బౌద్ధధర్మము, బౌద్ధసంఘము అనునీ త్రిరత్నములయందును విశ్వాసముంచి 'బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి' 'ధర్మం శరణం గచ్ఛామి' సంఘం శరణం గచ్ఛామి' అని సంకల్పము జెప్పకొని యీ మణిత్రయమును శరణుజొచ్చుజనులకు బౌద్ధమతమున ఉపాసకులని పేరు. వీరే బౌద్ధులలో గృహస్థులు. వీరు తమ గార్వాక్ష్యము నెట్లు నెరవేరవలయునో బుద్ధుడు నిర్ణయించి యున్నాడు. * వైదికమతమున జెప్పబడిన గృహస్థధర్మములలో యజ్ఞయాగాది క్రితులను చాతుర్వర్ణవిభేదమును గౌతముడు నిరసించెను. తక్కుడిస్మాత్త పంచమహాయజ్ఞములు పరోపకారధర్మములు బౌద్ధగృహస్థులెల్లరు నాచరించి తీరవలయునని బుద్ధుడు శాసించెను. అహింస, సత్యము అస్తేయము, భూతదయాపరత్వము శౌచము, సత్సాహచర్యము మున్నగునవి బౌద్ధగృహస్థు లాచరింపవలసిన ధర్మము' ని యతడు నిర్వచించెను.

* "మహాపరినిర్వాణసుత్త" చూడుడు.

యజ్ఞయాగాది క్రతువులందును చాతుర్వర్ణవిభేదములందునుదక్క వైదిక గృహస్థ ధర్మములకును బౌద్ధగృహస్థ ధర్మములకును అణుమాత్రమైన తారతమ్యము గాన్పింపదు. వైదికమతనియమములనే బుద్ధు డనుకరించెను.

పై యుదాహరణములవలన వైదిక బౌద్ధమతముల కంతగ భేదములేదని స్పష్టమగుచున్నది.

హీనయానమహాయాన విభేదములు.

గౌతముని జీవితకాలమున బౌద్ధమత మిట్టి సులక్షణములతో చెలువారెను. అశోకుని మరణానంతరము బౌద్ధమతము అద్భుతముగ మార్పునొందినది. క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దమున నెప్పుడో యీ మహామతము ద్వివిధశాఖలుగ జీర్ణిపోయినది. ఈమతము జనసామాన్యము నాకర్షించి విశేషముగ వ్యాప్తి నొందుటకై యిందు మెల్లగనిరీశ్వర నిస్సృత్తిచోప్పింపబడినది. వైదికభక్తిమార్గముననుసరించి బుద్ధునియుపాసన ప్రారంభమయ్యెను. బుద్ధభక్తులు బయలుదేరిరి. బుద్ధుడు స్వయంభువనియు, ఆద్యంతరహితుడగు పురుషోత్తముని యవతారమనియు, బుద్ధునినార్యాణము లీలామాత్రమనియు ఉపదేశింపసాగిరి. ధర్మగ్ధానియగునెడల ధర్మప్రతిష్ఠాపనకై బుద్ధుడే మరల మరల లోకమున నవతరించునని దేవాది దేవుడగు బుద్ధుని భజించుటవలన, నాతని విగ్రహము నారాధించుటవలన సద్గతిప్రాప్తిచునని బౌద్ధగ్రంథములందు ప్రతిపాదించబడజొచ్చెను. ఇట్లు ప్రవృత్తిపరమగు భక్తిమార్గము

చౌద్ధమతమున స్వీకరింపబడసాగినది. కాని సంసారజలధిని దాటుటకు భిక్షుకమార్గమే శరణ్యమును చౌద్ధమతమూల సిద్ధాంతమును మాత్రము వీరు మూర్ఖునొందింపజాలరైరి. అట్లొనర్చుటపలన బుద్ధుని ప్రథమోపదేశమునే తాపమాదు గావించుటయగును. కాని భిక్షువైనను ఖడ్గమృగమనలె నిర్జ్ఞానావస్థాభూముల నేకాకియై సంచరించుటకంటె లోకహిత కార్యముల నిరీక్షితముగ నిర్వృత్తింపబడె మేలని వచింప బొచ్చిరి. గృహస్థాశ్రమమునుండి నిర్వాణావస్థము నొందుట బొత్తిగ నసంగతముకాదని వీరు వాదించినొడగిరి. ఇట్టి నూతన ధర్మములతో సుద్దీపితమగు అంతశ్శాఖ యొకటి క్రి. పూ. ప్రథమశతాబ్దిప్రాంతమున చౌద్ధమతమున బయలువెడలినది. దీనికే మహాయాన మతమనిపేరు. ఈ నూతనమత ప్రవక్త ప్రఖ్యాతయశుడగు నాగార్జునయతి* బుద్ధుని మొదట యుప దేశము ననుసరించుట హీనయాన మనబడెను. హీనయానము సన్యాసపరము. నిర్మత్తిపరము. మహాయానము ప్రవృత్తిపరము. భక్తిపరము.

ఇట్లు చౌద్ధమతము అశోకనితరువాత హీనయాన మహాయానములనబడు రెండుశాఖలయ్యెను. ప్రకృతము చీనా, జపాను త్రివిష్టవము మున్నగు రాజ్యములలో ప్రబలెడు మతము మహాయానము. ఇదియే ప్రాచ్యఖండమంతయు

* ఈతడు అగ్రకుడని యొక పరీతి ఇదియెంతవరకునిజమో తెలియదు. శాతవాహనుల రాజధానియగు అమరావతియందు కొంతకాల మితడు నివసించెను. ఈవిషయమై చరిత్రపరిశోధకులింకను కావలసి యున్నవి.

వ్యాపించినది. బౌద్ధమతము ఆసియాఖండ మంతటను ప్రాకు
టకు గారణము మహాయాన బౌద్ధభిక్షువుల నిరంతరదీక్షయే..

బౌద్ధమతక్షీణత.

ఎందువలననో గాని బౌద్ధమత సిద్ధాంతముల విశిష్టత
భారతవర్ష మతక్షేత్రమున శాశ్వతముగ నిలువజాలక విస్మృ
తములై పోయినది. అశోకుడు దివికేగిననాటనుండియు
బౌద్ధమతము క్షీణింపసాగినదని వ్రాసియుంటిమి.. అట్లు క్షీణ
గతినొంది యిదిభారతవర్షమున పేరైనలేకుండ యంతర్హితమై
పోయినది. ఫాహియాను దర్శించిన కాలమునాటికే బౌద్ధ
మతప్రాధవ ముడిగిపోవ సాగినది. బుద్ధుడు బ్రతికియుండిన
కాలమున అశోకసార్వభౌముడు రాజ్యమేలిన కాలమున
జనసంకీర్ణమై కలకలలాడుచుండిన బౌద్ధక్షేత్రములు విహార
ములు, ఆరమములు పాడువడి జనశూన్యమై కళావిహీనమై
వెలవెలాడుచున్నవని ఫాహియాను విలపించినాడు.

ఇట్లు క్రమక్రమముగ క్షీణించి, కనిష్క, హర్షవర్ధనుల
కాలమున మరల నొక్కవెలుగువెలిగి, నెట్లో పండ్రెండవ
శతాబ్దమువరకు నీమతము కొనయాపిరితో నున్నది.
ఈనాటికే భారతవర్షమునందలి మతములన్నియు కాలవాహి
నిలో గలసి పోయినవి. ఒక్కబీహారమునమాత్రము కొన్ని
నిలచినవి. వహమ్మదీయుల దాడులతో నివియు అంతరించి
భారతఖండము బౌద్ధమతశూన్యమై పోయినది. బౌద్ధ
మతము భారతవర్షమున మటుమాయమై పోయినది. బౌద్ధ

మతవైభవ చిహ్నములగు స్తూపములు విహారములు, మతములు, ఆరామములు; జీర్ణించి కాలగర్భమున మణగిపోయినవి.

భారతవర్షమున నంతరించినను తక్కటిచోట్ల మాత్రమీమహామతము నిలచిపోయినది. చీనా, త్రివిష్టప, శ్యామ (సయాం), బ్రహ్మ దేశములందును జపాను, సింహళ, యవ, సుమిత్ర ద్వీపములందును బౌద్ధమతము నేటికిని ప్రబలియున్నది. ఈ పృథ్వీతలమున గల మతములన్నిటిలో నిదియే నేటికిని యుత్తమస్థాన మాక్రమించియున్నది.

ప్రపంచము నంతటను నాకర్షింపగల్గిన మహామతము దానిబుట్టినిల్లగు భారతవర్షమున రూపుమాసిపోవుటకు గారణమేమి? బ్రాహ్మణమతవైరమని గొందరు పాశ్చాత్య చరిత్రకారులు వ్రాయుదురు. ఇదియసంగతము. ఏలన బౌద్ధమతావలంబుడగు హర్షునికాలమునగూడ నీమతమునకగత ప్రాబల్యములేదు. అశోకుడు పరమపదించిన నాటనుండియు యీమతము ఖీణింపసాగినదని వ్రాసితిమి. కనిష్కహర్షవర్ధనులు దీని పలుతెరంగుల పోషించిరి. కాని యీమతము పూర్వపువైభవముల నందజాలకపోయినది. భారతవర్షము నేలిన మహాసామ్రాజ్యాధిపులచేపోషింపబడఁచున్నను ఖీణించుట వేరొక తక్షణతకుగారణము వేరుగనుండియుండునని యొప్పుకొనక తప్పదు. ఇదిగాక పూర్వకాలమున భారతవర్షమున నెవ్వరను అన్యమతసహనమే ప్రబలినదిగాని, మతవైరములు మతకల్లోలములు పొడనూనినట్లు గన్పించదు. బౌద్ధమతము పెక్కుభింశము

బందు వ్యాపించినది. జైనమతము ఆర్యావర్తమెల్ల ప్రసరించినది. కాని యెన్నడును, తద్వంతకర్తలు పోద్బలముచే, ఖడ్గబల ప్రయోగముచే, మాయోపాయములచే రాజ్యాధికారమును వినియోగించి భూముల, ధనముల, ఉద్యోగముల, నాసవెట్టి తమ వ.తముల వ్యాపింపజేసినట్లు యేగ్రంథముననులేదు. నాల్గవ శతాబ్దమునాటికే బ్రాహ్మణమత విజృంభణము ప్రారంభమైనను యీయుభయ మతావలంబులును యొందురులు కలహించుకొనుచుండినట్లు ఫాహియాను వ్రాసియుండలేదు. బ్రాహ్మణ బౌద్ధన.తావలంబులు పరస్పరానురాగముతో ఒకయుంటి బిడ్డలవలె సోదరభావమున మెలగుచుండుటగాంచి ఫాహియాను ఆశ్చర్యమొందినాడు. ఇదిగాక బ్రాహ్మణమ.తాభిమానులగు గుప్తసంతతిరాజులు బౌద్ధులయెడ సెట్టివైరమును బాటించక బౌద్ధబ్రాహ్మణయతుల సమదృష్టితో జూచుచు యుభయులకు సమముగ పారితోషికముల నొసగుచుండిరని చరిత్రలుఘోషించుచున్నవి. నుఱియు కాశ్మీర, కళింగ, మహారాష్ట్ర దేశములనేలు నృపులు వైష్ణవ, జైనమతముల స్వీకరింపుచు శివవిష్ణుపుల నారాధించుచుండ వారి పట్టంపురాణులు బుద్ధదేవునకు స్తూపములు, విహారములు గట్టించెడివారని తెల్పు శిలాశాసనములు పెక్కు లిటీనల గాన్పించినవి.

ఇదియునుగాక హింసవలన, పోద్బలమువలన, మారణప్రయత్నములవలన యేమతముచు ఏజాతియు నశింపనేరదు. ప్రపంచ చారిత్రయం దిట్లు నశించిన తార్కాణములు గానరావు. పా్రిటిస్టెంటుమతమును హతమార్చవలెనని అఖండప్రయత్నము లొనర్చిన కాథలిక్కుమతమున కేపాటి

విజయముగల్గినది? ఒకమాట వేలకొలది పాటిప్రాంతము స్త్రీ పురుషుల కంతములదునిమి రుధిరప్రవాహముల పొర్లాడించినను శతసహస్ర సంఖ్యాపూర్వ దారుణాగ్నికీలల కాహుతి యొనర్చినను యీమతము నశించిపోయినదా? మహమ్మదీయ మత నిశితభిక్షధారలకు గురియై హిందూమత నుంతురించినదా? అట్లెన్నడును గానేరదు.

బౌద్ధమతవినాశమునకు గారణము వైదికమతపీఠనము గాదు. బౌద్ధమతము నశింపనే లేదు. ఎందుండి యుద్భవమైనదో అందే లీనమై పోయినది. అది వైదికమత మహాప్రవాహమున గలిసిపోయినది. వైదికమతమునుండి విడిచి వరింటి కాపురము జేయ నుంకించిన బౌద్ధమతము మరల నా శామున సంక్రమించిపోయినది. బౌద్ధమతము హైందవ సాంస్కృతికాయముల నెరువు దెచ్చుకొన్నది. క్రమక్రమముగ వైదిక బౌద్ధమతములకుగల తారతమ్యములు రూపుమాసి గెండును ఐక్యమై పోయినవి.

శంకరు దుదయించి బౌద్ధమతమునందలి ప్రధానాంశముల నెల్ల తన మతమున కైకొని వైదిక బౌద్ధమతముల విభేదమును రూపు మాపెను. బౌద్ధమతమునకు ఈశ్వరాలంబన మిచ్చి వేదములపై నిలువబెట్టి శంకరుడు అద్వైతముగ మార్చి వేసెను. అందువలననే అద్వైతమునకు బ్రచ్చన్న బౌద్ధమనిపేరు గల్గెను. అందుచేతనే గౌడ మత మార్యచర్తమున నిజముగ నస్తమించిపోయినదని జెప్పటకు ఖీలుభేదు. ఈ మహామత విచ్ఛేద చిరస్థాయిగ నిలచి పోయిన

భనియె జెప్పవలయు. ఇది బ్రాహ్మణ మతమున విలీనమై
అందుండియే తన ప్రభావపుంజముల వెదజల్లుచున్నది.

బౌద్ధమతము వైదికమతముననే అంతర్లీనమగుటకు గార
ణము, యజ్ఞయాగాదిక్రితునిషేధికమగు బౌద్ధమతము వైదిక
మతమువలె జనులనాకర్షింపజాలకపోవుట. ఇదియే బౌద్ధమత
క్షీణతకు ముఖ్యహేతువు. ఇదిగాక బౌద్ధమతమహాదుర్గమునకు
రక్షకనైనికు లనిపించుకొనిన బౌద్ధభిక్షువులు కొంతకాలమునకు
వైరాగ్యహీనులై విషయసుఖముల మరగి తమ ధర్మముల
విడనాడుటవలన గూడ నీమతమునకు హానివాటిగ్లెను. మఱియు
వేదమతము మహావిశాలమైనది. అందెన్నియో మతములు
లీనమైపోయినవి. ఎన్నియిక్కట్టులు సంభవించినను ఎన్నిపర
మతక్రోధానలములకు గురియైనను నిది చెదరక చిరస్థాయిగ
నిలచి యుండుటను గారణమిదియే.

బౌద్ధమతము చేసినమేలు.

భారతవర్షమున నస్తమించినను యీమహామతము
ఆర్యావర్తమునకు చిరస్మరణీయమగుమేలు జేసినది. ఆర్యానార్య
భేదముల సంపూర్ణముగ రూపుగూపినది. వర్ణవిభేదముల కాఠి
న్యత నువశమింపజేసి యొకవిధమగు ఐక్యభావమును సమ
కూర్చి మార్యసామాజ్య సంస్థాపనకు తోడ్పడినది. మహా
త్కృష్టమగు అహింసాధర్మమును ప్రతిష్ఠించి లోకకల్యాణ
మునకు దారిజూపినది. సర్వసమత్వ సర్వసౌభ్రాతృత్వ
స్వాతంత్ర్య ధర్మములబోధించి ప్రజాస్వామికప్రభుత్వ పద్ధ

తులపెంపొందజేసినది. పశువధల మాస్త్రించినది. మానవ
హృదంతరాళములందు కాసుణ్యరసమును జల్పినది. ప్రజలసౌ
ఖ్యముల చక్కపరచి వాని నత్యంతవృషులుములుగ నొగ్గి
వైచినది. సత్యసంధులుగను భర్మనిరతులుగనెరబేసి వారిని నైతిక
పథమున నడిపించినది. శిల్ప నిత్యకళల సహాయముగ ప్రభుసౌం
దించి కళాప్రపంచమున భారతవర్షమున విగ్రహానమిచ్చినది.
హైందవకళాజగత్తునందు మాతన శిల్పరీతులు గల్పించినది.
శివాలయగోపురములపై నెత్తబడు విగ్రహాల కలశములు
బౌద్ధస్తూపముల యనుకరణములుని పోలికలు పండితుడు నుడివి
యున్నాడు. వైదికమతమున విగ్రహాభ్యుదయరాధనల బౌద్ధ
మతమే యంకురింపజేసినట్లుగూడ యుద్ధానము మోక్షము
చున్నది. బౌద్ధమతము భారతవర్షమున సాంఘిక మానసిక
స్థితులం దెట్టి విప్లవమును గల్పించినదో పాశ్చాత్యమాను వ్యవస్థ
వలన విదితమగుచున్నది.

బౌద్ధ మ హా యు గ ము.

IV

మహావీరశంకరులు.

బౌద్ధమహాయుగమున బౌద్ధమతమేగాక యంకను యితర మతములు ప్రబలమైనవి. హానినిగూర్చికూడ నిచ్చుట నొక మాట జెప్పవలయును. ఈ యుగము సుపరిపాలనకు శిల్ప చిత్రకళాప్రావీణ్యములకు నొకావాణిజ్యసంపదలకు ప్రజల సుగుణశీలములకు, నాగరికతా వైభవములకెట్లు ప్రసిద్ధినొంది నదో మహాప్రవక్తల జననమునకుగూడ నట్లే ప్రఖ్యాతినడసినది. లోకమున మహామతముల స్థాపించి చిరస్మరణీయులైన మత ప్రవక్తలందరును యీ యుగముననే యుద్భవిల్లిరి. గౌతమ బుద్ధునిమాట నుడివెతిమి. ఈతడుగాక మహావీరశంకర క్రైస్తవ కీర్తనాధ్యక్షునియును చిత్రముగ నీకాలముననే యుద్భవించిరి. క్రైస్తవకీర్తనాధ్యక్షునియును అన్యదేశముల బుట్టి అన్యదేశముల బరిగినవారగుటచే వారినిగూర్చి యిటు నంతగా ప్రస్తావించ బనిలేదు. మహావీరశంకరులు భారతవర్షమున నవతరించిన మహాపురుషులగుటచే వారినిగూర్చియు వారి మతముల గూర్చియు యీసందర్భమున రెండుమాటలు నుడువవలసి యున్నది.

మహావీరుడు.

భారతవర్షమున నుద్భవించిన ప్రఖ్యాతమతకర్తలలో మహా వీరుడొక్కడు జైనమతవని జెప్పుకొను చుండుట

వినుచుందుము. భూతదయాప్రధానమగు నీజైనమతమును స్థాపించిన దీ మహావీరుడే. ఈతడు గౌతమబుద్ధునకు సమకాలి నుడు. క్రీ. పూ. 597 సంవత్సర పాఠింతమున నుద్భవించినాడు. ఈతని పూర్వీకులు నామము మహావీరవర్ధమానుడు. చరిత్రలో నీతడు మహావీరుడని మాత్రము పేర్కొన బడు చుండును. ఈతనిచరిత్రనుగూర్చి మనకంతగా తెలియదు. ఆధారములు ఖలమైపోయినవి.

ఇతిహాసప్రసిద్ధమై లిచ్చవీ వంశనాయకవీరులకు రాజధానియగు వైశాలీనగర మీతడు పుట్టినచోటు. ఆకాలమున లిచ్చవీ వీరసంతతికి జెందిన ఊత్రియకుటుంబము లెన్నియో నీనగరమున నివసించెడివి. అట్టి ఊత్రియకుటుంబములలో నొక దానియం దీతడు జన్మించెను. లిచ్చవీవంశము 'ప్రాచీనభారత వర్షయితిహాసరంగమున మిగుల ప్రతిష్ఠగాంచిన వంశము. వీర వంశము. నిర్మలతౌత్రతేజమునకు ప్రసిద్ధి గాంచినది. వనకు చిరస్మరణీయమైనది. దీనిచరిత్ర సువర్ణాక్షరములతో లిఖింప దగినది. విశ్వవిఖ్యాతమగు మహామతముల స్థాపించిన వత కర్తలు, ఉపసామాజ్యనిర్మాతలగు యోధులు, నిరంజన సరులు, యీవంశమున నుద్భవించిరి. జైనమతస్థాపకుడగు మహావీరు డిందువుట్టెను. ప్రాచ్యప్రపంచమంతయు బ్రాహ్మి వెయ్యిసంవత్సరము లఖండవైభవము ననుభవించి నేటికిని యీభూపలయమునగల మూడవవంతు మానవాళిచే నవలంబింపబడుచు మహామతమని పేరుగాంచిన బౌద్ధమతమును ప్రతిష్ఠించిన మేధావి, పరమదయాళువు, గౌతము డిందే జనించెను. స్వాతంత్ర్య పహారులబారినుండి భారతస్వాతంత్ర్యమును

గాపాడి ఆర్యావర్తమునంతటను నలముకొనిన దుష్పరిపాలన
మునుతెగటార్చి ప్రపంచమందలి మహాసామ్రాజ్యములలో
నగ్రస్థానమువహింపదగుమౌర్యమహాసామ్రాజ్యమును నిర్మిం
చిన రణప్రావీణ్యుడు, అఖండరాజసీతి విశారదుడు, చంద్ర
గుప్తుడీలిచ్చిన పంశపురాచకన్నియనే వివాహమాడెను.

ఆకాలమున నిచ్చట రాజప్రభుత్వములేదు. పలువురు
క్షత్రియనాయకులును జేరి సమిష్టిగా రాజ్యపాలనము నెరపు
వారు. ఇట్టి రాజ్యపరిపాలనాపద్ధతికి నాయక సత్తాక రాజ్యాం
గమని పేరు. ఈ రాజ్యవిధానమున నొకపాలకర్తగనుండిన
ఒకానొక క్షత్రియనాయకుని చిన్ని కుమారుడు మన మహా
వీరుడు. ఈతడు ముప్పదేండ్ల ప్రాయమప్పుడు విరాగియై,
రాజ్యభోగముల విడచి సంసారమును త్యజించి పారసనాథు
లను సన్యాసులలో గలసి రెండువత్సరములు వారిమతమున
నివసించెను. కాని వారిమతవ్యాపారములతో నీతనికి సరిపడ
లేదు. వారి మతసిద్ధాంతమూ నీతనికి సంతృప్తి కలిగింపలేదు.
ఈతనిహృదయమున ప్రజ్వలించుచున్న వైరాగ్య తృప్తాన
లము జల్లారలేదు. అంత నీత డొక నూతనమతమును యో
జించి ప్రజలకు బోధింపదొడగెను. దీనికే జైనమతమని పేరు.
అన్యమతస్థాపకుల నీమతావలంబులు జనులనుటచే యీ మత
మున కీపేరువచ్చినది. అప్పటి కీతనికి నలువదేండ్లప్రాయము.
అప్పటినుండియు మహావీరుడు అంగ, విదేహ, మగధ రాజ్యము
లెల్ల దిరిగి తనమతమును వ్యాపింపజేసెను. ఆకాలమున నీచే
శముల పాలించురాజు లీ నూతనమతమును స్వీకరించి దానిని
తమయభిమానమతముగ జేకొనిరి. ఈతనికాలమున మగధనేలిన

బింబిసార అజాత శత్రులు యీతని జననినంక నీతని సమీపబంధుగులగుటచే వీరు జైనమతావలంబులై యీతని కెంతయు బోధాహము గల్గించిరి. ఇట్లేతడు ముప్పదియేండ్ల మతప్రచారమొనర్చి మగధ, విదేహమున్నగు రాజ్యములలో జైనమతమును వ్యాపింపజేసి క్రీ. పూ. 527* సంవత్సరమున పాటిలీపుత్ర సమీపమున నున్న 'పావా' యను గ్రామమున మృతినొందెను. ఈతడు పరమపదించు సరికి ఆర్యావర్తమున పదునాలుగువేల జైనమతావలంబు లుండిరని వ్రాతీతి.

క్రీ. శ. రెండవశతాబ్దారంభమున జైనమతము క్వే తాంబర దిగంబరయను ద్వివిధశాఖలుగ జీలిపోయినది.

ఈమతము క్రమముగ దక్షిణాపధమునకు గూడ బ్రాకి ఎనిమిది తొమ్మిది శతాబ్దముల నాటికి ఆంధ్రతటపరాజ్యములెల్ల బ్రసరించినది. ఆంధ్రదేశమున అమలాపుర సమీపమున "తాటిపాక జేనుదేవుడ"ను సామెత తరుచుగ వినుచుందుము. జైనమతమున విగ్రహారాధన గలదు. జైన విగ్రహము లాజాను లంబితములై యత్యంత గంభీరముగ నిర్మింపబడెడివి. అందుచే తాటిపాకప్రాంతమందు దీర్ఘకాయులను జైనవిగ్రహములతో బోల్చుట యాచార

* ఈతని నిర్వాణకాలము చరిత్రకారులెవ్వరును సరిగ నిర్ణయింప లేదు. పలువురు పలువిధముల తమయూహను దోచినట్లు వ్రాసిరి. పరిశీలింపగ క్రీ. పూ. 527 సంవత్సరమే యీతని నిర్వాణకాలమని దేలినది. ఈ నా నిర్ధారణను గల ప్రమాణముల నెల్ల నాతొలిపలుకున వివరించితిని.

మయ్యెను. దీనినిబట్టి ప్రస్తుతగోదావరిజిల్లాలోని తాటిపాక
 సీమలో ఒకప్పుడు (ఎనిమిదితొమ్మిది శతాబ్దములలో అయి
 యుండును.) జైనమతము గాఢముగ ప్రబలియుండినట్లు
 గాన్పించుచున్నది. ఆంధ్రదేశమున పెక్కుచోట్ల జైనమత
 దేవాలయ శిథిలములు విగ్రహశకలము లింకను గాన్పించు
 చుండును. గణపతియారాధన జైనులతోడనే ప్రారంభమైన
 దని చాలవంది చరిత్రకారుల యభిప్రాయము. విజయ
 వాడలో బందరుకాలువ త్రవ్వచుండగా దొరికిన గణపతివిగ్ర
 హము జైనులచే జెక్కింపబడినదై యుండునని దోచుచున్నది.
 ఈవిగ్రహ విష్ణుడు బెజవాడయానకట్టకు సమీపముననున్నది.
 దానికి పునః ప్రతిష్ఠజేయబడి పూజాపునస్కారములు జరుప
 బడుచున్నవి. ఈవిగ్రహము బ్రహ్మాండమగు రాతిబండలో
 జెక్కబడి కడుమనోహరముగ నున్నది.

తొమ్మిదవశతాబ్దమున సీమతము పశ్చిమసముద్రతీరమున
 మధుర, మైసూరుప్రాంతములందు కూడ వ్యాపించినట్లు నిర
 ర్థనములు కనబడుచున్నవి. కాంచీపురమున అకలంకుడను
 నొకజైనాచార్యుడు, వాక్సారంభమున బౌద్ధులనోడించి వెడల
 నడిపించెనని జైనగ్రంథములలో వర్ణింపబడినది. తమిళ కన్నడ
 భాషలలో పెక్కుజైనగ్రంథములు వ్రాయబడియున్నవి. కాని
 జైనమతము బౌద్ధమతమువలె హిందూదేశసరిహద్దులుదాటి
 పోవలేదు.

ఏమైననేమి యీమతప్రాభవము ఆర్యావర్తమున చిర
 కాలము నిలువలేదు. శైవ వైష్ణవమత ప్రాబల్యములచే నీ

మతము మరుగుపడి పండ్రెండవ శతాబ్దమునాటికి క్షీణించిపోయినది. క్షీణించినను బౌద్ధమతమువలె నీమతము భారతదత్తమున సంపూర్ణముగ అంతర్నితమై పోవలేదు. ఇప్పటికిని కొంకణ, మైసూరు, గుజరాతు, కతియవాడ, రాజపుత్రస్థానము మున్నగు ప్రాంతములందు సజీవముతో నున్నది. గుజరాతు రాష్ట్రమున స్ఫటికపుశిలలతో నిర్మింపబడి వెండిబంగారపు గగిలీలతో శిల్పపు పనులతో కనులపండువజేయు అత్యంతవనోహరములగు జైన దేవాలయములెన్నియో గలవు. పూర్వకాలమున నెప్పుడో నిర్మింపబడిన ఏబదిఏడడుగుల నిడివిగల బ్రహ్మాండవగు జైన విగ్రహమొకటి మైసూరులోని శ్రావణ బెల్లోలాలో నున్నది. ప్రపంచమున నెచ్చటను ఇంతటి గంభీరమగు విగ్రహములేదు. ఉడిపిసమీపముననున్న కార్కల్లులో ముప్పది యారడుగుల పొడవుగల్గిన యత్యంతసుందరవగు విగ్రహంకొకటిగలదు. పదియేండ్లకొకసారి యీవిగ్రహములకు వహవైభవముతో అభిషేక మహోత్సవములు జరుగును. అప్పుడు యావద్భారతదత్తమున నివసించెడు జైనులందఱును యాయభిషేక మహోత్సవముల నరలోకింప నచ్చటికిబోయెదరు. మైసూరు నందలి 'శాలిఖానా'యను గ్రామమున భద్రబాహుని జైన యతి నివసించిన పర్వతగుహ యొకనుగలదు. అందుచే శాలిఖానా జైనులకు మహాపుణ్యక్షేత్రమయ్యెను. జరు లెక తెరపిలేక యీప్రదేశమును నేటికిని నర్మించిపోవుచుందురు.

జైనమత సిద్ధాంతములు.

జైన బౌద్ధమతము లొకదానినొకటి పోలి, కలసియున్నవలె నున్నవి. ఈ యుభయమతముల సిద్ధాంతముల పోలి

కనుజూచి కొందరు పాశ్చాత్యచరిత్రకారులు, జైనమతము బౌద్ధమతములోని యంతశ్శాఖ యేమోయని భ్రమపడి నారు. కాని యిది గరికాదు. జైనమతము బౌద్ధమతము లోని యుపశాఖకాదు. ఇది యొక ప్రత్యేకమతము. జైన మతము కొందరనుకొనునట్లు హిందూమతమునకు విరుద్ధ మతమును గాదు. అందుండియే యుద్భవమైనది. ఇది హిందూమత మహిరుహ శాఖపై గట్టబడిన నొక విచ్ఛేదము గాదు. హైందవ జైనమతములకు యాషణ్మాత్రభేదము. ఆర్యమత సిద్ధాంతముల బౌద్ధమతమువలె నిదియు నెరవు దెచ్చుకొన్నది. జైనులు హైందవ దేవతలనే యారాధింతురు. హైందవ మతమునందువలె జైనమతమునందును చాతుర్వర్ణ విభేదములు గలవు. నేటికిని జైనులందరును హిందువుల వని జెప్పుకొనెదరు. నేడుగూడ జైనులు తమ గృహములందు నామకరణ, చౌల, అపరకర్మల, దేవాలయములలోని దేవతారాధనల బ్రాహ్మణపురోహితులచేతనే చేయించు కొనెదరు.

జైనమతమునకు ముఖ్య సిద్ధాంతము, ప్రాణచీజము అహింసాధర్మము. జైనమతమున జంతుజాలముల నెంత తుద్రక్కిటకమునైన హింసింపరాదు. మనుష్య పశు పక్ష్యాదులలోనె గాక మనము చైతన్య విహీనములను, జడములను, వృక్ష, వాయు, శిల, లోహ, ఉదక, అగ్ని మున్నగు పదార్థములందుగూడ జీవ మున్నవనియు వానిని వృద్ధిక్షీతి లయము లున్నవనియు పరిగణింపవలయు బాధనొందుననియు జైనులు వాదింతురు. రాత్రిపడినవెనుక భోజనము చేసినచో చీకటిలో ప్రాణికోటి కేదేని హనిగలుగునని వీరు

సాయంసమయముననే భోజనాదిక్రమముల ముగింతురు. కంటికి దృగ్గోచరములగు జీవములు సీడిలోగలసి లోనికి పోవునని ఉదకమును వడియబోయిండ్ల త్రాగరు. జైన రాజులు జీవహింస మహాపరాధముగ శాసించి దోషుల కఠినముగ చండించువారు. వారిశిక్షాస్మృతిలో జీవహింస కెక్కువ చండినగలదు. ఈకాలమునాటి ప్రవక్తలందరును గౌతమమహావీరశంకరులు ఆహింసా. తంతినే మాటిమాటికిసే మీటుటవలన అప్పటికి ఆర్యమతము జీర్ణమై పశుపథాభూయిష్టమై యుండెనని యూహింపవలసివచ్చుచున్నది.

భగవానుడు విశ్వప్రపంచనిర్మాత, సర్వశక్తియుతుడు, సర్వాంతర్యామియని వీరు విశ్వసింపరు. భగవంతునినొకసుగుణ రాశిగ వీరు భావింతురు. సృష్టియు, జీవులును, అకల్పితములు, అనాదాలు, అవినాశులని వీరివాదన. మఱియు భగవంతుడు మనుజుల శిక్షింపడు. రక్షింపడు. మనుజుల సదాచార దురాచారములే వారిని రక్షించును, శిక్షించును. సర్వేశ్వరుడు శక్తి మంతుడయ్యును తటస్థునివలె మనుజుకర్మల నవలోకించుచుండును. జైనమతమునకూడ స్వర్గ. నరకలోకములు గలవు. మర్త్యలోకమున కథోభాగమున నేడు నరకములును ఊర్ధ్వభాగమున పదునారు దేవలోకములును వీనికి పైన ఆగమింద్రలోకమును గలవు. ఆగమింద్రలోకమున సర్వేశ్వరుడు నివసించును. మరణానంతరము పుణ్యాత్ములందరును యిచ్చటికే పోయెదరు. పాపాత్ములు అధోలోకమున బడెదరు. జైనమతగురువులకు తీర్థంకరులని పేరు. ఇంతవరకును యిరువదినలుగురు తీర్థంకరులు భూతలమున

నుదయించిరని జైనమతగ్రంథములలో వ్రాయబడినది. వీరిప్రతిమలు ప్రతిజైనదేవాలయమునందును గాన్పించును. దేవతలకంటె నెక్కుడుగ భావించి జైనులు వీరి నారాధింతురు. భౌతిక ఆధ్యాత్మిక పదార్థసమ్మేళనమువలన మనుజుడు స్వప్నమయ్యెనని వేదము లపారమేయములు కావనికూడ వీరు జెప్పుచుందురు.

జైనమతము అహింసాప్రత ప్రాబల్యమునకు శిల్ప కళాభివృద్ధికి మిగుల తోడ్పడినది. జైనవిగ్రహము లత్యంత గంభీరములైనవని నుడివియుంటిమి. వీనికంటె నెత్తుగు శిలా విగ్రహములు ప్రపంచమున లేవు. జైనదేవాలయములు అతి సుందరము లైనవి. సౌందర్యమున వీని మఱపించు దేవాలయములు భారతవర్షమున మరెచ్చటను గానరావు. ఆబువర్వత శిఖరముపైనున్న జైనదేవాలయము ప్రపంచ శిల్పచిత్రము లలో నొకటి. అంతటి సౌబగులీనెడు దేవాలయము భూలోకమున నెక్కడనులేదు.

శంకరుడు.

శంకరుని నామమిచ్చట పేర్కొనుట పలువురు చరిత్రకారుల కాశ్చర్యము గల్గింపవచ్చును. కాని యీతడు నిజముగ బౌద్ధయుగమున క్రీస్తుకుపూర్వము ఉద్భవించినట్లు పెక్కు నిదర్శనము లున్నవి. బౌద్ధయుగమున నెప్పుడు బుట్టెనో నిర్ధారణగ జెప్పలేకున్నను బౌద్ధయుగమున క్రీస్తుకు పూర్వముమాత్రము బుట్టినట్లు నిస్సందేహముగ జెప్పవచ్చును. అట్లు నుడువుటకు ప్రబలమగు ఆధారములున్నవి. ఈతని

కాలమును గూర్చి పలువురు పలువిధములుగ వ్రాసిరి. త్రివి
ష్టపచరిత్రకారు లీతడు బుద్ధుడు నిర్వాణముజేందిన ఏబది
సంవత్సరములకు అనగా క్రీ. పూ. 492 సంవత్సర సామంత
మున నుద్భవించెనని వ్రాసిరి. కాని యిటీవల గావింబడిన
చరిత్ర పరిశోధనలవలన సీతడు క్రీ. పూ. రెండవశతాబ్దమున
పుష్యమిత్రునికి పూర్వమో పుష్యమిత్రుని కాలమునో
వరలినట్లుదేలుచున్నది. పతంజలి పుష్యమిత్రుని కాలమున
మనినట్లు నిరర్థనములు గన్పించినవి. శంకరుడు పతంజలి షష్ఠా
డగుటచే శంకరుడును యీ కాలము నాటివాడేయని యూహిం
పవచ్చును. ఈవిషయము నాలొలిపలుకునసాంతముగ చర్చిం
చితిని. పాశ్చాత్యచరిత్రకారులీతడుక్రీ. శ. 8-9శతాబ్దముల
లోనెప్పుడో యుదయించెననియు బౌద్ధుల హింసించి హరిని
హతమార్చెననియు అతనికి హత్యకాండ మాపాదించి ఏవే
వో తప్పుడువ్రాతలు అజ్ఞానమువలననో, పక్షపాతమువలననో
వ్రాసిరి. ఇంచుకైనను విమర్శింపక మనదారు రోకం పాటు
గా యీవ్రాతల ననుకరించిరి. సంతాపకరము. మః భాష,
మనవిజ్ఞానమును, మన మతమును మననాగరికత నెఱుంగని
మనసారస్వతముతో నించుకంతయు పరిచయములేని అవ్యదే
శీయులు, మతాంతరులు మనమతకర్తలగూర్చి ప్రియుట
యు, మన మావ్రాతలవేదసూత్రములుగ వ్యాపప్రీక్షమా
లుగ స్వీకరించుటయు-ఎంతటిగతి వట్టిరది! మనమతాధీనత
ఎంతవరకు బోయినది?

శంకరుని నామమును స్మరింపని హిందువుడండదు.
ఇప్పుడు భారతవర్షమున ప్రబలుచున్న మతములలోనికెల్లి

నగ్రస్థానమును విహించి, యిచ్చట నివసించు హిందువులలో నూటకెనుబదిమందిచే నవలంబింపబడుచున్న అద్వైతమతమును మహామతమును స్థాపించిన దీతడే. హిందువులీతని నివుని యపరాపతారముగ భావించురు. ఈతని చరిత్రమును గూర్చిన యాధారములు చువకంతగా లేవు. శంకరుడు మళయాళదేశమున నొక కుగ్రామమునబాకానొకబ్రాహ్మణ గృహస్థునియింట బుట్టినని ప్రతీతి. కొంద రీతడు చిదంబరమున బుట్టినని జెప్పుదురు. మరికొందరు కాశ్మీరమునయని వాదించురు. ఏగ్రామమున బుట్టినో నిర్ధారణగ జెప్పటకు వీలులేకున్నను, మొత్తము మీద నీతడు దక్షిణహిందూస్థానమున మాత్రము జన్మించినని జెప్పటకు జాల ప్రమాణములున్నవి.

శంకరుడు యోగసూత్రరచయితయగు పతంజలి యొద్ద* యోగశాస్త్ర సంస్కృతవిద్య లభ్యుపసాదించెను. ఈతడు శాశ్వతేత్రమున గూడ కొన్నేండ్లు వేదశాస్త్రముల పఠించి యపారపాండిత్యమును గడించెను.

శంకరుడు గృహస్థాశ్రమమును స్వీకరింపకుండగనే సన్యసించి ఆనేతుశీతనగపర్యంతమధ్య భారతభూమినంతయు దిరిగి తనయద్వైతవతమును బోధించెను. బౌద్ధమతధర్మముల

శంకర విజయములలో (శంకరుని జీవిత చరిత్రముల వర్ణించు గ్రంథములు) ఈతడు గోవిందయోగియని శిర్కొనబడుచుండున. పతంజలి సన్యాసమును స్వీకరించినతనే గోవిందయోగియను సన్యాసనామమును ధరించెననియు పతంజలియు గోవిందయోగియు నొక రెయినయు, విద్యార్థులు. తన శంకరవిజయమున అయడవ అధ్యాయములలో 95, 96, 97 శ్లోకములలో స్పష్టీకరించినాడు.

పెక్కింటి నీకమ తనమతమున గైకొని బౌద్ధవైదిక మతము లకు గల తారతమ్యము నడుగంటజేసెను. అహింసయే పరమ ధర్మమని యీతడును బోధించెను. అందువలననే యితని మత మునకు బ్రచ్చిన్న బౌద్ధమని పేరుగల్గినది. తనమతప్రాబల్య మునకై శంకరుడు భారతవర్షమునకు నాలుగుమూలలను నాలుగు సన్యాసిమతములను స్థాపించెను. ఉత్తరహిందూ స్థానమునకు బహరీ కేదారమునకు దక్షిణదేశమునకు శ్రీంగేరియందును పశ్చిమఖండమునకు ద్వారకయందును పూర్వహిందూస్థానమునకై జగన్నాథమునకు నాల్గు మత ముల నిర్మించెను. అద్వైతమత మహాదుర్గమునకు నాలు గును నాల్గు బురుజులుగ నున్నవి. ఈమహాఫలములు చిర కాలము కడుసమర్థతతో అద్వైతమతమును సంరక్షించిరి. ఈబురుజులు, శిథిలములుగానంతవరకును అద్వైతమతమహా దుర్గము సురక్షితముగ అవిజేయముగ నున్నది. ఇవి శిథి లములగుట ప్రారంభించుటతోడనే యీమతమును శిథిల మగుచున్నది. క్రైస్తవమహమ్మదీయ మతముట్టడులలో ఈ బురుజు లీ మతదుర్గమును బలీయముగ గాపాడినవి. కాని కాలవిశమున బురుజులు ఖలమైపోయినవి. దుర్గమున శత్రు వులు బ్రవేశించుచున్నారు.

శంకరుడు ముప్పదియారేండ్లుమాత్రమే లోకమున జీవించెను. ఇతడు పదియేండ్లకంటె నెక్కుడుకాలము తన మతప్రచారము చేసినట్లు గన్పించదు. ఇంత స్వల్పకాలముననే ఇతడు తనయఖండ ప్రతిభావిశేషముచే అద్వితీయవచనా కౌశలముచే శరవేగమున తనమతమును వ్యాపింపజేసెను.

ఇరువదేండ్ల పసిప్రాయముననే మతవ్యాపనకు గడగి యనేక మతవాదముల నెరపి విజయముల గొనుటచూడ నీతడు అనన్యసామాన్య ప్రతిభాశాలియని స్పష్టమగుచున్నది.

ఈతడు అద్వితీయ వాగ్ధాటి గలవాడు. వాగ్యుత్తమున నీతని జయింపగలవత్తలెవ్వరును ఆకాలమున లేరైరి. పెక్కు రాజులచే నీతడు గౌరవములందెను.

ఈబాలయోగి, వ్యాసునిచే రచియింపబడిన వేదాంత సూత్రములకును ఉపనిషత్తులకును భగవద్గీతలకును భాష్యములు వ్రాసెను. వీనికే ప్రస్థానత్రయమని పేరు. యుక్తివాదమున వీనినిమించినగ్రంథములు సంస్కృత సారస్వతమునలేవు.

శంకరుడు బదరీకేవారములో ముప్పది యెనమిదవ యేట దేహము చాలించెను. ఈతడు బౌద్ధులతో ఘోర రణమునెరపి, వారిని చిత్రవధల గావించి, వారి విహారముల చైత్యముల, స్తూపముల బడగొట్టించి యామతమును విధ్వంస మొనర్చెనని యీతనిపై నొకయపవాద గల్పించిరి. ఈనుడులు సత్యవిరుద్ధములు. వీరికెవరు కారకులో జెప్పలేము. కాని శంకరుడు యిట్టికిల్బిషములచే తనహస్తముల కళంకితముల జేసికొనలేదు. ఈతడట్టి ఘోరహత్యల గావించునంతటి కిరాతుడుగాడు. చరిత్రపరిశోధనవలన నీయపవాద కేవల కల్పితమని తేలుచున్నది. వేదాంతగ్రంథములలో శంకర విజయములలో నీతడు అత్యంత శాంతస్వభావుడనియు, సహనశీలుడనియు మతసంస్కర్త గుండవలసిన సులక్షణము

- లన్నియు నీతనికడ మూర్తిభవించినవనియు విర్జింపబడినాడు.
- బ్రహ్మసమాజ మతస్థాపకుడగు రామమోహనుడు గూడ శంకరుడిట్టి సుగుణపుంజమేయని వర్ణించినాడు. ఇదిగాక యీతడు తనజీవితకాలమున బౌద్ధులతో నెప్పుడును మత వాదములగూడ సలిపియెరుగడు. అట్లు నుడువుట కాధారము లేవ్వియు లేవు. శంకరుడు బౌద్ధులతో మతయుద్ధమునకు గడంగి వారిని పలుబాధలపెట్టి, తన జీవితకాలమంతయు నామత విధ్వంసమందే మున్గియుండునెడల, ఆమతవినాశమే తనపరమధర్మముగ నెంచినయెడల, తన యుగచేరము లన్నియు ఆమతమునంబలి లోపముల విమర్శించుటకే జేసినచో, ఆమతమునుగూర్చి యొక్కపలుకైనను ఆడడా! ఆమత సిద్ధాంతముల తనగ్రంథములందు విమర్శింపడా! ఆతని గ్రంథములన్నియు నేబదియారు మారులు తిరగవేసినను, బౌద్ధమతమునుగూర్చి యుల్లేఖన యొక్కటియు గాన్పింపదు. ఆమత సిద్ధాంతములను తనగ్రంథములందు స్మరింపడు. వానిఖండనకు గడగడు.

మఱియు శంకరుడు ఎనిమిది తొమ్మిది శతాబ్దములలో నుద్భవించెననియు ఈశతాబ్దములలోనె యీతడిట్టి మతయుద్ధమును నడిపెననియు వ్రాయుదురు. ఇది యెంతయు అసందర్భముగ నున్నది. ఏలన బౌద్ధమత మియుగములనాటికి అత్యంత క్షీణదశలో నున్నది. కొనయూపిరితో నున్నది. ఇంతటి ఘోరయుద్ధము నడిపి యొడింపవలసినంత బలీయముగ లేదు. నాల్గవశతాబ్దమునాటికే యీమతము తైల విహీనమగు దీపపుకళికవలె వెలనెలబాడచున్నదని పాపి

యాను వచించియున్నాడు. అందుచే యింతటి హత్యకాండలు నడుపుట కవశ్యము గన్పింపదు. మరియు శంకరుడు చచ్చిన పామును గొట్టునంతటి మందమతిగాడు. ఏమతకర్తయు అది వరకే పాడువడియున్న మతసౌధమును గూల్చుచు కాలము వ్యర్థము జేసికొనడు. శంకరుని యింతటి ప్రతిభాశాలి యద్వి తీయనిర్మాణ కుశలుడు యట్టివ్యర్థపుకార్యములతో కాలము జుచ్చెననుట విశ్వసనీయము గాకున్నది.

శంకరమతాధిపతులందరును శంకరాచార్యులే యని పిలువబడుచుండుటచేతను అట్టి మతాధిపతులలో పెక్కండు తమపాండిత్యప్రకర్షకు, వాగ్విభవమునకు అచంచల వైరాగ్యమునకు ప్రఖ్యాతివడసియుండుటచేతను యొకరికొకరికి భేదముతెలియక ఆతడే యీతడని పాశ్చాత్య చరిత్రకారులు పొరబడి ఆహత్యకాండ మీతని తలకు పుద్దియుండనోపు. ఈతడే ఇట్టి హింసలగావించెనని తెల్పుటకు చరిత్రాధారము లేవియు గాన్పింపవు. ఇదిగాక ఎనిమిది తొమ్మిది శతాబ్దములలో నట్టి మతకలహములు మతహింస లున్నవని నన్ను జాలము. బౌద్ధమతక్షీణతకు గారణము. హైందవమతపీడనగాదని మున్నె నుడివియుంటిమి. బౌద్ధమతమునేను విధ్వంసమొనర్పలేదనియు, ఎందుండి యుద్భవమైనదో అందే విలీనమై పోయినదనియు బౌద్ధమతము భారతవర్షమున వినాశమే జెందలేదనియు, హిందూమతమునుండియే యది తనప్రభావ పుంజముల వెదజల్లుచున్నదనియుకూడ వచించియుంటిమి. బౌద్ధులవిహారములు, స్థూపములు, చైత్యములు మహమ్మ

దీయులు నిర్మాణమొనర్చినట్లు ప్రబలములుగు చరిత్రాధారములు గలవు. పౌర్ణమాహాత్యవిహారవివరములు ముద్రానులుగాని హిందువులుగారు. హిందువులు శిల్పసౌభాగ్యములతో మురివెముల గొల్పెడు నీకట్టడముల చేతులార విష్ణుసమొనర్చుకొనునంతటి మూర్ఖులుగారు.

బౌద్ధ మ హా యు గ ము.

V

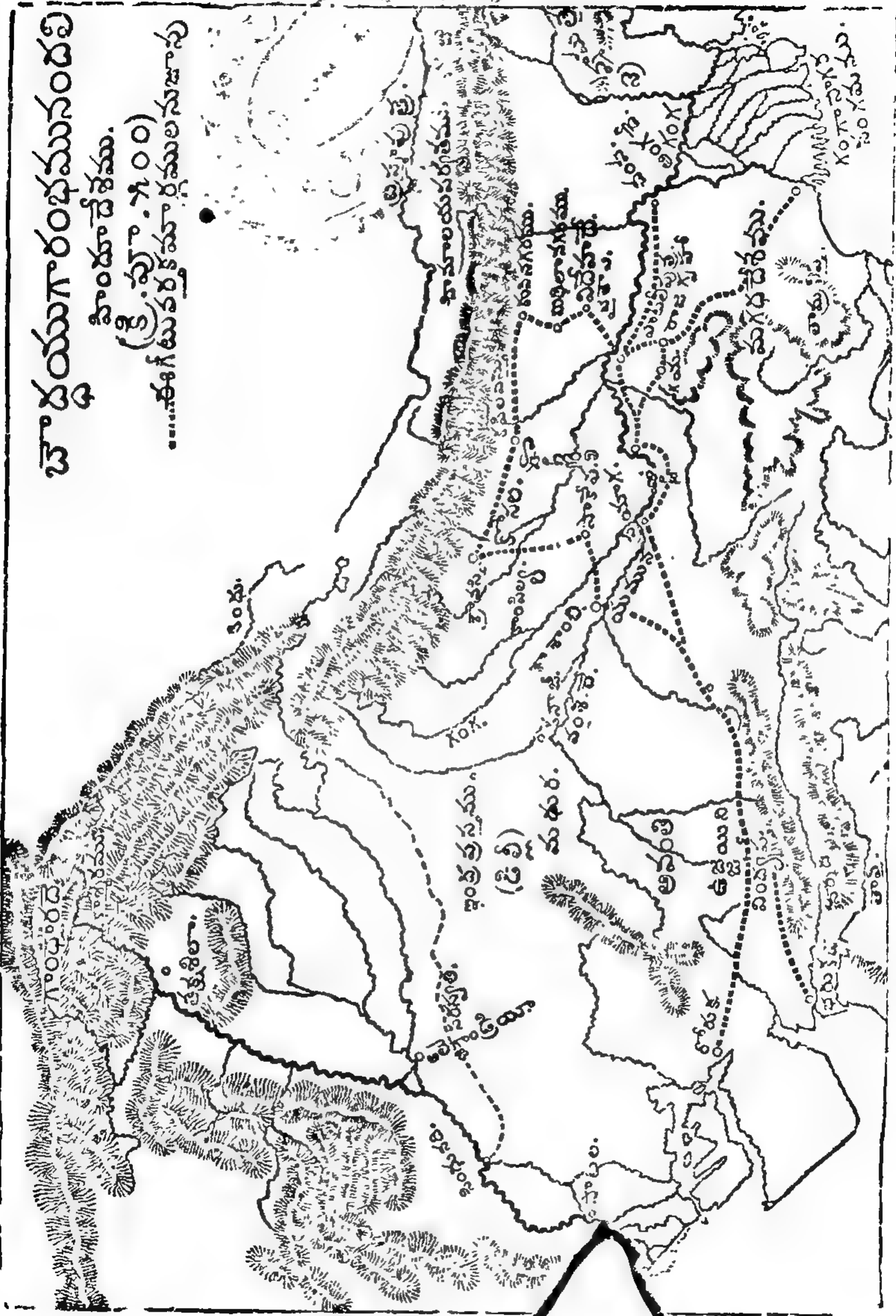
ఈకాలమున విలసిల్లినరాజ్యములు.

బౌద్ధయుగారంభకాలమున భారతవర్షము వెక్కు
రాజ్యములుగ జీలియుండెను. ఇందు బలీయవగు రాజ్య
ములు దుర్బలరాజ్యములవై దాడిసల్పి వానిని గబళింపుచు
ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యమునకై పెనగులాడు చుండెడివి. అట్లు పోరి
కొంతకాలమున కొక రాజ్యమును దానిప్రాభవ ముడిగినంతనే
మరికొంతకాలమున కింకొకరాజ్యమును సామ్రాజ్యాధిపత్య
మును పహింపుచు పడుచు లేచుచు నుండెను. నిరంతర రణ
వ్యాపారములవలన వీనిలో చాలభాగము పాహియాను
కాలమునాటికే జీర్ణించి నామమాత్రాపశిష్టములైనవి. కొన్ని
విస్తృతములైపోయినవి ఇట్టిరాజ్యము లేడవశతాబ్దారంభ
మున పడునారుండెడివి. అంగ, మగధ, కాశి, కోసల,
కౌశాంబి, కురు, పాంచాల, మత్స్య, శూరసేన, అశ్వక,
అఘరి, గాంధార, కాంభోజ, శాత్య, వజ్జి, మల్ల, రాజ్య
ములు. సంగ్రహముగ వీని చరిత్రనిచ్చట దెల్పెదము.

అంగ:—మగధరాజ్యమునకు తూర్పుదెసగా నుండు
నొకపశ్చిమరాజ్యము. వాణిజ్యలోకమున ప్రసిద్ధిగాంచిన చంపా
నగరము దీనికి రాజధాని. బుద్ధునికాలమున నిది మగధకు
సామంతుడరాజ్యముగనుండెను.

బౌద్ధయుగారంభమునందలి

హిందూదేశము.
(క్రి.పూ. ౫౦౦)
.....ఈగేటువర్తమానములనుజూపు

మ గ ధ:—ఆర్యావర్తమున నుద్భవించిన రాజ్యము లన్నిటిలోన నిదియే చీరకాలము సామ్రాజ్యాధిపత్యము వహించి పేరువడసినది. తొలుత సీరాజ్యము ఉత్తరమున గంగాతరంగిణియు దక్షిణమున వింధ్యపర్వతములును, తూర్పున చంపానదియు, పశ్చిమమున శోణయు ఎల్లలుగల్గి క్రిమముగ విస్తరిల్లి ఉత్తరభారతమంతయు నాక్రమించినది. దీని చరిత్ర ముందు విపులముగ వర్ణింతుము.

కాశీరాజ్యము:—వారణాసి దీని రాజధానిగనగును. దీనిచరిత్ర మనకంఠగా దెలియదు. బుద్ధుని కాలమున నిది కోసలరాజ్యమున నొక యంతర్భాగమై యుండెను.

కోసలము:—తూత్రయుగమునుండియు ఏగుల ప్రసిద్ధి గాంచిన రాజ్యము. దీనికి శ్రావస్తి రాజధానిగనుండెను. ఈ రాజ్యము ఉత్తరమున హిమవత్పర్వతమునుండి దక్షిణమున గంగాతటమువరకును పశ్చిమమున గంగానది మొదలు తూర్పున గండకీనదీకూలములవరకును వ్యాపించియుండెను. బుద్ధుని కాలమున మగధ, కోసలరాజ్యములకు ప్రబలయుద్ధములు జరిగెను. ఈసమయమున సీరాజ్యమును ప్రసన్నధీయను రాజు పాలించువాడు. ఈతడు సుగుణశాలి. విద్యావంశస్థుడు. తక్షశిలావిశ్వవిద్యాలయమున పెక్కేండ్లు విద్యాభ్యాసమున ర్చినవాడు. పండితపోషకుడని పేరు గడించెను. విద్యాగోష్ఠి యందె సర్వదా కాలము గడపినాడు. సర్వమతముల సమదృష్టిని జూచిన విశాలహృదయుడు. ఈతడు బుద్ధునివలన ధర్మోపదేశమంది బౌద్ధమతమును స్వీకరించెను. ఈతనిమేనత్తయగు మహాకోసలాదేవి బౌద్ధసన్యాసిని యయ్యెను.

మగధరాజ్యముతోడనే గాక, శాత్యరాజ్యముతో
 గూడ సీరాజ్యము పోరాటములు సల్పినట్లు నివర్తనములు
 గానవచ్చుచున్నవి. శాత్యవంశజులతో బాంధవ్యము నెరప
 గోరి ప్రసన్నధీ శాత్యవంశమున బుట్టిన నొకక్షత్రియకన్యను
 వనకిచ్చిపరిణయముగావింపుడని, శాత్యనాయకులకు సమాచార
 ముంపెను. శాత్యులు కోసలదేశాధిపునికంటె తామె ఉత్తమ
 వంశసంజాతులమని గర్వోన్నతులై, వానిని వంచించి నొక
 దాసీపుత్రికను యాతనికడకంటె యీవెయ్యె శాత్యవంశసంభూత
 యగు రాచకన్యాయయని గప్పిపుచ్చిరి. తెలియక ప్రసన్నధీ
 యామెను వివాహమాచెను. ఈయుభయులకును విరూధకు
 డను పుత్రుడు గల్గెను. ఈపాపడు పట్టాభిషిక్తుడైనపిమ్మట
 యీమోసమును దెలిసికొని, కోరిధోద్దీక్షితుడై శాత్యులపై
 వైరమునుబాటించి ప్రచండనైస్యములతో శ్రావస్థినగరముపై
 చాడిసల్పి యాపట్టణమును భస్మీభూత మొనర్చెను. ఈయుద్ధ
 కాండమును పాహియాను తనగ్రంథమున జక్కగ వర్ణించి
 నాడు.

కౌ శాంబీ రాజ్యము;—దీనిరాజధాని కౌశాంబి
 నగరము. ఈరాజ్యము అవంతిదేశమున కుత్తరముగ యము
 నానదీతీరమున నున్నది. బుద్ధునకుపూర్వ మీరాజ్యమును పరం
 తపుడనురాజు పాలించెను. ఈతనితరువాత యీతని తనయు
 డగు ఉదయనుడు సింహాసనమధిష్ఠించెను. ఈతడు బుద్ధునకు
 సమకాలీనుడు. ఇతడు అవంతిరాజగు ప్రద్యోతుని కొమార్తె
 వాసవదత్తను వెండ్లియాడెను.

కురురాజ్యము;—తౌత్రయుగమున నీరాజ్యము మహిషాన్నతదశయందుండెను. బుద్ధునికాలమునాటికి దీని వైభవమంతరించినది. ఈకాలమున దీనిని రాష్ట్రపాలుడను రాజు పాలించువాడు. ఢిల్లీపట్టణమునకు సమీపముననుండు యింద్రప్రస్థము దీనికి రాజధాని. బుద్ధుడీ కురురాజ్యమున సంచారమొనర్చి వేలకొలదిజనులకు బౌద్ధదీక్షనొసగెను.

పాంచాలము;—కురురాజ్యమునకు దూర్పువైఠగానుండునది. మొదటినుండియు నిది వీరభూమియై నెగడినది.

మత్స్యదేశము;—కురురాజ్యమునకు పక్షిణముగ యమునానదీతటము నంటియుండునది.

శూరసేనము;—మత్స్యరాజ్యమునకు దూరమున విస్తరిల్లినది. మధురానగరము దీని రాజధాని.

అశ్వకరాజ్యము;—బౌద్ధగ్రంథములలో నుపహరింపబడుటయేగాని యిది యెచ్చట విలసిల్లినదో దెలయుట లేదు.

అనంతి;—తరువాతి కాలమున దీనికి మాళవయని పేరుగల్గెను. దీనిరాజధాని ఉజ్జయిని. బుద్ధునికాలమున నిచ్చట శ్రీద్యోతుడు రాజ్యపాలన మొనర్చెనని నుడివి యుండును. ఈనడు విగుల యాధాగ్రేయము. అందుచేతనే యానిని చండవిక్రముడని బిరుదనామముగల్గెను.

గాంధారము;—శ్రీశ్యాతిగాంచిన పాండిరాజ్యము లలో నిది యొకటి. భారతవర్షమునకు పశ్చిమోత్తరమున విల

సిల్లినది. విద్యులతల్లి యని పేరుమోగిన తక్షశిల దీనికి రాజధాని. బుద్ధునికాలమున 'పుక్కుసాతి'యనువాడు దీని బాటించెను. ఈతడు బించిసాకునియొద్దకు రాయబారులనంపి యాతనితో నెయ్యమును బాటించెను.

కాంభోజరాజ్యము:—దీనిచరిత్రము మన కంతగ దెలియదు. ద్వారకానగరము దీనికి రాజధానిగ నుండెనట.

శా క్య రా జ్య ము:—ఇది యొక నాయకసత్తాకరాజ్యము. ఈకాలమున నార్యావర్తమున ప్రజాపరిపాలనాపద్ధతులు వ్యాప్తి నొందినవి. ఈపద్ధతులెట్టివో ముందుచెల్పెదము. అట్టి ప్రజాస్వామిక పద్ధతులు పెంపొందిన రాజ్యములలో శాక్య రాజ్యమొక్కటి. శాక్యవంశజులచే నివసించబడునది గావున దీనికి పేరుగల్గినది. శాక్యవంశనాయకులందరును గలసి రాజ్యవ్యవహారముల నిర్వహించెడివారు. ఈరాజ్యము నేపాళ సరిహద్దులలోనుండెడిది. దీని రాజధాని కపిలవస్తు. గౌతము డిచ్చటనే జననమొందెను. ఈతని తండ్రియగు శుద్ధోదన మహిపాలుడు రాజ్యపాలన మొనర్చిన తావుకూడ నిదియే. ఘోషియాను దర్శించినకాలమునాటికే యీపట్టణము జీర్ణమై పోయెను. దీని పూర్వవైభవముల స్మరించి యీతడు కన్నీరు విడచెను. ఇప్పు డీనగరము నామరూపములులేకుండ కాలహాహినిలో గలసిపోయినది. దీని శిథిలములు మాత్ర మీ పొంతమున గన్పించును.

మల్ల రా జ్య ము:—మల్లనాయకులచే పరిపాలింపబడునది. శాక్యరాజ్యమువలెనే నిదియు నొకనాయకరాజ్యము.

ఇది శాక్యదేశమునకు తూర్పు దెసను పర్వతప్రాంతమున నెచ్చటనో విలసిల్లినది.

వజ్జీ దేశము:—ఇందు లిచ్చవీ విదేహరాజ్యములను రెండు ప్రఖ్యాతరాజ్యము లిమిడియున్నవి. ఆయా నాయకులచే పరిపాలింపబడుటచే నీరాజ్యముల కీనామములు గల్గెను. “విదేహ”కు రాజధాని మిథిలానగరము. ప్రాచీనకాలమున జనకునిచే పవిత్రీభూతమొనర్పబడిన నగరమిదియె. ఆకాలమున నిది యేబదిమైళ్ల వైశాల్యముగల్గిన మహానగరమై యుండెను.

లిచ్చవీల రాష్ట్రము గూడ నాకాలమున బలిష్ఠరాష్ట్రమై యుండెను. మౌర్య సామ్రాజ్య స్థాపకుడగు చంద్రగుప్తుడీ లిచ్చవీక్షత్రియబాలనే వివాహమాడెను. లిచ్చవీరాజ్యమునకు రాజధాని వైశాలి. ఇతిహాసగ్రసిద్ధమగు పట్టణము. ఇది రాజస్థాననగరమునకు ముప్పదిమైళ్లదూరమున నుండెను. ఈపట్టణ సామీప్యముననే జైనమత కర్తయగు మహావీరు డుద్భవించెను. దీని కుత్తరపువైపున ‘మహాజన’ మను అరణ్యవాతీక హిమవత్పర్వతప్రాంతమువరకును వ్యాపించి యుండెడిది. గౌతము డీయరణ్యసీమయందు పెక్కేండ్లు నివసించి అపరిసరప్రాంతములలో బౌద్ధధర్మముల నుపదేశించెను.

బుద్ధునికాలమున మగధరాజ్యాధీశ్వరుడగు అజాతశత్రుడు లిచ్చవీరాష్ట్రముపై దండెత్తి లిచ్చవీయోధుల నందరిని గడతేర్చెను. ఈ విషాదకథనమును పాహియాను

కూడ పరిణామమైనది. వజ్జయనులలో విదేహ లిచ్చవీలెగాక
యింకను పెక్కు అంతశ్శాఖలు గలవు. వీరిచరిత్రల గూర్చి
మనకంతగ తెలియదు.

బౌద్ధమహాయుగము

VI

మగధరాజ్య విజృంభణము—అలెగ్జాండరు దండయాత్ర.

మగధరాజ్యవిజృంభణము

ఏడవశతాబ్దప్రాంతమున భారతఖండమున వెక్కు
రాజ్యములు విలసిల్లినవని వెనుకటి ప్రకరణమున జెప్పియుం
టిమి. వానిలో బలీయమగు రాజ్యములు విజృంభించి తక్కుటి
రాజ్యములజయించి సామ్రాజ్యాధిపత్యమునకై పెనగులాడు
చుండెడివనిపూర్వ వివరించితిమి. ఏడవశతాబ్ద మధ్యమున
యిట్లార్యావర్తమున విజృంభించి తక్కుటిరాజ్యముల నాక్ర
మించి ప్రఖ్యాతిపహించి మించిన రాజ్యము కోసలము. ఈ
రాజ్యము ప్రసేనజిత్తుని తండ్రియగు మహాకోసలుని రాజ్యకాల
మున మహాత్కృష్ట దశయందుండెను. ఈతని రాష్ట్రము
తూర్పున గండకీనదిమొదలు పశ్చిమమున రావఃగంగవరకును,
ఉత్తరమున శీతనగము మొదలు దక్షిణమున గంగాతరంగిణి
వరకును వ్యాపించియుండెను. దీనికి పడమరను దక్షిణమునను
వెక్కుస్వాతంత్ర్య రాజ్యము లుండినవి. తూర్పుననున్న శాత్రువుల
జయించి వారి రాజ్యమును లోబరచుకొనగగ్గెను గాని మహా
బలిష్ఠమై అవిలంఘ్యమగు లిచ్చవీ సాయుక్త రాష్ట్రముల
నూత్రము మహాకోసలుడు జయింపలేక పోయెను. ఈరాజ్య
మునకు దక్షిణభాగమున విస్తరిల్లిన మగధ చంప రాజ్యము
చీకాలమున నొకదానివై నొకటి కవిసి యతి ఘోరముగ

పోరాడ బొచ్చినవి. ఈ పోరాటమున తుదకు మగధరాజ్యమునకే విజయము కల్గెను. చంపకరాష్ట్రము మగధరాజ్యమునకు దోసిలొగ్గెను. ఇదియే మగధరాజ్యవైభవమునకు ప్రారంభము. అంతటనుండియు కోసలము జీర్జించినది. మగధ మేటి రాజ్యమై విజృంభించినది. ఎక్కడనో నిగురుగప్పిన నిప్పువలె పడియుండిన యీ రాజ్యమున కిట్టి యఖండవిజయమును గూర్చినది శిశునాగనృపాలుడు.

శిశునాగనందవంశములు.

ఈతడే శిశునాగవంశమును స్థాపించెను. (క్రీ. పూ. 642) ఈతడు గిరివ్రజపురమును రాజధానిగజేసికొని మగధరాజ్యమును పాలించెను.

శిశునాగుని తరువాత నీవంశమున ప్రఖ్యాతిపొందిన రాజు బింబిసారుడు. సుగుణరాశి. గౌతముడు తన దివ్యమతమును బోధించిన దీతని రాజ్యకాలముననే. అందు చేతనే యీతని నామము భారతవర్షచారిత్రమున చిరస్మరణీయమైనది. ఈతడు నూతన రాజగృహపట్టణమును నిర్మించి అంగరాజ్యముపై దాడివెడలి యీ రాజ్యమును జయించెను. తొలుత నీతడు జైనమతావలంబుడు. పిమ్మట బౌద్ధదీక్షుఁ గొనెను. ఈతడు క్రీ. పూ. 582 మొదలు 554 వరకును యిరువదియేనిమిది వత్సరములు రాజ్యమేలెను.

అజాతశత్రుడు.

ఈతనిపిమ్మట యితని తనయుడగు అజాతశత్రుడు మగధరాజ్యమునకు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. ఈతడు చండ

శాసనుడు. బలశాలి. తనతండ్రిని బరిమాన్చి యీతడు సింహాసన మధిష్ఠించెనని భారతవర్షచారిత్రమున నీతనిపై నొక యపవాదముగలదు. బుద్ధుని పితండ్రికుమారుడగు దేవదత్తుని ప్రేరేపణచే యీతడిట్టి పితృఘాత యొనర్చెనని జెప్పబడినది. ఇది కేవల యపవాద. ఇందణుమాత్రమును సత్యము గాన్పింపదు. బౌద్ధజైన మతముల నితడు సమవృష్టిని పాలించెను. ఈతడు జైనమతమునుగూడ నేల యావరింప పఠెనను యీర్ష్యచే బౌద్ధ లీతనిపై నిట్టియపవాద గల్పించినట్లు దోచుచున్నది. జైనగ్రంథము లీనృపాలుని వినుత గుణశీలుడనియు మహాభక్తిపరుడనియు వర్ణించినవి.

తన బలచాతుర్యములచే నజాతశత్రుడు పెక్కురాజ్యముల జయించి మగధరాజ్యమును నలుముఖముల విస్తరింప జేసెను. ఈతడు రాజ్యమేలుచుండగనే తురేనియనుమూకలు సముద్రతరంగములవలె పొంగి హిమవత్పర్వత ప్రాంతముల నుండి మగధరాజ్యముపై బ్రహ్మహింస దొడగినవి. ఈప్రవాహమును మరలించుటకు అజాతుడు శోణదీతటమున పాటలీ పుత్రుని నొకమహానగరమును నిర్మించెను. ఈ నగర రాజము పెక్కుశతాబ్దములు మగధ సామ్రాజ్యమునకు రాజధానియై, వైభవసీమయై తనరాజినది. పెక్కేండ్లిచ్చట మగధ సామ్రాజ్యలక్ష్మి విభవగీతముల బాడినది. ఆసేతు హిమాలయ మధ్య భారతభూమినంతయు నుజ్జూత లుగించిన మగధ సామ్రాజ్య పతాక మిచ్చట నిరాఘాటముగ శతసహస్ర వర్షము లెగిరినది.

అజాతశత్రునితల్లి లిచ్చవీరాజపుత్రిక. కోసలరాజే శ్వరుని తనయ నీతడు వివాహమాడెను. ఇరువది యేడేండు రాజ్యమేలి యీతడు మృతినొందెను.

పారశీకులదాడి.

ఈతనితరువాత శిశునాగసంతతిరాజులు స్వర్వరు మగధనేలిరి. అంతటితో శిశునాగవంశ మంతరించినది. అజాత శత్రుని తనయుడగు దర్శకుడు రాజ్యమేలుచుండగగాబోలు కీ. పూ. 516 సంవత్సర ప్రాంతమున పెరిష్యాచక్రివర్తియగు డేరయసు సింధునదీముఖద్వారమునుండి పారశీకరాష్ట్రము నకు సముద్రమార్గ మేర్పరచుటకు వీలగునేమో యరసి రమ్మని తనసేనానియగుస్కైలాక్సును హిందూదేశ శరిహద్దుల కంపెను. స్కైలాక్సు సైనికబలుడై పారశీకమునుండి బయలు వెడలి, సింధునదిప్రాంతభూములనన్నిటి జయించి పారశీక సామ్రాజ్యమునకు గలిపెను. అట్లు సింధునది కావలివైపున నున్న భూభాగమంతయు పారశీకసామ్రాజ్యములో నొక యంతర్భాగమయ్యెను. డేరయసు సార్వభౌముని యిరువది పరగణాలలో నిదియె భాగ్యసీమయనిపేరొందినది. అన్నిటికంటె సిరియె నెక్కువ కష్టమును జెల్లించెడిది. ఇది యెంతకాలము పారశీక సార్వభౌముల యేలుబడిలో నుండెనో తెలియదు. కాని అలెగ్జాండరు చక్రివర్తి దండయాత్రవెడలిన కాలము నాటికింకను, హైందవపారశీక రాజ్యములకు సింధునదియే సరి హద్దుగనుండెనని జెప్పుకొనబడుచుండినట్లు నిదర్శనములు

గలవు. అయిన నీప్రాంతమున పారశీకుల యధికార మీసరికి జేర్చించి నామమాత్రావశిష్టమైపోయినట్లు గాన్పించుచున్నది. ఏలన, అలెగ్జాండరునకు సింధునది పరిసరములందు పారశీక రక్షకనైన్యము లెచ్చటను గన్పింపలేదు. దీనినిబట్టి యీసమీప భూములందు పారశీకులప్రాభవ మిదివరకే యంతరించి పోయి నట్లు హింసపలసివచ్చుచున్నది. పారశీకులు తమ పరిపాలనా కాలమున “క్షురోష్ట్రీ” లిని సింధునదిప్రాంతవాసులకు నేర్పినట్లు తెలియుచున్నది. ఈలిషి, కీ. శ. నాల్గవశతాబ్దిమువరకు నీప్రాంతమున ప్రబలినది.

సందవంశము.

శిశునాగవంశము మాటలమణగిన విష్ణుట క్రీ. పూ. 422 సంవత్సర ప్రాంతమున, మహాపద్మనందుడను రాజు మగధస్థింహాసన మాక్రమించి సందవంశమును స్థాపించెను. ఈతడును యీతని ఎనమండగురు తనయులును సుమారొక శతాబ్దము కాలము మగధరాజ్యమును పాలించిరి. విష్ణుట నీవంశమును అంతమొందెను. క్రీ. పూ. 322 సంవత్సర ప్రాంతమున చంద్రగుప్త వీరుడు సందరాజులలో పడపడివానిని పారదోలి మౌర్యవంశమును స్థాపించెను. ఈకడపడి నందుని రాజ్య కాలముననే, అలెగ్జాండరు ఆర్యావర్తముపై దాడినట్టెను.

అలెగ్జాండరు దండయాత్ర.

ఈ యవనచక్రవర్తిగావించిన దండయాత్ర భారతద్వారాచారిత్రమున జాల ప్రసిద్ధవిషయము. ఇదియే జగద్విఖ్యాతమగు

మార్కసామ్రాజ్యస్థాపనకు కారణభూతమైనది. ఈ చండ
యాత్రతో భారతవర్ష శౌర్యరంగమును గప్పిన యననికా
తోలుగును. ఆర్యావర్త స్వాతంత్ర్యమును గాపాడ దీక్ష
గొని, మహాయోధుడగు చంద్రగుప్తుడు తనయసమాన రణ
ప్రాణి నలుకెలంకుల చవిచూపించుచు యతిహాసరంగమున
బ్రవేదించును. ఆవీరమాలి పవస్పర్శచే భారతవర్ష గగనతలము
నావరించిన పారతంత్ర్యజీమూత పటలి సడలి విడిపోవును.
అలెగ్జాండరు చండయాత్రాకల్లోలమహాసముద్రతరంగముల
నుండి మార్కసామ్రాజ్యక్షిప్తి విజయగీతల నాలపించుచు
ప్రత్యక్షమగును.

అలెగ్జాండరు యవనదేశపు చక్రివర్తి. ఈతడు చంద్ర
గుప్తుడు మగధరాజ్య సింహాసన వధిష్ఠించుటకు పూర్వ మైదు
వత్సరములకు క్రీ. పూ. 326 సంవత్సరమున బహుళ సైన్య
ముల వెంటగొని ఆర్యావర్తముపై సెత్తినచ్చెను. ఈతడు
కైరసు, డెరయసు మున్నగు పారశీక సార్వభౌములవలె తన
రణప్రావీణ్యమును ప్రదర్శించి బహుదేశముల జయించి కీర్తి
సాంద్రుడై ఆసియాఖండమున కంతకును యేకచ్ఛత్రాధి
పత్యమును వహించి పాలింపవలెనను పేరాశతో ఆర్యావర్త
ముపై దాడివెడలెను. భారతవర్ష సాభాగ్యమునుగూర్చి కర్ణా
కర్ణిగ విని యీతని యొడలు పులకరించెను. పేరాశ యిను
మడించెను. ఇదివరకు ఆర్యావర్తపుణ్యాభూముల నేవరచేరీయ
దును దొక్కి-యుండలేదు. ఇదియె తొలిసారి.

పెక్కుసైన్యముగ గూర్చుకొని అలెగ్జాండరు యవన
దేశమునుండి బయలుదేరి మార్గమధ్యమున తన పాలబడిన

రాజ్యముల నెల్ల జయించి విజయవతాకముల బాతుచు నెట్టి కేలకు 327 సంవత్సరమున హిందూకుష్ పర్వతపంక్తుల దాటి భారతదర్శమును సమీపించెను. ఆహ్వానప్రాంతముల నిరసించు యడవిజాతుల నుక్కడగించి నరునటి సంవత్సరము వృక్షజాలములు సూతనజౌంపములుదొడగుచుండ, కోయిలలు మంజుషవనాంకురముల శ్రుతిజేసికొనిమధ్య రహ్వరములతోఁగల తాగమనమునకు కేరుచు శ్రావ్యగీతముల బాడుచుండ, నిరాఘాతముగసింధునదీజలములదాటియీతక్షశతక్షణిలానగరమును ప్రవేశించెను. తక్షణిలానగరమును రాజధానిగా గొని జీలముసింధునదుల మధ్యస్థ పాంచాలమును ఆకాలమున అంభియనురాజు పాలించుచుండెను. అంభి దుర్జనుడు, ధర్మాధర్మ వివేచనాశూన్యుడు, కలుషాత్ముడు. ఆప్రాంతమును పాలించు తక్కిన రాజన్యులపై సీతడు వైరమూని దురహంసార ప్రేక్షితుడై వారిపై పగసాధించుటను గాబోలు, భారతస్వాతంత్ర్యమును హాకించుటకై అపారనైన్యముల గొనివచ్చుచున్న అలెగ్జాండరును ఆర్యావర్త పుణ్యధామముల నుండు పెట్టుకుండ నష్టనాయక పోవుటగోఁగాక మీదుమిక్కిలి ద్రోహియై అతని చరణమునకాహ్వానించి యాతనినైన్యములకు వలయు భోజనాహారములనొసగి అయిదువేల నైనికులనిచ్చి భారత స్వాతంత్ర్యసహారణమునగును ఆత్మవినాశమునకు చేతులార సాయమొనర్చెను. ఈకాలముగ పాంచాలదేశము వెక్కు చిన్న రాజ్యములుగ చీలియుండెను. అందు నొకముచీనాబు నదులమధ్య విలసిల్లిన చిన్నరాష్ట్రమునకు పుష్యపాక్షేష్టముడు ఏలీకగనుండెను. ఈతడనన్యసాహర పరాక్రమియై

తుడు, దేశ సేవాపరాయణుడు, నిజదేశ స్వాతంత్ర్య రక్షణ దీక్షాపరుడు. రాబోవునాపదను గుర్తించి యీపీఠవతంసము తన ఊద్రనైస్యములతో దిపువాహిని నడ్డగింప సాహసించెను. ఈతనినైస్యమున ముప్పదివేల కొల్లలములును నాల్గువేల హయములును ఐదునూర్ల రథములను రెండునూర్ల మత్తేభములు మాత్రముండెను. వీనిలో ప్రత్యంగమునునిపుణులగు పెక్కండ్ర ఊత్రియయోధులచే నడిపింపబడెను. ఇంతటి ఊద్రనైస్యముతో పురుషోత్తముడు ఒంటిరియై అనేకదేశముల జయించి పెక్కురణక్షేత్రములందు తమ సమరపటిమనుజాటి రణక్షేత్రలందారి తేరిన యవన్మనైనికబలముల డీకొన తలపడెను. ఆహా యీతని సాహసమెంత ప్రశంసాపాత్రమైనది!

జీలము నదీతీరమున సంగ్రామము.

ఆ లెద్దాండరు సార్వభౌముడు స్వనైస్యములతో తక్షశిలానగరమున ఆంభినృపాలుని యతిధియై కొంతకాలము విశ్రమించి, మార్గశ్రవంబుడికికొని మెల్లగ బయలుదేరి వచ్చి జీలమునదీతీరమున విడసియున్న పురుషోత్తముని నైస్యముల దాక్షిణ్యమున ఈప్రసిద్ధ నదీతటమున సిర్వార్, ప్రకార గ్రామముల నిమిషమున నీయుభయ నైస్యములకును భూరసంగ్రామము జరిగెను. ఊత్రియయోధులు తమయమానరణప్రావీణ్యమును తాత్రతేజమును యవనవీరులకు చవిజూపించుచు, పెద్దకాలము సమరకేళిచెప్పరి కాని కార్యము లేఁపోయెను. గిట్టులైగిపారి వెచ్చు మహాకృవాహమువలె పోరలు యవన్మనైనికమూకల

నాయులైనవారము లెంతకాలమని యెదిరింపగలవు. తునకు
యనులకే జయముకల్గెను. పండ్రెండువేల పాంచాల
వీరులు. స్వాతంత్ర్యదేవి పాదములకడ తవయుసురుల బలి
దాన మొసగిరి. తొమ్మిదివేలమంది శత్రుహస్తముల జిక్కిరి.
రథములు భగ్నమయ్యెను. గజములు వడిసెను. పురుషోత్త
ముడు. ఆరున్నర యడుగుల నిడివిగ పొడగరి. ఆజాను
బాహుడు. ఖడ్గహస్తాదై, శత్రువీరులు దిగ్భ్రమ జెందునట్లు సిం
గపు గొడమవలె యని యొనర్చి శత్రువల శరభూతములచే
తొమ్మిది గాయములదిని రక్తస్రవంతిచే బలహీనత జెంది
రణభయమున స్మృతివప్పి నేల కొరిగెను. యువనైనవారములు
విజయధ్వజము లొనర్చుచు నీతనిని బందీగా గొనెను.

మొదటనుండియు పాంచాల దళములకు అశుభసూచన
ములే గన్పించెను. ప్రళయపర్వపాతముచే రణభూమియంతయు
దడిసి రొంపియయ్యెను. గజయాధముల తీవ్రసంచలనమున
కవరోధము గల్గి బురవలో కూరుకొనిపోయెను. వహజన
సవ్యములు గల్గిన యువనాశ్వములు రణభూమిని శరవేగమున.
బరువులెత్తి పాంచాల సైనికవ్యూహముల కలచివైచెను.
ఈసందడిలో మహాత్రొక్కిడిలో తుత్రియవీరులకు తవ. ధను
ర్బిద్యా ప్రాప్తిణ్యమును వ్రవర్ణించుటకే యవను దొరకడయ్యె
ను. ఏమైన నేమి పాంచాలురకే యోటమిగల్గెను.

అలెగ్జాండరు శత్రువీరుల శౌర్యపటివను జూచి యా
నందింపగల బౌదాత్యులుడు. ఉత్తమసహర ధర్మముల నెరిగిన
రణవిశారదుడు. సమరకూరుడగు శత్రువు చేజిక్కినదే యవ

నని పరిమార్చునంతటి క్రూరమానిసిగాడు. పురుషోత్తముని యుద్ధకౌశలమును దిలకించి యాతడు విస్మయముడై మెచ్చి యాతనిరాజ్యమునకు మరల నాతని పట్టాభిషిక్తుని గావించు టయేగాక, తాను జయించిన రాజ్యభాగములో గొంతభాగమునుగూడ యాతనికిచ్చి బహూకరించెను. అంతియేగాని యాతని అగ్ని కీలలకాహుతి యొనర్చి చిత్రపథ గావింపలేదు. దారుణనిర్జన ద్వీపభూముల బంధించి యునుదుల దీయలేదు.

పాంచాల దేశమున నిట్లు విజయపతాకముల బాతి అలెగ్జాండరు తక్కుటి భారతభూమిని గూడ జయింప బయలు వెడలి బియాస్ నదీతీరమునకును గవలిపోయెను. అప్పుడే వర్షకాలము ప్రారంభమయ్యెను. భోజన వర్షము గురియు చుండెను.

అంతట ఆతని సైనికబలములు సంతతరణ పరిశ్రమలచే నలసియు భారతయోధుల పరాక్రమ ప్రదర్శనములజూచి వెరగందియు యికముందుగకు సాగిపోజాలమని నిరాకరించెను. అనేకసమరాంగణములందు తమ రణకౌశలమును వెల్లడించి జయపరంపరల జూరగొని ప్రాచ్యపాశ్చాత్యలోకముల దద్దరిల్లజేసిన అలెగ్జాండరుసార్వభౌముని సైనికనికహముల సమరోత్సాహము భారతవీరులశౌర్యధాటిని చవిచూచినంతనే యంతర్ధానమయ్యెను. కొండంతయాశతో యీభూతలమున కంతకును పట్టాభిషేకముఁ గట్టవలెనను దురాకాంక్షతో బయలువెడలిన అలెగ్జాండరు, చేయునదిలేక భగ్నమనోరథుడై సైన్యముల మరల్చుకొని యింటిదారి బట్టవలసివచ్చెను.

యవన దండయాత్ర పరిమితిని గుర్తించుటకై బియాస్ నదీ తీరమున దిగ్భయ స్తంభముల బాతించి అలెగ్జాండరు స్వనైన్యములతో వెనుకకు మరలెను. వెక్కునొకల నిర్మించి తననైన్యమునెల్ల వానిపై నెక్కించి, ఆయుధపాణులగు నూటయిగువది వేల యోధులు బారులుగట్టి యుభయతీరములందును వీలచి రక్షణసేయ, నీ యవనవీరుడు జీలమునదీజలముల ప్రయాణమొనర్చి యెట్టకేలకు సముద్రమును జేరెను. మార్గమున నెండరో నాయకవీరులు తమనైన్యముల గూర్చుకొని నాతని ప్రయాణము నాటంకపరుప జూచిరి. చిల్లరపోరాటము లెన్ని యోజరిగెను. మాళవులు, కున్రకులు మన్నగు రావి, బియాస్ నదీ ప్రాంతముల నివసించు క్షత్రియజాతులు ఉద్బంధనైన్యములతో యవన వశముల డీకొనెరి. పీఠిబలములు ఎనుబదివేల ఖడ్గహస్తులు, పదివేలహయములు, ఏడునూర్ల రథములు గల్గి ఉత్తుంగ సముద్రతరంగములవలె పొరలి షహార వముతో శత్రునైన్యముల దానీనవి. అలెగ్జాండరు తన రణచాతుర్యమును మెరపించి యీమూకల నన్నిటి నెదిర్చి సురక్షితముగ సముద్రమును జేరగల్గెను. మాలవు లాతనితో సంధి జేసికొని పరిహారముగ నైదువందల రథములను, వెయ్యిచర్మపు డాళ్ళను, షృదులవస్త్రసందోహమును, నూరుపాణుగుల ఉక్కును, అమూల్యములగు మొసలి చర్మములను, పంజరస్థమగు సింహశార్దూలములను అలెగ్జాండరున కర్పించెరట. ఒక మారు అలెగ్జాండరు శత్రుదుర్గము నొకదానిని బట్టుచుండ రివునైన్యములు తన బలములపై బాణవృష్టిగురిపించెను. ఒక శరము రివ్వన వచ్చి యాతనిపక్షమున నాటుకొనెను. ఆ శరా

ఘాతముచే స్తుతితప్పి యాతడు నేలకొరిగెను. యవనసైన్యముల నుండి హా హా కారములు జనించెను. కాని పాప మాతనికి ప్రాణభయము గలుగలేదు. అత్యంత నిపుణులగు భిక్షువులు బౌద్ధధర్మచికిత్సచే నాతడు తెప్పిరిల్లెను. గండము దప్పెను.

అట్లు సముద్రమునుజేరి అగమ్యమార్గముల బడిపోయి పోయి ఎట్టకేలకు క్రీ.పూ. 324 సంవత్సరమున వై శాఖమాసము సమీపించుచుండ విజయధ్వజములతో అలెగ్జాండరు సుసా (పారశీకములోనిది) షట్టణమును జేరెను. మార్గమున దారుణ వాతాతపశీతలములకు గురియై యీతని సైన్యములు జాలభాగము నశించెను. ఆతడును నిజరాజ్యమును జేరి యొకవత్సరమైన గతింపకమున్నె క్రీ. పూ. 323 సంవత్సరమున దీర్ఘప్రయాణములచే సంతత రణ వ్యాయామములచే బడలి, శుష్కించి, జీర్ణశరీరుడై నడియాత్రముననే ముప్పదిమూడేవయేట దివి కేగెను. ఈతడు ప్రపంచమున నుద్భవిల్లిన మహారణవిశారదులలో నొక్కడని వచించుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు.

అలెగ్జాండరు ఆర్యావర్తమును విడిచిపోవునపుడు పాంచాలమున నొక యవనప్రతినిధినుంచి ఆతని సహాయార్థమై కొంతసైన్యమును దిగవిడచి పోయెను. పాంచాల సింధుదేశములు ఆతనికి వశమయ్యెను.

కాని యవనుల ఏలుబడి ఆర్యావర్తమున చిరకాలము నిలువలేదు. అలెగ్జాండరుని యకాలమరణము దీనికొక కార

ణము. ఇదిగాక స్వాతంత్ర్యప్రియులును, సమరోత్సాహులును నగు పాంచాలప్రజలకు పరిపాలనమున కేలుమోడ్చి, మనుట దుస్తరమయ్యెను. అందుచే యవనప్రభుత్వము అలెగ్జాండరుని యవసానముతోడనే భారతవర్షమున జీర్ణింపమొందలిడి కీ. పూ 317 సంవత్సరప్రాంతమునాటికి సంపూర్ణముగ నంతరించిపోయినది. యవన పరిపాలనావసానమును గూర్చి, ముందు మరికొంత విపులముగ నుడివెడము.

యవనదండయాత్రాఫలితములు

యవనదండయాత్రాఫలితములవిన్నంటుస్మిత్తమున్న గుపాశ్చాత్యచరిత్రకారులు గోరంతలు కొండంతలుజేసి విపరీతముగవర్ణించిరి. ప్రాచ్య పాశ్చాత్యదేశములకు రాకపోకలు గల్గుట కిదియే కారణమనిరి. భారతఖిల్వమునకు కొత్తయందముల గల్పించినదని కొందరువ్రాసిరి. కాని యవనదండయాత్ర హైందవసభ్యత కెట్టినూతనవికాసమును గల్పింపలేదు. ఇది పచ్చిమోత్తరప్రాంతమున నొకవిప్లవమును దెచ్చిపెట్టినది. ఈరాజ్యాంగకల్లోలమే, మర్యాసామ్రాజ్యస్తాపన కుపకారియయ్యెను. ఇదితప్ప యవనదండయాత్రవలన భారతవర్షమున కెట్టియుపకారమును గలుగలేదు. పైపెచ్చు యీదండయాత్ర పెక్కండ్రీ భారతవీరుల ప్రాణముల బలిగొనినది. ఎట్టేమాపును గల్పించుటకైనను యవనుల పరిపాలనము భారతదేశమున జీరకాలము నిలువలేదు. నుడిగాలివలె నొక్కమారు వీచిపోయినది.

అలెగ్జాండరుని యాగమనముతోడనే ప్రాచ్యపాశ్చాత్యఖండములకు రాకపోక లేర్పడిన వనునుడులలో నెంత

మాత్రమును సత్యముగాన్పింపదు. కీ. పూ. ఆరేడు శతాబ్దములక్రిందటనే భారతపశ్చిమదేశములకు విరివిగ రాకపోకలు గలవని జెప్పుటకెన్నియో నిదర్శనములున్నవి. ఇచ్చటనుండి యచ్చటకు బాహుటనుగు మార్గము లుండెడివి. ఆకాలమున భారతవర్షమున ప్రబలిన ఆర్షమతధర్మములకును, గ్రీసు విరానియా మున్నగు ప్రాంతములందు వ్యాపించిన వేదాంతభావములకును అత్యంతసాదృశ్యముగలదు. భారతభూమిని సముద్యాతమైన వేదాంత భావములు సముద్రముల దాటి అవి రళముగ పశ్చిమదేశములందు సంచరించినవి. గౌతమమహావీరు లార్యావర్తమున నూతనసిద్ధాంతముల ప్రతిష్ఠించుచుండ హిరాన్యీటసు, పైతాగరసు, మున్నగు యవనవేదాంతులు పునర్జన్మ, పరమాణు*, అహింసా సిద్ధాంతములను గూర్చి వాదములు నెరపుచుండిరి. పైతాగరసు, మాంసాహారనిక్షేధము మొదలగు నియమములతో గ్రీసుదేశమున బౌద్ధసంఘమువంటిసంఘము నొకదానినిర్మించెనట. దీనినిబట్టిప్రాచ్యదేశముల నుండిపశ్చిమభూములకుభావప్రచార మెంతవేగముగయవిచ్చిన్న ముగజగిగెడిదో స్పష్టమగుచున్నది. యవన, రోమ, ఎతియోపియా లోనగు పాశ్చాత్యదేశములనుండి వణిక్సంఘములు, యాత్రికాగణములు, అలెగ్జాండరునకు పూర్వమునుండియు, ఆర్యావర్తమునకు తీర్థప్రజవలె గుప్పతెప్పలుగ వచ్చుచు బోవుచుండినవి. యవనభారతీయుల పరిచయ మనాదిసిద్ధమైనదని నుడువుట కింకను పెక్కునిదర్శనములున్నవి. అలెగ్జాండరు దండయాత్రకు మున్ను పైతాగరసు భారతవర్షమును దర్శించెను. అట్లు చరిత్రప్రమాణములుగలవు. హైందవ బ్యోతిషగ్రంథములలోనీతడు

* పరమాణువుల సంయోగమువలననే ప్రపంచ ముద్భవమైనదను సిద్ధాంతము.

గ్జాండరు మరణించె ననువార్తలేతెంచెను. మత్తగజముపై
లంఘింప నిరీక్షించు సింగమువలె వేచియుండిన చంద్రగుప్తు
డను నొకవీరుడు ఇదె యదనని పాంచాలరణరంగమున నురి
కెను. స్వాతంత్ర్యసంరంభము పొసగెను.

చంద్రగుప్తుడు నందరాజ వంశపు కుదుటిలోనివాడు.
ఈతని తండ్రి నందరాజుల యాస్థానమున నుద్యోగిగా నుండెను.
యావనమునుండియు నీతడు మహాసాహసియని పేరుమో
గెను. మగధరాజ్యపునిపదచుత్యునిగావింప మంతనము సల్పు
చుండిన ట్లనుమానింపబడి దేశమునుండి వెడలనడిపింపబడుటచే
నీతడు మగధరాజ్యమున నిలువనేరక తక్షశిలానగరమునకు
బాణిపోయి యచ్చట తలదాచుకొనెను. అలెగ్జాండరు సైనిక
బలములతో యీనగరమును ప్రవేశించినప్పుడు చంద్రగుప్తు
డచ్చటనేయుండెను. ఈతడు యవనవీరుల సమరప్రావీణ్యమును
క్షత్రియయోధుల రణకీడయు సమగ్రముగ నవలోకింప
నుల్సాహి యయ్యెను. రాజ్యకాంక్ష యీతని యంతః
గమున ప్రవేశించెను. సైన్యములగూర్చుకొనుచు యెవలో
వ్యాహముల బన్నుకొనుచు తరికై వేచివేచి యెట్టికేలకు
కోర్కానలము రగుల్కొనుచున్న తరుణమున నీతడు తన
స్వల్పసైన్యములతో పాంచాలయుద్ధరంగమున ప్రవేశించెను.
పాంచాలవీరులు హర్షముతో బిలబిల చంద్రగుప్తునిచుట్టును
జేరిరి. తృటిలో నాతనిసైన్యములు పెరిగిపోయెను. చంద్రగు
ప్తుడు పాంచాలస్వాతంత్ర్యసమరమునకు నాయకవీరు
డయ్యెను. అంతట మహాసమర్థతతో నీతడు సైన్యముల గద

లించుకొనిపోయి యవనులపైబడి వారి నవలీల నుగ్గుజేసెను. పాంచాల మాతనిపాలబడెను.

చంద్రగుప్తుడు మగధ సింహాసనమాక్రమించెను.

కాని చంద్రగుప్తు డంతటితో తనివి నొందలేదు. ఆతని దృష్టి మగధమీదనే యుండెను. తద్రాజ్యసింహాసన మాక్రమించుటకే యాత డీరణవ్యాపారముల నవలంబించెను. మగధ సింహాసనమధిష్ఠించుటకై యాతడు చిరకాలమునుండియు వ్యూహములు వన్నుచుండెను. ఆతని రణప్రయత్నముల గుర్తించి తద్రాజ్యాధీశ్వరుడగు మహాపద్మనందు డాతని మగధరాజ్యమునుండి వెడలగొట్టించెను. ఒక్క యుద్ధరంగముతో మగధ తనకు వశమగునని యాత డెరుగును. పాంచాలమున వ్యవహారములు జక్కబరచుకొని చంద్రగుప్తు డతివేగముగ సైన్యములు నడిపించుకొనుచు మగధపై దాడివెడలెను. ఈసమయమున ప్రజాకంటకుడగు నందరాజు మహాపద్మనందుడు మగధను పాలించు చుండెను. ఆతని పాలనమున సౌఖ్యమెట్టిదో ఎరుగక ప్రజలు సంక్షోభిల్లుచుండిరి. చంద్రగుప్తుడు సైన్యముల గొని మగధపై నైత్తివచ్చుచుండెనని వినినంతనే ప్రజ లాబాలగోపాలమును సంతసించిరి. మగధ నృపాలుని సైన్యములు మంచువలె కరగిపోయెను. జను లెవ్వరును యాపత్సమయమున నాతని యండ నిలువరైరి రెక్కలు దెగినపక్షివలె యాతడు అసహాయుడయ్యెను. చంద్రగుప్తుడు సులభముగ నందవంశమును తురముట్టించి మగధసింహాసనమును (కీ). పూ. 322.) ఆక్రమించెను.

ఈరణవ్యాపారములందెల్ల, నాతనికిచేదోడై విజయమును గూర్చినది నిరుపమాన ప్రజ్ఞాధురీణుడును, అఖండ ప్రతిభాశాలియు అనన్య రాజకీయసరిజ్ఞాతయునగు చాణక్యమంత్రి*. ఈతడు తన యద్వితీయశేముషిప్రభావముచే చంద్రగుప్తుని మగధసింహాసనమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిజేసి, అఖండ వైభవముగ నాతనిచే మగధరాజ్యము నేలించెను.

అట్లు క్రీ. పూ. 322 సంవత్సరమున చంద్రగుప్తుడు మగధసింహాసనమధిష్ఠించి, మార్కవంశమును స్థాపించెను. ఈవంశమున వీరాతివీరు లుదయించి, మహాప్రతిభతో భారతవర్షమునేలీరి.

మగధరాజ్యమును దిట్టపరచి, చంద్రగుప్తుడు తక్కుటి రాజ్యముల జయింప మొదలిడెను. చంద్రగుప్తుడు సమరశూరుడు. తనరణకౌశల్యముచే ఉత్తరభారతమునగల రాజ్యముల నెల్లజయించి మగధరాజ్యమును నలుముఖముల విస్తరింపజేసెను. కొలదికాలముననె మగధ మహాసామ్రాజ్యమయ్యెను. అతని సైన్యముల పొడగాంచినంతనే అనంత

* ఈతనికి విషిగుప్తుడనియు, కాటిజ్యుడనియు నామాంతరములు గలవు. భారత యితహాససారస్వతమున ప్రఖ్యాతిగాంచిన, “అర్థశాస్త్ర”మున దండనీతిశాస్త్రమును రచించిన దీతడే.

♦ ఈతనితల్లిపేరు ముర యగుటచే నీతని వంశమునకు మార్కవంశమని పేరుగల్గినదని కొందరును, యీతనితల్లి మగధరాజుల యాస్థానమున కొలువుచేయుచుండిన యొకానొక “మయూర పోషకుని” తనయుడుగుటచే యీతనివంశమున కా పేరుగల్గినదని కొందరును తెలంచుచున్నారు.

సౌరాష్ట్రములాతనికి వశమయ్యెను. ఆర్యావర్తమున నాతని నెదిరింపగల రాజులెవ్వరును లేరైరి.

ఇట్లు పదునేడువత్సరములు చంద్రగుప్తుడు మగధ సామ్రాజ్య మహాసాధ నిర్మాణమునందు మునిగియుండెను.

ఇంతటితో గ్రీకులతో పోరు మరల సంఘటిల్లెను. అలెగ్జాండరుని మరణానంతరము ఆతని విశాలసామ్రాజ్యమంతయు తుత్తునియలయ్యెను. ఆతని తనయులెవ్వరును సామ్రాజ్యాధిపత్యమును వహించి సమర్థతతో రాచకార్యముల నిర్వహింపగలవారుగారైరి. ఆతడు ఊపిరివిడిచినంతనే యాతని సేనానులు విజృంభించి అతని సామ్రాజ్యమును తునియలుగావించి పంచుకొనిరి. ఈవిభాజ్యములలో సెల్యూకసు అను సేనాని పశ్చిమాశియాఖండమునకెల్ల రాజయ్యెను. సెల్యూకసు నిపుణమతియగు సేనాని. కడుసమర్థుడు. అలెగ్జాండరు చక్రవర్తివలెనే ఆర్యావర్తమునకు దిగ్విజయయాత్ర సలిపి అస్తమించిన గ్రీకురాజ్యముల మరల జయింపవలెనను ఉబలాటముతో నతడు ప్రబలసైన్యముల వెంటగొని భారతవర్షముపై దాడివెడలెను. క్రీ.పూ. 305 సంవత్సరప్రాంతమున సింధునదిని దాటి ఆర్యావర్తమును ప్రవేశించెను. కాని పాపముభారతవర్షమును దొక్కినంతనే ఆతనిసంకల్పమంతయు భగ్నమయ్యెను. ఆతని యూహలన్నియు ఆకాశహర్మ్యములయ్యెను. మునుపటివలె నీతడు హైందవసైన్యముల సులభముగ జయింపగలననుయాశ తరలిపోయెను. ఆకాలమున ఆర్యావర్తమునేలుచుండిన రాజులు వికమత్యము చెడి తమలోతాము తగవులాడుకొనుచుండుటచే నలె

B గ్జాండరు వారి రాజ్యముల నొక్కటొక్కటిగ కరిపింప గల్గెను. కాని యప్పటిపరిస్థితులు మారిపోయెను. తమలో తాము పోరాడుకొనురాజ్యము లన్నింటినీ వాస్తానమున బలీయమై, శత్రురాజుల కవిలంఘ్యమగు విశాల మగధసామ్రాజ్యము విస్తరించియుండెను. సెల్యూకసుచంటి సేనానుల రణరంగమున చిందులుదొక్కించి యాటలాడింపగల చంద్రగుప్తయోధాగ్రేసరుడు రణకుశలుడు ఈసామ్రాజ్యమున కధిపతిగనుండెను. అందుచే సెల్యూకసుని యాశలన్నియు నడియాశలయ్యెను. ఆతనిసైన్యములు చంద్రగుప్తునిచే సంపూర్ణముగ నోడింపబడి చిందరవందరయయ్యెను. అలెగ్జాండరుచే జయింపబడిన రాజ్యముల కోల్పోవుటయెగాక మీదుమిక్కిలి సెల్యూకసు విజయుడగు చంద్రగుప్తునకు సింధునదీ తటమునకావలివైపుననున్న గిడ్రోషియా (నవీన బెలుజిస్తానము) కాబూలు, హిరట్ కాందహారములు రాజధానులుగాగల్గినప్యరోపనిసరియా ఏరియా అరకోషియా రాజ్యములనుగూడ సమర్పించి తన తనయ నాతనికి పరిణయముగావించి 'బ్రతుకుడివుడా'యని నిజరాజ్యమునకు మరలిపోవలసివచ్చెను.

ఈ యుద్ధానంతరమే క్రీ. పూ. 302 సంవత్సరమున సెల్యూకసు మెగస్తనీసును పాటలీపుత్రమునకు రాయబారిగ నంపెను. సెల్యూకసునృపాలుని తనయయు చంద్రగుప్త పార్వభౌమునియర్ధాంగియునగు కాకొమరితతోడను నామె పరిజనముతోడను యీత డార్యాచర్తమున కరువెంచెను. మెగస్తనీసురాయబారి చంద్రగుప్తుని యాస్థానమున వైదురత్నరములుండి తీరికగల్గినపుడెల్ల చంద్రగుప్తునిపరిపాలనా వైభ

వమునుగూర్చియు పాటలీపుత్ర సౌభాగ్యమునుగూర్చియు ఆకాలమునాటి ప్రజల గుణశీలములగూర్చియు పాడిపంటల గూర్చియు మనోహరముగ వర్ణించినాడు. ఈ కాలమునాటి చరిత్రనిర్మాణమున కిదియే ముఖ్యమగు నాధారగ్రంథము. కాని దౌర్భాగ్యవశమున నీగ్రంథములో చాలభాగము విస్మృతమైపోయినది.

చంద్రగుప్తుని పరిపాలనము

చంద్రగుప్తుని పరిపాలనను గూర్చిన వివరములు మెగస్తనీసు చరిత్రగ్రంథమందును క్లాటియ్యుని అర్థశాస్త్రమందును సవిస్తరముగ వర్ణింపబడినవి. మౌర్యసార్వభౌముని రాజ్యపాలనము సంస్కంగసౌప్తవమై, వైభవోపేతమై, ప్రజారంజకమై, సౌఖ్యప్రదమై యలరారినదని వైగ్రంథములు నుడువుచున్నవి. ఆకాలమున నాసియాఖండమందలి పౌరసీకము మున్నగు రాజ్యముపాలించిన డేరయసు కైరసులవలె చంద్రగుప్తుడు నిరంకుశప్రభువుగాడు. అతని రాజ్యమున ప్రజలు కూరదండనలకుపాలయి స్వాతంత్ర్యమెట్టిదో నెరుగక పరితపించువారని విన్నంటు స్మిత్తు మున్నగు చరిత్రకారులు వాకొనియున్నారు. కాని వీరివివరీతపు వాగ్ధితలలో సత్యమణు మాత్రమును గన్పింపదు. అతని పరిపాలనమున అపరాధులకు కఠినశిక్షలు విధింపబడుచుండినమాట సత్యము. అంతమాత్రమున ఆతనిరాజ్యపాలనము నిరంకుశభూయిష్టమైనదని వాగ్ధియటయా! అట్టిశిక్షలుప్రజాక్షేమమునకై ఆకాలమునతరుచుగవిధింపబడుచుండెను. చంద్రగుప్తుడు ప్రజల కన్నబిడ్డలవలె నాదరిం

దచిన దయాళుడు. ప్రజలసౌఖ్యమే తనసౌఖ్యమనియు ప్రజల
క్షేమమందే తనక్షేమమును గలవనియు తలంచి రాజ్యపాలన
మొనర్చిన ధర్మనిరతుడు. ఆర్యావర్తమును యవనులబారి
నుండి తప్పించి తత్ప్రజల స్వాతంత్ర్యభాగ్యమును గాపాడిన
మహామహానుభవము. నిరంకుశపద్ధతులందుగాక ప్రజాస్వామికసాంప్ర
దాయముల మున్దితేలిన పాంచాలప్రజల తోడ్పాటుతో సీతడు
రాజ్యసంపాదన మొనర్చెను. చంద్రగుప్తమౌర్యవిరాజ్యము
బలీష్ఠమైనది. కాని యాతడెన్నడును ఖడ్గబలమునై నాధారపడి
యెరుగడు. ప్రజాపీడనకొరకుగాక నిజరాజ్యరక్షణకై యితడు
సైన్యముల నిల్పెను. ఆర్యావర్తమును బలవత్తరముగ నొనర్చి
యవనురాజులవంటి పరరాజ్యాపహరణాన్వేషుల పాలబడ
కుండ సంరక్షించుటకే చంద్రగుప్తుడు సామ్రాజ్యసైన్యముల
వృద్ధిజేసెను. అలెగాండరు రసులవలె సీతడు భూవలయమున
కెల్ల షట్టముగట్టినవలెనని కాంక్షింపలేదు. తన సామ్రా
జ్యమున పెక్కుచోట్ల ఆనానినుండియు విలసిల్లుచుండిన ప్రజా
స్వామిక ప్రభుత్వసంస్థల సీతడు తుదముట్టింపలేదు. గ్రామ
పరిపాలనా సాంప్రదాయములకు మంగళము బాడలేదు.
మరింత పెంపొందజేసెను. మతావ్యరాజులకాలమున ప్రజా
సభలు తరుచుగ సమావేశమై రాచకార్యములు నిర్వహించు
చుండెడివి. చంద్రగుప్తుడు రాజ్యమును తనయిచ్చనచ్చిన
బ్రాహ్మణ యధేచ్ఛగ పరిపాలింపలేదు. ధర్మశాసనములను కేలు
మోడ్చి రాజ్యపాలన మొనర్చెను. పూర్వకాలముగ ధర్మ
శాసనములు, జనవాక్యము, మంత్రీ, పురోహితులు, ఆర్య
ప్రభుత్వమున కంకుశములై నిరంకుశ రూపమును దాల్చుండ
కాపాడినవి.

చంద్రగుప్తుడు మౌర్యసామ్రాజ్యనౌకకు కర్ణధారియై దానినిమహాకౌశలముతో నడిపించెను. ఆతనిరాజ్యపద్ధతులు సర్వోత్కృష్టమై ఆతని పరిపాలనానైపుణ్యమును వేనోళ్ళజాటుచున్నవి. ఆతని నైనిక ఆర్థిక పురపాలనములు అత్యంత ప్రశంసాపాత్రములై నవీనరాజ్యాంగపద్ధతుల పరిహసించుచున్నవి. అక్కరుపరిపాలనముకన్న నీతని పరిపాలనము వేయి వడుంగు లుత్కృష్టమైనదనిచరిత్రకారులు నుడివియున్నారు.

రాజ్యనిర్వహణము.

మౌర్యసామ్రాజ్యమంతయు నాల్గుగు రాష్ట్రములుగ విభజింపబడి ఒక్కొక్కరాష్ట్రమున కొక్కకప్రతినిధిపాలకుడు నియమింపబడువాడు. పరిపాలనాకార్యములందారితేరి విశ్వాసపాత్రులగువారలై యిట్టి ప్రతినిధిపదవి కర్తులగుచుండిరి. సాధారణముగ రాజతనయులే ప్రతినిధులుగ బంపబడువారు. బిందుసారుడు రాజ్యమేలుచుండ యాతనితనయుడగు నశోకుడు తక్షశిలాప్రాంతమునకు రాజప్రతినిధిగ నుండెను.

మంత్రిసభ.

సామ్రాజ్యపాలనమంతయు చంద్రగుప్తుడు తనమంత్రిమండలి సహాయమున నిర్వర్తించువాడు. చంద్రగుప్తుని మంత్రిమండలియం దెనమండ్రి సభ్యులుండిరి. వీరికందరకును ప్రధానమంత్రి చాణక్యుడు. ఆర్థిక, విదేశాంగమున్నగువ్యవహారములన్నియునీసభయే నిర్వహించును. ప్రాంతపాలకుల నిదియే నియమించును. ఇదియ ముఖ్యమగు శాసన

ముల గావించును. రాజ్యవ్యవహారములు చర్చింపబడునపుడు సభకు రాజులని సభ్యులు తమ యభిమతమును లిఖితపూర్వకముగ సభాస్థలికి బంపవచ్చును. చంద్రగుప్తుని మంత్రిమండలి యందలి సభ్యుల కార్యదక్షతాపరిపాలనా కౌశలముల మెగస్తానీసు ప్రశంసించియున్నాడు. దీనివలన చంద్రగుప్తుని రాజ్యపాలన సాంకుశ్యపాలనముగాని నిరంకుశముగాదని వసిబాలునికైన గోచరించుచుండ పాశ్చాత్యచరిత్రకారు లీతని ప్రభుత్వము నిరంకుశభూయిష్టమైనదని యెట్లువచింపగల్గిరో తెలియకున్నది. ఇదియునుగాక “రాజ్యాధికారము ప్రజాదత్త”మను ఆర్థరాజధర్మమువైననే యీకాలమునాటి రాజప్రభుత్వములన్నియు నిర్మింపబడినవి. నృపుని షట్టాభిషేకకాలమున రాజదండము నాతడు ప్రజలహస్తములనుండి గైకొనువేళ “నేను ప్రజల హింసించునేని పాణిములకును, దైవమునకును, నా యనుంగుబిడ్డలకును దూరమై పోదునుగాక” యని ప్రమాణముజేయును.

చంద్రగుప్తునివంటి నిరంకుశపాలకుడు మంత్రి పురోహితులవచనముల పాటించి యుండడని యేమేమో విన్నంటు స్థితుగారు వాదించినారు. ఈతని వ్రాతలన్నియు ఊహాజనితములుగాని యదార్థములు గాకపోవుటచే వానిని మనమంతగా పాటింపవలసిన వనిలేదు. చాణక్యుడు తన అర్థశాస్త్రమున రాజులు పాటింపవలసిన నియమములని బేర్కొనిన రాజ్యపద్ధతులన్నియు నతడు చంద్రగుప్తునిచే నవలంబింపబడినట్లుాహించి వ్రాయుచున్నాడు. ఈతని యూహల కాధారములు గన్పింపవు.

పరిపాలనాశాఖలు.

పరిపాలనా సౌలభ్యముకొరకు, చంద్రగుప్తుడు పెక్కు శాఖల నేర్పరచి యొక్కొక శాఖకొక్కొక యధికారిని నియమించెను. ఇట్లు అపణవీధులపై, సైన్యములపై, నీరు సముద్రముగ నన్ని కాలువలకును, పారుచున్నదో లేదో పరీక్షించుటకు, భూములకొలిచి విస్తీర్ణము కనుగొనుటకు, పన్నులు వసూలుపరచి, బొక్కసమున జేర్చుటకు, అడవుల కాపాడుటకు బాటలనిర్మించుటకు, మాగ్గమున దూరమును దెల్పుటకై శిలల బాతించుటకు, విశ్రాంతి గృహముల నిర్మించుటకు ప్రత్యేక యధికారు లుండిరి. ఇవిగాక యింకనెన్నియో శాఖలుండెడివి. కౌటిల్యునియర్థశాస్త్రమున ముప్పదివరకును పేర్కొనబడినవి. వారి వర్తనము గనిపెట్టి చూచుటకు వేగులవాండ్రు నంపుచు తానును ప్రచ్ఛన్న వేషమున వారిచర్యల నవలోకించుచు చంద్రగుప్తు డీయుద్యోగులు లంఛగొడులై ప్రజల పీడింపకుండ మిగులజాగ్రత్తపుచ్చుకొనువాడు. ఎవ్వరైనను తమ ధర్మమునురప్పి ప్రజాకంటకులై వర్తిలుచుండినట్లు దెలిసిన వారిని నిర్దాక్షిణ్యముగ దండించువాడు. అట్టివారిని గనిపెట్టి దెల్పినవారికి బహుమానముల సిచ్చువాడు. కాని వారి దోష మిదమిద్దమని ఋజువుచేయజాలక నిష్కారణముగనీర్వ్యచే కల్లబొల్లినేరారోపణల జేయువారిని గూడ దారుణముగ శిక్షించువాడు.

వేగులు

చంద్రగుప్తుని రాజ్యపాలనమున వేగులవాండ్రు విశేషముగ నుపయోగింపబడిరి. ఈతని పరిపాలనా చక్రమున

D వీరొకముఖ్యాంగముగ నుండిరి. వేలకొలది వేగులు ప్రిచ్ఛ, న్న వేషధారులై రాజ్యమెల్ల దిరుగువారు. నవీనజర్మనీ రాజ్యమునందువలె మకార్యసామ్రాజ్యమున వేగులవాండ్లకై యొకప్రత్యేకశాఖయుండెను. వీరు పరులకు దురవగాహనగు రహస్యభాషతో సమాచారములు కేంద్రస్థానమునను జేర్చుచుందురు. పాపురములు, షిచ్చుకలు మున్నగు శకుంతములుగూడ సమాచారముల గొనిపోవుటకై యుపయోగింపబడెడివి. పూర్వకాలమున వేగులవాండ్లైదుభృతంర్యముల నిర్వహించెడివారు. మారువేషములతో దుర్గరక్షకుల కనుగొప్పి పోతుటగకైన చొరశక్యముగాని దుర్భేద్యవగు శత్రుదుర్గముల ప్రవేశించి శత్రుసేనల రణప్రయత్నముల నెరిగివచ్చి తేనికి దెల్పువారు. వీరివలన ట్మోపాలునకు పరిపాలనా లోపముల దెలిసికొనుట సుసాధ్యమగుచుండెను. వీరలు పోయి యెల్లతావులదిరిగి తేనిపాలనమునుగూర్చి ప్రజలేమిజెప్పుకొనునదియు, పాఠికపాలకులు, ఉద్యోగులు ప్రజల హింసించకుండ తమతమ కృత్యముల సరిగ నిర్వర్తించునదియు కనిపెట్టవచ్చి నృపునికి జెప్పుచుండువారు. చోరుల, నరహంతకుల బట్టుకొనుటలో గూడ వీరు చాల నేర్పరులుగనుండువారు. “రాజనువాడుతన పరిపాలనమును గూర్చి ప్రజలేమనుకొనునదియు వారికెట్టికష్టము లొదవననియు చారులవలన నెరిగి తన పరిపాలనా పద్ధతులు విమర్శించువారిపై కినుకదాల్పక తనరాజ్యమందలి లోపముల సవరించుకొని ప్రజలకు టేమము గూర్పరలయును” అని శుక్రనీలిసారమున వచింపబడియున్నది. చంద్రగుప్తుని రాజ్యపాలనమున వేగు లత్యంతలాఘవముగ సమా

చారముల గొనివచ్చుచా రనియు వాని తోడ్పాటువలన నాతని పరిపాలనము మిగుల ప్రజాసంజకముగ నిర్వహింపబడినదనియు, యవనచరిత్రకారులు వేగులచాకచక్యమును మిగుల శ్లాఘించియున్నారు. దుఃశాసురై, లంచగొండులై దుష్ప్రచర్తనులగు నుద్యోగులపాలితి యమమాత్రమై మెలగుచు యీవేగులు చంద్రగుపుని పరిపాలనానిర్వహణమున మిగుల తోడ్పడుచుండువారు.

చంద్రగుపుని కరగ్రహణపద్ధతులు.

చంద్రగుపుడు పలుభంగుల ప్రజలయొద్దనుండి ధనము నాకర్షించి తనభాండారమున జేర్చువాడు. మనుభర్తము శుక్రనీతిసారము మున్నగు రాజనీతిగ్రంథములందు వివరింపబడినరీతిని చంద్రగుపుడు కర్షకులనుండి పండినపంటలో షష్ఠాంశమును మాత్రము పన్నుగా బుచ్చుకొనువాడు. ఇదిగాక శృషీవలులింకెట్టి సుంకమును జెల్లింపనక్కరలేదు. చంద్రగుపుని పరిపాలనమున కరభారము గృహస్తుల సమర్థతాసమర్థతలబట్టి నిర్ణయింపబడుచుండెడిది. అంతియగాని పండినను, పండినను ఉన్నను, లేకున్నను, పుష్టిపూసల నమ్మించి పన్నులగొనిపోవు పద్ధతు లాకాలమునలేవు.

రాజమాన్యములనుండియు, గనులనుండియు, ఉప్పుకొటారుల నుండియు, ముత్యములుదొరకు సముద్రభాగములనుండియు చంద్రగుపునకు అశేషధనములు చేకూరెడెవి. ఇవిగాక రాజనౌకలను వాణిజ్యార్థము బాడిగకు నిచ్చుటవలనను సరకు

లపై, మద్యకుటీరములపై, ద్యూతశాలలపై, విధింపబడుసుంకములవలనను గూడ చాలధనము లభించెడిది. చంద్రగుప్తుని కరగ్రహణపద్ధతు లాతనికల్పనాశక్తిని ఆతని పరిపాలనా నైపుణ్యమును ప్రదర్శించుచున్నవి. చంద్రగుప్తుడు కరగ్రహణసౌలభ్యమునకై తనసామ్రాజ్యమున గల గ్రామములన్నియు నైదుశరగతులుగ విభజించెను. అందు మొదటితరగతి గ్రామములు పన్నులు జెల్లించనక్కరలేనివి. విద్యా మత ప్రచారముచేయు విద్వాంసులచే నివసించబడు గ్రామము లీరకములోజేరును.

ప్రభునైన్యములకు నైసికులనంపు గ్రామములు రెండవ తరగతిలోనివి. వీనిపైగూడ పన్నులులేవు. మూడవతరగతి గ్రామములు ధనధాన్య పశురూపమున నృపునిచే విధింపబడు పన్నుల జెల్లించుచువి.

తటాకములు, బొటలు, విశ్రాంతిగృహములు మున్నగువాని నిర్మించుటకై సహాయముజేయు గ్రామములు నాల్గవ తరగతిలోనివి. వీనిపైగూడ పన్నులు విధింపబడవు. ఐదవతరగతి గ్రామములురాజప్రాసాదమునకు క్షీరములు, పెరుగు మున్నగువానినంపు పశుసంపదగల్గి కృషికళలచే జీవించు గ్రామములు.

ప్రతిగ్రామసాధికారియు (వీనికి గోపకుఢనిపేరు) తనగ్రామమునుండి చెల్లవలసిన భూసుంకముల వసూలుపరచి భాండాకమున కంపవలెను. ఈతడు తనగ్రామమున నివసించెడు గ్రామవాసులనామముల, వారికులగోత్రముల, రాబడుల, భూవసతుల, పశుసంపదల చెల్లింపవలసిన పన్నులవివరించు నొకపుస్తక

మునుకూడ లిఖించి నృపుని కంఠవలయును. రాజోద్యోగులు దీనినిబట్టి గ్రామాధికారులు సరిగ పన్నులను వసూలొనర్చి నదియు లేనిదియు పరిశీలించుచుందురు. పెద్దపట్టణములలో నిట్టి కార్యమునే నిర్వహించుట కొకయుద్యోగి శ్రీత్యేకముగ నియమింపబడును. ఈతనికి స్థానికుడని వేరు. ఇట్లే మండల రాజధానులగు నగరములందు పన్నులు వసూలుచేయుట కధికారులు గలరు. వీరు తమమండలములలోని గ్రామపట్టణములందలి కరవ్యవహారములను గవ.నించుచుందురు.

ఇదిగాక నగరములందు సరకులపై విధింపబడు సుంకముల ప్రోవుజేయుటకు వేరే యధికారులుగలరు. వీరు పుర ద్వారములకడ కావలియుండి లోనిగొనిరాబడు వస్తువులు లెక్కగొని సుంకముల విధింపవలెను. ఆకాలమున బజారులన్నియు పట్టణాంతర్భాగముననే నెలకొనియుండెడివి. సుంకములు విక్రయింపబడిన వస్తువులమీదనే విధింపబడెను. కృపాణ, తనుత్రాణ శిరస్త్రాణాదియుద్ధవరికరములు లోహములు, రథములు, అశ్వ, వృషభగజశకటములు, ధాన్యములు గజతురగాది జీవజంతువులు, సువర్ణములు, మణులు మున్నగు వానిపై సుంకమువిధింపరాదు. అందుచే వీనిలో క్రియవిక్రియములు పురబాహ్యప్రదేశముననే జరుగుచుండెడివి. ఇవిగాక చందనాగరు మున్నగు పూజాద్రవ్యములు పరిణయమహోత్సవముల కొరకై గొనిపోవబడు సంభారములు, వస్త్రాదికములు, నృపునికొరకై దీసికొని పోవబడు కానుకలు, బాలెంతరాండ్రయింపయోగార్హమై దెచ్చువస్తుచయము వీనిపై కూడ సుంకముల గ్రహింపకావని చంద్రగుప్తుడు శాసించెను.

సాధారణముగ చంద్రగుప్తుని ప్రభుత్వమున వీనిపై నుండి వచ్చు రాబడి పరిపాలనావ్యయములకు సరిపోయేది కాదు. అతని రాజ్యపాలనమున పెక్కుయుద్ధములు సంఘటిల్లినవి. మగధరాజ్య విస్తీర్ణతకై చంద్రగుప్తుడు పెక్కురాజ్యములతో పోరుసల్పెను. ఈరణవ్యాపారములకు అమితమగు ధనము వ్యయమగుచుండెను. అట్టిసమయములందు రాజు ధనసహాయమునకై ప్రజల నర్థించువాడు.

న్యాయపరిశీలన

చంద్రగుప్తు నిషరిపాలనమున గ్రామాధికారియు గ్రామ పంచాయితీసభయు గ్రామమున నుద్భవించెడువివాదల పరిష్కరించెడివారు. పెద్దపట్టణములందును నగరములందును రెండేసి న్యాయస్థానములుండెను. న్యాయశాస్త్ర పరిచయముక్కిన ముగ్గురువిద్వాంసులును స్థానికవ్యవహార ఆచారాదినీయములు నెరిగినపెద్దలును వీనికి తీర్పుకర్తలుగ నుండిరి. వీనిలో ప్రథమన్యాయస్థానమున చౌర్యము, ఋణములు, ప్రతిష్ఠాభంగము, గృహచ్ఛిద్రములు, కొట్లాటలు, గణహద్దుతగవులు, పచ్చికభూములు, పూగశ్రేణులు మున్నగువానికి సంబంధించిన అపచారములు విచారింపబడును. ద్వితీయన్యాయస్థానమున బంధిపోటు, నరహత్య, రాజద్రోహములు పరిశీలంపబడును. వీని యన్నిటికన్న పైనవేరొకయుత్తమన్యాయస్థానము కలదు. ఇచ్చట నృపుడును అతని యహాత్ములును వేర శాస్త్రపారంగతులగు బ్రాహ్మణవిద్వాంసులును, తీర్పుకర్తలుగనుండి న్యాయవిచారణజేయుదురు. క్రింది న్యాయస్థానములలో న్యాయములభింపనియెడల కక్షిదారులు తమవ్యవ

హారముల నిచ్చటఁగొనివచ్చి పునర్విచారణజేయించుకొనవచ్చును. సామ్రాజ్యమందలి న్యాయస్థానములన్నిటపై దీని కధికారముగలదు. అన్నిటనుండిగొనిరాబడు దోషముల నిదియే పునర్విచారణగావించును. ఇచ్చటగావింపబడు తీర్పునకు తిరుగులేదు. ఈకాలమున అపరాధులకు, జరిమానాలు, కారాగృహవాసము, బాహువిచ్ఛేదము, శిరచ్ఛేదము మున్నగు శిక్షలు విధింపబడుచుండెను

చంద్రగుప్తుడు నిష్పక్షపాతముగ న్యాయమునెరపువాడు. ఎంతటి యగ్రజన్మునైనను, తప్పుజేసినేనిశిక్షింపక విడుచువాడుకాదు. బ్రాహ్మణులైనను శిక్షార్హులైనయెడల దండింపబడవలసినదే. అపరాధములు, కారాగృహవాసము, లోహపుగనులలోయూడిగము మున్నగు శిక్షలు వాఁడేని విధింపబడెడివి. చంద్రగుప్తుడు అపరాధుల దండించుటలో నప్రమత్తుడై యుండుటచలన నాతని రాజ్యమున చౌర్యనరహత్యాది నేరములత్యల్పముగ జరుగుచుండెడి వని మెగస్తానీసు వాఁసినాడు.

చంద్రగుప్తుడు నిర్దయుడై అపరాధులకు ధూరదండనల విధించువాడనియు చౌర్యము మున్నగు అల్పనేరములకు గూడ శిరచ్ఛేదము, బాహువిచ్ఛేదము లోనగు కఠోరశిక్షల విధించువాడనియు, అపరాధులు నిర్దోషత్వమును నిర్ణయించుటకు అగ్నిజలపరీక్షల నవలంబించువాడనియు విన్నంటుస్మిత్తు ఆతని న్యాయవిచారణా పద్ధతులు హేళనచేసినాడు.

కాని యాతని పరిపాలనమును న్యాయైకదృష్టితో విమర్శింపవలెను. దేశకాలపరిస్థితుల యోజింపవలెను. ఆకాలమున

ఆట్టిశిక్షలు సర్వసాధారణముగ విధింపబడెడివి. ఆకాలమున విధింపబడుచుండినను చంద్రగుప్తు డిట్టిశిక్షల విధించినట్లు గానరాదు. అతడు జైనుమతావలంబుడు. జైను మతావలంబు డగు గాఢట్టి కఠోరచందనల విధించెనని తలచజాలము. ఒకవేళవిధించెననుకొన్నను న్యాయముపీసము దప్పకుండ నెరవెడి రనియర్థమింపని విశిష్టమహాసామ్రాజ్యమునను శ్రీజాస్వాతంత్ర్యమునకు నిలయనని దంభోక్తులుకల్గు అమెరికా ఖండమందును నేషింతకంటె వృదుతరమగుశిక్షలు విధింపబడుచున్నవా? పీనిముందివియేపాటివి. దివిటీమందరి దీనములుగదా?నిన్న మొన్న నేకదా అమెరికాఖండమున నతిఘోరముగ సీగోజాతులవెను వంటలలోబడవైచి నతిఘోరముగకాల్చిచంపినది? పాశ్చాత్య దేశములు మనభారతదేశమున విధింపబడు శిక్షలు క్రూరములననలయునా?

వ్యవసాయసౌకర్యములు.

మొదటినుండియు ఆర్యావర్తమున నుండుచు శ్రీజలకు కృషియే జీవనాధారము. అనాదినుండియు భారతధూమి కృషి సంపద కీర్షించుచును ప్రఖ్యాతిపడసినది. తటాకములు, కాలువలు, కూపములు మున్నగు వ్యవసాయాభివృద్ధికుపకరించు పరికరముల నిర్మించుటలో భారతీయు లత్యంతప్రావీణ్యులు. వీరికెనవచ్చువారీప్రపంచమునలేరు. కృషికళాభివృద్ధికి నలయు సౌకర్యముల నెన్నిటిలో ఆకాలమున ఆర్యావర్తము నేలినరాజులు కల్పించిరి. రాజు ప్రజలకడనుండి అప్పునములు గొనిపోవుటలోగాక తటాక నిర్మాణాదికార్య

ములలో పెక్కుడు శ్రద్ధఃపించువాడు. చంద్రగుప్తుని రాజ్యకాలమున వ్యవసాయకృషి యపారముగ వృద్ధి నొందినది. ఆతడు వేలకొలది యకరముల భూమిని సేద్యమొనర్చుట కుపకరించు తటాకముల నెన్ని టినో నిర్మించెను. పెక్కుకాలు వలు త్రవ్వించి వానికి తూములు గట్టించెను. చంద్రగుప్తుని ప్రతినిధిపాలకులలో నొకడగు పుష్యగుప్తుడు పర్వతముల నుండి ప్రవహించు నొకసెలయేటిధార కడ్డుగట్టి గిరినారునొద్ద నొకమనోహరమగు తటాకమును కల్పించెను. ఇదియె సుదర్శన తటాకమని ఆర్యాన ర్థమున ప్రసిద్ధి నొందినది. ఇది మౌర్యగుప్తు వంశ రాజులచే నెనిమిదివందలేండ్లువరకును మంచస్థితిలో నుంచ బడినది. తదుపరి సంభవించిన హూణ, యవన, మహమ్మదీయ దండయాత్రలలో దీనిజూచు దిక్కులేక శిథిలమై పూడి చెట్లు మొలచి విస్మృతమైపోయినది.

తటాకములుమున్నగు వ్యవసాయసాధనములు గ్రామములు తమంతటదాము నిర్మించుకొనుట గిష్ట సాధ్యమగుటచే నిట్టిపనుల చంద్రగుప్తుడే తన యుద్యోగుల నంపి చేయించుచుండును. తటాక విర్మాణాది కృత్యము లొనర్చి నీటివసతుల కల్పించుటకు చంద్రగుప్తు డొకప్రత్యేకశాఖ నేర్పరచెనని వేరొకసందర్భమున నుడివియుంటిమి. అది యీ కాలమునాటి యిరిగేషను శాఖను బోలియుండును. అంబలియుద్యోగులు తూముల పరిక్షించుచు అన్ని పొలములకును నీరు సమముగ బారుచున్నదియు లేనిదియు పరిశీలించుచుండును. సేద్యము గావింపబడిన భూములగొలచి విస్తీర్ణములరయుచుండును. నదులనుండి, కాలువలనుండి, నూతులనుండి నీరున్న తప్రదేశము

చంద్రగుప్తుని కాలమున జలమార్గములుగూడ మిక్కి-
టముగ గల్పింపబడినవి. వీనిమూలమున గూడ వాణిజ్యము
విరివిగ జరిగెడిది. సైన్యముల నొకచోటనుండి యొకచోటికి
గడలించుకొని పోవుటకు సులభమార్గములుగ నివి తరుచుగ
నుపయోగింపబడెను.

నౌకా వ్యాపారము

చంద్రగుప్తుడు నౌకాసంబంధవస్తువుల నిర్వర్తించు
టకు గూడ నొక ప్రత్యేకశాఖ నేర్పరచెను. సముద్రనదీ జల
ముల ప్రయాణమొనర్చు పాంథులకు నీటిదొంగలవలన హాని
కలుగకుండ కాపాడుటయు, వంతులను, రేవుపడవలను నౌకా
శ్రమముల నిర్మించుటయు నౌకావ్యాపారమును పోషించుట
యు దీనివని. ఆకాలమున సముద్రములపై, నదీప్రవాహములపై
సరకుల గొనిపోవుట కష్టము కనుక నోడల పరిపాలకులె
నిర్మించి యుంచువారు. తెఱ్ఱు, త్రాళ్లు, కొయ్యలు, తెరచాపలు
మున్నగు పరికరముల నౌకా శాఖాధికారులు సమకూర్చె
దరు. వీరితప్పినమువలన నౌక కేహాని వాటిల్లినను, నౌక భగ్న
మైనను వణిజులకు గగ్గోన నష్టము దివాణమే భరించుచుండెను.
చంద్రగుప్తు డీట్లు నౌకలనిర్మించుచు పాంథులనొకచోట నుండి
వరియొకచోటికి గొనిపోవుచు నౌకాయానమును విగుల
పోషింపించెను. ఇదిగాక యితడు వణిజులకు నౌకాయాన
మునకై వలయు ధనము సమకూర్చియు అన్యదేశవణిజులకు
రాయబారముల సంపి రప్పించియు పలుతెరంగుల సముద్ర
వాణిజ్యమును పెంపొందజేసెను.

పాటలీపుత్ర వైభవము.

చంద్రగుప్తుని రాజధానియగు పాటలీపుత్రనగరవైభవమును మెగస్తనీసు మనోహరముగ వర్ణించినాడు. దీనిసౌందర్యమును గాంచి యీతడు విస్మయపడెద్యెను. పాటలీపుత్రము ఆకాలమున భారతవర్షమున విలసిల్లిన నగరరాజములన్నిటి కంటె రమణీయమైయుండెనని యీరాయబారి సంస్తుతించినాడు. ఈపట్టణము గంగా హిరణ్యచతీనదులు గలయు పావనక్షేత్రమున నిర్మింపబడినది. శత్రుసేనల కవలంఘ్యముగ నొనర్పగల సహజ వైసర్గికలక్షణములు దీనికి గలవు. నురగల గ్రీక్కుచు గంగాతరంగిణి దీని ముంగిటనే ప్రవహించుచు చూపదుల కానందము గొల్పుచుండెడిది. ఇది యిరువదికోసుల వైశాల్యముగల్గిన మహానగరము. దీనిపొడవు పదికోశములుండును. వెడల్పు రెండుకోశములు. ప్రస్తుతఫాట్నా, బంకీపురములును, ఆ పరిసరగ్రామములను వ్యాపించియుండు ప్రదేశవందంతటను యీపట్టణము విస్తరిల్లియుండెను. ఇది మహాన్నతమగు ప్రాకారములచే పరిరక్షింపబడెను. ఈ ప్రాకారము ఆరువదినాలుగుద్వారములతోడను, ఐదు వందలదెబ్బదిబురుజులతోడను ఒప్పారుచు శత్రుభీకరముగ నుండెను. ఈప్రాకారకుడ్యముల కావల ఆరువందల యదుగుల వెడల్పును, ముప్పది యదుగుల లోతును గల్గిన మహాభీలమగు పరిఖాజలములు ప్రవహించుచుండెడివి.

చంద్రగుప్తుని రాజప్రాసాదము పురమధ్యమున నుండెను. ఇది మాండలేపురమందలి మనోహర హర్షములవలె

దారునిర్మితమైనది. వివిధకుసుమ ఫలశోభితములగు తరులతా
వళులతో, నిర్మల జలపూరితములగు పద్మాకనములతో రమ
ణీయముగ గిరగిర దిరుగుచు పొంగి యూర్వముఖమునకు
ప్రవహించు వెక్కుబడయంత్రధారలతో నేత్రప్రర్వమొనర్చు
నొక సుందరోద్యానవనమున నిర్మింపబడినది. ఈభవనము
ఎగ్బటానా, సుసా నగరములందలి రాజహర్మ్యములకంటె
వైభవోపేతముగ నుండెనని మెగస్తసీసు దీని యందమును
కొనియాడినాడు. ఈప్రాసాదమందలి కంబములు పసిడిపూత
లతో షెరుగులీనుచుండెను. పీఠపై పిందెలు, లతలు, శకుంత
ములు ముద్దులు మూలగట్టునట్లు నగిరి చెక్కబడినవి. ఈ
భవనమున నెక్కడజూచిననుబంగరుసింహాసనములు, మురిపెముల
గొల్పు తల్పములు, ఆసనములు, మణులు పొదిగిన తామ్ర
రజత సుర్యపాత్రములు కనులపండువు జేయుచుండును.

రాజప్రాసాదమున నుత్తరపువైపున చంద్రగుప్త సార్వ
భౌమునిచే నా రాధింపబడు యిష్టదేవతాపూజిరముండెను.
ఇదిగాక పురమున పలుచోట్ల ఆకాశవధమున మెరయు నక్షత్ర
గణములవలె వెక్కుదేవాలయములుగలవు.

ఈపట్టణమున నుత్తరభాగమున బ్రాహ్మణులును శివ
స్త్రాణ, కవచ, కపవాలములుమున్నగు రణోపకరణములజేయు
లోహకారులును మణుల సానబట్టువారును నివసించువారు.
వాయువ్యభాగమున బజారులు, ఔషధశాలలుండెను. తూర్పు
కొనను క్షత్రియులు, శిల్పకారులు, సుగంధద్రవ్యములు, కుసు
మమాలికలు, ధాన్యములు మున్నగు వస్తువులనమ్మువైశ్య
ులునునివసించువారు. శిల్పులు యుద్ధపరికరములజేయు లోహ

కారులు బ్రహ్మక్షత్రియులుండు చోటనివసించుటంబట్టి పూర్వకాలమున నిట్టియుత్తమకళల కెట్టిగౌరవస్థానమివ్వబడినదో విదితమగుచున్నది. పశ్చిమప్రాంతమున శూద్రులును వస్త్రములనేయు సాలివాండును, చర్మకారులుండిరి. పట్టణమునకు నాల్గుకొనలందును పరపతిసంఘముల యొక్కయు, పూగశ్రేణి శ్రమజీవికాసంఘముల యొక్కయు కార్యాలయములుండెను. ప్రాచీనకాలమున హైందవసాంఘిక జీవనమంతయు సహకారపద్ధతులపై నడచుటచే శ్రమజీవులకు ప్రత్యేకసహకారసంఘములున్నవనిన నాశ్చర్యముగన్పింపదు. పూర్వదక్షిణ పశ్చిమ ఉత్తరపురద్వారములు నాల్గును వరుసక్రమమున బ్రహ్మ యింద్ర మృత్యు (యమ) రణదేవతల నామములచే బిల్వబడుచుండెను. నగరప్రాకారమున కావల, అగడ్తకు నూరుబారల దూరమున పథకుల విశ్రాంతిగృహములును కేళీవనములును గలవు.

పాటలీపుత్రనగర పరిపాలన.

చంద్రగుప్తుని పాలనమున పురపాలనావద్ధతులు పరిపూర్ణతగాంచినవి. మెగస్తనీసు పాటలీపుత్ర పరిపాలనా విధానమును సవిస్తరముగ వివరించినాడు. యాతనిసామ్రాజ్యమున తక్కిపట్టణములందుగూడ నీరీతినే పురపాలన మత్యంత చాకచక్యముగ నిర్వర్తింపబడుచుండెను. పాటలీపుత్రము ముప్పదిమందిసభ్యులుగల్గిన నొకమహాసంఘముచే పరిపాలింపబడెడిది. ఈమహాసంఘమే పురజనుల యోగక్షేమముల నారయును. విశ్రాంతిమందిరములు, బాటలు, తటాకములు, దేవాలయములు, బౌద్ధశాలలు, ఆపణములు

మున్నగువాని నిర్మాణపోషణాదికృత్యముల నిర్వహించుచు. పురమునకు సంబంధించిన ఆరికర్యవహారముల చక్కజూచును. తటాకజలముల నపరిశుభ్రమొనర్చి బాటలపాడుజేయు కుటిలవర్తనల వండించును. ఈకాలమున పాటలీపుత్రునిగ రమున గనునింపబడుచుండిన శౌచవిధులత్యంతప్రశంసనీయ ములైనవి. పురపాలకులు ఆరోగ్యరక్షణము దుష్ప్రవృత్తులై యుండువారు. వృతకశేబరములను జనసమ్మర్థమగు నగర వీధుల వెంట గొనిపోవరాదు. ప్రేతముల గొంపోవుటకు ప్రత్యేకమగు బాటలుగలవు. శ్మశానవాటికలందువచ్చు తక్కువ చోట్ల ప్రేతములకు నహార, సమాధి సంస్కారవిధులొనర్ప రాదు. దుర్గంధపూరితములగు శునకమార్జాలాది క్షుద్రజంతువుల మృతశరీరములు వీధులలోబడవేయువారు శిక్షింపబడుచుండిరి. చంద్రగుప్తుని పాలనమున పట్టణము లిట్టి సర్వోత్కృష్టమగు శౌచధర్మములచే పాలింపబడి ఆరోగ్యభాగ్యముతో తులతూగుచుండెను.

ఇదిగాక, ఈపురపాలకసంఘము, ఐదైదుగురుసభ్యులు గల్గిన, నారుపంచాయితీలుగ విభజింపబడి, ఒక్కొక్కపంచాయితీ యొక్కొక్క ప్రత్యేకశాఖపై యధికారము వహించెను. అందు మొదటి పంచాయితీ పరిశ్రమాభివృద్ధికై పాటుబడుచు పరిశ్రమజీవుల వేతనముల నిర్ణయించును. పరిశ్రమాలయములలో నుపయోగించెడి వస్తువుల పరీక్షించుచు అందు స్వచ్ఛందమగు వస్తుసామాగ్రినే యుపయోగించునట్లు కట్టడిచేయును.

రెండవపంచాయితీ విదేశములనుండివచ్చు పాంథజనులకు సౌకర్యములగూర్చునది. ఈపంచాయితీ సభ్యులు

పరదేశీయులకు తగినవసతిగృహములజూపి విడిది సేయింతురు. వా రనుమానాస్పదులై శత్రురాజ్యముల నుండి వచ్చిన నేగులవారైనచో, వారివెంట నరిగి వారిచర్యల గనిపెట్టి చూతురు. వ్యాధిగ్రస్తులకు, పాంథులకు ఔషధచికిత్స చేయింతురు. మృతులైనచో వారిదేహములకు దహనసమాధి సంస్కారముల గావింతురు. వారి యాత్మిని భద్రపరచి వారి బంధుజనుల కందజేతురు. దీనిబట్టి చంద్రగుప్తుని కాలమున పరదేశములకును భారతదేశమునకు మిక్కుటముగ రాకపోకలుండెడివనియు, అన్యదేశములనుండి రాజధాని నగరమునకు పెక్కండు పాంథులు రాజ్య వ్యవహారములపై రాయబారులుగ వాణిజ్యమునకై దర్శనార్థమై వచ్చుచు పోవుచుండు వారనియు తెలియుచున్నది.

మూడవ పంచాయితీ

పౌరుల జననమరణముల లెక్కలగొనును. చంద్రగుప్తు డిట్టి లెక్కలు జనవిస్తీర్ణత కనుగొనుటకును, ఆరోగ్యాభివృద్ధులు పరిశీలించుటకును కరగ్రహణ సౌలభ్యము కొరకును వ్రాయించువాడు.

నాగ్నిక పంచాయితీ

వాణిజ్య మేగేతి నడచుచున్నదో విచారించును. ఈ పంచాయితీ సభ్యులు వర్తకులు పయోగించు కొలపాత్రముల, తూనికల, త్రాసుల పరీక్షించుచు పౌరులకు క్రియ విక్రియములందు మోసము జరుగకుండ కాపాడుచుందురు.

విదవ పంచాయతి

వాణిజ్యార్థమైవిషణవీధులకు కొనిరాబడు వస్తుసామగ్రిల మంచిచెడ్డల నరయును.

ఆరవది.

అమ్మబడిన వస్తుజాలములపై విధింపబడు సుంకమును జసూలు జేయును.

చంద్రగుపుని సైన్యములు.

రాజ్యరక్షణకై చంద్రగుపుడు ప్రచండ సైన్యముల నిర్మేళని యదివరకే నుడివియుంటిమి. చంద్రగుపుని సైనికదళములు అంత్యంత బలీయములైనవి. సుశిక్షితములైనవి. ఈతని యక్షోహిణులు రణశిక్షకును, యుద్ధనైపుణ్యమునకును భారత వర్షమునందెల్ల పేరుమోగినవి. పీనిసంగరమున మార్కొన జాలు సైన్యములు ఆర్యావర్తమున వేరెచ్చటను గానరావు. ఈ సైన్యములతో చంద్రగుపుడు ఆర్యావర్తము నంతయు గెలువ జాలుటయెగాక, సెల్యూకసు భీకర అక్షోహిణులగూడ యతి లాఘవముగ చిందర వందరజేయగల్గెను.

చంద్రగుపుని సైనికవాహిని ప్రాచీన హైందవరణ సాంప్రదాయముల ననుసరించి అశ్వ, గజ, రథ పదాతికన్యలనబడు చతురంగముల గల్గియుండెను. ఈతని సైన్యమున ముప్పదివేల హయములును, తొమ్మిదివేల గజములును, ఎనిమిదివేల రథములును, ఆరులక్షలకొల్బలమును ఉండెనని మెగ

స్తునీసు తెల్పియున్నాడు. ఈ చతురంగములలో గజములె
 యీకాలమున ముఖ్యంగముగ పరిగణింపబడెను. గజముల
 సంఖ్యనుబట్టియే జయాపజయములు నిర్ణయింపబడెడివి. ఏలన
 గజములు బారులుగట్టియున్న అశ్వపదాతి సైన్యముల చించి
 చెండాడ గల్లుటయెగాక యివి యపారజవసత్వములు గల్గిన
 మృగరాజములగుటచే దుర్గములబట్టుటయం దపారముగ నుపక
 రించును. దుర్గరక్షకులుగురిపించు శరణార్థమును లెక్కనేయక
 యీటెపోటుల సరకుగొనక దుర్గప్రాకార కుడ్యోపరిభాగము
 లనుండి దొర్లింపబడు గండశిలల నతిలాఘవముగ దప్పించు
 కొనుచు రోషావేశముతో ఘోరకారములు జేయుచు, దుర్గపు
 తలుపు తమవిశాల ఫాలభాగములచే ఫటిల్లుఫటిల్లున బొడిచి
 తునియలు గావించి దుర్గములోనికి జొచ్చుకొని పోవుటలో
 నీమహామృగముల కేవియు సాటిరావు. శత్రుశిబిరములపై
 విజృంభించి త్రొక్కి నాశన మొనర్చుటకు రిపుర్యూహముల
 కలచివైచుటకు వీనిబంపవలయును. మహాపౌరుషముతో విన
 విన తొండమును వినరి శత్రువీరుల నేలకూల్చుచు రివ్వన
 బోవు గజయాధము నడ్డగింప నేరీని శత్రుముగాదు. అందు
 చేతనే ప్రాచీన సైనిక బలములలో గజముల కింత ప్రాముఖ్య
 మివ్వబడినది. గజములకు గూడ కవచము దొడిగి దంత
 ములకు నిశితములగు యీటెలగట్టి రణరంగమున విడతురు.
 వాని పీపులపై సుశిక్షితులగు యిద్దరేసి రణ యోధులు
 గూర్చుండి వానిని శత్రువులపై నడిపించుచుందురు. ఈ గజము
 లపై గూర్చుండియే వాహినీపతి (సేనాని) సైన్యముల నడపును.
 తక్కి యుపసేనానులు, దండనాయకులు రథముల నెక్కి

యుద్ధభూమి కేగుదురు. హర్షుని నైన్యమున అరువది వేల గజము లుండెనని యూనిత్యాంగు వింతగ వాఁసినాడు. పాఠాన సమరాంగణమున హైందవ అశ్వవళములు గూడ రణకౌశలమునకు ప్రసిద్ధిగాంచినవి. జలము నదీ యుద్ధమున యవననైన్యములు పురుషోత్తముని ఆశ్వికసేనల సమరపాఠాని ణమును జూచి నివ్వెర పడినవి.

చంద్రగుప్తుని సైనిక పరిపాలన.

చంద్రగుప్తుని పురపాలనావ్యవహారముల వలెనే యాతని సైనిక పరిపాలనమును ముప్పదిమంది సభ్యులు గల్గిన నౌక యుపసంఘముచే నిర్వహింప బడెడిది.

సంఘము.

దీనికి “సైనిక పరిపాలనాసంఘ”మని పేరు. పాటలీపుత్ర పురపాలనాసంఘమువలెనే నిదియు ఆరు పంచాయతులుగ విభజింపబడి ఒక్కొక్క పంచాయతి యొక్కొక అంగవిభాగమునకు పాలనకర్తగ నుండెను. అందు మొదటి పంచాయతి నావికాబలముల పాలించును. రెండవది యుద్ధము సంఘటిల్లినపుడు సైనిక వాహినుల ప్రయాణసన్నాహమునకై వలయు సేర్పాట్లు గావించును. అశ్వ వృక్షభ శక్తిముల నాయత్తమొనర్చి యంత్రసాధనముల రక్షోపకరణముల భోజనాదికముల సమరభూమికి గొనిపోవును. మూడవది పదాతి నైన్యముల శిక్షణ పోషణాది కార్యముల నిర్వహించును. నాల్గవది అశ్వవళములపై బాధ్యత వహించును. ఐదవది

రథములను, ఆరవది గజములను గనిపెట్టి జూచుచుండును. వీరు ఏక్షణమందైనను సైన్యముల యుద్ధమునకు సంసిద్ధము జేయువారు. చంద్రగుప్తుని ప్రతిభావిశేషము ప్రశంసనీయము.

చంద్రగుప్తుని సైన్యమునందలి పదాతీవీరులు నిలువెత్తు కార్ముకములను, తూణ్ణీరములను, వెడలుపైన ఖడ్గములను ధరించువారు. కరవాలము భుజనీషనుండి జన్నిదమువలె ప్రక్కకు వ్రేలు చర్మపుపట్టలకు వ్రేలగట్టబడి యుండును. వీరు వింటికొన నెడమకాలితో నిపుణముగ త్రొక్కిపట్టి పద మూడు మూరలపొడవుగల్గి అత్యంత నిశితమగు శరముల మహాజవముతో శత్రుమూకలపై విడుచువారు. ఈ వాడి తూపుల కడ్డులేదు. ఎట్టి దళమగు డాళ్ళనైన నవలీలగ చీల్చి శత్రువీరుల వక్షమును జొచ్చి పోవునవి. ఒడలంతయు నా పాదమస్తకమును గప్పు ఖడ్గ మృగ చర్మపు డాళ్లనుగూడ వీరు యుద్ధభూమికి దమవెంటగొనిపోవువారు. కొందరు విల్ల మ్ములకు బదులు వాడిమొసలు గల యీటెలను, చిన్న కఠా రులను ధరించెడివారు. అశ్వసైనికులు బల్లెములను, తేలిక యగు లోహపుడాళ్ళను బట్టువారు. చంద్రగుప్తుని గుట్టపు రౌతులు అశ్వశిక్షణమం దారితేరినవారు. అతికౌశలముగ పీరు తమ హయముల శత్రుమూకలపై బరుగులెత్తించి శత్రు వ్యూహముల గలంచి భీభత్సము నెరపువారు.

చంద్రగుప్తుని సైన్యమందలి అశ్వములకు, గజములకు, యోధులకు గూడ కవచములుగలవు.

ఒక్కొక్క గజముపై మావటీడుగాక, మువ్వరేసి విలుకాం దుగ్రిందురు. రథములపై యిద్దరేసి యోధులు

శూర్పుండి యుద్ధమునకేగువారు. చంద్రగుప్తుని సైన్యమున రెండుగుఱ్ఱములు బన్నినరథములును, నాల్గుగుఱ్ఱములుబన్నిన రథములునుగూడగలవు.

యుద్ధపరికరముల, శిబిరముల రణభూమిగొనిపోవుటకు అశ్వముల, వృషభముల, గార్ధభముల సుపయోగించెడు వారు. గాయములుతగిలిన యోధులకు ఔషధ సేవల నర్చుటకు వైద్యులు ఔషధముల, చికిత్ససాధనముల గొని, సైన్యముల వెంటనరుగువారు. వీరు సమరరంగమునకు వెనుక భాగమున గుడారముల నిర్మించుకొని యచ్చటకు యుద్ధమునబడిన సైనికులగొనివచ్చి చికిత్సజేయువారు. చికిత్సవిధానమున శిక్షణ నొందినస్త్రీలుగూడ వీరికి ఆహారాదికములు సిద్ధముజేయుటకు సమరభూమికిబోవువారు. అనాటి రణప్రావీణ్యమంతయు నే డచ్చట మణగిపోయినది.

ఈ సందర్భమున ఆకాలమునాటి రణధర్మములగూడ గొంచెము వివరింపవలసియున్నది. చంద్రగుప్తునికాలమున పాటింపబడుచుండిన రణనియమము లత్యంత కారుణ్య పూరితములైనవని మెగస్తనీసు ప్రశంసించినాడు. “ఈదేశమున శత్రురాజులు యుద్ధసమయములందు నిరపరాధులగు క్షత్తుల బాధింపరు. ఐరోపాఖండమందలి దేశములలో యుద్ధముసంభవించినేని శత్రు సైన్యములుచెలరేగి సన్యముల దగులబెట్టెదరు. గృహములకు జిచ్చువెట్టెదరు. దేశమునకు మహాసంక్షోభమును దెచ్చివెట్టెదరు. దోస్తతోటవలె పచ్చనివైరులతో జనసంక్షీర్ణమగు గృహవతులతో గలకలలాడుదేశము సంగ్రామకీలల బడి దగ్ధమై, కళావిహీనమై, జనశూన్యమగు మహాయెడారిగ

మారిపోవును. ఈ భారతవర్షమున నట్లుగాదు. కృషివలుల నెవ్వరును ముట్టరాదు. సంగ్రామసమయములందు వారి కెవ్వరును హానియొనర్పరు. ఆసమీపమున నతిభీకరముగ యుద్ధము రేగుచున్నను కర్షకులు నిర్భీతులై పొలముల దున్నుకొనుచుందురు. ఉభయసైన్యములును ఒండొరులపై గఱిసి తమ మగటిమి జూపుకొనుచు రణవిహారమును సల్పుదురేకాని నిరపరాధులగు హలికులపై తమప్రతాపమును గనపరుపరు. రాజ్యముల బాడుసేయరు. గృహముల పరశురావప్రీతిగావింపరు. వృక్షముల దెగనరుకరు. షరిచేల నగ్ని కీలలకాహుతి సేయరు” అని మెగస్తనీసు భారతరణధర్మముల మెచ్చుకొనినాడు.

చంద్రగుప్త సార్వభౌముని గుణశీలములు.

చంద్రగుప్తుడు అప్రతిమాన రణప్రావీణ్యము గలవాడు. మహాసాహసి. భారతవర్షము నేలిన షహసార్వభౌములలో పేరెన్నికగన్నవాడు. ఈతని షరిపాలనము సర్వాంగ సౌష్ఠ్యమై పరిసరినది. వాణిజ్య, వ్యవసాయ పరిశ్రమ లీతని కాలమున నపారముగ వృద్ధిచొందినవి. ప్రజలు సౌఖ్యాంబుధి నోలలాడిరి. ఈసార్వభౌముని గుణశీలము లత్యంతప్రశంసాపాత్రములు. చంద్రగుప్తుడు పగటికాలమున నెప్పుడును నిద్రించి యెరుగడు. సోమరి తనమనున దీతని శబ్దకోశమున లేదు. రాజప్రాసాదమును విడచి బయటకు పోవునపుడు ధనుర్ధరులగు యువతీషణు లంగరక్షకులై యీతనివెంట జనుదెంచువారు. నగరమును దర్శింపబోవునపుడు చంద్రగుప్తుడు ముత్యములుపొదిగిన బంగరుపల్లకి నెక్కి పోవువాడు.

రాజ్యమున పర్యటనము సల్పవలసినప్పుడు అశ్వారూఢుడై గాని, గజారూఢుడైగాని పోవువాడు. ఆత డధిరోహించు గజశురగము అత్యంతశోభాయమానముగ నలంకరింపబడెడివి. పేరోలగమున గూర్చుండునపుడు చంద్రగుప్తుడు అత్యంత మృదులములై, రక్తక్షర్ణముగల్గిన నారకలువల ధరించువాడు. ప్రజలకష్టసుఖము లాలించుటకు యుపనిష్టుడై యుండునపు డాతని యొడలు నల్వరు పరిచారకులు గదలతో వర్దించు వారు. నృపుని జన్మదినోత్సవ మత్యంతవైభవముగ జరుప బడెడిది. నాడు చంద్రగుప్తు డభ్యంగనమొనర్చి దివ్య వసనముల డాల్చి కొలువుకూటమున సభదీర్చి కూర్చుండును. సామంత మండలాధిపు లానాడు అమూల్యవస్తువుల దెచ్చి యీతనికి కానుక లొసగిపోవుదురు. సాయంసమయమున తేని గౌరవార్థమై వినోదములు జరుగును. నాటి వినోదముల నవలోకించుటకై వేలకొలది జనులు రాజప్రాసాదమున మూగువారు. వినోదరంగమున మొదట క్షత్రియవీరులు కత్తిసాముల జేసి తమ ఖడ్గవిద్యానైపుణ్యమును ప్రదర్శించెడి వారు.

వీని తరువాతగజశృషభములపోరాటములుండును. ఖడ్గ వృగముల, గజముల, వృషభముల, గొట్టెపోతుల డీకొల్పి రోష మెక్కించి చిత్రవిచిత్రముగ నాటలాడించువారు. ఇవి గాక అశ్వ గజ, వృషభశకట పరీక్షలుండెడివి. చంద్రగుప్తుడు వృగయావిహారముల గూడ సల్పవాడు. నృపుడు వేటాడుటకై విశాలమగు అరణ్యభూములుండెను. వీనిలో నితరులు వేటలాడకూడదని రాజశాసనము.

చంద్రగుప్తుడు అద్వితీయ పరిపాలనా కౌశలముగలవాడు. భూతదయాళుడు. శౌషధశాలల నిర్మించుటయందు, నిరుపేదలకుపాధిగల్పించుటయందు చంద్రగుప్తు డప్రవత్తుడై యుండువాడు.

ఈతడు జైనమతావలంబుల నెక్కుడుగ నావరించువాడని ప్రతీతి. కాని చంద్రగుప్తుని కొకమతమునం దభిమానము నొకమతమునందు నిరావరమును లేదు. సర్వమతముల సమదృష్టి జూచువాడు. సర్వమతస్థులకును సమముగ పారితోషికముల నొసగువాడు.

చంద్రగుప్తుని దినచర్య.

నృపుని దినచర్యగూడ కౌటిల్యుడు మనోహరముగ వర్ణించినాడు. ప్రథమనాళికమున (దినమునకుపదునారునాళికములు) రాజుఆర్థికవ్యవహారములందును, రాజ్యరక్షణకృత్యములందును మగ్నుడైయుండును. ద్వితీయ నాళికమున ప్రజలు జెప్పుకొను కష్టసుఖముల వినును న్యాయవిచారణసల్పును. తృతీయనాళికమున భోజనాదికము లొనర్చుటకై వెడలును. చతుర్థనాళికమున భాండారమునకు గొని రాబడు ధనముల నందికొనును. ఉద్యోగుల నియమించును. విదవనాళికమున రాజసభకుబోయి తనమంత్రులతో రాజ్యాంగ వ్యవహారముల నాలోచించును. వేగులవాండుగొనివచ్చు సమాచారముల నాలకించును. ఆరవనాళికమును దైవప్రార్థనలందుగడపును. ఏడెనిమిది నాళికములలో సైనికశిబిరముల దర్శించి సైనిక వ్యాపారములజూచికొనును. పగలంతయు నిట్లుగడచిపోవును.

మరల రాత్రి ప్రథమనాళికమున వేగులవాండు గొని వచ్చు విశేషముల నారయును. ద్వితీయనాళికమున స్నాన మాచరించి భుజించును. పిమ్మట విద్యాగోష్ఠియందు కాలము బుచ్చును. మూడు నాలుగు, అయిదునాళికములు నిద్రించును. ఆరవనాళికమున మరలలేచి యీశ్వరప్రార్థనలొనర్చి మరు సరిదినికృత్యములకు సిద్ధమగును. ఏడవనాళికమున అవశ్యముగ నిర్వర్తింపవలసిన రాజ్యాంగవ్యవహారముల గూర్చి యాలోచించుకొనును. వారివారి కర్తవ్యముల స్మరియించి వేగుల వాండ్రు పంపివేయును. ఎనిమిదవ నాళికమున అభ్యంతర మందిరమును జొచ్చి పురోహిత బ్రాహ్మణుల యాశీర్వాదముల గొనును. తనకై వేచియుండు సమీపులతో కొంతసే ముచ్చటించును. పిమ్మట ఆస్థాన జ్యోతిష్కుని తోడను, భిక్షుజ్ఞునితోడను కొంతకాలముగడపి భవిష్యదారోగ్యవిషయముల నరసి మనుగరిదినికృత్యముల నిర్వర్తింప వెళిపొవును. ఆకాలమున ఘటికాయంత్రములు కూడ నుండెడివి. చంద్రగుప్తుని మనుమడగు అశోకసావ్యభౌముని రాజ్యకాలమున నలందావిశ్వవిద్యాలయమందలి నీటిఘటికాయంత్రసహాయమున మగధరాజ్యమందలి ప్రజలెల్లరు కాలము దెలిసికొనెడివారు.

చంద్రగుప్తుని యవసానము.

తొలుత పర్వతప్రాంతముల దిరిగెడు నొకకొండ నాయకుడగు చంద్రగుప్తుడు, వీరాతివీరుడై, మహాసామ్రాజ్యమును నిర్మాణమొనర్చి, అత్యంతనిపుణముగ, ప్రజలు సౌఖ్యమున దేలియాడునట్లు రాజ్యపాలన మొనర్చి యతిహాస

రంగమున మహాచక్రివర్తియని పేరుమోగెను. మూర్ఖసామ్రాజ్యస్థాపనాకార్యములలో రాజ్యనౌకను మహాకౌశలముతో, పరరాజ్యదండయాత్రాకల్లోల భూయిష్టమగు భారతవర్షయతి హాసమహాసముద్రమున జయప్రదముగ నడిపించుటలో నీతనికి తోడ్పడినది చాణక్యమంత్రియని నుడివితిమి. ఈతడు యతి హాసరంగమునుండి ఎప్పుడు సిక్కుమించెనో తెలియదు. ఈతడు చంద్రగుప్తుని తనయుడగు బిందుసారని యాస్థానమునగూడ మంత్రిగనుండెనని టిబెట్టుదేశపు చరిత్రకారుడగు తారానాథు డూహించుచున్నాడు. ఈతనియుహాలు నిజమై యుండునని దోచుచున్నది. చంద్రగుప్తుడు బ్రతికియుండగనే యీతడు తనమంత్రిపదవి త్యజించి, మగధరాజ్యమునువీడి నర్మదానదీతీరమున బోచిపట్టణమునకు సమీపమునవిలసిల్లిన 'శుక్లతీర్థ'మను గ్రామమునతన నివాసమేర్పరచుకొని యచ్చటనే వృతినొందెనని కొన్నిచోట్ల వ్రాయబడియున్నది. ఏదినిజమో నిర్ధారణగ జెప్పజాలకున్నాము.

ఇట్టిరువదినాలుగేం డ్లఖిండ్లవైభవముగ రాజ్యపాలన మొనర్చి చంద్రగుప్తుడు క్రీ. పూ. 296 సంవత్సర ప్రారంభమున వృతినొందెను. చంద్రగుప్తుని యహసానము జైన గ్రంథములలో విచిత్రముగ వర్ణింపబడినది. ఉత్తరభారతమున అనావృష్టిచే ట్టావము సంభవించి పండ్రెండువత్సరములు ప్రజల పీడించునని జైన యతియగు భద్రబాహు అనాగతము జెప్పి పండ్రెండువేల జైనుల వెంటగొని సుభిక్షముగ నుండు ప్రదేశముల వెదకొనుచు దక్షిణదేశములకు బయలు దేరెను. చంద్రగుప్తుడు రాజదండమును తనయుని కొప్పగించి తానును

వారివెంట బయలు దేరెను. వీరందఱును యిట్లు పోయిపోయి మైసూరు రాజ్యములోని 'శ్రావణ బెల్లోల' యనుతటాక పరిసరముల సమీపించి యచ్చట నివసింపదొడగిరి. కొంతకాలమునకు భద్రబాహువు గతించెను. పిమ్మట చంద్రగుప్తుడు, జైను మత సాంప్రదాయానుసారముగ శుష్కపవాసములచే తనువుకృశింపజేసి పాణిత్యాగముజేసెనట. శ్రావణ బెల్లోల యను తటాకమిప్పటికిని యీపాఠముననున్నది. ఈతని మరణము నిష్ఠ వర్ణించుశిలాశాసనములుకూడ కొన్ని దొరికినవి. ఈతనియనసానమును వేరొకరీతిని వర్ణించు శాసనములుగాని, గ్రంథములుగాని లేకపోవుటచే యిదియే యదార్థమైయుండునాయని యాలోచింపవలసివచ్చుచున్నది. రాజ్యపరిత్యాగము చేయుపరి కీతనికి ఏబదియేండ్లు పయస్సుండును. భద్రబాహువు దివికేగినతరువాత పండ్రెండేండ్లవరకీతడు జీవించి యుండెనని జైనుగ్రంథములుజెప్పుచున్నవి. ఈగ్రంథములందలి వాస్తవ నిజమైనచో చంద్రగుప్తుడు అరువదియేండ్ల పాయమప్పుడు మరణించియుండవలెను. కాని నాకు జూడ జైనుమతమునకు గొంత ప్రాముఖ్యమిచ్చుటకై, చంద్రగుప్తుడు జైనుమతావలంబుడేయని, జాటుటకై జైను లీకథను, యీ శాసనములను, 'గల్పించిరేమోయని యనుమానము వొడముచున్నది.

చంద్రగుప్తుని రాజ్యవిస్తీర్ణము

ప్రస్తుత ఆఫ్ఘనిస్థానము, ఏరియాన, పాంఛాలములు అయోధ్య, బీహారు, వంగ, సౌరాష్ట్రములును యీతని, సామ్రాజ్యమున నంతర్భాగములై యుండెను. ఆతడు రాజ్య

పరిత్యాగము చేయునాటికి, (2⁹8)నర్మ దానది కుత్తరపు వైపున నుండు ఆర్యావర్తమెల్ల (అఘ్ఘనిస్థానమును గలుపుకొని) ఆతని యేలుబడిలోనుండెను. ఇప్పు డేపాఠింతమున తమ రాజ్యమునువిస్తరింపజేయుటకు ఆంగ్లేయులు విశ్వస్రియత్నము లొనర్చియు విఫలులగుచున్నారో ఆ పాఠింతవంతయు (హిందూకుశ పరత్వ పంక్తులకావలిభాగము) చంద్రగుప్తునిచే నవలీలజయింపబడి ఆతనిచే పాలింపబడెను.

బౌద్ధ మహాయుగము

VIII

అ శో కు డు

బిందుసారుడు

చంద్రగుపుని తరువాత ఆతని తనయుడగు బిందు సారుడు రాజ్యాధారమును వహించెను. ఈత డిరువదియైదువత్సరములు రాజ్యమేలెను. ఈతనికి 'అమిత్రీఘాత' యను పౌరుష నామముగలదు. దీనినిబట్టి యీతడు మహాయోధుడై పెక్కు రాజ్యములజయించినట్లు గాన్పించుచున్నది. బిందుసారుడు బాల్యమునుండియు తండ్రికడ రణవిద్యల నభ్యసించి, అపారమగు రణప్రావీణ్యము నార్జించెను. కాని దౌర్భాగ్యవశమున యీతనిపరిపాలన గూర్చిన విశేషములేవియు మనకుదెలియ రాకున్నవి. కాలగర్భమున మణగిపోయినవి. అశోకునికాలమున మౌర్య సామ్రాజ్యము దక్షిణమున పెన్ననదీతటమువరకును వ్యాపించియుండుటవలనను, ఆతడు కళింగరాష్ట్రమును దప్ప వేరేరాజ్యమును జయింపకుండుటవలనను, నర్మదానదికి దక్షిణప్రాంతమున విస్తరించియుండు విశాలరాజ్య భాగముంతయు బిందుసారుడే జయించియుండవలెనని యూహింపవలసివచ్చుచున్నది. చంద్రగుపు డే దక్షిణపథమునుగూడ జయించెనని కొందరు చరిత్రకారుల యభిప్రాయము. కాని యీ యూహకెచ్చటను ఆధారములు గన్పించుటలేదు. తారనాథుడు

గూడ బిందుసారుడు కొంతరాజ్యమును జయించెనని వ్రాసి యున్నాడు. దక్షిణపథమెల్ల నీతడే జయించియుండును.

బిందుసారుని కీర్తి విరోపాఖండమెల్ల వ్యాపించెను. విగుప్తయవన దేశపురాజులు యీతని చెలిమికోరి యీతని యాస్తానమునకు రాయబారుల నంపిరి. చంద్రగుపునితో రణము సల్పి యోడిపోయిన సెల్యూకసుని తనయుడగు ఆంటి యోకసుకడనుండి 'డైమేకసు' అను నాతడును, విగుప్తదేశమునుబాలించు 'టోలమిఫిలడల్ ఫాసు' నరపాలునియొద్ద నుండి 'డైసీసియసు' ను బిందుసారుని కడకు రాయబారులుగ నేతెంచిరి. 'డైసీసియసు' మెగస్తనీసువలెనె హైందవ నాగరికతా సంపదల నొకగ్రంథమున వర్ణించెను. అది వనచరిత్రరచనకు గొంతవరకు నాధారభూతముగ నున్నది. విగుప్తయవన దేశాధీశ్వరులు బిందుసారుని చెలిమినభిలషించి రాయబారుల నంపుటవలన పూర్వార్థగోళదిక్కుండలమున నుదయించిన మూర్యసామ్రాజ్యభానుని తేజఃప్రంజములు యూరపు ఖండమేలిన రాజన్యుల నెట్లు మిరిమిట్లు గొల్పెనో విదితమగుచున్నది.

ఆంటియోకసు స్పృహలుని రాయబారవృత్తాంతమును గూర్చిన గాథ యొకటిగలదు. ఆకాలమున యవనదేశము అంజూరఫలములకును, దాక్షిణ్యమునకును బ్రఖ్యాతివడసి యుండుటచే, తనకుగొన్ని అంజూరపండ్లను, దాక్షిణ్యమును బంపుమనియు, నొక వేదాంతవిదునిబంపుమనియు, వానికై తానెంత ధనమైన యర్పింతుననియు బిందుసారుడు ఆంటియోకసుకు లేఖనంపెనట. అందుల కారాజు వేదాంతులు తన

- రాజ్యమున అమ్మకమునకు, సిద్ధముగలేరని ప్రత్యుత్తర మందెనట. దీనివలన అశోకుని జనకుడగు బిందుసారుడు వేదాంత గోష్ఠియు దభిరుచిగలవాడని తెలియుచున్నది.

అశోకుడు.

- బిందుసారుడు కీ. పూ. 273 సంవత్సరమున కాల ధర్మమునొందెను. పిమ్మట నీతని కుమారుడగు అశోకవర్ధనుడు మౌర్యసామ్రాజ్య సింహాసనమునకు వహ్నిభిక్షిస్తుడయ్యెను. ఈతడే బౌద్ధమతమును దిగంతములకు వ్యాపింపజేసి రక్త పాత విసుషంతయు లేక చిరకాలము ప్రజారంజకముగ రాజ్యపాలన మొనర్చిన మహాచక్రవర్తి. తన పరిపాలనా కౌశలముచే బౌద్ధమతవ్యాప్తిచే భారతవర్షమున ఆగ్యానార్య విభేదముల సంపూర్ణముగ రూపుమాపి హైందవ జాతీయతా మహాసౌధమునకు పురాదులు గల్పించిన చిరస్మరణీయుడు. ప్రజలలో నీతిన్ద్రవమును, సత్యసంధతను, అహింసా వ్రతమును పెంపొందింపజేసిన మహామహుడు.

తనతండ్రియగు బిందుసారుని రాజ్యకాలమున నశోకుడు తొలుత తక్షశిలాప్రాంతమునను అటుకిమ్మట ఉజ్జయిని ప్రాంతమునను రాజప్రతినిధిగ నుండెను.

చరిత్రాధారములు

- అశోకుని పరిపాలనమును గూర్చిన వివరములు చాల భాగము ఆతని శిలాశాసనములనుండియే తెలియుచున్నవి. ఇవియే ఆతని చరిత్రరచనకు ముఖ్యాధారములు. శాసనములందీతని రాజ్యపాలన మత్యద్భుతముగ పూనగుచ్చినట్లు

వర్ణింపబడినది. ఇట్టి శిలాశాసనములు ప్రపంచమున వేరెచ్చు
టనులేవు. అశోకునికాలమునాటి నాణెములు మనకంతగ నుప
కరింపవు. వానిపై అశోకసార్వభౌముని నామముగాని, ఆతని
బిరుదావళులుగాని చిత్రింపబడి యుండలేదు. ఇవిగాక మహా
నానునిచే పాలీభాషలో వ్రాయబడిన “మహావంశము” నందును
(యీగ్రంథ మిప్పుడు సింహళదీప్పమున నున్నది-) సంస్కృత
భాషలో వ్రాయబడిన “అశోక అవధానము” నందును (ఇది
యిప్పుడు నేపాలదేశమందున్నది.) పాలీభాషయందున్న
“దీపవంశ చరిత్రము”ను (ఈగ్రంథమిప్పుడు బ్రహ్మదేశమందు
న్నది.) బుద్ధభూషుని వ్యాఖ్యలందును అశోకునిగూర్చిన యుల్లే
ఖనలుగలవు.

అశోకుని రాజ్యకాలమున సంగ్రామ దావాన్ని కీలలులేవు.

అశోకుడు సంగ్రామ ప్రియుడుగఁగాడు; ఆతనికాలమున
దిగ్విజయయాత్రలు లేవు. ఆతడెల్లెడల శాంతియే నభిలషిం
చెను. శాంతివాహిని యాతనిరాజ్యమున తరంగితమై బ్రవ
హించినది. రక్తస్రవంతిలేకనే యాతడు నలుబదియైదువత్సర
ములు తనవిశాల సామ్రాజ్యమును మహావైభవముగ నేలెను.
ఇందే యాతని గొప్పతనము గలదు. ఆతనిపరిపాలనా చాతు
ర్య మిందే ప్రదర్శితమగుచున్నది. ఇదిగాక నొక మూల నణగి
పడియున్న చౌద్ధమతమును తన కల్పనాశక్తిచే నిర్మాణకౌశల
ముచే ప్రపంచమందంతటను విస్తరింపజేసి దాని నొక మహామత
ముగ నొనర్చెను. భారతవర్షము నేలిన మహాచక్రవర్తులలో
నీత డగ్గిగణ్యుడు.

- అశోకు డొక్క కళింగరాజ్యముపైమాత్రము దాడి
సల్పి దానిజయించెను. హిందూకుశపర్వతశ్రేణులనుండి
మైసూరు రాష్ట్రమువరకును వ్యాపించియుండు మహాసామ్రా
జ్యమంతయు, ఆతనితండ్రినుండియే నాతనికి సంక్రమించినది.

అశోకునిబాల్యము-పట్టాభిషేకము.

- అశోకుని బాల్యమునుగూర్చి మనకేమియు తెలియ
కున్నది. ఈతడు యశావనమున విషయాసక్తుడై, మృగయావినో
దములకాలముగడపువాని యొకటి రెండు గ్రంథము
లందు వ్రాయబడినది. ఇదియెంతవరకు యదార్థమో జెప్ప
జాలము. ఈతడు ఉజ్జయినిలో నుండగా నొక వర్తకుని
కుమార్తెను పరిణయమాడి యామెవలన మహేంద్రుడనుతన
యుని, సంఘమిత్రుని తనయుని బడసెను. ఈమె సత్కుల
జాతగాకపోవుటచే అశోకుడు సింహాసన మాక్రమింప పాట
లీపుత్రమునను బోయినపు డామె నిచ్చటనే విడచిపోయెనని
ప్రతీతిగలదు.

బిందుసారుడుచనిపోవునప్పటికి అశోకుడుఉజ్జయినిలోనే
యుండెను. తండ్రి పరలోకమున కేగెననువార్త వినినతోడనే
యాతడు మగధరాజ్య సింహాసనమాక్రమించుటకై నైర్యముల
వెంటగొని పరుగుపరుగున పాటలీపుత్రమునకు గవలి
పోయెను.

కాని అశోకునికి మగధరాజ్య సింహాసన మంతసులభ
ముగ చేజిక్కులేదు. ఈతనికంటె పెద్దవాడగు నీతని సోదరుడు
సుసీముడనువాడు తక్షశిలానగరమున రాజప్రతినిధిగ నుండి
యాతడును రాజ్యకాంక్షాపరుడై యీతనికంటెమున్నుగ నేగి

పాటలీపుత్రమున దండువిడసెను. సోదరు లిరువురకును
 ఘోరయుద్ధము జరిగెను. అశోకుడు పరిపాలనా కార్యము
 లందెంత కుశలుడో సమరవిద్యయం దంతప్రావీణ్యుడు.
 తురకు ఇతనికి విజయముకల్గెను. సుసీముడు యుద్ధమున
 మడిసెను. అశోకుడు నిరాఘాటముగ మౌర్యసామ్రాజ్యము
 నకు జక్రవర్తియయ్యెను. ఏమికారణముననోగాని ఇతడు రాజ్య
 పదవినందిన నాల్గువత్సరములవరకును సింహాసన మధిష్ఠింప
 లేడు. అశోకుని పట్టాభిషేకమహేంద్రవంశము క్రీ. పూ. 269
 సంవత్సరమున జరిగినది. దీనివలన అశోకునికి ప్రతికూలవారింకను
 గలరనియు వారందరును నిశ్చేషమగువరకును అశోకుడు సింహా
 సన మధిష్ఠింపలేకపోయెననియు నూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.
 ఈసంవత్సరమున సీతనిపై యొకయపవాద గల్పింపబడినది. ఖగధ
 రాజ్య సింహాసన మాక్రమించుటకై యీతడు నూర్వురుసోద
 రుల బరిమాఁచెనని సింహాశద్వీప బౌద్ధసన్యాసులు గొందరు
 వ్రాసిరి. కాని యిందఱుమాత్రమును సత్యము గాన్పింపదు.
 అశోకుడు జక్రవర్తియైన పిమ్మటగూడ నాతని సోదరీసోదరుల
 నత్యంత ప్రేముడితో నాదరించువాడని యాతని శాసనములు
 ఘోషించుచున్నవి. దుర్మార్గులగూడ సన్మార్గమునకు ద్రిష్ట
 టలో బౌద్ధమతమున కపారశక్తిగలదని సూచించుటకును
 బౌద్ధమతోత్కృష్టతను బొగడుకొనుటకు అశోకుడు బౌద్ధ
 మతమును స్వీకరింపకపూర్వము మహాకలుషాత్ముడనియు
 పాతకియనియు, బౌద్ధమతమును స్వీకరించినంతనే అత్యంత
 దయాశీలుడయ్యెనని ఒక కథను గల్పించి యీ హత్యకాండ
 నాతనితలకు రుద్దినట్లు గన్పించుచున్నది.

కళింగ దండయాత్ర.

అశోకుడు సింహాసనమెక్కిన ఎనిమిదవయేట క్రీ. పూ.

261 సంవత్సరమున కళింగ రాజ్యముపై దాడివెడలెను..
కళింగము గోదావరీ మహానదులమధ్య విలసిల్లిన నొక బలిష్ఠ
రాజ్యము. ఇది మగధ సామ్రాజ్యమునకు లోబడక తిరస్కరిం
చెను. దాని వశపరచుకొనుటకై అశోకుడు బహుశసైన్య
ములతో కళింగముపై దాడిసల్పెను. కళింగ మగధరాష్ట్ర
ములకు ఘోర యుద్ధము జరిగెను. అశోకుడు కళింగసైన్య
ముల చీల్చి చెండాడి తద్రాజ్యము నవలీల జయించెను..
కాని కళింగసైన్య సంహారము అశోకుని మనమునం దొక
యద్భుతపరివర్తనమును గల్పించెను. కళింగయుద్ధముతో
అశోకుని చిత్తవృత్తి సంపూర్ణముగ మారిపోయెను. ప్రపంచ
మున నడచిన ఘోరసంగ్రామములలో కళింగయుద్ధ మొకటి..
అశోకుడే తనపదమూడవ శిలాశాసనమున యీయుద్ధమువలన
గలిగిన సంక్షోభము నీక్రింది విధమున వర్ణించియున్నాడు:—
“ఈయుద్ధమున నూరువేల కళింగవీరుల కంఠములు దెగినవి..
నూటయేబదివేలమంది యోధులు బంధింపబడిరి. ఎందఱికో
శాశ్వతమగు అంగవైకల్యముగల్గెను. లెక్కలేని జనులు
యుద్ధమువలన కలిగిన రోగదుర్భిక్షాదులచే నశించిరి.”

రుధిరపూరితమై పీనుగుపెంటలచే భీభత్సము గొల్పు
కళింగరణభూమిని జూచి యాతనియొడలు జలదరించెను..
గుండె రుల్లుమని పోయెను. అంతటి విషాదదృశ్యము నాత
డెన్నడును తిలకింపలేదు. కళింగరాజ్యమంతయు యుద్ధమున

మడిసిన సతీసుతలకై విలపించు సాధ్వీమతల్లుల యాక్రిందన
ధ్వనులతో నిండిపోయెను. ఏమూల జూచినను ఆర్తనాద
ములే వినిపించెను. ఆఘోరసంక్షోభమును జూచి ఆతని
హృదయము శోకానలముచే కృంగిపోయెను. ఆతనికి గల్గిన
హృదయ పరివేదనమునకు మేరలేదు. పశ్చాత్తపుడై యాత
డింతటనుండియు ఖడ్గమును ముట్టినని శపథము గావించుకొని
చౌద్ధధర్మముల శరణుజొచ్చెను. చౌద్ధమతమే శరణ్యమని
యాతడింక ఖడ్గముచేగాక చౌద్ధధర్మములచే సర్వరాజ్యముల
జయింపవలెనని సంకల్పించుకొనెను. ఈయుద్ధమువలన నాతనికి
గల్గిన హృదయపరితాపము నీతడు తన కళింగశాసనమున నీ
విధముగ జెప్పుకొనినాడు:—

‘కళింగవిజయము తోడనే, యీనృపాలునకు చౌద్ధ
ధర్మములం దభిమానము జనించెను. కళింగరాజ్య విజయమే
యాతనికి మిక్కుటమగు హృదయతాపము గల్గించెను. . . ఏలన
హత్యకాండలు, చావులు, చెరగొనుటలు మున్నగుఘోరములు
జరుగకుండ రాజ్యములు జయింపబడవు. ఇట్టిఘోరముల గావించి
నందుకై యీరాజు మిగుల చింతనొందుచున్నాడు.

‘కళింగులకు గల్గినబాధలు, వారిలోనిప్పుడు శతాంశ
మునకు, సహస్రాంశమునకు గల్గినను యీమహిపాలుడు
సహింపడు. పరులెవ్వరేని తనకు హాని గావించినను యీతడు
శాంతముతో సహించునేగాని ప్రతీకారము జేయనొల్లడు.
తన సామ్రాజ్యమున నివసించు అడవిజాతులవైగూడ నీతడు
కరుణగల్గియుండును. వారికిని చౌద్ధధర్మముల నుపదేశించును.
అట్లుగావింపడేని యీతని కపారమగు దుఃఖముగల్గును.

D

దుష్పథములనుండి వాని దప్పించునేగాని దండించడు. తన సామ్రాజ్యమున నివసించు సర్వప్రాణులును సురక్షితముగ నుండవలయును. శాంతిసౌఖ్యముల ననుభవింపవలయును.'

అశోకుని మానసికవృత్తి యెట్లుమూర్ఛనొందినదియు. యీ శాసనమువలన విదితమగుచున్నది. నాటినుండియు అశోకుడు బౌద్ధమతవ్యాప్తికై తనజీవితశేషమంతయు ధారవోసెను. రాజ్యాభ్యోగముల విసర్జించి, విగాగియై, కాషాయాంబర ధారియై రాజ్యపరిపాలనమును నిర్వర్తింపసాగెను. బుద్ధభక్తుడై బౌద్ధక్షేత్రములనెల్ల సేవింపదొడగెను. ఆహింసావ్రతదీక్షా వర్మడై మాంసాశనమును విసర్జించెను. వృగయావిహారముల విరమించెను.

అశోకునకు బౌద్ధదీక్ష యొసంగినవాడు మధుగా నీవాసియగు ఒకానొక బౌద్ధసన్యాసి. ఈతడే, అశోకుడు బౌద్ధక్షేత్రముల దర్శింపబోయినపుడెల్ల ఆతనివెంట నరుగుచు ఆతని తీర్థయాత్రల జేయించువాడని శాసనములు నుడువుచున్నవి. ఈతనిపేరగట్టబడిన బౌద్ధమతమొకటి మధురానగరమున ఏడవశతాబ్దమువరకును నిలచియుండెను.

L

అశోకుడు రాజ్యపాలన మొనర్చుచు వైరాగ్యభ్రమన నెట్లు చరియింపగల్గెనని కొందరు పాశ్చాత్య చరిత్రకారుల కాశ్చర్యము వొడముచున్నది. భోగలాలసులై, ధనమునె పరమదైవముగ పూజించు పాశ్చాత్యుల కట్టి సందేహము గల్గుట సహజము. దీనికై మనమంతగ వితర్కింపవలసిన పనిలేదు.

ఇట్లు అశోకుని హృదయగహ్వరమున నెచ్చటనో మణగి
యుండు కారుణ్యవాహినిని వెలికి గొనివచ్చి ప్రపంచమున
ప్రవహింపజేసి ఆతని నొక మహాచక్రవర్తిగ నొనర్చిన కళింగ
యుద్ధము భారతవర్ష యితీహాసముననేగాక ప్రపంచచారిత్ర
మునగూడ చిరస్మరణీయమైనది. కళింగయుద్ధములేనియెడల
అశోకచక్రవర్తిలేడు. కళింగరణక్షేత్రమున నొలికిన రక్తధార
లప్పుడే యింకిపోయెను. యుద్ధమువలన గల్గిన సంక్షోభము
అప్పుడే విస్మృతమైపోయెను. యుద్ధరంగమున చెరగొనబడిన
యోధుల దుఃఖములను కళింగప్రజ లప్పుడే మరచిరి. యుద్ధ
మున మడిసిన వీరుల సతీ, సుతుల యార్తనాదము లప్పుడే
మాటుమణిగిపోయెను. కాని ఆయుద్ధమువలన అశోకుని
హృదయసీమయందు జనించిన పరితాపాగ్ని కీలలింకను యితీ
హాసరంగమున ప్రజ్వరిల్లుచునే యున్నవి. ప్రజ లీకథనము
నెప్పుడును స్మరించుచునే యుందురు. భారతవర్ష మీశ్వర్షీ
గోళమున నుండువగ కీకథ మరపునకురాదు. అశోకుని విచార
ము కాలవాహినితో వనవరతము ప్రయాణము జేయు
చుండును.

అశోకుడు బౌద్ధమతమును వ్యాపింపజేయుట.

కళింగయుద్ధమునాటనుండియు అశోకుడు బౌద్ధమత
మును దనయభిమానమతముగ నైకొని యీమతవ్యాప్తియే
తనపరమధర్మముగ నెంచుకొనెను. దానికై తనయావజ్జీవ
మును దారవోసెను. తనసామ్రాజ్యమందలి ధనరాసులన్నియు
దానికొరకై వినియోగించెను. బౌద్ధధర్మముల శిలాఫలకము
లపై వ్రాయించి తనరాజ్యమున పెక్కుచోట్లనిల్పెను. అశేష

• ధనముల వెచ్చించి మనోహరములగు స్తూపముల, విహారముల గట్టించెను. శిలా స్తంభముల నెత్తించెను.

పరదేశములకు ఉపదేశకులనంపుట.

అశోకుడు తనసామ్రాజ్యమున మాత్రమే బౌద్ధ మతమును విస్తరింపజేయుటతో తృప్తినొందక, అన్యదేశములకుగూడ బౌద్ధమతప్రచారకులనంపి పృథ్వీతలమందెల్లెడల యీమహామతమును వ్యాపింపజేయ సమకట్టెను. ఖడ్గవిజయముకంటె, ధర్మవిజయమే యుత్కృష్టమైనదనియు, ధర్మముచే మానవుల హృదయక్షేత్రముల జయించుటయే తనకెక్కుడు ఆనందమును గూర్చెననియు, తనరాజ్యముననేగాక, తొమ్మిది వేల మైళ్లదూరముననున్న సిరియా, ఐగుప్త, మాసిడోనియా, ఎపిరసు, కైరెని రాజ్యములందును, చోళ, కేరళ, పాండ్య, సింహళ, ఆంధ్ర, పుళింద, నాభిక రాష్ట్రములందును, యోణ, కాంభోజ, (త్రివిష్టప) భోజ, వైతాణిక,* రాష్ట్రీక, గాంధార జాతులు నివసించు దేశములందును తనకట్టి ధర్మవిజయము చేకూరెననియు అశోకుడు తనపదమూడవ శిలాశాసమున జెప్పుకొని యున్నాడు.

దీనిని బట్టి అశోకుడు, ఆసియా, ఆఫ్రికా, యూరపు ఖండములకు గూడ మతప్రచారకుల నంపి బౌద్ధమతమును వ్యాపింప జేసెనని స్పష్టముగ దెలియుచున్నది. వివరముగ పద మూడవ శాసనము నుడువుచున్నది. అతని శాసనములందె గాక అశోకుడు బౌద్ధమత ప్రచారమునకై జేసిన ప్రయత్న

* ఈరాష్ట్రములు వింధ్యపర్వాది పర్వతవ్యాప్తియందు విలసిల్లిన రాష్ట్రములు.

ములు మహావంశ దీపవంశములలో గూడ వర్ణింపబడినవి. అశోకుడు, హిమాలయము మొదలు పెసావరము దనుక నుండు సప్తహైందవ రాజ్యములందును దక్షిణమున విలసిల్లిన వహిషమండలము (మైసూరు) నందును బౌద్ధవతమును బోధించుటకై తొమ్మిదిజట్లను బంపెనని యీగ్రంథములందు సూచింపబడినది. ఇదిగాక ఆర్యావర్తమున కావలనున్న సువర్ణభూమి పెగులేక పైగోవా లంకా ద్వీపములకు గూడ బౌద్ధ మతబోధకులు బంపబడినట్లు వీనియందుల్లేఖనలు గలవు.

అశోకుడు ఐదైదుగురు ప్రచారకులు గలసిన జట్లను బౌద్ధమతమును బోధించుటకై అన్యప్రాంతములకు బంపుచుండువాడు. వీరిలో నొకడు ప్రధానోపదేశకుడు, మిగిలిన వారు సహాయోపదేశకులు. వీరు బౌద్ధమతగ్రంథములం దసమానపాండిత్యముగల్గి వచోనైపుణ్యముగల్గి వైరాగ్యజీవనము లచే ప్రజల నాకర్షింపగల్గి ఎట్టికష్టములనైన నోర్వ గల మనోధైర్యములుగల్గినవారై యుండిరి. ఎట్టికార్యములనైన నవలీల సాధింపగల సాహసులై యుండిరి.

ఇట్లు హిమవత్పర్వతప్రాంతభూములకు బంపబడిన వారిలో మధ్యమ, కాశ్యపగోత్ర, దుందుభిస్వర అను మువ్వరినామములు మాత్రము బయల్పడినవి. సాంచికడ నుండు స్థూపశిథిలములు ద్రివ్యచుండగా మధ్యమ, కాశ్యప గోత్రుల అస్తికలు గల్గిన పాత్రలు కనుబడినవి. ఈ భరిణల యుపరిభాగమున వీరినామము లుదహరింపబడినవి. సాంచికడ

♦ సింహళద్వీప చారిత్రము. వీరిలో దీపవంశము క్రీ. శ. నాల్గవ శతాబ్దమున వ్రాయబడినట్లు గాన్పించుచున్నది.

D నుండు స్తూపమును అశోకుడు వీరిగౌరవార్థమై గట్టించెను. కాశ్మీరగాంధారములకు మధ్యాంతికుని, మహిషమండలమునకు మహాదేవుని వనవాసికకు (ఉత్తరకన్నడములోనిది) రక్షితుని స్వర్గభూమికి ఉత్తరశోణుల మహారాష్ట్రమునకు మహాధర్మరక్షితుని అశోకుడు ఉపదేశకులుగబంపినట్లు గ్రంథములందు గలదు. అశోకుని ప్రయత్నములు సింహళమున సంపూర్ణముగ ఫలించినవి. ఇచ్చట బౌద్ధమతము నుపదేశించుటకై అశోకుడుతనయుడగు మహేంద్రునింపెను. ఈతనితో సంబంధపరిచి యను సన్యాసులుగూడ నరిగిరి.

✓ ఈవృత్తాంతము సాంచిస్తూపముకడనుండు తూర్పు ద్వారముపై జెక్కబడినది. ఉత్సవముతో బోధిచ్చక్షశాఖను గైకొని మహేంద్రుడు సింహళమునకు బోవుచున్నట్లు యిచ్చట గంధీరముగ విత్తరింపబడినది. ఈసమయమున తిప్పనృపాలుడు * సింహళద్వీపము నేలుచుండెను. ఈతడును యీతనిప్రజలును మహేంద్రునిచే ప్రబోధితులై బౌద్ధమతమును స్వీకరించిరి. టిప్పరాజు యీమతవ్యాప్తికై తననలు బదివత్సరముల రాజ్యకాలమును పాటుబడెను. ఈ మతపోషణమునకై యెన్ని యోమనోహరములగు కట్టడముల గట్టించి బౌద్ధప్రపంచమున దానపతియని ప్రఖ్యాతిగాంచెను.

+ మహేంద్రునివెనుక అశోకునితనయుయు షరమసాధ్వియునగు సంఘమిత్ర సింహళమునకేగి తనయన్నతోబాటు

* ఈతడు క్రీ. పూ. 250 సంవత్సరమున సింహళమున మెక్కి నలుబది వత్సరములు సింహళరాజ్యమును బాలించెను. సౌందర్యమునకు నతికేక్కిన అనూరాధపురము నీతడే గట్టించెను.

బౌద్ధమతప్రచారమును సల్పెను. ఈమె యచ్చటనొక సన్యాసిని మతమును కల్పించెను. ఇట్టిబుద్ధభక్తులు మహేంద్ర, సంఘమిత్రులు బౌద్ధధర్మముల నుపదేశించుచు తమజీవితశేషమంతయు సీద్ధిపముననేగడపి యచ్చటనే దివికేగిరి. మహేంద్రుని జ్ఞాపకార్థమై యాతనియస్థికలపై మిహింటాలపురమున నొకస్తూపము గట్టింపబడినది. ఇది నేటికిని యీద్విపమున అనూరాధపురమునకు దాపున గాననగును. ఆర్యావర్తము నందువలె సింహళమున బౌద్ధమతము కీర్ణింపలేదు. అప్పటినుండి యిప్పటికిని యిచ్చట బౌద్ధమతమే బ్రబలుచున్నది. నే డీ ద్వీపమున 7774 బౌద్ధభిక్షుకు లున్నారు.

అశోకు డిట్లు ఉపదేశికులనంపి భూమండలమున బౌద్ధమతమును వ్యాపింపజేసి దాని నొక మహామతముగ జేసెను. ఈతనిమూలముననే భూతలమున మూడవవంతుభాగము బౌద్ధమతభూయిష్టమైయున్నది. ప్రపంచమున నే మతమును నింత యుచ్చదశలో లేదు. క్రైస్తవ మతస్థులు కొట్టుమిట్టాడుచున్నను, ధనరాసులు గుర్మిరించుచున్నను క్రైస్తవమతము దీనితో తులదూగజాలకున్నది.

అశోకుని బౌద్ధమతప్రచారము లోకమున కపారమగు మేలుచేసినది. బౌద్ధమతవ్యాపనచే, నాగరికతయెట్టిదో నెరుంగని మొరటుదేశములు అజ్ఞాన కూషములనుండి బయట పడినవి. ఆశియా, ఆఫ్రికాఖండములకు నాగరికత భిక్షువెట్టినది. అశోకుని ఉపదేశకులు, అశోకుని మతప్రచారమువలన లోకమున కెట్టియుత్తేజముగల్గినదో ఒకానొక పాశ్చాత్యచరిత్రకారు డిట్లువర్ణించినాడు:—

“ప్రపంచము నాగరికతాదీప్తు వెదజల్లినవారిలో
అశోకుని మతోపదేశకులు ప్రథమగణ్యులు. మూఢవిశ్వాస
ములు ప్రబలి నాగరికతాగంధమెరుగని మోటుదేశములకె
వీరుజాలవరకుపోయిరి. ఆ యాదేశములలో నీశాస్త్రమతవ్యాప
నముచే అజ్ఞానతిమిరములు పరుగులెత్తినవి. జ్ఞానతిమిర
ములు విసరినవి.

సింహళ, బ్రహ్మ, శ్యామ, త్రివిష్టప, జపాను దేశచరి
త్రలు శాస్త్రమతప్రవేశముతోడనే ప్రారంభమయినవి. శాస్త్ర
మత మీదేశములలో యతివేగముగ వ్యాపించినది. ఈ దేశ
ములలో నీమతము భూతగణముల యారాధనరూపునూపి
కర్మసిద్ధాంతమును వ్యాప్తినొందించినది. నైతికవర్తనమును
పెంపొందజేసినది.

ఇదిగాక బౌద్ధమతోపదేశకులు భారతనర్షమందలి చిత్ర
కళరీతుల శిల్పవైఖరుల పరిశ్రమల కృషిపద్ధతుల గూడ
నిచ్చట వ్యాపింపజేసిరి. మహేంద్రుడు, అశోకుని సామ్రా
జ్యమునుండి శిల్పపద్ధతుల వ్యవసాయరీతుల సింహళద్వీపమునకు
గొనివచ్చి యచ్చటి ప్రజలకు నేర్పించెను. ప్రాచీనసింహళ
దేశాన్నత్యమునకు బౌద్ధమతమే కారణభూతమని యాద్యీప
వాసు లిప్పటికీని జెప్పుకొనెదరు.”

పర్వత శిఖరములజోలు స్తూపావళులతో, రమణీయ
మగు బౌద్ధారామములతో, విహారములతో, శోభాయమాన
మగు రాజప్రాసాదములతో తులతూగుచు సౌందర్యమున
రోము నగరమును పరిహసించు అనూరాధపురము అశోకుని

సుప్రయత్నములు లోకమునకు మహావైభవమును గూర్చినవన్నిఁ జెప్పకయె చెప్పచున్నవి. ఈపట్టణము అశోకవిజయమునకు దిగ్దయ స్తంభము. తన ధర్మవ్యాపన ప్రయత్నము లెట్టి విజయమును గాంచెనో అశోకుడే ఒకటి, యేడు, పదునూడు శిలా శాసనములలో నీతీరున వర్ణించుకొనినాడు. — “నాసద్బోధనల వలన ధర్మపథమున చరియింపవలెననువాంఛ నావిశాలసామ్రాజ్యమున నెల్లదిశలందును గాఢముగ నాటుకొని దినదినాభివృద్ధి గాంచినది (1 శాసనము). ప్రజలు మిగుల ధర్మవ్రతులైరి. జననీ జనకులయెడ వినయము, గురువులయెడ నడకువ, పెద్దలయెడ నమ్రభావము, దీనులయెడ కారుణ్యము మున్నగు సుగుణము లద్భుతముగ జనులలో పెంపొందినవి (7 శాసనము). ప్రజలు మరింత భక్తిపరులైరి. ప్రాణిహింస యల్పమైనది. నాసామ్రాజ్య బహిర్గతమగు ఐగుప్తు మాసిడోనియా, ఎపిరసు కైరేనీ, చోళ, పాండ్య మున్నగు రాజ్యములలో గూడ ప్రజ వ్రధర్మముల నాచరింపసాగిరి. (13 శిలా శాసనము).

బౌద్ధ పరిషత్తు.

బౌద్ధమతాభివృద్ధికై అశోకుడు తనరాజధానియగు పాటాళీపుత్రమున నొకబౌద్ధపరిషత్తు జరిపి పలుప్రాంతములనుండి ప్రసిద్ధులగు బౌద్ధసన్యాసుల నీ సభ కాహ్వానించెను. పవిత్రములగు బౌద్ధధర్మములు సంకరములుగాకుండ కాపాడి అభిప్రాయభేదముల నివారించి బౌద్ధమతము నభివృద్ధిపరచుటకే అశోకు డీమహాసభను గావించెను. బౌద్ధమతచారిత్రమున

సేవరిషత్తు మిగుల ప్రాముఖ్యత వహించిరి. అశోకుని పరిపాలన ముగియబోవుచుండు తుదిరంగమున 217 వ సంవత్సరమున నీసభ గావింపబడినది

అశోకుని తీర్థయాత్రలు

తనసామ్రాజ్యమున గల బౌద్ధక్షేత్రముల నెల్ల వర్తించు టకై అశోకుడు క్రీ. పూ. 249 సంవత్సరమున తీర్థయాత్ర వెడలెను. ఈతడు భక్తిపరుడై బుద్ధక్షేత్రములెల్ల విరిగి అచ్చటచ్చట ధ్వజస్తంభముల బాతించి వానిపై తనయాగమన వృత్తాంతమును లిఖింపించెను. ఈధ్వజస్తంభములు కొన్ని చోట్ల నేటికీని నిలచియున్నవి.

అశోకుడు తొలుత దర్శించిన ప్రదేశము బుద్ధభగవానుని జన్మక్షేత్రమగు లంబినీనగరము. లంబినీనగరము నేపాలదేశమున నున్నది. వృద్ధుఁడగు ఉపగుప్తుని వెంటగొని అపారనైస్యముతో కుసుమఘల చందనాగరు మున్నగు పూజా ద్రవ్యములతో తీర్థయాత్రాశ్రయమై అశోకసార్వభౌముడు మహావైభవముతో పాటచీపుత్రమునుండి బయలుదేరెను. లంబినీ నగర ప్రాంతమునుజేరినంతనే ఉపగుప్తుడు విసవిః ముందుకు నడచి యొకానొకస్థలమును జూపుచు తనబడుగు దేహము కంపింప “సార్వభౌమా అగ్లిదే యా కనపడునదే యా జగత్కల్యాణు డుదయించినచోటు” అని పల్కి యానందాశ్రువులు రాల్చెను. అశోకుడు సపరివారముతో భక్తిపూర్వకముగ నీప్రదేశమునక రిగి నూరువేలసువర్ణముల నాసమీపవాసులకు కట్టిణలిచ్చి యచ్చట నొకశిలాస్తంభమును గట్టించి

దానిపై నిట్లువ్రాయించెను. “ఇచ్చటనే లోకారాధ్యుడుద్భవించినది. ప్రియదాసి! చృపాలుడు పట్టాభిషిక్తుడైన యిరువదియవయేట నీప్రదేశమును దర్శించెను.” ఈస్తంభ మిప్పటికిని యీప్రాంతమున నున్నది. దానియగ్రభాగమున సృజంపబడిన అశ్వవిగ్రహముమాత్రము తునియ్యలై నేలకొరిగిపోయినది. పిడుగువడి యీప్రతిమ చీలి నేలగులినదని యూనిత్యాంగువ్రాసినాడు. ఫాహియానుగూడ యీపవిత్రస్థలమునుదర్శించి కన్నీరువెట్టినాడు. ఇదిగాక అశోకుడు, నేపాళమందలి మరియొకపవిత్రక్షేత్రమగు లలితపట్టణమును దర్శించియచ్చట నైదుస్తూపముల (పట్టణమునకు నాల్గువైపులకును నాల్గును, పుధ్యనొకటియు) గట్టించెను.

అశోకుడు లంబినీ ఆరామమునుండి కపిలవస్తునగరమును వీక్షించి, అచ్చటనుండి గయాక్షేత్రమునకు తరలి, అటనుండి సారనాథునకుబోయెను. బుద్ధభగవానుడు తొలుదొల్త ధర్మచక్రమును ద్రిప్పిన కురుంగారామ మీసార్నాదునందే గలదు. సార్నాథమును సేవించి యటుపిమ్మట నాతడు శ్రావస్తి కుసినగరముల దర్శించి రాజధానికి దిరిగిపోయెను. శ్రావస్తిపట్టణమున అశోకుడు ఆనందునిస్తూపమునకు మ్రొక్కి యాసమయమున బ్రాహ్మణ బౌద్ధపరివ్రాజకులకు పదిలక్షల సువర్ణముల దక్షిణలిచ్చెను.

అశోకునితో తీర్థయాత్రవెడలిన యాతనిపుత్రిక చారుమతీదేవి జనకునితో మరల రాజధానికి దిరిగిపోవక నేపాళ

♦ అశోకుడుగైకొనిన బిరుదనామము తిశిలాలేఖనములందెల్ల చోట్లను అశోకుడీనామము చేతనే తన్నుబిలుచుకొనినాడు.

• మురనే యుండిపోయెను ఈ పె భర్తృవిహీనగా గాన్పించు చున్నది. ఈమె విభునివేరు దేవపాలకుత్రియుడు. చారుమతి తన మనోహరునివేర నేపాళమున “దేవపట్టణ” మను నొక పట్టణమును నిర్మించెనట. ‘పసుపతీనాథ’ యను గ్రామమున నీమె యొక సన్యాసిని ఆశ్రమమును నిర్మించి అందే తన నివాసమేర్పరచుకొని తుద కందే పాణిములు విడచెను. భారతవర్షమున ఇట్టి యువతీమణులకు అనన్య సామాన్యస్వార్థ త్యాగినులకు, సాధ్వీమతల్లులకు, విజ్ఞానవతులకు, ఎప్పుడును కొదువలేదుకదా! సార్వభౌముని ముద్దులపట్టియై, రాజభోగముల ననుభవించుచు అంతఃపురసీమలందు సంచరింపవలసిన వనితామణి కెట్టివైరాగ్యము, ఎట్టిభక్తపరవశత, ఎంతవరొ పకారపారీణత!

అశోకుని శిలాశాసనములు.

‘అశోకుని శిలాశాసనముల’ ని చరిత్రకారులచే బలు మారులు వచింపబడుచు లోకప్రఖ్యాతిగాంచిన అశోకసార్వభౌముని శిలాశాసనముల గూర్చి యిచటకొంచెము విచారితము. ప్రజల ఉపయోగార్థమై ధర్మప్రబల్యమునకై అశోకు డీశాసనముల జనసమ్మర్థమగు రాజమార్గములలో, ఆషణప్రదేశములలో, యాత్రాస్థలములలో రాజ్యమందంతటను వేయించెను. ఉత్తరమున హిమాచలముమొదలు దక్షిణమున మహిషమండలమువరకును, తూర్పుసముద్రము మొదలు పశ్చిమ సముద్రమువరకును యీ శాసనములు వ్యాపించి యున్నవి. అశోకునిచే చెక్కింపబడిన శాసనము లింతవరకును ముచ్చడియైదు కాన్పించినవి. అవి రామగ్రామ శ్రావస్తి,

మున్నగు పట్టణ పరిసరములందు నెలకొల్పబడినవి. అందు రెండు శాసనములు అశోకుడు బౌద్ధక్షేత్రములకుగావించిన తీర్థయాత్రలవర్ణించు శాసనములు. మూడుశాసనములు అజలీకులకు గుహాలయములు మున్నగునవి దానమొసగు సందర్భమున వ్రాయబడిన దానశాసనములు. రెండుశాసనములు కళింగయుద్ధము వలన దనకుగల్గిన పరితాపమునువర్ణించు శాసనములు తక్కినవన్నియు బౌద్ధధర్మములు ప్రకటించుటకై నిల్పినవి.

అశోకునిశాసనములు వనదేశమున కనుగొనబడిన శాసనములలోనికెల్ల పురాతనమైనవి. ఈశాసనములవలన అశోకుని పరిపాలన పూసగుచ్చినట్లు మనకుచెలియును. అశోకునిచరిత్రకివియే ముఖ్యాధారములని నుడివియుంటిమి. చారిత్రకముగనీ శాసనము లమూల్యములు.

శాసనములలోని భాషాలిపులు

అశోకుని శాసనములన్నియు అప్పటిజనులచే మాటలాడుకొనబడుచుండిన పాలీ భాషలో వ్రాయబడినవి. ఈభాష మనకిప్పుడంత సులభముగ గ్రాహ్యముగాదు. ఈశాసనముల భాష యొకటియేయైనను లిపులు వేరుగ నున్నవి. అశోకునిశాసనములు, కురోష్టి, బ్రహ్మీయవబడు రెండువిధములగు లిపులలో వ్రాయబడినవి. పశ్చిమోత్తరప్రాంతమున నెలకొల్పబడిన శాసనములన్నియు కురోష్టి లిపిలో వ్రాయబడినవి. ఇది నుడివైపునుండి యెడమవైపునకు వ్రాయబడును. అరబ్బీ, పారశీక లిపులు కిదియేమూలము. ఈకాలమున పశ్చిమోత్తర ప్రాంతమున

తమున నీ విపివాడుకలోనుండుటనలన నిచ్చుట శాసనము
 లన్నియు నీలిపిలో వ్రాయబడినట్లు గాన్పించుచున్నవి. తక్కువ
 శాసనములన్నియు బ్రాహ్మీలిపిలో వ్రాయబడినవి. ఈలిపి
 తక్కువ లిపివలెగాక యెడమవైపునుండి వడివైపునను
 వ్రాయబడును. ఆంధ్రనాగరలిపుల కిదియే మాతృక.

వివిధ శాసనములు

వ్రాయబడిన సాధనముల బట్టి శిలాశాసనము లసియు,
 స్తంభశాసనములనియు, అశోకుని శాసనములు స్వవిధములుగ
 విభాగింపవచ్చును. కొన్ని స్తంభముల పైనను, కొన్ని రాతిథల
 కములపైనను వ్రాయబడినవి. అందుచేతనే యావిధము.
 శిలాశాసనములు, స్తంభశాసనములకంటె పూర్వము వ్రాయబడి
 నవి. ఇవి సాధారణముగ సామంత పాలిన రాష్ట్రములందును
 బాటల సౌకర్యములలేని దూరప్రదేశములందును వేయబడి
 నవి. స్తంభశాసనములు అశోకుని యేలుబడిలోనుండు రాజ్య
 భాగములందును ఏకశిలాస్తంభముల పడకలించు నిడివిపాటి
 శిలలు పుష్కలముగ దొరకు పొంతములందును నెలకొల్ప
 బడినవి.

పీఠిలో శిలాశాసనములె మిక్కిలివిరిగి గలవు. ఇవియె
 పెక్కుచోట్ల నిల్పబడినవి. ఇవి పాంచాలమునుండి మైసూరు
 పొంతమువరకును గలవు. అరేబియా సముద్ర తీరముందును
 బంగాళా సముద్రపుటొడ్డు ప్రదేశములందును గూడ నివి
 గాన్పించినవి. నైజామురాజ్యములో మస్కియను పొంతమున

నొక శాసనము యిటీవలనే (1915) కనుబడినది. ఆశ్శానిస్థానములో పరిశోధించిన యెడల అచ్చట గూడ ఆశోకుని శాసనములు వందల కొలది బయటపడుచునుటకు సందియములేదు. ఇట్లు, ఆశోకుడు తన విశాల సామ్రాజ్యము నందంతటను, పెక్కుచోట్ల శిలాశాసనములు వేయించెను కొన్ని శాసనము లిప్పుడు అరణ్య ప్రాంతము లందున్నవి. ఈ ప్రదేశములు పూర్వకాలమున జన సంకీర్ణమగు పట్టణములో, పుణ్యస్థలములో అయియుండనోపు.

స్తంభశాసనములసంఖ్య యంతవిరివిగలేదు. ఆశోకునిచే స్థాపింపబడిన శాసనస్తంభములు ముప్పదివరకును గలవని శ్రీంధములలో గన్పడుచున్నది. కాని వీనిలో యిప్పటివరకును పది స్తంభములుమాత్రము గన్పించినవి. తక్కినవి శిథిలమై కాలవాహినిలోగలసి పోయియుండవలెను. ఈశిలాస్తంభములు ఏకశిలానిర్మితములై ఉన్నతములై శిల్పపుబనులతో నలరారుచు మురిపెములుగొల్పుచుండును.

ఈశాసనములన్నిటిని, అందులిఖింపబడిన కథాంశమునుబట్టి ఎనిమిది తరగతులుగ విభజింపవచ్చును.

౧. లఘుశిలాశాసనములు:—ఇట్టివి రెండుగలవు. వానిలో మొదటిదాని కేడుప్రతులువారియబడి యేడును యేడుప్రదేశములలో బెట్టిబడినవి. రెండవదానికి ప్రతులు లేవు. అది యొక్కచోటనే యున్నది. రెంటియందును కథాంశములువేరు. ఈలఘుశాసనములు, రాజపుత్రస్థానములోని

“బెయ్యరతు” నందును మధ్యపరగణాలలోని “రూపనాథము” నందును, పంగదేశములోని ‘సహస్రాము’నొద్దను వహిష మండలములోని “సిద్ధాపురము”నొద్దనుగలవు. సిద్ధాపురము నందును ఆసమీపమునను మూడుప్రతులు కనుగొనబడినవి. ఈతరగతిశాసనములు క్రీ. పూ. 258, 257 సంవత్సరములలో చెక్కింపబడినవి.

౨. బాధాశాసనము:—ఈశాసనము కొంచెమెరుపు, బూడిద వర్ణములు గల సిన యొక చిన్న రాతిబండ్లపై వ్రాయబడినది. ఇదియు 258 సంవత్సరప్రాంతముననే వ్రాయబడి యుండవలెను బెయ్యరతు సమీపముననున్న నొకకొండపై 1837 సంవత్సరముననిది దొరికినది. ఇప్పుడిది కలకత్తాలోనున్నది. ఇది బౌద్ధమతాచార్యుల కొఱకై వ్రాయబడినట్లు గాన్పించుచున్నది. బుద్ధుని సుభాషితములలో నేడువచనములిం దుదహరింపబడినవి.

౩. పదునాల్గుశిలాశాసనములు:—257, 256 సంవత్సరములలో లిఖింపబడినవి. బౌద్ధధర్మము లిందు వినరింపబడినవి. వీని కేనుప్రతులువ్రాయబడినవి. ఏడును ఏడుప్రదేశములలో నున్నవి. ఇవి పెషావరుకు సమీపముననున్న “షహబాద్గరు” నొద్దనొకటియు పంజాబులోని మస్సీరాయను గ్రామముకడ నొకటియు బొంబాయికుత్తరముగానుండు ‘సాపానా’ యం దొకటియు కతియవాగు ద్వీపకల్పమువలి గిరినగరకొండలపై నొకటియు, కళింగరాజ్యములో భువనేశ్వరపట్టణమునకు సమీపముననున్న థాలియనుప్రదేశముననొకటియు, గంజాం

జిల్లాయందలి 'జాగవ' నగరసమీపముననొకటియు నున్న వి-
 ఇవియన్నియు స్ఫటికపురిలలవైనను, నల్లరాతిబండలవైనను
 జెక్కబడినవి.

౪. కళింగశాసనములు రెండు:—256 సంవత్సరమున
 నెలకొల్పబడినవి. కళింగరాజ్యములోనిధాలి, బౌగవపట్టణ
 సమీపములందు గన్పించునవి. ఈశాసనములు కళింగదేశ
 ప్రజలయుపయోగార్థమై వేయబడినవి. ఇందు అశోకుడు, ప్రజ
 లందరును తనబిడ్డలనియు, సరిహద్దులలో నివసించు అడవి
 జాతులక్షేమముల విచారించుటకై సుశిక్షితులగు నుద్యో
 గులనంపెదననియు, ప్రజలపై దనకుగల పితృవాత్సల్యమును
 గుర్తెరుగక, తనయుద్యోగులుకొందరు, ప్రజలనన్యాయముగ
 శిక్షించి హింసించినసంగతి దనకు దెలియవచ్చినదనియు, అం
 దులకు తనకెంతయు విచారముగల్గినదనియు ఈర్ష్య, క్రోధము,
 తొందరపాటు, నిర్దాక్షిణ్యము, అలుసుతనము, మున్నగుదుర్గు
 ణములకు లోనుగాకుండ తనయుద్యోగులనందర మందలించు
 చుంటిననియు వ్రాసెను. అశోకుడు సరిహద్దుపరగణాల నెంత
 జాగరూకతతో పరిపాలించువాడో యీశాసనములవలన
 తెలియుచున్నది. దీనివలన నాతనిపరిపాలనా నైపుణ్యముగూడ
 విశదమగుచున్నది.

ఇంతియగాక యీశాసనములు చారిత్రకముగగూడ
 మిగుల ప్రాముఖ్యమైనవి. ఏలన యిందు అశోకునికాలమున
 ఐరోపా, ఆసియా, ఆఫ్రికాఖండములం దేయేరాజులు పాలిం
 చుచుండిరో భారతవర్షమున ఏయేరాష్ట్రములు, ఏయేజాతులు

విలసిల్లినవో వివరింపబడియున్నది. గ్రీసురాజ్యమును పాలించిన “ఆంటి యోకసుథీయసు”ను విగుప్తదేశమునెలిన “టోలమీ ఫిలడల్ ఫాసు”ను విగుప్తదేశమునకువచ్చిమభాగముననున్న కైరే నిరాజగు ‘మాగసు’ వృపాలుడును, “ఎపిరసు” రాజ్యమునకు యేలికయైన అలెగ్జాండరును అశోకునికి సమకాలికులని యీ శాసనములవలన జెలియుచున్నది. వీరందరితోడను అశోకుడు నైయ్యమును బాటించెననియు వీరిరాజ్యములలో నీతడు నిరా ఘాటముగ బౌద్ధవత్ప్రచారమును నడపెననియుగూడ తెలియుచున్నది. ఈరాజులందరును క్రీ. పూ. 258 సంవత్సరము వరకును జీవించియుండిరనియు, అందుచే నీశాసనములు ఈ సంవత్సరమున కీవలనే వ్రాయబడియుండవలయుననియు, చరిత్రపరిశోధకులు నిర్ణయించుచున్నారు. ఇదిగాక, ఈశాసనములు దక్షిణాపథమందలి ఆకాలమునాటి రాజ్యాంగవ్యవస్థను గూడ సూచించుచున్నవి దక్షిణమున అశోకునికాలమున చోళ, పాండ్యరాజ్యములున్నవని యీశాసనములు నుడువుచున్నవి. అందొక శాసనము కేరళపుత్ర, సత్యపుత్రరాజ్యముల జేర్కొనుచున్నది. ఇవి సహ్యాద్రిపర్వతప్రాంతమున విలసిల్లిన తమిళ రాజ్యములు. అంధకారముగప్పిన యీకాలమునాటి యతి హాసరంగమున సంచరించుట కీశాసనము లొక కరదీపికవలె నుపకరించుచున్నవి.

౫. గుహాశాసనములు (లేక దానశాసనములు) :—

ఇట్టివి మూడుగలవు. ఈమూడును దానశాసనములు. అశోకుని దానముల వర్ణించుశాసనములు, 257, 250, సంవత్సరములలో

వ్రాయబడినవి. గయాక్షేత్రమునకు దాపుననున్న బరాబరు కొండలలో దొలుకబడిన మూడుగుహలను అడవకులను జైను మతావలంబులకు దార మొసగుచుండవచ్చుమున అశోకు డీశాసనముల వ్రాయించెను ఇవి యీవిహారకుడ్యములపై నిఖంపబడినవి.

౬. డెరాయ్ స్తంభశాసనములు రెండు:—ఈరెండు శిలా స్తంభములును, అశోకుడు తీర్థయాత్రవెడలినచందర్భమున నేపాలదేశమున లంబినీవనప్రాంతమున, తా నాపుణ్యధూముల దర్శించినందులకు గురుతుగ నెత్తించిన స్తంభములు. క్రీ.పూ. 243 సంచత్సరమున నెలకొల్పబడినవి. ఇంకొకటి 'నిగ్లివియా'యనుచోటను రెండవది 'రుమ్మిందె'యను తావుననున్నవి. నిగ్లివియా స్తంభము శిథిలమైపోయినది. శిఖరము కనుపడుటలేదు. మొండెము రెండుతురకలైనది. అశోకుడుకొణక మణిస్థూపమును దర్శించినపుత్తాంతమును దీనిపై వ్రాయబడినది. రుమ్మిందె స్తంభము వజ్రప్రాతముచే చీలిపోయినదని మున్నొకసారి వ్రాసితిమి. అశోకుడు లంబినీవనమును దర్శించిన యుపంతము దీనిపై వర్ణింపబడినది.

౭. సప్తస్తంభశాసనములు:—వీనివ్రాతులు ఆరుచోట్ల నున్నవి. బౌఖరా, (బుఖర్ సమీపమున) 'లారియా' (చాంపరాన్ జిల్లాలో), రాంకర్వా, సాంచీ, తోషా (అంబాలా సమీపమున), మీరటు, ప్రయాగ, మున్నగు ప్రదేశములలో అశోకుడు వీని నెలకొల్పెను. వీనిలో, తోషా, మీరటు ప్రాంతములయందున్న స్తంభముల వెల్లగించి ఫీరోజ్ శాహ్ ఢిల్లీకి

గొనిపోయి యచ్చట పాతించెను. ఈ స్తంభశాసనముల నశోకుడు క్రీ. పూ. 243, 242 సంవత్సరములలో వ్రాయించినట్లు గానుపించుచున్నది. మొదటి పదునాల్గుశిలాశాసనములలో నుదహరింపబడినధర్మములే యీ స్తంభములపై మరికొంత విపులముగ వివరింపబడినవి.

౮. అష్టస్తంభ శాసనములు:—ఇట్టి శాసనములు నాల్గు గలవు. అందు రెండు ప్రత్యేక స్తంభములపై లిఖింపబడినవి. తక్కువ రెండును అహబాదునందున్న స్తంభ శాసనమునకు పరిష్కృతములుగా వ్రాయబడినవి. ప్రత్యేక స్తంభ శాసనములు రెండును ఒకటి సార్నాథునందును మరొకటి సాంచియందును నిర్మింపబడినవి.

అశోకుని కిలా లేఖనములందలి ముఖ్యాంశములు.

సత్యభాషణము, విధేయత, భూతదయ అను మూడు ధర్మములను అశోకుడు, విధివిధానములేక మరల మరల తన శాసనములలో వ్రాయించి వాని ననుసరింపజేసినదని ప్రజల నహర్నిశములు హెచ్చరించెను. కొన్ని శాసనముల (గుహా శాసనముల) యందు తన దానధర్మముల వివరించెను. కొన్నిటి (తరాయ్ స్తంభ శాసనముల) యందు తన తీర్థయాత్రల యుదంతమును వర్ణించెను. మరికొన్నిటి (ఆరవ శిలా శాసనము) యందు ప్రజాక్షేమమునకై లాభేయుక్తమిని జెప్పకొనెను. కొన్ని శాసనములందు తన యధికారులు నిర్వర్తించవలసిన విధుల వివరించెను. మరికొన్నిటి (13 వ కిలా శాసనము)

యందు తానేయేచేశములకు ధర్మోపదేశకుల బంపినదియు, అచ్చట తనకెట్టివిజయము కలిగినదియు లిఖించెను. కళింగ యుద్ధమునలన తనకు గలిగిన సంతాపమును కొన్నిటి (కళింగ శాసనముల) యందు వ్రాసికొనెను.

ఈశాసనములందు గనిపించు ముఖ్యవిషయము లివియే.

ఆతని శిలాలేఖనములం దువహరింపబడిన ధర్మముల కొన్నిటి నిచ్చట క్లుప్తముగ వివరించెదము:—

మొదటి శిలాశాసనము.

1. బలి, యాగములందు, జాతరలందు, మృగముల వధింపరాదు.
2. సాంఘికోత్సవములు సలుపరాదు. అట్టి యుత్సవములందనేక దుష్కృత్యములు జరుగుచుండును.
3. తలిదండ్రులయెడ విధేయత,
4. బంధుసుత్రులయెడ, బ్రాహ్మణ, పరివ్రాజకులయెడ నౌచార్యము, కనుపరుపవలయును.

మూడవ శిలాశాసనము.

5. ఆహింస,
6. పాదుపు,
7. వాక్ప్రియత్వము,
మిగుల శ్రేయోదాయకములు.

ద్వితీయలఘుశిలాశాసనము.

8. అన్యతమాడకుండుట,
9. భూతదయ,
10. ఆచార్యునియెడ వినయము,
ఆచరణీయములు.

ఏడవ శిలాశాసనము.

11. ఇంద్రియ పరీక్షరణము, ఆత్మవిజయము.
12. చిత్త శుద్ధి,
13. కృతజ్ఞత,
14. విశ్వాసము,
ఇవి మానవులకు దుస్సాధ్యములు కావు.

పండ్రెండవ శిలాశాసనము.

15. పరమతసహిష్ణుత కలిగియుండవలయును. మతాంతరుల తృణీకరింపరాదు. అన్యమతముల బోధించు పరివ్రాజకులను గూడ గౌరవింపవలయును. స్వమతోత్కర్షకై అన్యమతముల నిరసింపరాదు. ఏమశాచలంబుడైనను తనధర్మమును గుర్తించి సరిగ నాచరించుటయే, ప్రియ దర్శిన్యపాలుని యభిలాష.

రెండవ శ్లోభ శాసనము.

16. సద్ధర్మాచరణ ముత్కృష్టమైనది. ధర్మమననేమి? మన

శ్శుద్ధి, దయాసత్యశౌచములు, పరోపకారపారీణత,
ఇవియే ధర్మములు.

మూడవ స్తంభ శాసనము.

17. ఆత్మపరిశోధన:— మనుజుడు తానొనర్చుచున్న తాత్కాల్యములనే లెక్కించుకొనును. దుష్కార్యముల సరిగ్ గొనడు. ఆత్మపరిశోధన దుష్కరము. ఐనను మనుజుడెప్పుడును తన్ను దా పరీక్షించుకొనుచుండవలయును. పశుత్వము, క్రూర్యము, కోరిక, గర్వము, దయాశూన్యత యివి వినాశహేతువులని గుర్తెరిగి ప్రవర్తింపవలయును. అనూయచే నొరుల నిందింపరాదు. ఇట్టిప్రవర్తనము యిహపరసాధనము.

శాసనస్వరూప విట్లుండునని చూపుటకు ఒకటి చెందు. శాసనముల సంపూర్ణముగ నిచ్చుట లిఖించెదను.

ద్వితీయ లఘుశిలాశాసనము

(సిద్ధాపురమునందుండు శాసనప్రతి)

ఘనత వహించిన ప్రియదర్శి నృపాలుడీట్లు వచించుచున్నాడు: “తలదండ్రులకు విధేయులై యుండవలయు. అట్లే సకలజీవరాసుల గౌరవింపవలెను సత్యమును వచింపవలెను. శిష్యుడు గురునియెడ నడకువ గల్గియుండవలయును. బంధుగులకు మర్యాద సలుపవలయును. ఇదిపురాతన ధర్మనియమము. ప్రజలు దీని నాచరింపవలయును.”

ఎసిమిదవ శిలాశాసనము

“పూర్వము రాజులు వృగయావినోదముల విలాసముల కాలము పుచ్చువారు:—

ఘనుడగు ప్రియవర్ణివ హా రాజు ఎట్లయినను, తాను రాజ్యభారమును శపింపిన పదునొకటఃశతమున అష్టాంగ * మూర్తముల నవలంబించెను. అందుచే తీర్థయాత్రలు చేయుట కల్గెను. ఈయాత్రలవలన భిక్షువులను బ్రాహ్మణులను వర్ణించుటయు, సుగంధదానముల జేయుటయు, రాజ్యమును ప్రజలను వీక్షించుటయు, వృద్ధధర్మముల ప్రకటించుటయు, ధర్మమిమాంసల జేయుటయు, ప్రాప్తించుచున్నది. కాన ఘనుడగు ప్రియవర్ణివృత్తు వృగయావినోదములపూని ధర్మయాత్రలందె కాలముగడపుచు నానందించుచున్నాడు.”

• అశోకుని రాజ్యపాలనము.

• ఆతని రాజ్యవిస్తీర్ణము.

అశోకుడు తన రణప్రాప్తిచే అద్వితీయ పరిపాలనాకౌశలముచే నొక యఖండసామ్రాజ్యమున కధిపతియై రాజ్యమేలె నని యాతని శాసనములు ఘోషించుచున్నవి. ఈతని సామ్రాజ్య మత్యంతవిశాలమై విస్తీర్ణమున ప్రస్తుత బ్రిటిషు హిందూ స్థానమంత యుండెను. ఈతడు ఉత్తరమున సీతనగము మొదలు

* పరిశుద్ధ పంకల్పనా, పరిశుద్ధానుభవములు, పరిశుద్ధవాక్కు, పరిశుద్ధవర్తనము, పరిశుద్ధజీవనము, పరిశుద్ధకృషి, పరిశుద్ధాంతరీకరణ, పరిశుద్ధ ఆలోచన యివియే అష్టమూర్తములు.

దక్షిణామున వినాసీనదీతటమువరకును, పశ్చిమమున హిందూ
కుశపర్వతానలు మొదలు తూర్పున పూర్వసముద్రమువర
కును గల యావద్భారతదేశమును ఏకచ్ఛత్రాధిపతిగ నేలెను.
పశ్చిమోత్తరమున కాబూలు, కాండహారు బాక్త్రీయారాజ్య
ములు (ప్రస్తుత ఆఫ్ఘనిస్తాన బెలుచ్చిస్తానములు), సింధు
పాంచాల నేపాల కాశ్మీర కతియవాడ రాజ్యములు, తూర్పున
వంగ కళింగ రాజ్యములు, పహిషమండలమువరకును గల
దక్షిణాపథము మున్నగు రాజ్యములన్నియు ఆతని యేలు
బడిలో నుండెను. ప్రస్తుత చీనీతురుష్కస్తానములోనున్న కుస్తా
నము (ఖోబను) గూడ యీతనిచే పాలింపబడినట్లు నిదర్శన
ములు గాన్పించుచున్నవి. ఆంధ్రరాజ్యము అశోకునికి సామంత
రాష్ట్రముగనుండి కప్పము జెల్లించుచుండినట్లు దోచుచున్నది.
చేర, చోళ, కేరళ, పాండ్య రాజ్యములు మాత్రము స్వా
తంత్ర్యరాజ్యములుగ నుండినవి. ఇంతటి విశాలసామ్రాజ్యము
నీతడు కత్తిముట్టకయే ముప్పదిఏడు దీర్ఘవత్సరములు ఎట్టికల్లో
లములును లేక ప్రజారంజకముగ పాలించెను. ఈతని కరి
పాలనాకౌశల మద్వితీయముగదా!

అశోకుని పరిపాలనాపద్ధతులు.

రాజప్రతినిధులు.

పాటలీపుత్రమునుండి మధ్యదేశమును అశోకుడు
స్వయముగ పరిపాలించువాడు. దూరప్రదేశముల పాలించు
టకై రాజప్రతినిధుల నియమించువాడు. ఇట్టి రాజప్రతినిధులు
అశోకునికాలమున నల్లుగుండిరి. వీరిలో నొకడు పశ్చిమోత్తర

ప్రాంతమును పాలించెను. ఈతడు తక్షశిలను రాజధానిగ జేసికొని పాంచాల, సింధు, కాశ్మీరములను, హిందూనుశ పర్వతమున కాచలివైపుననున్న గంజ్యభాగములను పాలించు వాడు. ఇంకొకప్రతినిధి ఉజ్జయినినుండి పశ్చిమ దేశమంతయు బరిపాలించెను. మాళవ, కతయవాడ గుజరాతు రాష్ట్రము లీతని యేలుబడిలోనుండెను. పూర్వప్రాంతమునేలు ప్రతినిధి 'తోశలి'లో నుండువాడు. కళింగరాజ్యమునుగూడ నితడే పాలించువాడు. తోశలి యెచ్చటనుండెనో మనకు సరిగ జెలియకున్నది. కళింగరాష్ట్రములోనుండియుండవలెను. మఱి యొక ప్రతినిధి సుచర్లగిరియందుండి దక్షిణ దేశమంతయు నేలు వాడు. ఈసుచర్లగిరి యెచ్చటనుండెనో యంతవరకును గుర్తిం పబడలేదు. హైహరాబాదుప్రాంతమున సువర్ణపు గనులకు చాపున నుండియుండవలెను.

అశోకుని యుద్యోగబలము

రజ్జక, ప్రాదేశిక, మహామాత్ర, ధర్మమహామాత్రులు.

ఈప్రతినిధులగాక అశోకుడు తన పరిపాలనాసర్వహ ణముకై యింకను పెక్కుండ్రయుద్యోగుల నియమించెను. వారిలోరజ్జక, ప్రాదేశిక, మహామాత్ర, ధర్మమహామాత్రులు ముఖ్యులు. రజ్జకులు ప్రతినిధులకీరింపియుద్యోగులు. వీరు లక్షలకొలదిజనుల పాలించువారు. వీరికి దిగువనుండునధికా రులకు ప్రాదేశకు (జిల్లాయధికారు) లనిపేరు. మహామా త్రులు దండనాధికారులు. ధర్మమహామాత్రులగురించి ప్రత్యే కముగ జెప్పవలసియున్నది.

ధర్మమహామాతృలు లేక ధర్మాధికారులు

ఈధర్మాధికారుల నియామకము అశోకునిచరిత్రపాలన మందొక యపూర్వవిషయము. ఈయుద్యోగిశాఖ అశోకనిచే నూతనముగ నిర్మింపబడినది. మౌర్యసామ్రాజ్యవిచ్ఛిన్నము నకును బౌద్ధమతాస్తమయమునకును ఈయుద్యోగులే కారణ మని కొందరిచరిత్రకారుల యభిప్రాయము. ధర్మవ్యాపనకై యీయుద్యోగుల తరఫరిపాలనకాలమున పదునాల్గవసంవత్సర మున అశోకుడు నూతనముగ నియమించెను. ధర్మప్రాబల్యము నకై అశోకుడుగావించుశాసనముల నమలుజరుపుటవీరినని. శాసనములననుసరించి ప్రజలు వర్తించుచుండిరోలేదో వీరుపరిశీలింప వలయును. ప్రజల తేజఃముల నరయవలయును. జరాభరమున గుండు దిక్కుమాలిన ముదురలుఁకు ఆపదలవచ్చి విలపించు దీనులకు దారిద్ర్యభరమున బాధనొందుమానవులకు వీరు దుఃఖోపశమనమొనర్చి సాహాయ్యముచేయవలయును.

దేశమున పర్యటనలునర్పి ప్రజలకు ధర్మోపదేశము జేయవలయును. నిర్దోషుల కారాగ్రహములం దుంచుట అన్యాయమగు శరీరచండనల విధించుట మున్నగు నక్రమముల నివారించవలయును. ధర్మపథము నానరించి యుండుకంటక ముల తొలగించవలయును. బహుశుటుంబభారమును బట్టియు, వయోవృద్ధత్వమును బట్టియు, ఆకిక్కికసంఘటనము లగు కష్టములబట్టియు తీమించుట కర్హుడగునేని అట్టి యపరాధుల విడిచిపుచ్చుటకు వీరి కధికారము గలదు. మఱియు వీరు ప్రజల సీతిని గాపాడు చుండవలయును.

అంతఃపురస్త్రీల కీలవర్తనములగూడ కనిపెట్టి చాచుచుండవలయును. ఇంతియగాక నృపాలుడును, ఆతనిరాణులును, రాజసంతతిలోనివారును జేయుదానధర్మములవీరు స్వద్వినియోగమొనర్చుచుండవలయును. వారలిచ్చు ధనరాసులగొనిపోయి అర్థిజనుల కిచ్చుచుండవలయును. అన్న దాన వస్త్రదానాదిధర్మకార్యములు సంగ నిర్వహింపబడుచున్నదియు లేనిదియు పరిక్షించుచుండవలయును. రాజాజ్ఞలను వ్యతిరేకముగ జంతువులజంపుట, విత్రానధరిజేయుట, యేదోయొక యనయనమును గోసి బాధించుట, తలివండ్రిలయెడ నవిధేయులై మోలంగుట మున్నగు నేరముల వీరువిచారించిరి. అంతఃపురస్త్రీల ఆధర్మప్రవర్తనలగూడ వీరె పరిక్షించువాడు.

ఈ యధికారుల ధర్మములను అశోకుడు తన అయిదవ శిలాశాసనమున ణ్టు విచరించినాడు:—

‘పూర్వకాలమున నెన్నడును ధర్మోపదేశికు లనబడు ఉద్యోగులు నియమింపబడియుండలేదు. నాపరిపాలనాకాలమున పదున్గావ సంవత్సరమున నిట్టివారలు నాచే నియమింపబడిరి. ధర్మమును పెంపొంప జేయుటకును, విద్యన నీయులగు నాప్రజలయొక్కయు, యనన, కాంభోజ, గాంధార, రాష్ట్రీక, పైటినిక మున్నగు అన్యజాతులయొక్కయు క్షేమ సౌఖ్యముల నరయుటకును, అంశరి ఉపయోగమునకై వీరు నాచే నియమితులైరి.

అక్రమ శిక్షల నివారించుటకు, కుటుంబీకులు వయో-
వృద్ధులు ఆపన్నులు నగు అసరాధుల క్షమించి విడుచుటకును,
వీర లేర్పరుపబడిరి.

పాటలీపుత్రమునను తక్కటి పట్టణములందును గల,
నాసోదర, సోవరీజనుల శీలవర్తనముల వీరు శరీక్షింతురు.

నా రాజ్యమందలి, బుద్ధధర్మపరాయణులతో సద్ధర్మా-
చరణయం దాసక్తిగల ప్రజలతో, దాతలతో నాధర్మాధి-
కారులు కలిసి ప్రసర్తింపవలెను.

ఇందుకొర కీధర్మశాసనము లిఖింపబడినది. చిరకాల
మిది అంతరాయము నొందకుండుగాక! ప్రజలు దీని ననుసరించి
నడచుకొనెదరుగాక!

స్త్రీ ధర్మాధికారులు.

స్త్రీలవర్తనము బరీక్షించుటకును, స్త్రీలకు ధర్మముల
నుపదేశించుటకును అశోకుడు ప్రత్యేకధర్మాధికారుల నియ-
మించెను.

ఇతర యుద్యోగులు.

వీరలేగాక, యీతనికాలమున వార్తాహరులు, వేగులు,
మార్గరక్షకులుగూడ నుండిరి.

ప్రజాక్షేమము

అశోకునిపరిపాలన సర్వోత్కృష్టమైనది. ప్రపంచ
చారిత్రముననిట్టి ధర్మపద్ధతులపై రాజ్యమేలినరాజు వేరొకడు

గానరాదు. ఆతని పరిపాలనమున ప్రజలు సౌఖ్యమున నోల
బాడిరి. విపీలికములుగూడ టేమముగ మనినవి. అశోకుడు
ప్రజల కన్న బిడ్డలవలె నాదరించెను. ఈతడు సర్వకాలములయం
దును ప్రజాక్షేమమునకై కలవరించెను. ప్రజాక్షేమమే
ఈతని పరమలక్ష్యము. అశోకునకు ప్రజలయం దెట్టియను
రాగముకలదో ఆరవకెలాశాసనముచలన చెలియుచున్నది.
ఈకెలాశాసనమునం దశోకుడిట్లు జెప్పుకొనినాడు:

“ప్రజలమేలుకొరకే నేను న్యాయహరింపవలయును.
ఇంక దేనికొరకై నేను శ్రవపడవలయును? నేనింతకంటె జేయ
వలసినదేము? నాకు వేరొకతరుణోపాయములేదు. ఈలోక
మున గొందరికైన సౌఖ్యముగలుగజేసి తన్మూలమున వారికి
ఉత్తమలోకప్రాప్తి కలుగజేసి జీవకోటికి నాఋణము దీర్చుకొం
దును.

“ప్రజాక్షేమమును గూర్చుట సుకరముగాదు. నాపుత్ర
పౌత్రపారంపర్యముగ నంవరును ప్రజాక్షేమమునకై పాటు
బడుచుందురుగాక!”

ప్రజల విన్నపముల సర్వకాలములయందును వినువాడు

కొందరవృథులవలె ఎల్లపుడును సౌధాంతరసీమలందే
మెలగుచు, శతాబ్దమునకో సహస్రాబ్దమునకో యొకమారు
ఆకాశమార్గమున జూపట్టు ధూమకేతువులవలె వాల్మీకిముల
నుండి వెలువడు పన్నగములవలె సౌధాంతరాళమునుండి
చుటముచూపుగ నెప్పుడో యొకమారు వెలికిరాక అశోకుడు

కొరమాలిన రాచతీర్థుల విడనాడి సర్వదా తనప్రజలకు దర్శన
మిచ్చుచు వారి విన్నపముల నాలకించువాడు. రాజద్వారము
కడకు వచ్చి ప్రజలు సర్వకాలసర్వావస్థలయందును తమ కష్ట
సుఖముల తనతో జెప్పుకొనవచ్చునని యశోకుడు తనప్రజల
కనుజ్ఞనొసగెను. ప్రజల వ్యవహారముల తానెచ్చోటనున్నను,
అంతఃపుర సీమయందున్నను, శయనమందిరమున నున్నను,
విహారవనములందున్నను, శకటమునెక్కిపోవుచున్నను, నెర
వేర్చుటకు సిద్ధముగ నుంటినని అశోకుడు ఆరవశిలాశాసన
మున ప్రకటించుకొనెను. ఈతడెంతటి యుదురినికైనను నీచ
జన్మునికైనను దర్శనమిచ్చి యాచరించువాడు. ఆహా! యీ
నృపాలుని న్యాయైకదృష్టి!

ప్రజాసౌకర్యములు—బాటలు.

ప్రజాక్షేమమునకై అశోకు డనేక ధర్మ కార్యముల నొన
ర్చెను. బీదల కన్న మిడుటకై పెక్కుసత్రిముల వేయించెను.
అర్థిజనుల కెన్నియో దానధర్మముల జేసెను. జాతిమత విచ
క్షణలేక సర్వజనుల సమముగ నాచరించెను. గృహస్థులకును
సన్యాసులకును దానధర్మముల జేయుటకై దానును దనపట్టపు
గాణులును ఒకగు ధనముల గొనిపోయి బీదల కిచ్చుటకు
ఈచక్రవర్తి ప్రత్యేక యుద్యోగుల నియమించుట జూచితిమి.

ఇదిగాక ప్రయాణసౌకర్యమునకై పెక్కుబాటల
నిర్మించి దూరమును దెల్పుటకై అచ్చటచ్చట శిలాస్తంభ
ములు బాతించి వానివై కోశములసంఖ్య లిఖింపించెను.
పాంథజనులకు నీడనిచ్చుటకై త్రోవపొడుగునను వృక్షముల

బాటించెను. మామిడితోపుల వేయించెను. కోశమున
 కొక బావిత్రివ్వించెను. పిపాసగొన్న మనుజులకును పశు
 పక్ష్యాది జీవజంతువులకును మంచినీటి నిచ్చుటకై మార్గ
 మధ్యమున అచ్చటచ్చట చలిపందిళ్ల బెట్టించెను. మార్గా
 యాసముచే బడలిన బాటసారులు శ్రమ దీర్చుకొనుటకై
 విశ్రాంతిగృహముల, చావడుల గట్టించెను.

ఔషధశాలలు

రోగార్తులకు ఔషధము లిచ్చుటకై అశోకుడు తన
 రాజ్యమందంతటను పెక్కు ఔషధశాలల బెట్టించెను. మను
 జులకేగాక పశుపక్ష్యాదులకు గూడ ఔషధసేవ లొనర్చు
 పశువైద్యశాలలగూడ నీతడు నిర్మించెను. ఇట్టి ఔషధాల
 యముల నీతడు తనసామ్రాజ్యముననే గాక, అన్యదేశము
 లదుంగూడ కల్పించెను. యవన సింహళరాజ్యములందు అశో
 కుని ఔషధశాలలుండినట్లు ఆతని ద్వితీయ శిలాశాసనమున
 జెప్పబడినది. ఔషధముల కుపకరించు ఓషధులు లేనితావులం
 దశోకుడు ఓషధుల దెప్పించి నాటించెను.

జంతుసంరక్షణము.

అశోకుడు తన ప్రజలకేగాక తన సామ్రాజ్యమునం
 దలి సకలజీవరాసులకును జలచరములకును క్షేమముగూర్చెను.
 అశోకుడు భూతదయాళుడు. ఈప్రపంచమున నుద్భవించిన
 చక్రవర్తులలో నొంతటి దయాళిలుడు గానరాడు. పౌర్ణమత
 సారమగు అహింసయే తన పరమధర్మముగ స్వీకరించి తదను

గుణ్యముగ రాజ్యమేలెను. ఈతడు తన సామ్రాజ్యమం దెచ్చటను ప్రాణిహింసలు సల్పరావని శాసించెను. వినోదములకై మృగములజంపుట కీర్తిషమని మృగయావిహారముల విరమించెను. యజ్ఞయాగాది క్రితువులందు మృగవధా భలిదానములు వలదని నిషేధించెను. తాను మాంసభక్షణమును మాని, తన సౌధమునగూడ భోజనాదికములకై పశుహత్యల మాన్పించెను. ఇదిగాక అశోకుడు సింహాసనమధిష్టించిన యిరువదియేడవయేట తన రాజ్యమునగల పశు, పక్షి, క్రిమి, కీటకాదుల ప్రాణసంరక్షణార్థమై యీక్రింది యద్భుతశాసనమును గావించెను.

“శుకపికశారికాదులు, కపోతములు, బాతులు, గబ్బిలములు, హరిణములు, నృషభములు, ఖడ్గమృగములు, ఉడుతలు, బల్లులు, కూర్మములు, టకిచేపలు, ఆడు గండు చీమలు†, ఆడుమేకలు, చూలితోనున్న సూకరములు, పిల్లల పందులు, ఆరునెలలైన నిండని మేకకూఢలు, మాంసాహారమున కుపకరింపని చతుష్పాదజంతువులు వీని నెవ్వరును ఏకాలమందును జంపరాదు. జంతువులు సంచరించు అరణ్యములను కీటకాదుల కాశ్రయమొసగు పెంటప్రాంతగుల బెట్టరాదు. ఒకజంతువును పోషించుటకై మరియొకజంతువునుజంపరాదు.

† పీర్వవృద్ధికై వీనిని గొడలు తినెడిరట.

* కీటకముల జంపుటకై యిండ్లయందును, పొలములందును పెంటకుప్పల తగుల పెట్టెదరు.

1 ♦ పావునుల రక్తముతో దేగలనుబెంచే క్రూరాచార మిప్పటికిని గొన్నిచోట్ల గలదు.

“ప్రతియుతువునం వలికడపటిమాసమున, పుష్యమాసమున, చతుర్దశి, పూర్ణిమ, పాడ్యమిదినములలో, ఉత్సవదినములందు మత్స్యములబట్టిజంపరాదు, ఏకయింపరాదు. పునర్వసు పుష్య మీనక్షత్రయుక్తదినములందు, పుష్కమలయందు, శుక్లపక్షములయందు, హయశృషభముల కాల్రాదు (ఇనుప కోలతో కాల్చుట).”+

అశోకుడు పరమదయాళుడని, అతని రాజ్యపాలనమున పశుపక్షి క్రిమికీటకాదులు సురక్షితముగ వునినవని జెప్పుటకు వేరునిదర్శన మేమికావలయును? ఇంతకంటె యుత్కృష్టపరిపాలన మెందైన నుండునా? ఈతడు పశువుల యారోగ్యమును గాపాడుటకు పశువైద్యశాలల నిర్మించెనని వ్రాసియుంటిమి.

న్యాయవిచారణ.

సర్వ జీవరాసులయెడ నమితవగు కారుణ్యభావముతో మెలగినను అశోకుడు అపరాధులయెడ నిసుమంతయు కనికరము జూపియెరుగడు. దోషుల దండించుటకై గావింపబడిన శిక్షాస్మృతుల కారిత్యత సీత డణుమాత్రమేని తొలగింపలేదు. దోషుల నశోకుడు ప్రజసన్నిభ హృదయముతో దండించువాడు. అశోకునికాలమున మరణదండనలు లేవని చౌధగ్రింథములలో కలదుగాని దానికి చరిత్రాధారములు గన్పింపవు. అశోకుడు శిరచ్ఛేదములు విధించువాడు. ఇట్టి శిక్షలు విధింపబడిన దోషులకు బంధుమిత్రుల జూచుటకును, లోకాంతర

గతుడగుటకు సంసిద్ధుడగుటకును అశోకుడు మూడురోజులు గడువొసంగువాడు. కాని అట్టి ఘోరయపరాధముల జేసిన మనుజులు పశ్చాత్తప్తు లగుదురేని అశోకుడు సాధారణముగ వారిని త్షమించి విడుచువాడు: తన పట్టాభిషేక మహిమాత్మవ కాలములందు అశోకుడు కాశాగృహవాసుల నందరకును స్వేచ్ఛ నొసంగువాడు. ఇట్లు అశోకుడు న్యాయపరిశీలన యం దప్రవృత్తుడై యుండువాడు. స్వయముగ నేరముల విచారింపుచువాడు. అశోకుని పరిపాలనా ప్రావీణ్య మిందేయున్నది. జీవకోటులయెడ నమితమగు కారుణ్యము జూపుచు అపరాధుల నిర్దాక్షిణ్యముగ దండించువాడు. లేనిచో అరాచకము ప్రబలును. ప్రజాక్షేమము కలలోనివార్త యగును. అందుచేతనే యాతని పరిపాలనము కల్లోలములు లేకుండ సాగిపోయినది. దుండగీడులవలన హనిలేక ప్రజలు సుఖించిరి. అశోకుడు ప్రజలను ధర్మపథమున నడిపించుటకు శిక్షాస్మృతి సౌక యంకుశముగ కైకొనినాడు; ప్రజలస్వాతంత్ర్యముల మంటగలుపుటకుగాదు.

వినయ సత్యభూతదయలు.

ఈమూడు ధర్మములను అశోకుడువినుపులేకుండప్రజలకుబోధించువాడు. తల్లిదండ్రులయెడ నడకువ, గురువులయెడనమ్రత, జీవకోటులయందు కరుణ, సత్యవాక్యపరిపాలన, వీనినుపదేశించుటకై ధర్మోపదేశకుల నంపువాడు. శాసనముల వ్రాయించి ప్రకటించువాడు. ఈధర్మముల నుల్లంఘించువారిని కఠినముగ దండించువాడు. దీనివలన అశోకుడు ఎంత

- ప్రజాశ్రేయోభిలాషియో విదితమగుచున్నది. ప్రజల ధర్మ మార్గమున నడిపించుట కాత డ హేమారాత్రములు పరితపించు వాడు.

అన్యమత సహనము.

అశోకుడు చౌద్ధమతావలంబుడైనను ఆత్మపరభేదములు పాటింపక సర్వమతముల సవ దృష్టిని పాలించిన విశాలహృద యుడు. ఈతడు అన్యమతముల పీడించి యెరుగడు. పరమత సహిష్ణుత కలిగి యుండవలయునని, అన్యమతముల దూషించుట పాడిగాదని, అన్ని మతములందలి ముఖ్యసిద్ధాంతము లొక్క టియే యని భూతసయాశ్రయచరణ లన్ని మతములలోను గలవని అశోకుడు శాసనముల వ్రాయించి ప్రకటించెను. బ్రాహ్మణ, జైనమతముల సమక్షగ నాదరించెను. బ్రాహ్మణ, జైనపరివ్రాజకులకు సమముగ పారితోషికముల నిచ్చెను. అడవికజైనులకీతఁడు, గుహల దొలిపించి దానమొసగెనని వెరొక సంవర్షమున దెల్పియుంటిమి.

అశోకుని కట్టడములు—మౌర్యశిల్పము.

- అశోకుని రాజ్యకాలము సుపరిపాలన కెల్లు ప్రఖ్యాతి నొందినదో, శిల్పకళాభివృద్ధికిగూడ నట్లే ప్రసిద్ధిగాంచినది.
- ఆతనికాలమున శాంతి ప్రబలెను. వాణిజ్య వృద్ధిని నొందెను. ఆతని రాజ్యవైభవమును జూచుటకు అన్యదేశముల నుండి రాయబారు లేతెంచువారు. అట్టికాలము కళాసార స్వతము లభివృద్ధిజెందుట కనువగుకాలము. ఇదిగాక అశో

కుడు కళాపోషకుడు. తనరాజ్యకాలమున రమణీయమగు భవనముల, స్తూపముల, శిలాస్తంభముల, విహారముల నెన్నియో నిర్మించి శిల్పులు తమశిల్పరచనాప్రావీణ్యమును ప్రదర్శించుట కవకాశము గల్పించెను. అందుచే, అశోకుని కాలమున శిల్పకళ అపారముగ వృద్ధి నొందినది. ఆతని రాజ్యమున అత్యంత నిపుణులగు శిల్పులు వరలీరి. కళాకౌశలమున వీరి మరపించు శిల్పకారులు ఆకాలమున వేతెచ్చటను గానరాకుండిరి. శిల్పజగత్తున కలంకారభూషణములగు స్తూపములు, శిల్పరచనలు, శిలాస్తంభములు, యీతనికాలమున కల్పింపబడినవి.

ఈతని తండ్రితాతలకాలమున గూడ శిల్పకళ కొంత వరకు అభివృద్ధి గాంచకపోలేదు. చంద్రగుప్త మౌర్యుని కాలమున మనోహరములగు భవనము లెన్నియో నిర్మింపబడినవి. ఆతనిసోధముముంగిట పౌరశీక సోధములు దివిటీలముందరి దీపములని మెగస్తసీను వర్ణించినాడు. కాని ఆకాలమునాటి శిల్పరచనలన్నియు దారువులపై జేయబడినట్లు దోచుచున్నది. ఆతనికాలమున దారుశిల్పము మిగుల వృద్ధి నొంది యుండవలయును. శిల్పులు తమ కళాకౌశలమును దారువులపై ప్రదర్శించియుందురు. కాని దౌర్భాగ్యవశమున దారువు అశాశ్వతపదార్థమగుటచే అట్టి శిల్పరచనలు కాలభూతమున కతివేగముగ నశనమై విస్మృతములై పోయినవి.

కాని అశోకునిభవనములు శిలానిర్మితములైనను కాలభూతముయొక్క కరాళదంష్ట్రల జక్కి వీనికీని ఆగతియే బట్టి

నది. కొన్ని మాత్రము ఆసర్వాపహరుని బాహుళ్యమున
 శ్రింపగల్గినది. పీనిని బట్టి అశోకునికాలమునాటి శిల్పకళ యెట్టి
 వికాసము జెందినదో గోచరించుచున్నది. అశోకుని కట్టడము
 లన్నియు శిలానిర్మితములు. శిలాభవనములు ప్రాచీన భారత
 వర్షమున గానరావనియు, శిలాభవననిర్మాణరీతులు అశోకుని
 కాలముననే ప్రారంభమైనవనియును కొందరు కళాపరిశోధ
 కులు నుడివియున్నారు. కాని యాయూహల కాధారములు
 గాన్పింపవు. రామాయణమహాభారతములలో శిలాభవనములు
 జేర్కొనబడినవి. ఇదిగాక యిదివరకెన్నడును లేని రాతిశిల్పము
 ఒక్కపెట్టున గారడీవలె అశోకునికాలమున ప్రారంభమై అట్టి
 పరిపూర్ణత నెట్లు గాంచగల్గును? అంతకు పూర్వమునుండియు
 శిలాభవన నిర్మాణపద్ధతులు భారతీయుల కలవడియుండవలెను.

అశోకునిచే కల్పింపబడిన కట్టడములలో భవనములు,
 స్తూపములు, శిలాస్తంభములు, వైత్యములు, విహారములు
 జేర్కొనదగినవి

భవనములు

అశోకునిచే నిర్మింపబడిన భవనము లన్నియు అతి
 విశాలములై, అత్యంత రమణీయముగ నున్నవని ఘోషి
 యాను వర్ణించియున్నాడు. అతని రాజసౌధముల జూచి
 యివి మనుజు నిర్మితము లాయని యీ బాటసారి ఆశ్చర్య
 మొందినాడు. కాని యీతని కట్టడము లన్నియు నేడు
 కాలవాహినిలో గలిసిపోయినవి. హ్యూనిత్యాంగు దర్శించిన
 కాలము నాటికే పాటలీ పుత్రము పాడువడిపోయినది.

అందలి రాజభవనములు, ప్రాకారములు, బురుజులు, పవిత్రదేవాలయములు అన్నియు గంగా శోణదూలలో బూడుకొని పోయినవి. అందుచే అశోకునిచే విలాసార్థముగ గట్టింపబడిన భవన మొక్కటియు నేడు గానరాదు. అదృష్టవశమున నాతనిచే నిర్మింపబడిన స్తూపములును శిలాస్తంభములు మాత్రము కాలగర్భమున వణగిపోవక అచ్చటచ్చట కొన్ని నిలిచినవి. వీనినిర్మాణ కౌశలమును గూర్చియు, అందు ప్రదర్శింపబడిన శిల్పకళా ప్రావీణ్యమును గూర్చియు యిచ్చట గొంచెము ప్రస్తావించి విడచెదను.

అశోకుని స్తూపములు

స్తూపములనునవి చౌద్ధయుగమున నిర్మింపబడిన యొక విధమగు విచిత్ర కట్టడములు. ఇవి బుద్ధునిజన్మ, తపోనిష్ఠ నిర్వాణాదికములచే పవిత్రీభూతములైన చౌద్ధ పుణ్యక్షేత్రముల సూచించుటకై గట్టబడిన, ఘంటాకృతిగనుండు బ్రహ్మాండములగు రాతికట్టడములు. ఇట్టివి బుద్ధుని దండకమండలాస్తి కలుమున్నగు పవిత్రవస్తుచయముల నుంచుటకైగూడ తొలుత గట్టబడినవి. ఈస్తూపములు విశాలములగు కైవారములుగల్గి అత్యున్నతములై మేఘమండలము నొరయుచుండును. ఇవి అర్ధగోళాకారముగ యిటుకరాలతో నిర్మింపబడి ఉపరిభాగమంతయు శిల్పిత శిలతో గప్పబడును. స్తూపఆధో శిరోభాగములు అత్యంత మనోహరములగు శిల్పపుబనులతో నలరుచుండును. స్తూపము జుట్టును బుద్ధభక్తులు ప్రదక్షిణము లొనర్చుటకు తావుంచి వలయాకారముగ ప్రాకారములు

నిర్మింతురు. ప్రాకారమునకు నాల్గుమూలలను నాలుగు తోరణద్వారము లుండును. ఈతోరణద్వారములు నిరుపమాన శిల్పరచనలతో కనులపండువ సేయుచుండును.

ఇట్టి స్తూపములను అశోకుడు తనవిశాలసామ్రాజ్య వందంతటను, అశేష ధనరాసులు వోసి వేనకువేలు నిర్మించెను. కాశ్మీర, కళింగ, ద్రావిడ, ఆంధ్ర దేశములలో నీతడు స్తూపములు గట్టించెను. కంచి, వెంగీపట్టణములలో నతని స్తూపములున్నవి. ఆస్థనిస్థానమున నీతడు మూడుస్తూపముల నిర్మించెను. అవి 'కౌపిశ', 'నగరాహార' పట్టణములందున్నవి. అందు నగరాహారమునందలి స్తూపము మూడువందల యడుగుల యెత్తున నున్నదని యూనిత్యాంగు వర్ణించినాడు. దీనిని శిలలదొలిచి అనేక చిత్రరేఖలతో నిర్మించిరట. ఇంతియగాక ఈతడు సింహళ ద్వీపములోగూడ మహాన్నతము లగు స్తూపముల గట్టించెను. అందొకటి నాలుగువందల యడుగుల యెత్తున నుండెనట! కాని అశోకునిచే గట్టించబడిన స్తూపములన్నియు యిప్పుడుఖలమై పోయినవి. సాంచి బార్హతృకడ నుండు స్తూపములు మాత్రము ఎట్లా నిలిచినవి.

సాంచిస్తూపము

అందు సాంచిస్తూపము జగద్విఖ్యాతమైనది. ఇది భారతశిల్పకళావైభవమును వేనోళ్ళ జాటుచున్నది. ఆర్యావర్తమున నిర్మింపబడిన స్తూపావళులలో సౌందర్యమున దీని మఱియొక స్తూపములేదు దీనిని స్తూపరాజమని నుడివిన నుడువవచ్చును. సాంచిపట్టణమున నిర్మింప బడిన

దగుటచే దీని కీ నామము కల్గినది. తొలుత నీపట్టణము నకు చైత్యగిరి యని పేరు. సాంచిపట్టణము మధ్య భారతములోని భోపాలురాజ్యములో నున్నది. ఈపట్టణమునకు చుట్టును అనేకకొండలు గలవు. వాని యగ్రభాగమున పెక్కుస్తూపములు నిర్మింపబడినవి. అట్టి స్తూపములు పదనొకండువరకును కనుగొనబడినవి. ఈస్తూపశిథిలములు త్రవ్వచుండగా గౌతముని ప్రధానశిష్యులగు మాద్గల్యాయన సారిపుత్రుల యస్థికలములు గన్పించినవి. సాంచిపరిసరముల నిర్మింపబడినస్తూపము లన్నిటిలోన సాంచీకడనుండు స్తూపమే మిగుల పెద్దది. ప్రఖ్యాతమైనది. దీని నశోకుడు హిమవత్స ర్వతప్రాంతములందు బౌద్ధవతమును వ్యాపింపజేసిన మధ్యమ కాశ్యపగోత్రుల జ్ఞాపకార్థమై గట్టించెను. వీరి యస్థికల పేటికలు యీస్తూపాంతరాళమున యిటీవలనే కనుగొనబడినవి.

సాంచిస్తూపము యేబదియారడుగుల యున్నతియు, నూటయిరువదియారడుగుల కైవారమును గల్గిన మహాస్తూపము. దీని యుపరిభాగమంతయు స్నిగ్ధమై శిల్పరచనలతో నలరారు పలకరాలతో గప్పబడినది. స్తూపమునకు జుట్టును వలయాకారముగ 140 యడుగుల కైవారము గల్గిన శిలా నిర్మితమగు కంచెయొకటి గలదు. ఈకంచె దూరదూరముగ చుట్టును నిర్మింపబడిన పెక్కు శిలాస్తంభములపై నమరి యున్నది. కంచెకు నాలుగువైపులను నాలుగు తోరణద్వారములున్నవి. వీనిపై యద్వితీయ శిల్పకళాకౌశలముతో బుద్ధుని జీవితాంశములు, జాతకపురాణకథలు చిత్రింపబడినవి. ఉత్తర

తోరణద్వారమున వెన్నంతరజాతకము సవిస్తరముగ వర్ణింపబడినది. ఇవిగాక బుద్ధుని అస్థికలకొరకై గావింపబడిన ఘోర సంగ్రామములు, ముట్టడులు, పండయాత్రలు, కొన్నిచోట్ల నతి గంభీరముగ జెక్కబడినవి. కొన్నితావులందు విషయా సక్తులగు కాముకులు, విలాసినులు మోహపరవశులై నృత్యగానములు సల్పుచున్నట్లు అత్యంతమనోజ్ఞముగ చిత్రింపబడినవి. ఈప్రతిమల వచనసీమలందు, సింగారము యావనోల్లాసము చిందులాడుచున్నది. మోహవాహిని తరంగితమగుచున్నది. ఈస్తూపము అశోకునిచే నిర్మింపబడినను, తోరణద్వారములు క్రీ. శ. ప్రథమశతాబ్దమున నిర్మింపబడినట్లుగాన్పించుచున్నది.

బారహుస్తూపము

ఈస్తూపము ప్రయాగ జబ్బలపురముల మధ్యనున్న భాగల్ఖిండు జిల్లాలోని బార్హతుగ్రామముకడ నున్నది. ఇది ఆకారమున స్తూపాకారమును బోలియుండును. దానియంతరమణీయముగ నున్నది. దీనికి ఆకారంగా నిర్మింపబడిన రాతి కంచె చాలవరకు శిథిలమై పోయినది. భాగ్యవశమున సగభాగము మాత్రము నిలిచినది. తొలుత నీకంచె కైవారము 275 అడుగులుండెడిది. దీనికి నాలుగువైపులను నాలుగుతోరణద్వారములున్నవి. వీనిపై గజ, సింహ, మకరోత్సవములు జిత్రింపబడినవి. ఇవిగాక, గజ, హరిణ, మర్కట ప్రతిమలు జీవకళలుట్టిపడునట్లు జెక్కబడినవి. ఇంతమనోహరముగ జిత్రింపబడిన విగ్రహములు ప్రపంచమున వేరెచ్చటను గానరావని

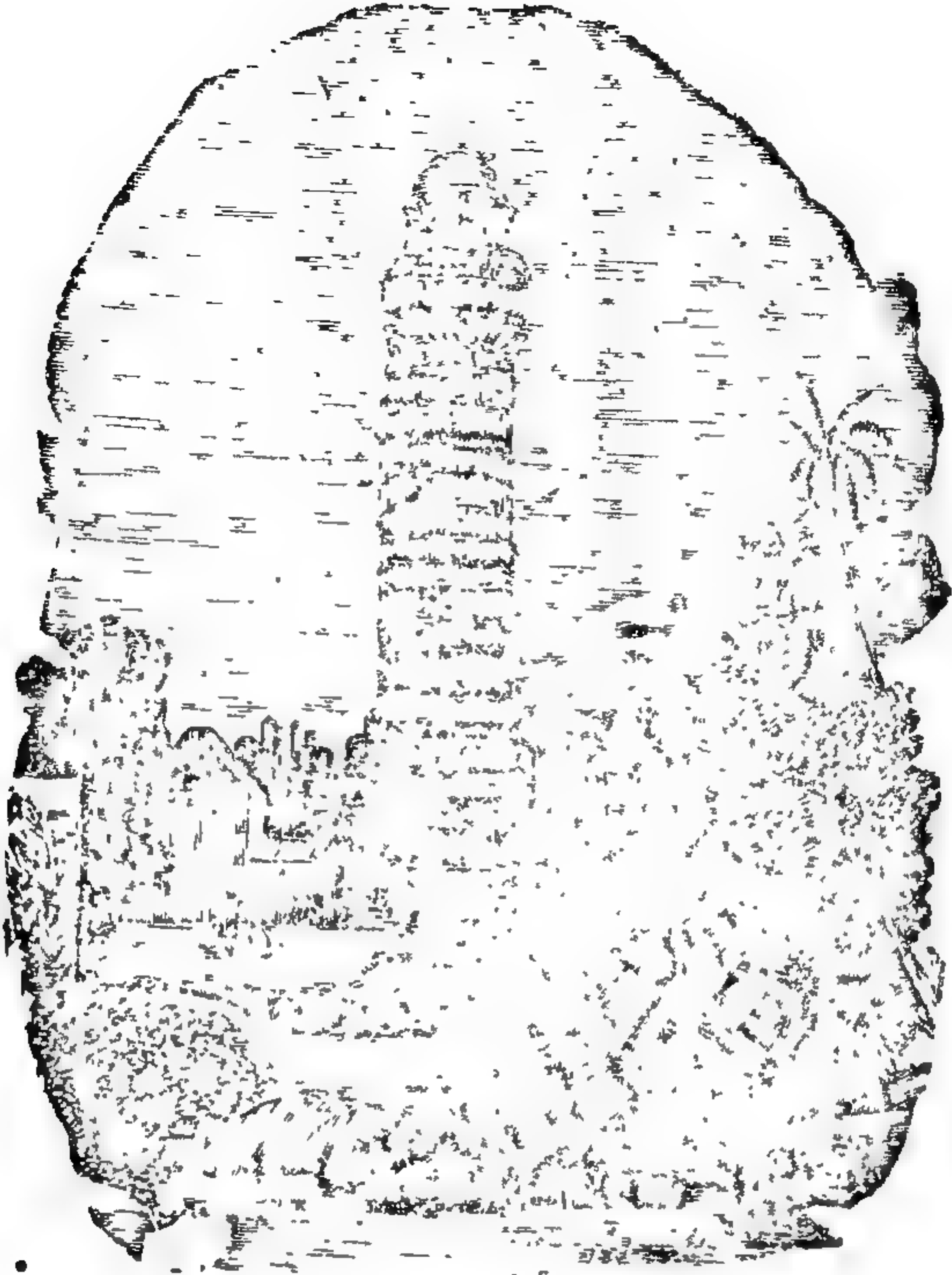
ఘోర్యాసను అనుఘాతాత్మక శిల్పకళాభిజ్ఞుడు వాసియున్నాడు. ఇచ్చట గాననగు వృక్షములు లతలు, అత్యంత లలితముగ నున్నవి. మనుష్యవిగ్రహములు పొంకముదీరి, అవయవ సౌష్ఠవము గలిగి భావగర్భితములై మురిపెముగొలుపుచున్నవి. జనసమూహములు అత్యంత లాఘవముతో మిగుల సున్నితముగ చిత్రింపబడినవి.

ఈస్తూప ఉపరిభాగమంతయు గచ్చుచేయబడిముమ్మాలుగల్గిన వండ్లకొలది గూళ్ళతోనిండియున్నది. ఉత్సవదినములలో ఈగూళ్ళలో దీపములుంచువారు. ఆదినములలో యీ గూళ్ళన్నిటియందును, దీపములువెట్టి పుష్పహారములతో నికేతనములతో నిది యలంకరింపబడినప్పుడు ఈస్తూపమెంత కనులపండువుగ నుండెడిదో భావాతీతము!

ఈశడు కట్టించిన స్తూపము లంతరించిపోయినను వాని చుట్టును నిర్మింపబడిన కంచెల శిథిలము లచ్చటచ్చట చెదరి పడియున్నవి. ఇట్టి శకలములు పాట్నా, గయా, విదిశా నగరములయందు బెక్కులు గాన్పించును. ఇవి యన్నియు మౌర్యులకాలమునాటి అద్వితీయ శిల్పరచనలతో నిండియున్నవి.

అశోకుని శిలాస్తంభములు

అశోకుని స్తూపములకంటెను అద్భుతనిర్మాణకౌశలమును ప్రదర్శించునవి ఆతని శిలాస్తంభములు. శిలాస్తంభములలో ప్రదర్శింపబడిన నిర్మాణ చాతుర్యము, శిల్పరచనా

అశోకుని స్తంభము, అలహాబాదు. (౧౭౪ పుట.)

సముద్రగుప్తు డశ్వమేధము చేసినప్పుడు వేయించిన నాణెము.

(౨౭౨ పుట.)

వైద్యము వర్తనాతీతములు. పూర్వకాలమున రాజులు, తమకు గల్గిన సమరవిజయములు తాము సల్పిన దిగ్విజయయాత్రల సూచించుటకై దిగ్విజయస్తంభములు నిర్మింపబడినవి. కాని అశోకుని స్తంభములన్నియు ధర్మప్రతిష్ఠాపనకై బౌద్ధమతవ్యాపనకై నిర్మింపబడినవి. అశోకుడు వీనిపై శిలాలేఖనములు వ్రాయించి ప్రకటించెను. ఏకశిలాస్తంభముల నిర్మించుటయం గశోకుని కత్యంతమగుపీరితి. అశోకుడు తన రాజ్యకాలమున నిట్టి స్తంభముల తొమ్మిదింటిని జెక్కించెను. వీనిలో కొన్ని జీర్ణమైపోయినవి. కొన్ని బాగుగనున్నవి. ఈతొమ్మిదింటిని అశోకుడు సార్నాథు, తోపా, మిరటు, ప్రియాగ, లారియానంగనగృహము, రాంపర్వా, సాంచి, నిగ్లివియా, రుమ్మిందె అను ప్రదేశములలో ఎత్తించెను. ఇవియన్నియు అత్యంత దీర్ఘములై శిల్పరచనలతో ముద్దులుమూటగట్టుచున్నవి. వీనిలో నలువదియైదడుగుల పొడవుగల స్తంభములుగూడ గలవు. స్తంభోపరిభాగములందు త్రాళ్లు, లతలు, పుష్పములు, పల్లెరములు, హారములు మనోహరముగ జిత్రీకరింపబడినవి. వీనియగ్రిభాగమున సహస్రకమలములు పీకములుగ నమర్పబడి వానిపై సింహ, గజ, మనుష్య విగ్రహము లతి గంభీరముగ జెక్కబడినవి. ఈ స్తంభములచోట స్తంభములు ప్రసారమునవేరెచ్చటను లేవని మాన్షలు అను పాశ్చాత్య చిత్రకారుడు సుడివియున్నాడు. వీనిలో కొన్ని స్తంభములు అద్దములవలె నునుపు చేయబడి తళతళమెరయుచున్నవి. ఈ స్తంభముల కనుకూలములగు తాలను అశోకుడు వందలకొలది మైళ్ళదూరమునుండి తెప్పించువాడు. ఈ బ్రహ్మాండ శిలల

శ్రీకృష్ణమన గ్రంథాలయము,
తేల ప్రాలు.

యొక్క స్థాల్యమును వానివై ప్రదర్శింపబడిన శిల్పశృంగా
రమును జూచిన అశోకునికాలమందలి శిల్పుల, శిలల జెక్కు-
వారల కౌశలము, రచనాశక్తి, ఉపాయము నిరుపమానమని
గోచరించును.

పార్శ్వాదు శిలాస్తంభము

ఇది అన్నిటిలోన నుత్కృష్టమైనది. ఈశిలాస్తంభ
మిప్పుడు ఖిలమై పోయినను దీనివై చిత్రింపబడిన సింహవిగ్ర
హములు మాత్రము నేటికిని నిలిచియున్నవి. ఇవి పాంకము
దీరి, అత్యంత సుందరముగ నున్నవి. నోళ్లు తెఱచుకొని వీని
భంగిమము లతి గంభీరముగనున్నవి. ఇంతయందమగు విగ్ర
హములు పృథ్వీతలమునలేవు. వీనిని జూచుటకు, పాశ్చా
త్యులు తీర్థప్రజలనతే వచ్చుచుందురు. వీనికి పీఠముగ నమర్ప
బడిన సహస్రకములము గూడ నత్యంత వృదులముగనున్నది.

తోపాస్తంభము.

ఈస్తంభము అశోకునిచే 'తోపా' యను గ్రామమున
నిర్మింపబడినది. దీనిని జూచి ఆనందపరవశుడై ఖిరోజిషా
తోగ్లకు కీ॥ శ॥ 1356 సంవత్సరమున దీనిని తోపానుండి
ధిల్లీకి గొనిపోయి యచ్చట బాతించెను. ఈ మహమ్మదీయ
చక్రవర్తి దీనిని గొనిపోయిన విధమును జూచిన యిది
యెంతటి భారమగు స్తంభమో తెలియగలదు. ఖిరోజిషా
దానిని మోసికొనిపోవుటకు నలుబదిరెండు చక్రములుగల్గిన
యొక మహాశకటము నాయత్తమొనర్చెనట. అనేకమంది
జనులు బట్టి ఆస్తంభము నతికష్టముపై నీబండిమీద నెక్కించి

• చట. స్తంభమున కపాయము గలుగకుండ దానికి రెల్లును చర్మములును జుట్టిరట. ఈశకటము రెండువందలమంది లాగి ఎట్లొకష్టముమీద యమునానదీతీరమునకు జేర్చిరట. అచ్చట ఫిరోజిషా, ఏడువేలమణుగుల బరువుమోయగల నావల సిద్ధముజేసి స్తంభమును యమునానదిని దాటించి ఢిల్లీకి గొని పోయెనట!

ఈ స్తంభము ఢిల్లీనగరమున నిప్పటికిని కనులపగడువుగ గనబడుచుండును. ఇది అద్దమునలె నునుపుజేయబడి మెరుగు లీనుచున్నది. కొందరు దీనిజూచి ఇసుపస్తంభమని భ్రమ పడిరి. ఏడవశతాబ్దమున నీ స్తంభమును దర్శించిన 'ట్రావ్ కోరి యటు' అను నాతడు దీనిని ఇత్తడిస్తంభమని వర్ణించినాడు. పందొమ్మిదవ శతాబ్దమున హిందూదేశమును దర్శించిన బిషపు హెబరు దీనిని పోతబోసిన ఉక్కుస్తంభమని వ్రాసినాడు. 'అశోకునికాలమునాటి శిల్పుల నిర్మాణకౌశలము, అద్వితీయముగదా! పందొమ్మిదవ శతాబ్దమునాటి ఆంగ్లేయుల గూడ కనుమెరపింపగల్గినది.

లారీయా శిలాస్తంభము

నలుబది యడుగుల నిడివిగలది. ఇదియు మిగుల నునుపుగ నుండును. దీనిశిఖరమున వర్తులాకారముగ నుండు పీఠమొకటి యమర్పబడినది. దీనియంచున రెండుబాతు లాహార మేరుకొని తినునట్లు శృంగారముగ జెక్కబడినవి. ఈపీఠముపై ఆరడుగుల యెత్తుగల్గిన సింహవిగ్రహముగలదు.

రాంపర్వా స్తంభము

ఇది లారియా స్తంభమునకు ప్రతిగానున్నది. రాగిరేకు పీపాయాకారముగ జేయబడి దీనియగ్రభాగమున నమర్పబడినది. ఈపీపా రాతి శిఖరమునకును రాతి స్తంభమునకును సిమెంటుతో నవసరములేకుండ తూచినట్లుతికింప బడినది. నిగ్గివియారుమొందీ స్తంభములు అశోకుడు తీర్థయాత్రలు వెడలినపుడు గురుతుగ నిర్మించిన స్తంభములు. నేడివి నామమాత్రావశిష్టములై యున్నవి. అందు రుమొందీ స్తంభము నేపాళములోని లంబినీ వనప్రాంతమున నున్నది. ఇది పిడుగువడి చీలిపోయినది. దీని యగ్రభాగము జెక్కబడిన సింహవిగ్రహము నేల పొర్లాడుచున్నది.

సాంచి శిలా స్తంభములు

సాంచిస్థూపపరిసరములందు ఉత్తరద్వారముకడనొకటియు, దక్షిణద్వారముకడనొకటియు. రెండు శిలా స్తంభములున్నవి ఇవి రెండును నునుపుదేలి నిగనిగల జిమ్ముచున్నవి. ఇందు ఉత్తరద్వారముకడ నుండునది నలుబదియైదడుగుల యెత్తుగల బ్రహ్మాండమగు స్తంభము. దీనియగ్రభాగమున నొకఋషి నిలిచియున్నట్లు ఒక శిలావిగ్రహము ముద్దులొలుకునట్లు చెక్కబడినది. భారతశిల్పకళాప్రావీణ్యమును ప్రదర్శించు విగ్రహములలో నిదియొకటి. సాంచికి దక్షిణద్వారముకడనుండు స్తంభము ఇంతకంటెచిన్నది. 'దానినిడివి నలువది రెండడుగులుమాత్రమేయుండును.

బౌద్ధమతములు

అశోకుడు స్తూపములను, శిలా స్తంభములనేగాక పెక్కు బౌద్ధమతములను కూడ గట్టించెను. ఇవి బౌద్ధసన్యాసులు నివసించుటకై నిర్మింపబడిన మందిరములు. వీనికే విహారము లనిపూజ పేరు. ఇవి కొన్ని పర్వతగుహలలో దొలిపింపబడినవి. కొన్ని మైదానములలో నిర్మింపబడినవి. అశోకునిచే మైదానములలో గట్టబడిన మతములన్నియు విస్మృతములై పోయినవి. గుహలలో దొలిచినవి మాత్రము నిలిచినవి. కాని ఇవి యంత విరివిగ లేవు. ఉన్నవయినను అంతరమణీయముగ లేవు. మోటుగను ఒక మనుజుడు మాత్రము నివసింపగలుగు నంత చిన్నవిగ నున్నవి. అశోకునికాలమున నిర్మింపబడిన గుహలు ఒరిస్సాప్రాంతమున విశేషముగ గలవు. అచ్చట ఉదయగిరి ఖంకగిరి పర్వతావళులలో నివి దొలుపబడినవి.

అజీనకశైలుని నివాసార్థమై బగాబరు పర్వతములలో నిర్మింపబడిన గుహలు ప్రత్యేకముగ జేర్కొనవలెనవి. ఇవి యంతవిశాలమైనవి కాకపోయినను వీనికుడ్యములు అద్దముల వలె నునుపుజేయబడి మెరుగులీనుచున్నవి. మోములుగూడ వీనిలో ప్రతిబింబించునంత స్నిగ్ధముగనున్నవి.

ఇవిగాక అశోకుడు మహాపట్టణములగూడ నిర్మించెను. ఈతడు నేపాళమునగట్టించిన లలితపట్టణముమాట నుడివె తిరు. కార్మరమందలి శ్రీనగరమ నుగూడ యీతడే గట్టించెనని ప్రతీతి. అశోకునిచే కతయవారు ద్వీపకల్పమున కధిపతిగా నియ

మింపబడిన ప్రాంతపాలకు డొకడు గిరినారుమడుగునుండి -
యొకకాలువ త్రవ్వింపెనని రుద్రదాముని శాసనము జెప్పు
చున్నది.

అశోకునికాలమునాటి శిల్పుల చాతుర్యము

అశోకుని కాలమునాటి శిల్పులచాతుర్యము అమోఘ
మైనది. వీరు నిర్మించిన స్తంభములు, కట్టినస్తూపములు, చెక్కిన
విగ్రహములు, కట్టించినభవనములు ప్రపంచవిఖ్యాతిని బడసి
నవి. స్తంభముల నునుపుజేయుటలో వీరికి నిరుపనూన ప్రావీణ్య
ముగలదు. వీరు నల్లరాతిని అద్దమును మరపించునట్లు మెరుగు
పెట్టగలరు. అట్టిచాతుర్యము లోకమున వేరెచ్చటను గాన
రాదని పాశ్చాత్యులే ప్రశంసించినారు. తోప్రాలారియా స్తంభ
ములమాట నుడివితిమి.

ప్రతిమాశిల్పములోగూడ వీరు అసమానప్రవీణులు.
వీరిచే చిత్రింపబడిన సింహ, గజ, మనుజు విగ్రహములు,
అత్యంతమనోహరములైనవి. జీవకళ లుష్టిపడునట్లు జెక్కుటలో
వీరికెనవచ్చువారు లేరు. సారనాదు స్తంభోపరిభాగమున చిత్రిం
పబడిన సింహవిగ్రహములలో ప్రదర్శింపబడిన శిల్పవిన్నాన
మును వర్ణించితిమి. గజవిగ్రహముల జీత్రించుటయందు
వీరికౌశలము అప్రతిమానము. గజవిగ్రహముల జెక్కు
టలో భారతవర్ష మనాదినుండియు ప్రఖ్యాతివడసినది. అశో
కునికాలమున జీత్రింపబడిన గజవిగ్రహమొకటి నేటికిని
బరిస్రాప్రాంతములోని ధాలికోండయం దున్నది. నాటిశిల్పుల

కొండనే గజాకారముగ జెక్కిరి. ఈప్రతిమ మిగుల రమణీయముగ నుండును.

మూర్తిశిల్పమునందుగూడ యీకాలమునాటి శిల్పులేరికిని దీసిపోదు. దౌర్భాగ్యశమున ఈకాలమునాటి మనుష్యవిగ్రహములన్నియు కాలవాహినిలో గలిసిపోయినవి. నాటి శిల్పులప్రావీణ్యమును లోకమున చిరస్మరణీయము జేయుటకో యనునట్లు, ఒకటిరెండు విగ్రహములు మాత్రము నిలచినవి. అందొకటి సాంచికడనుండు స్తంభశిఖరమున జెక్కబడిన ఋషివిగ్రహము. ఇంకొకటి మధుర, ఆగ్రానగరముల మధ్యనుండు పరఖాముగ్రామమున దొరికినది. ఇది బూడిదవర్ణము గల్గినరాతితో జెక్కబడినది. నునుపుదేరియున్నది. దీనిచేతులు విరిగిపోయినవి. ముఖాకృతిగూడ చెడిపోయినది. దీనిలో గనుబరుపబడిన దుస్తులవైఖరి వింతగనున్నది. ఒకవదులువొక్కాయయు, నడుముజుట్టును నొకవట్టియును ఇందు చిత్రింపబడినవి. విదిశాగ్రామసమీపమున గాన్పించిన స్త్రీవిగ్రహముగూడ యద్భుతముగ నున్నది. ఈకాలమున జెక్కబడిన స్త్రీవిగ్రహములలో నిదియే మనకు గాన్పించినది. ఇది కడు మనోజ్ఞముగ నున్నది.

శిలాలేఖనమునగూడ, ఈకాలమునాటి శిల్పులు మిగుల చాతుర్యమును గడించిరి. అశోకుని శిలాశాసనములే వీరియప్రతిమాన శిలాలేఖనానైపుణ్యమును వెల్లడించుచున్నవి. అందలి అక్షరములు పొంకముదీరి అందముగ నున్నవి.

ఈకాలమునాటి శిల్పచిత్రములలో అప్పటి సాంఘికజీవనము ప్రతిబింబితమై యున్నది. అప్పటి స్త్రీపురుషులు ధరించిన దుస్తులు, ఆభరణములు, వార లుపయోగించిన గృహోపకరణములు, యుద్ధపరికరములు, కత్తులు, కఠారులు, బల్లెములు, జీసులు, తనుతాళిణములు అన్నియు నీశిల్పచిత్రములలో వర్ణింపబడినవి ఇవిమాడ ఆకాలమునాటి చరిత్ర నిర్మాణమున కత్యంతోపయుక్తములైనవి.

అశోకుని కాలమున పెంపొందిన యితరకళలు.

ఈతనికాలమునాటి శిల్పరచనల జూచిన యీకాలమున నొక్క శిల్పవిద్యయేగాక, దారు, స్వర్ణలోహవిద్యలు గూడ పెంపొందినవి విదితమగును. ఈకాలమున దారువులపై అత్యంతసున్నితముగ, లతలు, పుష్పములు, విగ్రహములు, పల్లెరములు జెక్కబడెడివి. కాని నివర్ణనములు కాలగర్భమున మణగిపోయినవి. దారునిర్మిత విశాలభవనములు గంగపాలయినవి. ఈకాలమునాటి వడ్రింగుల బుద్ధివైభవ మపారము. అప్పటి స్వర్ణకారుల కౌశలముగూడ ప్రశంసనీయమైనది. వారలచే చేయబడిన పూలు, స్వర్ణాభరణములు, నాణెములు కొన్ని తక్షశిలాప్రాంతమున త్రవ్వచుండగ గన్పించినవి. అత్యంత సుందరముగ నున్నవి.

ఈ కాలమున చిత్రవిద్యగూడ నభివృద్ధిగాంచినట్లు గ్రంథములవలన దేలుచున్నదిగాని అప్పటిచిత్రరువు లేవియు మనకు లభించుటలేదు. ఇప్పుడు ప్రారంభమై యీకళ గుప్తరాజులకాలములనాటికే పరిపూర్ణత గాంచినట్లు కన్పట్టుచున్నది.

అశోకనికాలమున నిట్లు కళలన్నియు అద్భుతముగ పెంపొందినవి. అతనికాలమున అత్యంత నిపుణులగు శిల్పులు చిత్రకారు లుద్భవిల్లి జగద్విఖ్యాతముగ శిల్పరచనలను కట్టనములను కల్పించిరి. అశోకుడు అత్యంత జాగరూకతతో అశేషధన రాసుల ధారవోసి ఇతరదేశములనుండి శిల్పకారులరావించి యిట్టికళల, పరిశ్రమల పోషించెను. ఈ మహామహాని పరిపాలనము మహత్తరమైనదిగదా!

విద్యావ్యాప్తి

అశోకని సామ్రాజ్యమందలి ప్రజలందఱును విద్య నేర్చిన వారై యుండవలెను. ప్రజలు చదువనేరని నిరక్షులై యుండిన యెడల అశోకుడు అశేష ధనములు వెచ్చించి అన్ని కలాశాసనముల వేయించియుండెడు. చదువుకొనలేని జనులకు శాసనములే? బ్రాహ్మి, క్షత్రియ, లిఖితలో వందల కొలది శాసనముల వ్రాయించి అశోకుడు జనసమ్మర్థములగు ప్రదేశములలో బెట్టించెను. దీనినిబట్టి అతని రాజ్యమందలి జనులందఱును చదువనేర్చినవారుగా నుండిరనుట నిర్వివాదాంశము. అతని సామ్రాజ్యమున విద్య విశేషముగ వ్యాప్తి నొందియుండవలెను. నేటికంటె అశోకనికాలమున అక్షరజ్ఞులెక్కువ గలరని రూఢిగ జెప్పగలము. అతని సామ్రాజ్యమున బెక్కుభాషలు, పెక్కులిపులు పెంపొందినవి. ఆకాలమున బౌద్ధమతములు పాఠశాలలుగ నుపకరించినవి. ప్రతిబౌద్ధమతమును ఒక్కొక్క పాఠశాలగ నుండెను. అంచందునిఁగించు భిక్షుకులు ప్రజలలో విద్యావ్యాపకము జేసిరి.

సారస్వతాభివృద్ధి

అశోకుని కాలమున పాలీసారస్వతము విరివిగ నభివృద్ధి నొందినది. ఆతని, శాసనముల జదివిన, పాలీసారస్వతము మహాత్కృష్టవశయుం దుండవలెనని గోచరింపక మానదు. అందలి భాష, భావగాంభీర్యమున, పదసౌష్ఠ్యమున, ఉపనిషత్తులలోని భాషను, బురుడించుచున్నది. ఈ శాసనములన్నియు అశోకచక్రవర్తియే వ్రాసినట్లు గన్పించుచున్నది. అట్లయినచో ఆత డద్వితీయ విద్యాప్రవీణుడై యుండవలెను. చంద్రగుప్తుని మంత్రియగు చాణక్యునిచే వ్రాయబడిన 'చాణక్య శతక'వను గ్రంథమును అశోకుడు వెలికిదీసి తనరాజ్య కాలమున దాని ప్రచురించెనని ప్రతీతి. 'కథావత్తు' అను పాలీ గ్రంథముగూడ యీతనికాలముననే రచియింపబడినదని కొందరు చరిత్రకారు లూహించుచున్నారు. నిక్కువముగ మౌర్యరాజులకాలమున మహాద్వైతములు రచియింపబడి యుండవలెను. అంతటి విశాలసామ్రాజ్యము నేలిన చక్రవర్తుల యాస్థానమున అంతటి జగద్విఖ్యాతమగు శిల్పచిత్రముల కల్పించిన శిల్పకారులు, వరలీనకాలమున, కవులు, గ్రంథకర్త లుండకుందురా? అఖండ ప్రతిభాశాలురగు కవిశిఖామణులు, గ్రంథకర్తలు, వారియాస్థానముల నలంకరించియుండవలెను. వారిచే రచియింపబడిన కావ్యములు, గ్రంథములు కాలవాహిని మ్రింగియుండవలెను.

అశోకుని గుణశీలములు

అశోకుడు ధర్మజిజ్ఞాసువు. సాధుశీలుడు. అహింసాప్రతిష్ఠాపరుడు. కారుణ్యహృదయుడు. ప్రజాశ్రేయోభిలాషి.

దుర్భర రాజ్యపరిపాలనచే ప్రజలపీడించి వారలు కష్టములనుభవించుచుండ తాను రాజసౌధమున భోగలాటనలై కులుకు రాజనామమాత్రధారియగుకృశిగాడు. జనులతనకన్న విద్వలవలె జూచుకొనిన ప్రభువతంసము. సర్వదా వారికష్టసుఖముల విచారించుచు అపరాధాత్రిముల ప్రజాక్షేమమునకై పాటుపడిన వయాళుడు. ప్రజల ధర్మపథమున నడిపించుటకు తన జీవితమంతయు ధారవోసిన మహాత్మాగి. అతని కారుణ్యభావము కళింగరణరంగమునుజూచి యాతడు పడినసంతాపమున, ప్రజాపశుసంరక్షణమునకై యతడుగావించినశాసనముయందు అతడు అడవిజాతుల పరిపాలించిన పరిపాలనావిధానమునందు ప్రదర్శితమగుచున్నది. “పరులెట్టి యపకారమొనర్చినను యీప్రియదాసిన్యపాలుడు సహనముదాల్చునేగాని ప్రతీకారము చేయనొల్లడు” అని ప్రకటించుకొనగల్గిన యీతనిక్షమాశీలము శ్లాఘనీయము. ఖడ్గమును ముట్టినయె నలువదిదీర్ఘవర్షములు నిరపాయముగా శెట్టికల్లోలములును జనింపకుండ తనవిశాల సామ్రాజ్యమును పరిపాలింపగల్గిన ప్రతిభాశాలి యీతడు. అద్వితీయపరిపాలనాకౌశలము గలవాడు. తన పరిపాలనకాలమున కళల పరిశ్రమల నవిచ్ఛన్నముగ బోషించి పెంపొందజేసిన రసజ్ఞుడు. తన భాండారమునందలి ధనరాసులనెల్ల ధర్మకార్యములకై, బ్రాహ్మణ జైన బౌద్ధపరివ్రాజకులపోషణకై ధారవోసిన దానశీలుడు.

అశోకుని యనసానము

అశోకుడు, నలువదిదీర్ఘవత్సరము లఖండవైభవముగ రాజ్యపాలనమొనర్చి క్రీ. పూ. 231 సంవత్సరమున దివికేగెను.

ఈభూవలయముననుద్భవించినమహాచక్రవర్తులలోనీతడగ్రగణ్యుడని నుడువవచ్చును. ఈ ప్రపంచచారిత్రమందిట్టి ధర్మపక్షములపై రాజ్యమేలిన చక్రవర్తి గాన్పింపడు. ఎంతటి ధర్మచింత! ఎంతటి భూతదయ! దీనరక్షణ! ఎంతటి న్యాయైకదృష్టి! ఎంతవరమత సహనము! ఎంతగాఢమతాభిమానము! ఎంతప్రజానురాగము! ఎంతటి విద్యాపోషణాభిలాష! ప్రపంచమున నన్ని రాజ్యములలో నౌద్ధమతమును వ్యాపింపజేసి జగద్విఖ్యాతన గుణైశ్చరిత్రములగల్పింపజేసిన యీతనినిర్మాణకౌశల ప్రతిభావిశేషము లద్వితీయములు. రెండువేలేండ్లక్రిందట రాజ్యమేలినను, యీతని నామము నేటికిని కొత్తగానే ప్రతిధ్వనించుచుండును. ఈతని పేరువినిన పులకలుజనించును. అశోకునినామము వేదమంత్రమై పోయినది. భారతఖండముననేగాక ఈతడు లోకమంతకును చిరస్మరణీయుడయ్యెను.

అశోకుని వార్ధక్యమున కొన్ని గృహచ్ఛిద్రములు సంఘటిల్లినట్లు గన్పించుచున్నది. ఆతనికి జర్ణాభారమంకురించి నంతనే ఆతని సతీమణి పరమసాధ్వీ అసంధిమిత్ర యీతనివిశయిహలోకమును బాసిపోయెను. అశోకుడు మరల తిష్యరక్షతయను నొక నవలావణ్యరాసి యగు జన్వనిని పెండ్లియాడెను. ఈపరిణయ మాతని ముసలితనమున సంతాపమునకు కారణమయ్యెను. ఈమెనుగూర్చి యొకవింతకథ గలదు. తిష్యరక్షతకు వయోరూపలావణ్యములకు దగిన సుగుణసంపదలేదు. ఆమె భోగలాలస, ధూర్త, గర్వతమతి. ఆమె యశావననతి, అశోకుడు బలశౌర్యము లుడిగిన ముదుసలి. ఆట్టివానితోడి పొందు ఆమె కెట్లు సౌఖ్యదాయకమగును. ఆతనివైరాగ్య మామెకు రుచిం

పలేదు. ఆతడెప్పుడును గయాక్షేత్రమునలి బోధివృక్షము కడ పొద్దులు పుచ్చువాడు. అది యామెను గంటకముగ నుండెను. ఒకనాడామె దనయంతఃపురనేచకుల నంపి దాని తెగనరికించెను. ఈ కథ ఘాహియాను సవిస్తరముగ వర్ణించినాడు.

కృమముగ తిష్యరక్షతకు అశోకుని యంగనురాగము దప్పెను. అశోకుని తనయుడగు కునాలునిజూచి యామె మోహపరచశయై యాతనిపై వలపుదాల్చెను. కునాలుడు సర్వాంగసుందరుడు. కాని ధర్మవ్రాతుడు. సుగుణరాసి, అంతటి ఘోరకల్పిషమున కాతడు దోసిల్లాగ్గునా? కోర్కె మూర్తియై యామె కష్టిమోహము వినాశహేతునని మందలించెను. కామాంధులకు హితవచనములు తలకెక్కుట యెక్కడిది? ఆమె వట్టునువీడలేదు. కునాలు డామె పార్థివనిరాకరించెను. తిష్యరక్షత హతాశయైనది. ఆమెప్రణయము కోర్కెముగ మారెను. ఏదియో మిషకల్పించి రాచకార్యముల నిర్వహింపునని యాతని తక్షశిల కంపించెను. అంతటితో యామెకోర్కెము జల్లారలేదు. ఆతని తెగటార్చి తనకసిదీర్చు కొనవలెనని సంకల్పించెను. కునాలుడు తక్షశిలయందు రాజప్రతినిధిగ నుండెను. “కునాలుడు దుర్జనుడు. ఈలేఖ యందినంతనే యాతనికన్నులుతీయుడు. ఆత డొనర్చిన ఘోరనేరమునకై యాతనికీశిక్ష విధించితిమి. కన్నులుదీసి తక్షణమేయాతని తక్షశిలనుండి వెడల నడిపింపుడు” అని అశోకుని హస్తాక్షరము లతో, రాజముద్రితతో, యొకలేఖ సృష్టించి, తక్షశిలయం

దుండు రాజసేవకుల కంపెను. రాజసేవకు లదియె నిజమని యెంచి, రాజాజ్ఞల నుల్లంఘించిన యేమిచేటుమూడునోయని వెరచి యానిరపరాధుని కన్నులూడదీసిరి. కునాలుడు హేళి యని విలపించుచు, బుద్ధగీతముల బాడుకొనుచు, పాదచారియై భార్యతోగూడ యెట్టులో జనకుని రాజధాని జేరుకొనెను. అశోకునకు తిష్యరక్షత కుటిలవ్యాపారమంతయు దెలిసి యాపాపి సతిదారుణముగ శిక్షించెను. ఒక బౌద్ధయతి యద్భుతమహిమచే కునాలునికి మరల కన్నులువచ్చెను. ఈ కథకల్పితమై యుండనోపుగాని అశోకునకు నృద్ధాప్యమున ఆతని సతీమణి గతించుటయు, మరలనాతడు పరిణయమాడుటయు, ఆమెవలన నాతనికి కొన్ని గృహచ్ఛిద్రములు సంఘటెట్లుటయు నిజమైయుండునని దోచుచున్నది. ఈకథ యచ్చముగ మనసారంగధరుని కథను బోలియున్నది. దీనినిగొని వచ్చి మన రాజరాజనరేంద్రునికు ముడివెట్టికట్లు గోచరించుచున్నది.

అశోకుడెచ్చట మరణించెనో దెలియుటలేదు. త్రివిష్టప చరిత్రకారు లాతడు తక్షశిలలో దివంగతు డయ్యెనని జెప్పెదరు.

బౌద్ధ మహాయుగము

IX

మౌర్య సామ్రాజ్యాస్తవయము—సుంగ, కాణ్వవంశములు.

మౌర్య సామ్రాజ్యాస్తవయము

అశోకుడు దివికేగిన యవిరకాలమునకే మౌర్య సామ్రాజ్యము స్తమించెను. ఈతడు మరణించిన పిదప నలువది యైదు వత్సరములవరకును మాత్రము ఈ మహాసామ్రాజ్యము కొనయూపిరితో నున్నది. పిమ్మట రూపుమాసిపోయినది. ఈనలుబదియైదు వత్సరములకాలములో అసమర్థులుగు మౌర్యవంశజులు మగధసింహాసన మధిష్ఠించిరి. వీరు సరిగ రాజ్యపాలనము నిర్వర్తించజాలరైరి. పర రాజ్యదండయాత్రలు మరలింపలేక పోయిరి. వీరి రాజ్యకాలమున మౌర్యసామ్రాజ్యలక్ష్మికి పెక్కుయిక్కట్టులు సంఘటిల్లినవి. వీరియసమర్థత గుర్తెరిగి యింతవరకును మౌర్య సామ్రాజ్యమున నడగి పడియుండిన యువరాజ్యములు తలలెత్తవొడగినవి. రాజ్యతృష్ణా పరులై యవన, శక, తుదేనియను జాతులు భారతవర్షముపై దాడివెడలినవి. మగధసామ్రాజ్యము నాక్రమింప వత్సీణాంశమునేలు ఆంధ్రకళింగ రాజ్యాధిపులు బహుశ నైత్యములతో మగధపై దండెత్తసాగిరి. ఈకారణముచే మౌర్యసామ్రాజ్యభాను డస్తమింపసాగెను. మగధ సామ్రాజ్యము కురింగి కృశించి జీర్ణమైపోయెను.

చంద్రగుప్త అశోకులచే అంతటి అద్వితీయపరిపాలన పద్ధతులపై నడిపింపబడిన మహాసామ్రాజ్యము అశోకుడు దివి కేగినంతనే యసమించిపోవుట గొందరకు అశ్చర్యము కల్గింపకమానదు. అఖండప్రతిభాశాలి, అనన్యరాజకీయపరిజ్ఞాతయగు అశోకుడుగతించినచలువదివత్సరములకే యిది జీర్ణమైపోవుట దురూహ్యముగ నుండవచ్చును. సమరశూరుడగు చంద్రగుప్తుడువైచిన పునాదు లంతత్వరలో వెల్లగిలిపోవుట యద్భుతముగ దోషవచ్చును.

కాని ఈయద్భుత సంఘటనమునకు గారణము లేకపోలేదు. కడపటి మార్యరాజుల యసమర్థతయే దీనికి గారణము గాదు. బౌద్ధమతవ్యాప్తియే యీయఖండసామ్రాజ్య వినాశమునకు గారణభూతమని పెక్కండ్రీయభిప్రాయము. అశోకుని అఖండబౌద్ధమతప్రచారమువలన భారతవర్షమునకు మేలు కలుగకపోలేదు. దీనివలన, ఆర్యావర్తమందలి సాంఘికరాజకీయరంగము లత్యద్భుతముగ పరివర్తనమునొందినవి. ఆర్యానార్యభేదములుసమూలముగనశించి, భారతఖండమునజాతీయతాభావము లంకురించినవి. వర్ణవిభేదములకాఠిన్యతతోలగి వివిధవర్ణములకు నొకవిధమగు సామ్యతగల్గెను. ప్రాణిహింసలయం దేహ్యతాజనించి జనులమానసవృత్తులు మృదుత్వమునొందినవి. వారి సుగుణశీలములు విమలములైనవి.

ఐనను బౌద్ధమతవ్యాపనమువలన అరిష్టములుకూడ సంభవించినవి. బౌద్ధమతము సన్యాసపరమైనది. బౌద్ధమత ప్రాబల్యమువలన ప్రజలలో నపారమగు వైరాగ్యతృష్ణ

—నించినది. సంసారికజీవనమునకు భంగము వాటిల్లినది. రణములు పలుకులు హింసాత్మకమైనది. అసంఖ్యాకులగు జనులు సంసారముల త్యజింపజొచ్చిరి. గృహస్థధర్మముల నిలువబెట్టుటకై “తగినయుపాధి గల్పింపక భార్యాసుతుల వీడుట శిక్షార్హము”మని శాసనము గావింపవలసివచ్చెను. మగధరాష్ట్రమున తమ బాహుబలముచే రాజ్యమును గాపాడవలసిన యావనులందరును తండ్రోపతండములుగ సన్యాసమును స్వీకరించిరి. మగధ, సన్యాసిమతములతో నిండిపోయి, “విహార”మను (విహారములతో నిండిన) సార్థకనామము నార్జించుకొనెను. ఆయుధములు బట్టుట దోషమయ్యెను. ప్రజలు నిర్వీర్యులైరి. శౌర్యము జల్లారెను. చంద్రగుప్తుని కాలమునాటి సమరప్రావీణ్యము మటుమాయమయ్యెను. అందుచే మార్కసామ్రాజ్యము అశోకుని మరణానంతరము నిర్వీర్యమై, నిస్తేజమై, జీర్ణమైపోయెను. మార్కసామ్రాజ్య విచ్ఛిన్న కథనము విషాదపూరితమైనది.

అశోకుని సంతానము

అశోకునకు పలువురు తనయులుండినట్లు పెక్కుచోట్ల బెప్పబడినది. తీవరుని పేరొక శాసనమునందు నుడువబడినది. కునాలునిగూర్చి పెక్కుగాధలున్నవి. కాశ్మీరమందలి రాజతరంగిణిలో జలాకునినామము పలుమారులు వినబడును. ఈజలాకుడు కొంచెము ప్రతాపవంతుడై యుండినట్లు గాన్పించుచున్నది. తనతండ్రికాలమున నీతడు కాశ్మీరమునకు రాజప్రతినిధియై సమర్థతతో పరిపాలనము నెరపియుండెను. కాశ్మీర

మున నీతనినామమున బరగు ప్రదేశము లెన్నియో నిప్పటికిని గలవు. ఈతడు తనతండ్రివలె బౌద్ధమతావలంబుడు గాక, శివారాధకుడని రాజతరంగిణిలో వర్ణింపబడినది. ఈతడు తన శౌర్యమును మెరపించి పరదేశీయుల కాశ్మీరమునుండి బారదోలెను.

దశరథ, సంప్రాతులు

ఈతని తనయులలో నొక్కడును ఈతని మరణానంతరమువరకును జీవించినట్లు గన్వింపదు. అందరును ఆతని కంటె మున్నె దివికేగిరి. అందుచే “దశరథ, సంప్రాతు”లనబడు యీతని మనువల్ద్దరకు ఈతని తరువాత నీతని రాజ్యమంతయు సంక్రమించెను. అందు దశరథుడు జక్రవర్తియై మగధసింహాసనమునకు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. సంప్రాతి, కునాలునితనయుడు, పశ్చిమ ప్రాంతమునకు రాజప్రతినిధిగ నుండెను. తనతాతగారివలె దశరథుడును భరాభరు కొంపలందు కొన్ని గుహలు దొలిపించి అజీవికజైనులకు దానమొసగి ద్వాదశాసనములు వ్రాసుంచెను. అవి నేటికిని యీ ప్రాంతమున గలవు. ఇవియే యీకాలమునాటి చరిత్ర నిర్మాణమున కాధారము లగుచున్నవి.

సంప్రాతినిగూర్చి తెలుపుశాసనములేవియు మనకు లభింపలేదు. కాని యీతనిగూర్చి జైనగ్రంథములలో పెక్కుగాధలుగలవు. ఈతడు జైనమతావలంబుడు. అశోకుడు బౌద్ధమతము నెట్లువ్యాప్తియొనర్చెనో, ఈతడు జైనమతమునట్లు పశ్చిమప్రాంతమున ప్రబలజేసెను. ఈతనిరాజధాని ఉజ్జ

యిని. రాజపుత్రస్థానము, కతియవారు, మేవారు దేశములలో నీతనినామము సుప్రతిష్ఠితమైయున్నది. యోధపుర సంస్థానములోని నాదలెఘట్టణమునను, కతియవారు ద్వీపకల్పములోని శత్రుంజయగ్రామమునను యీతడు జైనదేవాలయముల గట్టించెనని జైనగ్రంథములలోగలదు. మేవారు సంస్థానములోని జాజపురదుర్గమునుగూడ యీతడే నిర్మించెనని ప్రతీతి.

దశరథుడు ఎనిమిది సంవత్సరములుమాత్రము రాజ్యపాలనమొనర్చి మృతిబొందెను. ఈతనివెనుక నలువురు మౌర్యసంతతిరాజులు మగధరాజ్యాధిపత్యమును వహించిరిగాని ఒక్కరును, అశోకచంద్రగుప్తులవలె రాజ్యపాలనమును నిర్వహింపజాలకపోయిరి. శత్రురాజుల దండయాత్రలనుండి మగధసామ్రాజ్యమును సందక్షింపజాలకపోయిరి. తుదకు బృహద్రథునితో మౌర్యవంశ ముస్తమించెను. ఈతడే మగధరాజ్యము నేలిన మౌర్యవంశజులలో కడపటివాడు. క్రీ.పూ. 185 సంవత్సరప్రాంతమున యీతనిమంత్రియగు పుష్యమిత్రుడీతని తుదముట్టించి మగధసింహాసన మాక్రమించి శుంగవంశమునూతనవంశమొందు స్థాపించెను. అంతటితో మౌర్యవంశ మంతరించెను. మౌర్యసంతతిరాజులు పెక్కుశతాబ్దములవరకును మగధప్రాంతములందు మండలాధీశులుగా నున్నట్లు తెలియుచున్నది.

శుంగవంశము.

పుష్యమిత్ర, అగ్నిమిత్రుల షరిపాలన.

శుంగవంశము క్రీ. పూ. 73 సంవత్సరమువరకును నూటపందెండుసంవత్సరముల 'కాలము మగధరాజ్యమును బాలించినది. పశ్చిమమున పాంచాలమునుండి దక్షిణమున నన్నదానదివరకును, శుంగవంశజులరాజ్యము విస్తరించినది.

శుంగవంశస్థాపకుడగు పుష్యమిత్రుడు, (లేక పుష్పమిత్రుడు) స్వామిద్రోహియై కేవలము తన రాజ్యవిదాహమును దీర్చుకొనుటకు తనయేలికను బరిమాన్వలేడు. మగధ సామ్రాజ్య మీతరుణమున మహాయాపదల జిక్కునడినది. ఒకవంక యవనరాజగు మిళిందుడు మగధసామ్రాజ్యమును కబళింప రణసన్నాహములు జేయుచుండెను. దక్షిణాపథము నుండి కళింగనృపుడగు ఖారవేలుడు మగధ సింహాసన మాక్రమింప బహుళ సైన్యములతో బయలువెడలెను. ఈయుభయుల సైన్యముల నురుమాడుటకు బాహువిక్రముడగు నృపాలుడు సింహాసన మాక్రమింపవలెను. లేనిచో మగధరాజ్యము శత్రురాజులన్న వశమై స్వాతంత్ర్యమునుగోల్పోవుటనిక్కము. అరిసైన్యముల సమయింపగల సమరశూరుడు పుష్యమిత్రుడొకడే రాజ్యమునగలడు. అందుచేతనే ప్రజలు రాజ్యరక్షణార్థమై సింహాసన మధిష్ఠింప నతనిప్రోత్సహించి యుండవలెను. పుష్యమిత్రుడు స్వాతంత్ర్యరక్షణకై ప్రజల యనుమతిపై సింహాసన మాక్రమించెనేగాని వేరుగాదు.

మగధ సామ్రాజ్య చారిత్రమున అశోకుని తరువాత ప్రఖ్యాతిగాంచిన రాజు పుష్యమిత్రుడే. ఇతని యేలుబడి యనేక

విధముల ప్రాముఖ్యత వడసినది. జౌద్ధమత క్షీణతయు, వైదిక మత విజృంభణమును ఈతని రాజ్యకాలముననే ప్రారంభమైనది. భారవేల మిళిందు లీతని కాలముననే మగధపై దండెత్తిరి. ఈ యుభయుల నైన్యములతో నీతడు గణము సల్పి, మగధ రాజ్య స్వాతంత్ర్యమును గాపాడెను. ఈవిషయమున నీతని చంద్రగుప్తునితో బోల్పదగును.

భారవేల • మిళిందుల దండయాత్రలు

పుష్యమిత్రుడు భారవేలునితో పోరి యోడిపోయెను.. కాని మిళిందుని నైన్యములనురుమాడి యాతని బారదోరినెను. మిళిందుడు బాక్త్రీయాయను నొక యవనదేశపు రాజు.. ఈతడు విజృంభించి క్రీ॥ పూ॥ 175 సంవత్సరప్రాంతమున పశ్చిమ భారతఖండమంతయు జయించి యాక్రమించెను. సింధు నదీప్రాంతభూములన్నియు నీతని పాలబడెను. సౌరా.

•• ఈతడు తన దిగ్విజయమును వర్ణించుచు నొక శాసనము వ్రాయించెను. ఈ శాసనమున శాసనకాలము స్పష్టముగ వివరింపబడినది. అందుచే ఈ శాసనము చరిత్రనిర్మాణమున కమూల్యమైనది. ఇది భారవేలుని పరిపాలనకాలమున పడమూడవ సంవత్సరమున అనగ మార్యశకము 163, 164 సంవత్సరములలో వ్రాయబడినట్లు యీ శాసనమున గలదు. మార్యశకము క్రీ. పూ. 222 సంవత్సరమున ప్రారంభమైనది. కావున యిది క్రీ. పూ. 157, 158 సంవత్సరములలో వ్రాయబడినట్లు చరిత్రపరిశోధకులు నిర్ణయించియున్నారు. పుష్యమిత్రుని నామముకూడ ఈ శాసనమున బేర్కొనబడినది. దీనినిబట్టి పుష్యమిత్రుని కాలమును దాని ననుసరించి తక్కుటి రాజుల రాజ్యకాలములను నిర్ణయించుటకు వీలైనది. దీనిని బట్టి అదివరకు చరిత్రలలో నుపయోగించుచున్న కాలములు ఏబడేళి వత్సరములు వెనుకకు పోయినవి.

ప్రదీప్తకల్పము, యమునానదీకూలమందలి మధురానగరము, ఇతనికి వశమయ్యెను. రాజపుత్రస్థానమందలి చిత్తూరుదుర్గమునకు దాపున నున్న మాధ్యమిక పట్టణము నీతడు ముట్టడించెను. అచ్చటనుండి బయలుదేరి విజయధ్వజముల బాతుకొనుచు మార్గమున సాకేతపురమును బట్టుకొని తిన్నగ పాటలీపుత్రమును సమీపించెను. మార్గమున నాతని నెదిరింపగలవారెవ్వరును లేరైరి పాటలీపుత్రము ఆపదలో నుండెను. పుష్యమిత్రుడు మగధసైన్యముల గదలించుకొని పోయి, యాతని నెదిర్చి, యాతని దళముల నుగ్గుచేసి యాతని దరిశివై చెను.

పుష్యమిత్రుని అశ్వమేధయాగము.

పిమ్మట పుష్యమిత్రుడు విజయసూచకముగ మహావైభవముతో అశ్వమేధయాగము సల్పెను. ఈయశ్వమేధయాగకథాంశమును కాలిదాసు నాటకముగ వ్రాసెను. ఇదియే, నాటకకళాప్రపంచమున సంస్కృతసారస్వతమున ప్రఖ్యాతి వహించిన మాళవికాగ్ని మిత్రినాటకము.

పుష్యమిత్రునికి అగ్ని మిత్రుడనుతనయుడుగలడు, ఈతడు మహాశూరుడు. మాళవికాగ్ని మిత్రమందలి కథానాయకుడీతడే. ఈతడు విదిశాపట్టణమును రాజధానిగజేసికొని దక్షిణపాఠ భూములకు రాజప్రతినిధిగ నుండి పరిపాలనాకార్యముల యందు రణవ్యాపారములందు తనతండ్రికి చేదోడుగ నుండెను. విదర్భరాజ్యమును జయించి అందలి సగభాగమును తన పితండ్రికి పట్టముగట్టెను. ఈతని దేవేరిపేరు ధారణి. ఈతనికి

వసుమిత్రుడను కుమారుడొకడు గలడు. ఈ వసుమిత్రుడు రణవిశారదుడు. సమరశూరుడు. తనతాతగారగు పుష్పమిత్రుని నేనలకు వాహినీపతిగనుండి యాతని కనేకవిజయముల గూర్చెను. పుష్పమిత్రుడుసల్పిన అశ్వమేధయాగసందర్భమున ఈతడే తురంగరక్షకుడై సైన్యములతో దాని వెంట నరిగెను. ఈతడు గుట్టమువెంటబోయి తన్నెదిరిపజూచిన రాజులనెల్ల నోడించి సింధునదీప్రాంతమున అశ్వమును బట్టుకొన సాహసించిన యవనుల నుగ్గుజేసి, దానివిడిపించి యెల్ల తావులందు విజయపతాకములబాతి జయజయధ్వానములతో పుష్పమిత్రుని రాజధాని ప్రవేశించెను. పుష్పమిత్రుడు అఖండ వైభవముగ అశ్వమేధయాగమును సల్పెను. ఈయుదంతమును వర్ణించుశాసనములురెండు మాధ్యమిక పట్టణశిథిలములు ద్రవ్వచుండగ గన్పించినవి. ఇవి పుష్పమిత్రునిచే వ్రాయబడిన శాసనములు.

ఈయాగము భారతవర్షమున చౌద్ధమతక్షీణతను, వైదిక మతవిజృంభణమును బ్రకటించెను. అశోకుడు యజ్ఞయాగాది క్రితువుల నిషేధించి వైదికమతప్రాభవమును వరుగుపరచెను. పుష్పమిత్రుడు బలియాగముల ప్రారంభించి వైదికమతవిజయ దుందుభులు మోయించెను ఇంతటినుండియే చౌద్ధమతక్షీణత ప్రారంభమైనదని జెప్పవచ్చును. పుష్పమిత్రుడు వైదికమతమును దనయభిమానమతముగ స్వీకరించి యేతన్నతాభివృద్ధికై కృషిసల్పెను.

పుష్యమిత్రుడు బౌద్ధమతవైరియనియు తనరాజ్యకాలమున బౌద్ధుల హింసించి, వారిమతముల తగుల బెట్టెననియు కొందరు చరిత్రకారులు వాఱియుదురు. కాని వీరినుడుల కేవియు నాధారములు గన్పింపవు. ఆకాలమున ప్రబలెడు మతమును స్వీకరింపక, అన్యమతమును స్వీకరించెనేని అట్టి రాజునకు, పరమతపీడనాకళంక మాపాదించుట పాశ్చాత్య చరిత్రకారులకు నైజమైనది. అన్యమతపీడనము హైందవరాజ ధర్మములకే విరుద్ధము. పుష్యమిత్రుడు వైదికమతాభిమానియగుటచే, బౌద్ధుల సూర్యపరులై ఆతని పదచ్యుతుని జేయుటకు కుట్రలు బన్న సాగిరి. కొన్ని బౌద్ధమతములు రాజద్రోహుల రహస్యాలోచనమందిరము లయ్యెను. పుష్యమిత్రుడు తనరాజ్యపద రక్షణకై రాజద్రోహులగు బౌద్ధుల శిక్షించి యుండనోపు. అంతమాత్రమున సీతడు బౌద్ధమతావలంబుల హింసించెనని వాఱియుట సాహసము.

ప్రఖ్యాత వైయాకరిణియు, యోగసూత్ర గ్రంథకారుడును నగు పతంజలి యీతని సమకాలీనుడు. పుష్యమిత్రుడశ్వమేధయాగమును సల్పునపు డీతడు ఆతనియాస్థానముననే యుండెను. కాని కొందరీతడు పుష్యమిత్రుని సమకాలీనుడని యొప్పుకొనరు. ఒప్పుకొనకపోవుటకు వీరికాధారములులేవు. పతంజలి పుష్యమిత్రుని సమకాలికుడని జెప్పుటకు దృష్టాంతములనేకములున్నవి. పతంజలి తన “మహాభాష్యమున” పుష్యమిత్రుని అశ్వమేధయాగమును గూర్చియు, ఆ నృపుని కాల

మున సంఘటిల్లిన యవనవంశయాత్రనుగూర్చియు జేర్కొని యున్నాడు. ఈనివర్ణనములనన్నిటిని తొలిపలుకున సాకల్యముగ విమర్శించితిమి.

పుష్యమిత్రుడు ముప్పదియేండ్లు రాజ్యపాలన మొనర్చెను. ఎంతవీరుడైనను ఈతడు వగధసామ్రాజ్య విస్తీర్ణతను వీరువోకుండ కాపాడలేకపోయెను. పాంచాల, కళింగ, దక్షిణాపథములు వగధసామ్రాజ్యమునుండి చీలిపోయెను. ఈతడు, క్రీ. పూ. 148 సంవత్సరమున దివికేగెను. వీనివెనుక అగ్నిమిత్రుడు, సుజేష్ఠుడు, వసుమిత్రుడు సుమిత్రుడు మున్నగు రాజులు జాలమంది క్రీ. పూ. 73 వరకును వగధ నేలరి. అంతటితో మౌర్యవంశమువలె నిదియు నంతరించెను.

కాణ్వానద్యజులు.

శుంగరాజులలో కడపటివారందరును దుర్బలులై వారి మంత్రుల చేతులలో కీలుబొమ్మలైరి. ఈకాలమున వీరికి మంత్రులై రాచకార్యములు నిర్వహించిన వారు కాణ్వానద్యజులు. నలుబదియైదు వత్సరములు వీరిప్రభ వెలగినది. ఈకాలమున వీరె నిజముగ ప్రభుత్వము జేసిరి. శుంగులు నామమాత్రావశిష్టులై అస్వాతంత్ర్యులై ఉత్సవోగ్రహముల వలె గద్దెనుమాత్ర ములంకరించిరి. ఈకాణ్వానద్య మంత్రులలో ప్రఖ్యాతివహించినవారలు వసుదేవ సుశర్మలు. వసుదేవుడు వదియవ శుంగరాజగు దేవభూతిని బరిమార్చి మరయొక శుంగుని సింహాసన మెక్కించెను. కాణ్వానద్యులలో కడపటివాడు సుశర్మ. ఈతడు క్రీ. పూ. 73 సం॥ ప్రాంతమున శుంగవంశ

జులలో కడపటివానికి మంత్రీగనుండెను. ఈతని కాలముననే ధాన్యకటకాధీశ్వరుడును, ఆంధ్రసామ్రాజ్యాధిపుడును నగు త్రిముఖశాతవాహనుడు. బహుశసైన్యములతో మగధపై దండెత్తి యతని జంపి + సుంగవంశము నంతమొందించి మగధ రాజ్యమును జయించెను. అంతటితో సుంగవంశ మస్తమిం చెను. మగధ ఆంధ్రరాజుల వశమయ్యెను. ఈరాజ్యము

+ కాణ్వాయనులు క్రీ. పూ. 73 సంవత్సరప్రాంతమున శుంగవంశము నంతమొందించి మగధసింహాసన మాక్రమించి తద్రాజ్యమును 45 వత్సరముల కాలము పరిపాలించిరనియు, సుశర్మను జంపిన యాంధ్రరాజు శ్రీయాఖుడు గాక మరి యొక్కోయనియు, స్మిత్తు మున్నగు చరిత్రకారులు వ్రాసిరి. వను దేవుడే కాణ్వాయన వంశస్థాపకు డనిరి. కాని వీరి వ్రాతలకు ప్రమాణములు గన్పింపవు. కాణ్వాయనులు శుంగులకు భృత్యులై, వారికి మంత్రులుగనుండి రాచకార్యముల నిర్వహించిరి గాని వీరెప్పుడును సింహాసన మధిష్ఠింపలేదు. శుంగులు పేరునకుమాత్రము కిరీటాధిపతులుగ నుండిరి. సర్వమును మంత్రులే నిర్వహించిరి. ఇందులకు నిదర్శనముగ వాయుపురాణమున “చిత్వారః శృంగ భృత్యస్తే నృపాః కాణ్వామనా ద్విజాః” యనియు (అనగా కాణ్వామన ద్విజులు శృంగభృత్యులనియు), “కాణ్వాయనస్త (నంత) తోభృత్యః సుశ ర్మాణం ప్రహత్యం శృంగాణాంచైవ యచ్ఛేషం త్తపముత్వా బలంతదా” యనియు, (అనగా కాణ్వాయనులను మాత్రమేగాక శృంగవంశజుల శేషిం చిన యధికారమునుకూడ [సింధుకుడను పేరుగల యాంధ్రభృత్యుడు-శ్రీయా ఖుడు.] త్రుంచివేసెననియు) జెప్పబడినది. దీనివలన సుశర్మ కాలమువరకును శుంగరాజులు మగధరాజ్యము నేలుచుండిరనియు, వారి కీతకు భృత్యుడుగ నుండెననియు యితనిని, యితనియేలికనా, ఆంధ్రులు బరిమార్చిరనియు జేలు తున్నది. ఇట్లు వాయుపురాణమున స్పష్టముగ జెప్పబడియుండగ కాణ్వా యనులు మగధసింహాసనము నాక్రమించిరిని స్మిత్తుగా రెట్లు వ్రాయగల్గిరో దెలియదు. భండార్కరుగారు మొట్టమొదట నీవిషయమును పరిశోధించి కాణ్వాయనులు మంత్రులుగా నుండిరేగాని సింహాసన మాక్రమింపలేదని

- క్రీ. శ. 225 సంవత్సరప్రాంతమువరకును ఆంధ్రరాజుల యేలు
- బడిలోనుండినట్లుగాన్పించుచున్నది. ఆంధ్రరాజులుఇంచుమించు
మాగాడు శతాబ్దములకాలము మగధ నేలిరి. తరువాత ఆంధ్ర
వంశమును తక్కుటి రాజవంశములవలెనే క్షీణించి యంతరించి
పోయినది. మగధ సామ్రాజ్యమునకు తరువాత భారతవర్ష
మున ప్రఖ్యాతిగాంచిన సామ్రాజ్యము ఆంధ్రసామ్రాజ్యము.
ఈసామ్రాజ్యమును నలుముఖముల విస్తరింపజేసి దానికింతటి
ప్రాభవమునుగూర్చినది శాతవాహనులు. శాతవాహనుల
గూర్చియు వారి సామ్రాజ్యవైభవమును గూర్చియు యిచ్చట
గొంత ముచ్చటింపవలసియున్నది.

వాదించిరి. శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారును వీరి వాదము యుక్తియుక్త
ముగ నున్నదని దాని ననుకరించిరి. నేనును వీరితో నేకీభవించి యిదియే
యధార్థమని విశ్వసించుచున్నాను. ఇదియునుగాక కాణ్వాయనులు బ్రాహ్మ
ణులు. బ్రాహ్మణులు రాజ్యభారమును వహించుటఅప్పటి హైదవసాంప్ర
దాయములకు విరుద్ధము.

బౌద్ధమహాయుగము

ఆంధ్రరాజ్య ప్రశంస.

ఆంధ్రరాజ్యము తొలుత కృష్ణా గోదావరి నదీ గర్భ పరిసరములం దుద్భవమై క్రమముగ విస్తరిల్లి డక్షిణాపథ మంతయు వ్యాపించి కడకు మగధరాజ్యమును కూడ జయించి భారతవర్షమున నొక మేటి సామ్రాజ్యమై ప్రఖ్యాతిగాంచినది. అందు రణవిక్రములును అఖండ ప్రతిభాశాలురు నగు సామ్రాజ్యము లెందరో యుడయించిరి. వారికీర్తి దిగంతములకు వ్యాపించినది. వారిపాలనమున చిత్రశిల్పకళలు, పరిశ్రమలు, వాణిజ్యము భాషావాఙ్మయములు అపారముగ వృద్ధి నొందినవి.

అట్టి ఆంధ్రరాజ్య మేకాలమున స్థాపితమైనది? దానిని స్థాపించిన మహామహులెవ్వరు? అనువిషయము పరిశీలింప వలసియున్నది. ఆంధ్రులు నవీనులా, ప్రాచీనులా, ఆర్యులా, అనార్యులా యను నంశముల నేనిట జర్చింపఁ పనిలేదు దీని గూర్చి యనేకులు జాల పరిశ్రమ జేసి వాద ప్రతివాదముల నెరపి ఆంధ్రులు ఆర్యులే యనియు, ప్రాచీనులేగాని నవీనులు గారనియు సిద్ధాంతము జేసియున్నారు. వేదముల లోనికెల్ల నతిప్రాచీనమగు ఋగ్వేదము నందలి ఐతరేయ బ్రాహ్మణమున ఆంధ్రుల ప్రశంసలుగలవు. ఐతరేయ బ్రాహ్మణము క్రీ. పూ. 1000 సంవత్సర ప్రాంతమున రచియింప బడినదని చరిత్ర పరిశోధకులు నిర్ణయించి యుండుటచే అంత ప్రాచీన కాలము నుండియు ఆంధ్రులు గలరని రూఢియగు చున్నది.

ఆంధ్రుల పాగీనతను దెలుపు వృష్టాంతము లెన్నియోని గలవు. గ్రంథవిత్తర భీతిచే వానినన్నిటిని యిచ్చట వివరింప జాలము. ఆంధ్రులు త్తరభారతమునుండి లేచి వచ్చి, దక్షిణా పథమున, దండకారణ్య పాగీంతమున నివసించ దొడగిన ఆర్యులు.

ఆంధ్రరాజ్యము క్రీ. పూ. నాల్గవ శతాబ్దమునకు బూ ర్వమే స్థాపింపబడినట్లు నిరర్థనములు గాన్పించుచున్నవి. క్రీ. పూ. 300 సంవత్సరపాగీంతమున నీరాజ్యము మహాత్మా ప్తవశయందున్నట్లు యవనరాయబారియగు మెగస్తానీసు వర్ణించి నాడు. భారతఖండమున నాకాలమున చంద్రగుప్త మౌర్యుని రాజ్యముదక్క, ఆంధ్రరాజ్యమున కెవనచ్చురాజ్యము పేరొ కటి లేదనియు ఆంధ్రరాజ్యమునందప్పుడు ముప్పదిదుర్గములును, లక్షకాల్బలమును, రెండువేల హయములును, వేయిగజములు నుండెననియు ఈరాయబారి నుడినియున్నాడు.

ఆంధ్రవిష్ణువంశము

చంద్రగుప్తునికి పూర్వమే ఆంధ్రరాజ్యము స్థాపింపబడి నట్లు ఆధారములు గాన్పించుచున్నను యీరాజ్యమును స్థా పించిన మహాపురుషుని నామముమాత్రము ఎచ్చటను ఉదహ రింపబడి యుండలేదు. కాని మనదేశమున అనేకశతాబ్దముల నుండి చెప్పుకొనబడుచుండు ఒకానొక పురాణగాథను బట్టియు శ్రీకాకుళప్రాంతమున గన్నడు చరిత్రాధారముల బట్టియు, ఆంధ్రరాజ్యమును స్థాపించిన వీరవతంసము ఆంధ్ర విష్ణు వని తెలియుచున్నది. ఈతడు సుచంద్రుని తనయుడు.

కడుపరాక్రమశాలి. నిశంభుడను నాగరాజును జయించి యీ తడు ఆంధ్రరాజ్యమును స్థాపించి ప్రఖ్యాతిగాంచెను. శ్రీకాకుళమును రాజధానిగజేసికొని ఆంధ్రరాజ్యమును బాలించెను. చిరకాల మీతనినామము ఆంధ్రలోకమున కీర్తింపబడి యుండవలెను.

తరువాతి సంతతివా రీతని దేవునిగ భావించి యీతని పేరిట నొకదేవాలయమునుగట్టి పూజింపదొడగిరి. శ్రీకాకుళాంధ్రదేవుడీ యాంధ్రవిష్ణువేగాని మఱియొందుగాదు. పదునారవ శతాబ్దప్రాంభమున విజయనగర సామ్రాజ్యాధిపుడు కృష్ణరాయలు దక్షిణదిగ్విజయయాత్రవెడలుచు యీతని దేవాలయమును దర్శించి కానుక లర్పించినాడు. ఈపట్టణపు పూర్వవైభవమంతయు నేడు కృష్ణానదీవెల్లువలచే నంతర్హితమైపోయినది.

ఆంధ్రవిష్ణుసంతతిరాజులు గెండుమూడు శతాబ్దముల కాలము అవిచ్ఛిన్నముగ ఆంధ్రరాజ్యమును బాలించిరి కాని శాలివాహనులు రాజ్యభారమును వహించువరకును వీరిచరిత్ర మేమియు మనకు దెలియదు. అంతయు విస్మృతమైపోయినది.

చంద్రగుప్త మౌర్యునికాలమున ఆంధ్రరాజ్యము స్వతంత్రరాజ్యముగ నుండెనో, మౌర్యసామ్రాజ్యమున నొకయంతర్భాగమైయుండెనో మెగస్తనీసు మనకు జెప్పియుండలేదు. చంద్రగుప్తుడు వింధ్యపర్వతములకు దక్షిణమున నుండు రాజ్యముల జయించినట్లు నిదర్శనములు లేకుండుటచే ఆంధ్రరాజ్య మీతనికాలమున స్వాతంత్ర్యరాజ్యముగనే యుం

డినట్లు గోచరించుచున్నది. ఈతని తనయుడగు బిందుసారుడు, పినాకినీనదీతటము వరకునుగల దక్షిణాపథము నంతయు జయించిన ట్లూహింపబడుచుండుటచే ఈతనికాలమున ఆంధ్రరాజ్యము మగధకు సామంత రాజ్యముగ నుండి యుగ్గతలెను. బింబిసారస్సపాలుని తనయుడగు అశోకవర్ధనుని కాలమున గూడ ఆంధ్రరాజ్యము మౌర్యసామ్రాజ్యమునకు సామంత రాజ్యముగనే యుండినట్లు గాన్పించుచున్నది. తన ప్రేరణచే ఆంధ్రులు బౌద్ధమతమునవలంబించిరని, అశోకుడు తన పదమూడవ శిలాశాసనమున జెప్పుకొనియున్నాడు.

అశోకుడు మరణించిన పిమ్మట ఆంధ్రరాజ్యము మగధ రాజ్యబంధనముల విరళించి స్వాతంత్ర్యమును వహించినది. బలహీనులగు మౌర్యరాజులు రాజ్యభారమును వహించిన కాలమున నిది హాయిగ స్వాతంత్ర్యము ననుభవించిరది. అప్పటినుండి శాలివాహన వంశవిచ్ఛిన్నమునకును ఆంధ్రరాజ్యము పరరాజ్యులకు దోసిల్లొగ్గలేదు.

హతభాగ్యుడై యాతని సేనానియగు పుష్యమిత్రునిచే పదభ్రష్టుడై, సంహరింపబడిన బృహద్రథుడు మౌర్యరాజులలో కడసారివాడు రాజ్యమేలుచున్న కాలమున నెప్పుడో ఆంధ్రరాజ్యమున శాలివాహనుల పరిపాలనము ప్రారంభమయ్యెను.

శాలివాహనులు.

ఆంధ్రరాజ్యమున శాలివాహనుల పరిపాలనము సర్వోత్కృష్టమైనది. శాలివాహనవంశము తౌత్రవంశము. భారత వర్షమున ప్రఖ్యాతిగాంచిన వీరవంశములలో నిదియొకటి.

శాలివాహనులు ఆంధ్రరాజ్యమును నానాముఖిల విస్తరింపజేసి ఆంధ్రుల కీర్తిచంద్రికల దిగంతములకు వ్యాపింపజేసిరి. వీరు మగధరాజ్యమును గూడ జయించి ఆంధ్రరాజ్యమునొక ప్రచండసామ్రాజ్యముగ నొనర్చిరి. బౌద్ధమతవ్యాప్తిచే నిస్తేజమై నిర్విర్యమై పోయిన భారతవర్షము శాలివాహనుల ప్రతాపాగ్ని కీలలచే తళుక్కుమని యొక్క వెలుగు వెలిగినది. భారతఖండమునకెల్ల శక, యవన, పహ్లావసమూహముల జించి చెండాడగల వీరులొక్కమాంధ్రులే గాన్పించిరి. ఈమేచ్ఛనై న్యములు ఉత్తర భారతమునందెల్ల యధేచ్ఛముగ సంచరింపగల్గినవికాని, దక్షిణాపథమున నడుగువెట్టజాలవయ్యెను. శాలివాహనులు వీరినైన్యముల నురుమాడి వీరిని వెనుకకు దరిమి వైచిరి. శాలివాహనుల పేరువనిన శక, యవన పహ్లావ, మూకలు ద్వర్ధింపడినవి.

ఈ శాలివాహనవంశమే శాతవాహనవంశవనియు, ఆంధ్రభృత్యవంశవనియు వెన్ను నామాంతరములచే పేర్లొనబడుచున్నది. శాతవాహనుడు ఈవంశమునకు మూలపురుషుడగుటచే నిది శాతవాహనవంశవయ్యెను. శాతవాహనుని ప్రాకృతభాషలో శాలివాహను డందురు. అందువలన యీవంశమునకు శాలివాహనవంశమని పేరుగల్గినది. ఈవంశరాజుల నామములకుజీవర శాతకర్ణియను పదము దరుచుగ జేర్పబడుచుండుటచే దీనిని శాతకర్ణివంశమని కొందరు పాశ్చాత్యచరిత్రకారులు బిలుచుచున్నారు. కాని వీరి వా్రతలకు చరిత్రప్రమాణములేవియు కానరావు. ఈవంశమునకిట్టి నామాంతర

మెచ్చటను లేదు. శాతకర్ణియనునది శాలివాహనులు ధరించు కొనిన బిరుదునామము. శాతకర్ణి శతకర్ణిశబ్దవిరూపమై యుండనోపు. శతకర్ణియన నూరుకర్ణముల గలవాడు. అనగా రాజ్యాంగ వ్యవహారముల సూరు చెవులతోవినుచు సామర్థ్యముతో పరిపాలన కార్యముల నిర్వర్తింప గలవాడని యర్థము.

ఈ కాలము నాటి చరిత్రనిర్మాణమునకు, వాయు, మత్స్య, విష్ణుభాగవత పురాణములును, నాసిక, కాల్దై, ధరణి కోట, భట్టిప్రోలు మున్నగు ప్రదేశములందు గాన్పించిన శాసనములును గుడివాడ, ఖంటసాల, చీనగంజాము అమరావతి, జగ్గయ్యపేట, నాసిక ప్రాంతములందువారికిన నాణెములును ఆధారములు. శాలివాహనులలో పెక్కుండు శాతకర్ణినామ ధారులగుట చేతను, ఈకాలమునాటి చరిత్రసాధనము లంత విరివిగ లేకుంటచేతను ఉన్నవైనను అన్యభాషలో వ్రాయబడి వారికంతగా గ్రాహ్యముగాకుంట చేతను విన్నంటు స్మిత్తు మున్నగు చరిత్రకారులు ఆంధ్రుల చరిత్రమును సరిగ వ్రాయ జాలరైరి. వారివ్రాతలు వివరిత స్వరూపాల కల్పనలతో నిండి యున్నవి. స్మిత్తుగారు తమ యిచ్చవచ్చిన రీతిని కొందరి రాజులను పైకినెట్టిరి. కొందరను కొన్ని శతాబ్దములు క్రిందికి దోసిరి. మనవారు యంతవరకును వారివ్రాతలనే విశ్వసించుట శోచనీయము.

శాతవాహనుల రాజధాని పృష్ఠానదీతటమున విలసిల్లిన ధాన్యకటకము. ఇది యాకాలమున నత్యంత విశాలమై, కడు రమణీయమై, అప్పటి భారతవర్షమున ప్రఖ్యాతిగాంచిన నగర

రాజములలో నొకటియై విరాజిల్లినది. ఇప్పుడది కృష్ణాతరంగిణి వెల్లువలచే విధ్వంసమై, అంతర్హితమై పోయినది. పూర్వవైభవము లంతరించినవి.

శాతవాహనుడు.

శాలివాహన వంశస్థాపకు డెవ్వరో పాశ్చాత్యచరిత్రకారులు సరిగ నిర్ణయింపలేదు. ఈవిషయమున వీరందరును మానముదాల్చిరి. ఈ ప్రఖ్యాతవంశమునకు మూలపురుషుడు శాతవాహనుడును ఆంధ్రవీరుడు. అట్లునుహారాష్ట్ర ప్రాంతము లందు దొరికిన శాసనములు దెల్పుచున్నవి. వీనిని గూర్చిన విశ్వాసపాత్రమగు చరిత్ర మింతవరకును లభింపలేదు. వీని పేరిట యనేకగాధలుమాత్రము కల్పింపబడినవి. వానిలో సోమదేవునిచే రచింపబడిన కథాసరిత్సాగరమొకటి. ఈకథలు భారతవర్షమునం దంతటను ప్రచారములోనున్నవి. వానిని గూర్చి యిట ప్రస్తావించుటకు తావులేదు.

ఈ వీరాతివీరుడు క్రీ. పూ. రెండవశతాబ్దమున పుష్యమిత్రునికి పూర్వమెప్పుడో ఆంధ్రరాజ్యమున కధిపతియై, శాతవాహనయను నీప్రఖ్యాతవంశమును స్థాపించి తన సమరప్రవీణ్యముచే పశ్చిమభాగమున పెక్కుదేశముల జయించి ఆంధ్రరాజ్యమును దశదిశల విస్తరింపజేసెను. రాజధానిని శ్రీకాకులమునుండి ధాన్యకటకమునకు మార్చెను. ఇంతయగాక పశ్చిమాంధ్రమునకు గోదావరీతీరమందలి ప్రతిష్ఠానమును (ప్రిస్తుతపైతన్) రాజధానిగనేర్పరచి యుండుండి, తన రాజప్రతినిధులచే నాప్రాంతభూముల నేలించెను. ఈతనితండ్రి

- దీక్షకర్తను హాజని కథాపరిత్సాగరమున జెప్పబడినది. ఈతడు శ్రీకాకుళమును రాజధానిగగాని ఆంధ్రరాజ్యమునేలిన ఆంధ్రవిష్ణువంశజులలో గడపటివాడై యుండునని దోచుచున్నది. ప్రఖ్యాతుడగు గుణాధ్యపండితుడు శాలివాహనుని మంత్రియని యీ కథాపరిత్సాగరము నుడువుచున్నది.

- శాలివాహనులు బలాధ్యులై సమరశూరులై ఆంధ్రరాజ్యమును బాలించిరి. మగధసార్వభౌముడగు పుష్యమిత్రుని రాజదండమును విదళించి స్వాతంత్ర్యమును వహించుటయే గాక వీరు మీదుమిక్కిలి యాతనికి ప్రత్యర్థులై యాతని యెడ వైరమునుగూడ బాటించిరి. మగధరాజ్యముపై దాడి వెడలిన కళింగస్థపాలుడగు ఖారవేలుని సహాయార్థమై వీరు పెక్కుసేనల నంపిరి. పుష్యమిత్రునితో యుద్ధమునేయ సేనలనంపసాహసించిన ఆంధ్రనృపుడు శాతకర్ణి. ఈయుద్ధము ఖారవేలుచొకశిలాశాసనమున వ్రాయించినాడు. ఈశిలాలేఖన మిప్పటికిని కటకపురికి దక్షిణభాగమున నుండు ఉదయగిరిపై నున్న హతిగంపాగుహలోనున్నది. ఇది క్రీ.పూ. 158 సంవత్సరప్రాంతమునాటి మాట.

శ్రీముఖశాతవాహనుడు

(క్రీ. పూ. 73—50).

- శాతకర్ణి పుష్యమిత్రునితో గణము సలుప ఖారవేలునికి సేనలనంపిననాటనుండి, శ్రీముఖశాతవాహనుడు ఆంధ్రసామ్రాజ్య సింహాసన వర్ధిష్ఠిండు వరకును శాతవాహనుల గూర్చిన చరిత్రాంశము లేవియు గన్పించుటలేదు. క్రీ. పూ.

73 సంవత్సర పాఠింతమున శ్రీముఖ శాతవాహనుడు ఆంధ్ర సామ్రాజ్య సింహాసనమున కభిషిక్తుడయ్యెను. ఈతడుయోధా గ్రేసరుడు, రణపావీణ్యుడు. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము నేలిన చక్రవర్తులలోనికెల్ల మిగుల బ్రాహ్మణిగాంచిన మేటివీరుడు. ఆంధ్రవీరుల ప్రచండశౌర్యమును మగధరాజులకు చవిజూపించి ఆంధ్రనామమును ఉత్తర భారతమునందెల్ల నూరుమోయించిన చిరస్మరణీయుడు. ప్రబల సైన్యముల గవలించుకొని పోయి కర్ణాటకవద్దజుడగు సుశర్మనోడించి శుంగవంశమును నిర్మూలమొనరించి మగధరాజ్య సింహాసన మాక్రమించిన ఆంధ్రయోధు డీతడే.* ఈతనిపేరుగల శాసనములు రెండు, అమరావతీ స్తూపముకడ నొకటియు, మహారాష్ట్ర దేశమున నానాఘట్ట శిరోభాగమందలి రాతిగుహలో నొకటియు గాన్పించినవి. ఈశిలాలేఖనములలో నీతడు “రాణోసిరి శివమక” యనియు, “రాయసిముక శాతవాహనో” యనియు జేర్కొనబడినాడు. శివమక, సిముక శబ్దములు శ్రీముఖశబ్దము యొక్క ప్రాకృతరూపములు.

* శ్రీముఖుడే శాలివాహన వంశమునకు మూలపురుషుడనియు, సుశర్మను జంపి మగధరాజ్యమును జయించిన ఆంధ్రరాజు ఎక్స్వో మరి యొకరిని గుఱిస్తున్నారు వ్రాసిరి. వీరి వ్రాతలను చిహ్నకూరి వీరభద్రరావు గారు సహేతుకముగ ఖండించి సుశర్మను బరిమార్చిన దీతడేయనియు, శాతవాహన వంశసాపకు డీతడు గాదనియు ఋజువు జేసిరి. సుశర్మ మంత్రి మోడించి మగధరాజ్యము నాక్రమించినదీ శ్రీముఖుడేయని వాడు, మత్స్య విష్ణు, బ్రహ్మాండ పురాణములు ఘోషించుచున్నవి. ఈతడీ పురాణములలో శ్రీశుకుడనియు శ్రీప్రకుడనియు, సింధుకుడనియు వేర్వేరు నామములచే జేర్కొనబడినాడు.

- శ్రీముఖుడు కీ. పూ. 50 వరకును 23 సంవత్సరము లతి
- వైభవముగ రాజ్యపాలనముజేసి దివికేగెను.

కృష్ణ శాతవాహనుడు

(కీ. పూ. 50—40)

శ్రీముఖుని తరువాత రాజ్యభారమును వహించినది. కృష్ణశాతవాహనుడు. ఈతడు పదిసంవత్సరములు మాత్రము రాజ్యముజేసెను. ఈతనిపేరుతోనున్న శాసనమొకటి నాసికా పట్టణ సమీపమందలి యొక చిన్న గుహలో గన్పించినది. ఇది కృష్ణశాతవాహనుని నైన్యాధిపులలో నొక్కనిచే వార్షికులప బడిన శాసనము. ఈతనిగూర్చి మనకింతకంటె విశేషము లెవ్వియు దెలియదు.

శ్రీశాతకర్ణి, పూర్వోత్సంగ, ఆష్టవ, పులమావి,

శాతవాహనులు (కీ. పూ. 40—32)

కృష్ణుని యనంతరము శ్రీశాతకర్ణి, పూర్వోత్సంగ, ఆష్టవ, పులమావిలు క్రమముగ రాజ్యభారమును వహించి సుమారు పొంబది వత్సరములకాలము ఆంధ్ర సామ్రాజ్యము నవిచ్ఛిన్నముగ నేలిరి. కాని వీరిపరిపాలనమును గూర్చిన చరిత్రాంశము లెవ్వియు మనకు లభించుటలేదు. వీరిలో శ్రీ శాతకర్ణి* మాత్రము విశ్వతపురుషునివలె గాన్పించు

* ఖారవోలుకు పైయాల నెలిన దొడెముని పాపమాతనిని స్మిత్తు గారు నూటయేబది సంవత్సరములు వెనుకకు నెట్టిరి. ఆంధ్రులకు ప్రమాణ ములులేవు. ఆతడు శాతకర్ణియనవాడు. శాతవాహన శ్రీముఖులకు నడుమ నెప్పుడో వగలినవాడు. ఈతడు పేరు. శ్రీశాతకర్ణి, కీ. పూ. 40 సంవత్సర ప్రాంతమున ఆంధ్రరాజ్యము నేలినవాడు.

చున్నాడు. ఈతడు 56 వత్సరములు పరిపాలించినట్లు పురాణములు వాకొనుచున్నవి. ఈతడు తనయొక్కయు, తన దేవేరి, పుత్రులయొక్కయు, సేనానులయొక్కయు, విగ్రహముల రాతిఫలకములపై జెక్కించెను. అవి నానాఘట్టమందలి గుహలో నేటికిని గలవు. ఇందు, శ్రీ శాతకర్ణి పట్టపు రాణి నాయనికాదేవియని పేర్కొనబడినది.

హాలశాతవాహనుడు.

(క్రీ. శ. 52—79).

తరువాత శాలివాహనవంశజులలో ప్రసిద్ధి నొందిన రాజు హాలశాతవాహనుడు. మిగుల ప్రఖ్యాతుడు. ఈతని పరిపాలన మాంధ్ర చరిత్రమున ననేక విధముల ప్రాముఖ్యత గడించినది. ఈతడు సమరశూరుడెగాక కవిపోషకుడనిగూడ యితిహాసరంగమున వినుతి కెక్కినాడు. ఈయంశమున హాలుని భోజ, విక్రమాదిత్య, కృష్ణదేవరాయ . త్నాపాలురతో బోల్పకగును. ఈతడు పండిత పోషకుడై, కవుల విద్వాంసుల నాదరించి వారిచే పలుగ్రంథములు వ్రాయించెను. ఈతడును విద్యాసంపన్నుడే. తాను ప్రతిష్ఠానపురమున యువరాజుగానుండు కాలమున సప్తశతయను నీతికావ్యమును రచించెను. ఇదిపాలీసారస్వతమున జేర్కొనవగిన గ్రంథము. బాణకవి తన హర్షచరిత్రమున నీగ్రంథమును జాలపొగడినాడు. ఈతని కాలమున రణవ్యాపారము లేవియు లేకశాంతి ప్రబలుటచే నీతడు విద్యావ్యాసంగమునందే కాలముగడిపి తననామమును భూలోకమున చిరస్థాయిగా జేసికొనినాడు.

- • పంచాంగములలో మన కనుదినమును గానుపించు శాలివాహనశక మీతని తోడనే ప్రారంభమయినది.* దక్షిణాపథమున నిది నేటికిని వ్యవహారములోనున్నది. ఔత్తరాహులకు విక్రమాంశక మెట్టిదో దక్షిణాత్యులకు శాలివాహనశకమట్టిది. భారతవర్షమునేలిన రాజులు పలువురు తమ తమ శకములు స్థాపించిరిగాని శాలివాహన విక్రమాంశకములు దక్క తక్కినవేవియు వ్యావహారికలోకమున నిలువలేదు. యుధిష్ఠిర, బౌద్ధ, మార్య, గుప్త, వల్లభి, శ్రీహర్షశకనామములు నేమి వినబడవు. విస్మృతములైపోయినవి. ఉత్తర హిందూ స్థానమున విక్రమాంశకమును, దక్షిణాపథమున శాలివాహన శకమును నేటికిని వాడుకలో నున్నవి. విక్రమాంశకము క్రీ. శ. 59 సంవత్సరముతో ప్రారంభమైనది. శాలివాహన శకము క్రీ. శ. 78 సంవత్సరముతో ప్రారంభమైనది.

* శాలివాహనశకము హాలునితో నెట్లు ప్రారంభమైనదని గొందరు చరిత్రకారులు శంకించుచున్నారు. కాని వీరిపందేహములకు గారణము నామ గోచరింపకున్నది. హాలుడు మొదటి శాలివాహనుడు గానిచో నాతని తోడ నీశకము ప్రారంభము గాకూడదా? ప్రసిద్ధపురుషులతో, ప్రసిద్ధ సంఘటనములతో శకములు ప్రారంభమగుట గలదు. బౌద్ధశకము బుద్ధుని నిర్వాణముతో (క్రీ. పూ. 543) ప్రారంభమయినది. హాలుడు శకకర్తయనుటకు స్వవిధముల దగియున్నాడు. ఈతడు విద్వాంసుడు. విజ్ఞానవిషయములయందభిరుచి గలవాడు. ఈతడు తన నామమునగాక దన వంశనామమున నీశకమును ప్రారంభించి యుండవచ్చును. లేనిచో నీతని తరువాతివారలు ప్రజారంజకుడును, విద్యాసంపన్నుడును నగు నీతనితో నీశకమును ప్రారంభించి యుండవచ్చును.

మాండలిక, పురికనేన, సుందరశాతకర్ణ, చకోరశాతకర్ణ,

శివస్వాతి శాతకర్ణులు (కీ॥ శ 90-133)

యవన, శక, పష్టావ దండయాత్రీలు.

ఈలుని పగువాత మాండలిక, పురికనేన, సుందర శాతకర్ణ, చకోరశాతకర్ణ, శివస్వాతులు వరుసక్రిమమున ఏబది నాలుగు వత్సరములు ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును బాలించిరి. వీరికాలముననే యవన, శక, పష్టావ దండయాత్రీలు పారికంభమై ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును కల్లోలపరచినవి. ఈ కాలమున ఆంధ్రసామ్రాజ్యమున అణజకము ప్రబలినది. సంక్షోభము హెచ్చినది. ఈరాజుల రాజ్యకాలమంతయు నీవిజాతీయులతో పోరాటములు సల్పుటతోడనే జెల్లిపోయినది. వీరి చరిత్రల గూర్చిన విశేషములేవియు మనకు తెలియవు.

మౌర్యవంశావసాన కాలమున మిళిందుడును యవన వీరుడు బహుశనైనైన్యములతో మగధరాజ్యముపైబడిన యుద్ధంతమును వేరొకసందర్భమున వివరించితిమి. పుష్యమిత్రునిచే నోడింపబడినను, యవనులు భారతవర్షమును విడిచిపోక సింధు, కాశ్మీర, పాంచాలరాజ్యముల నాక్రమించి పాలింప దొడగిరి. పిమ్మట కొంతకాలమునకు పష్టావ (పార్థియనులు) ప్రవాహములు వచ్చి యవనుల బారదోలి పశ్చిమోత్తర భాగమెల్ల నాక్రమించినవి. అటుపిమ్మట మరికొంతకాలమునకు శాకులు విడుతలదండువలె రేగుచు, భారతవర్షమున బ్రవేశించి, పష్టావుల దరిమి యిప్పడేశములెల్ల నాక్రమిం

- టిరి. ఈశకరాజులలో కనిష్కుడు వేరెన్నిక గన్నవాడు. నీని చక్రత్రమును ముందు విఫలముగ పర్షింతుము.

శాకులచే వరుమగొట్టబడిన పహ్లావులు, ఉత్తరమున నివసించుటకు తావులేక దక్షిణమునకు ప్రసరింపదొడగిరి. వీరు ఘూర్జర, మాళవరాజ్యముల నాక్రమించుటయేగాక ఆంధ్ర సామ్రాజ్యమునగూడ జొరబడసాగిరి. సౌరాష్ట్ర మాళవ దేశములలో రాజ్యములుస్థాపించి పాలింపదొడగిరి. యవన, పహ్లావ, శకరాజులకు తొత్త్రపులనిపేరు. మాళవదేశమున పహ్లావ రాజ్యమును స్థాపించిన తొత్త్రపుడు చచ్చునుడు. ఘూర్జరరాజ్య సంస్థాపకుడు భూమకతొత్త్రపుడు.

పహ్లావ, యవనశాకులు మున్నగు విజాతీయులు హిందూదేశమును ప్రవేశించినతోడనే హిందువులన తమును హిందువుల యాచారముల నసలంబించి హిందూజాతులలో విలీనమైపోయిరి. హిందువులతో సంబంధబాంధవ్యముల నెరపుచు బ్రాహ్మణుల వంతులుగగైకొని ప్రజారంజకముగ రాజ్యమును బాలింపసాగిరి. వీరిలో గొందరు హిందువుల కంటె నెక్కుడు అభిమానముతో బ్రాహ్మణ, జైన, బౌద్ధ మతముల వ్యాప్తిజేసిరి.

భూమకుని మరణానంతరము ఘూర్జరరాజ్యమున తహ రాటానహపానా యనునాతడు రాజ్యభారమును వహించి, పహతొత్త్రపుడని బిరుదుగొని, పశ్చిమాంధ్రవెల్లి జయించి యాభాగమును దన యల్లుడగు ఋషభవర్తునకు బట్టిముగట్టెను. నహపానుడు తనకూతురగు సత్యవర్తను ఋషభ

దత్తునికిచ్చి పెండ్లిజేసి, యాతని పశ్చిమాంధ్రమునకు రాజుగ జేసెను. “ఆయముడను” బ్రాహ్మణుని దన మంత్రిగ నైకొ నెను. ఋషభదత్తుడు పరోపకారియై యనేక దానధర్మముల జేసినట్లు, నాసికలోని శాసనములు గొన్ని దెలుపుచున్నవి. ఈతడు త్రిరాస్మి శిఖరముపై నొకగుహ దొలిపించినట్లు, బ్రాహ్మణులకు మూడులక్షల గోదానముల జేసినట్లు, యాత్రికుల కనుకూలముగ నుండునట్లు వారణాస్యనదికి సోపానములు గట్టించినట్లు, దేవబ్రాహ్మణులకు పదునారు గ్రామములు దానముజేసినట్లు, ప్రతివత్సరమును లక్షబ్రాహ్మణ్యమునకు భోజనములు పెట్టినట్లు, సోమనాథపట్టణమున నెనమండుగురు బ్రాహ్మణులకు వివాహములు గావించినట్లు, భరుకచ్ఛమున గృహములు, విశ్రాంతిమందిరములు నిర్మించినట్లు, మాళవ రాజ్యములోని, దశపుర, గోవర్ధన, శూర్పరాగ బట్టణములందు ఆరామముల నిర్మించినట్లు, బావుల, చెరువుల ద్రవింపించినట్లు, ఇవా, పారదా, దమనా, తాపీ, కరవేణా, దాహనుకా నదులలో రేవుపడవల వేయించినట్లు, ఈనదుల కిరుకెలంకులందు బాటసారులకొరకు విశ్రాంతి గృహముల, చలిపందిళ్ల గట్టించినట్లు, మలయఖచే చెరగొనబడినయుత్తమ భద్రక్షత్రియ నాయకుని కొరకైపోరుసలిపి యాతనివిడిపించినట్లు, పుష్కరిణీనదిలో స్నానమాచరించి యాసందర్భమున మూడువేలగోవుల బ్రాహ్మణులకు దానమిచ్చినట్లు, నాల్గుదెసలనుండియరుదెంచు బౌద్ధసన్యాసుల యుపయోగార్థమై విహారమును నిర్మించినట్లు, అందునివసించుబౌద్ధభిక్షువులకువర్షఋతువునందు దుప్పటముల గొనియిచ్చుటకై రెండువేలకర్షపణముల

- గ్నోవర్ధనములోని నేతగాండ్రకూటమి యొద్దనుంచినట్లు, యీ శాసనములలో నుదాహరింపబడినది. దీనినిబట్టి ఋషభదత్తుడుమిగులదానశీలుడనియు ప్రిజారంజకముగ రాజ్యమును బాలించెననియు దేటపడుచున్నది. ఈతడు బ్రాహ్మణపక్షపాతియైనను బౌద్ధబ్రాహ్మణమతముల సమముగా నాదరించినవాడు.

ఇట్లు శకవల్లవాదుల దండయాత్రలచే ఆంధ్రరాజ్యము సంక్షుభితమయ్యెను. పశ్చిమాంధ్రము వారిహస్తగతమయ్యెను. చకోరశాతకర్ణి శివస్వాతి నున్నగు శాతవాహనులు తమ పౌరుషము మెరపించిరిగాని కార్యము లేకపోయినది. గట్టుతెగి పారు మహాప్రవాహమువలె వచ్చిపడు నీ విజాతీయపుమూకల రాకల నడ్డు సేయజాలరైరి.

గౌతమిపుత్ర శాతకర్ణి *

(క్రీ. శ. 133—154)

శివస్వాతి తరువాత ధాన్యకటకసింహాసనవర్ధిష్ఠించినవాడు గౌతమిపుత్ర శాతకర్ణి. మహాయోధుడు. యవన, శక

*కొల్హాపురమునందు దొరికిన కొన్ని నాణెములపై గౌతమిపుత్ర విలివాయకురునినామము గాన్పించుటచే వాతడే గౌతమిపుత్రశాతకర్ణియని స్మిత్తుగాయ తమగ్రంథమున వ్రాసిరి. పొరపాటు. ఈవిలివాయకురుని నామము పురాణములలో బేర్కొనబడిన శాలివాహనసృపులనామములలో నెచ్చటను గాన్పింపదు. యథార్థముగ నీతడు శ్రీపులమాయి యజ్ఞశ్రీశాతకర్ణి నృపాలుర కాలములో “హిప్సోకురో” (కొల్హాపుర) మండలమును (దక్షిణమహారాష్ట్రప్రాంతమును) పాలించిన ప్రతినిధిపాలకుడుగాని ధాన్యకటకపురాధీశ్వరుడుగాడు. టాలమిచరిత్రకారుని భూగోళ మిందుకు ప్రమాణము. “బలియోకురోసు” (విలివాయకురుడు) హిప్సోకురోలో (కొల్హాపురమున) నున్నవాడని యీచరిత్రకారుడు స్పష్టముగ వ్రాసినాడు.

పహ్లావసమూహముల నురుమాడి ఆంధ్రసామ్రాజ్య స్వాతంత్ర్యమును గాపాడిన వీరాగ్రణి. ఈతడు బహుశనైన్యములతో శక, పహ్లావులపై దాడివెడలి వారిని దణుమగొట్టి వారలచే నాక్రమింపబడిన రాజ్యములనెల్ల జయించెను. ఘూర్జరముపై దండెత్తి, క్షహరాటావాహపానుని బరిమార్చి వానివంశము నంతమొందించెను. ఈత డపజయమన్నమాట యెరుగడు. శక పహ్లావాదుల ననేక యుద్ధములలో నోడించి, దిగ్విజయముల గొని, దిగ్భయస్తంభముల బాతెను. పశ్చిమాంధ్రమునుండి పహ్లావుల దరిమి యాపాంతమునకు వనకుమారుడగు పులమాయిని రాజప్రతినిధిగజేసెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్య సింహాసన వధిష్ఠించిన వీరులలో సీతడగ్రగణ్యుడు. ఈతనిరాకతో శక, యవన పహ్లావ రాజ్యములు మాటుమణిగి పోయినవి. తన శౌర్యపటిమను, సమరకౌశలమును, పెక్కురణక్షేత్రముల ప్రదర్శించి ఈతడు ఆంధ్ర శౌర్యప్రభావమును జూపినాడు.

ఈతని దిగ్విజయముల చెల్పు శాసనము లనేకములు నాసికాపట్టణ సమీపమున నున్నవి. ఈతడు ఆస్మిక, ఆసిక, మూలక, సురాష్ట్ర, కుకుర, అపరాంత, అనూప, వివర్భ, అకరావంతిదేశముల బాలించెనని యొక శాసనమున చెలుపబడినది. ఈతడు సదాచారసంపన్నుడని, సద్గుణశీలుడని, విద్యానిధియని, ప్రజల సుఖదుఃఖముల దనవిగా భావించుకొనినవాడని యీ శాసనములు నుడువుచున్నవి. ఈతనితల్లి గౌతమి. ఈమెవీరమాతవలె గాన్పించుచున్నది. ఈమెకూడ పెక్కు శాసనముల వ్రాయించెను. ఈమె “యవన, శక, పహ్లావుల నుగ్గుచేసి చాతు

శ్వశ్వసంకరము గాకుండ జేసినట్టియు, ధర్మశాస్త్రానుసారముగ ప్రిజలయ్యెదనుండి గైకొనిన పన్నుల యుక్తపగునట్లు వెచ్చించినట్టియు, వీరాగ్రేసరునకు దాను తల్లెఱునట్లు సగర్వముగ నొకశాసనమున జెప్పుకొన్నది.

గౌతమిపుత్రశాతకర్ణుడు చౌద్రమతాభిమాని. నాసిక పట్టణసమీపమున నీతడొక గుహాలయమును నిర్మించి భద్రాయనీయశాఖలోని చౌద్రభిక్షువులకు దానమిచ్చినట్లు ఒక శాసనము దెల్పుచున్నది. మఱియు వందలకొలది నివర్తనములు విస్తీర్ణముగల్గిన పొలముల గ్రామములగూడ నీతడును నీతని రాణియు, నీతని జననియు సాధువులకు దానములు జేసినట్లు శాసనములు జెప్పుచున్నవి.

గౌతమిపుత్రుని సామ్రాజ్యము ఉత్తరమున గంగానదీ తటమునుండి దక్షిణమున కాంచీపురము వరకును వ్యాపించి యుండినట్లు గాన్పించుచున్నది.*

ఈతడు మగధాధిపుడని బెక్కుగ్రంథములందు జేర్చిన బడినాడు. ఈతడు నహపానుని జయించి ఆతని నాణెముల మీదనే తనపేరునుగూడ ముద్రింపించెను. ఇట్టి నాణెములు తొమ్మిదివేలు మహారాష్ట్ర దేశమున యిటీవల దొరకినవి. వానిపై వెనుకప్రక్కను, “రాణ్యోగోతమి పుతాన, సిరి శాత కానీనో” అని చిత్రింపబడి యున్నది.

*ఇందులకు “ఇల్లకోఅడికాల్” అను తమిళికవివరమును రచించిన “చీలప్పదికార” మను తమిళకావ్యము సాక్ష్యము. గౌతమిపుత్రుడు మగధాధిశ్వరుడని యాగ్రగణ్యముజేర్చుచున్నది.

శ్రీ నేమన గ్రంథాలయము,
చేలస్రావులు.

ఈరాజమాళి కీర్తి చాలదూరము వ్యాపించుటచే పలువురు రాజన్యులీతని స్నేహము నపేక్షించినట్లు దెలియుచున్నది. చేరరాజగు 'చెంకుడ్డువాను'ను, సింహళ ద్వీపమునేలు 'గజబాహువు'ను యీతనితో చెలిమి పాటించిరి. విజయసేన కనకసేనులకును (ఆర్యరాజులు) చెంకుడ్డువానునకును పొసగిన పోరాటములో వన శాతకర్ణి తననెచ్చెలియగు చేరరాజునకు సేనలనంపి సాయమొనర్చెనని ఇల్లంకో అడికాలుని కావ్యము నుడువుచున్నది.

గౌతమిపుత్రశాతకర్ణి సహపానుని దునిమి యీతని రాజ్యమునకు, చస్తనుడను నొకపహ్లావుని రాజప్రతినిధిగ నియమించెనని స్మిత్తుగారు వ్రాసిరి. ఇందుకు చరిత్రప్రమాణములు గన్పించవు. గౌతమిపుత్రుడు శాత్రవానీకములోని వానినే మరల మాళవమునకేలికగ జేసెనను మాట విశ్వసనీయము గాకున్నది.

గౌతమిపుత్రుడును అతని తరువాతి రాజులును తమ నావములకు ముందు తమ తల్లుల నావముల జేర్చుకొనుచుండుటచే యందేదియో నొక విశేషముగలదని పొడగట్టుచున్నది. అట్లనుటచేవీరినన్యులుగాభావింప రాదు. వీరున్న శాతవాహనకుదుటిలోనివారలై. వీరితల్లులు సత్కుల సంజాతలును రాజతంత్రనిపుణులైనై తమ తనయులకు రాజ్యనిర్వహణమున దోడ్పడుచు దాన ధర్మాధికములచే ప్రఖ్యాతి పొందిన వారలగుటచే యీరాజులు తమ వేరులతో తమ తల్లుల నావములగూడ జేర్కొనుట యాచారమైయుండునని యూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.

వాసిష్ఠీ పుత్ర శ్రీపులమాయి.

(క్రీ. శ. 154-- 158)

ఈతడు గౌతమిపుత్రుని తనయుడు. బాహుబలుడు. పోటునూనిసి. గౌతమి పుత్రుడు శక, పష్కానతౌత్రపుత్రో సలిపిన సంగ్రామములలో నీతడు తనతండ్రికి కుడి భుజమై మెలగి అచేకరణరంగముల తన ప్రతాపమునుజూపి విజయములగొని శౌర్యరాశియని పేరుపొందెను. ఈతడు తన తండ్రిరాజ్యకాలమున, ప్రతిష్ఠానమునకు రాజప్రతినిధిగనుండి, శశ్చిమాంధ్రమునేలెను. గౌతముడు మరణించినతరువాత నీతడు క్రీ.శ. 154న సంవత్సరచారిత్రమున ధార్యకటకసింహాసనమున కభిషిక్తుడయ్యెను. ఈతని పేరుతోనున్న దానశాసన మొకటి ఆమరావతిస్థూపముకడ గన్పించినది. ఇందు కొందరు బౌద్ధగృహస్థు లొకానొకవైత్యమునకు ధర్మచక్రమొకటి దానము జేసినట్లు లిఖింపబడినది.

గౌతమిపుత్ర శాతకర్ణి, తమ నైర్యముల నుడుమాడి తమరాజ్యముల నెల్లినాక్రమించిననాటనుండియు, శకపష్కానతౌత్రపుల హృదయ కుహరములలో క్రోధానలము ప్రజ్వలిల్లుచుండెను. ఎన్నడు ఆంధ్రరాజ్యమును ముట్టడించి కడతేస్తుమాయని యుడికి పోవుచుండిరి. కాని చేయునదేమి? గౌతమి పుత్రుడు రణవిక్రముడు, శౌర్యనిధి. అతనితో యని నేయ సాహసించుట పులితోటి చెల్లాట లాడుట. ఆతని బొందెలో జీవములుండు దనుక తనకు విజయము కలలోనివార్త. అందు వలన నీక్షాత్రపవీరులు తమమానసము లందు రేగుచున్న

కోర్కెధమును లోలోపలనే యడంచుకొనుచు గౌతమిపుత్రుడొ
గతించువరకును కుక్కినపేనులవలె నడగి పడియుండి యాతని
ప్రాణము లెగసిపోయి నంతనే విజృంభింపసాగిరి. ఈ తరుణ
మున చస్తనుని కుమారుడు జయదాముడు X ఉజ్జయినికి
తూత్రపస్వామియై మాళవమును బాలించు చుండెను. చస్త
నుడు గతించెను. జయదాముడు బౌహుబలుడు, రణవిశా
రదుడు. తూత్రపులకుగల్గినపరాభవమునుసహించజాలక ఈతడు
వఃహరోషముతో నైనిక వాహినుల గూర్చుకొని ప్రతిష్ఠాన
ముపై దండెత్తించెను. పులమాయి జయదాములకు ఘోర

X ఈతని కుమారుడగు రుద్రదాముని కూతురు దక్షమిత్ర శ్రీమల
మాయికి వివాహము గావించబడినట్లును రుద్రదాముడు పులమాయిని రెండు
సారులొడిచియు, జానాతయని కరుణించి యాతని రాజ్యము నాక్రమిం
పక విడచినట్లును స్మిత్తుగారు తమ చరిత్రమున వ్రాసినారు. వీరి వ్రాతలు
అధారకూన్యములు. వీరు శకాబ్దము 72 సంవత్సరమున రుద్రదామునిచే
లిఖింపబడిన యొక శాసనము నాధారముచేసికొని యట్లు వ్రాసిరి. ఈ
శాసనమున “దక్షిణాపథము నేలు శాతకర్ణిని రెండు మారులు జయించియు
నతడు సమీపబంధువుగటచే నాతని రాజ్యమును నాశనము జేయలేదని
వ్రాయబడినది. పాపము స్మిత్తుగారు యీశాతకర్ణియే పులమాయియని
భ్రమపడినాడు. కాని యీతడు వేరు. పులమాయిగాడు. పులమాయికి
శాతకర్ణియను బిరుదులేదు. ఈతడు గౌతమి పుత్రుని తనయులలో నొకడు.
వాసిష్ఠీ పుత్ర శాతకర్ణియను వాడు. ఈతనికి వాసిష్ఠీపుత్రచరుష్కర్ణ శాత
కర్ణియను నామాంతరము గూడ గలదు. ఇతడు దక్షిణాపథమున నెచ్చ
టనూ రాజప్రతినిధిగ నుండిన వాడు. ఇందుకు నిదర్శనముగ కనేహరిస్తాపము
కడగాన్పించిన శాసనములలో నొక దానియందు “మహాత్మాత్రీపుడైన రుద్ర
దాముని తనయుడు, కర్ణమక రాజవంశమునందు జనించిన వాసిష్ఠీ పుత్ర శాత
కర్ణుని రాణియు” నని యున్నది. దీనినిబట్టి రుద్రదాముని యల్లుడు వాసిష్ఠీ

- సామ్రాజ్యము జరిగెను. పులమాయి యాయుధమున తొత్రిప
 సైన్యముల తునీయలు గావించుటయే గాక, జయదాముని
 వరిమి కొట్టి యాతని రాజ్యమెల్ల నాక్రమించెను. మాళవము
 ఆంధ్రుల విశేషయ్యెను.

శివశ్రీ శివస్కందులు.

(క్రీ. శ. 158—172).

పులమాయి దివికేగినదిమ్మట యాతని సోదరుడగు, శివ
 శ్రీ, శాతకర్ణియు, యాతని వసుమతగు శివస్కందుడును
 క్రీ. శ. 172 సంవత్సరప్రాంతమునరకు నాంధ్రసామ్రాజ్యము
 నేలరి. ఈయుభయులును, బ్రాహ్మణ మతావలంబులై, బ్రా
 హ్మణమతమువల్ల నభిమానముజూపిరి. వీరుబ్రాహ్మణులకు
 వక్షిమాన్యముల వానమిచ్చుచు యజ్ఞ యాగాదులగూడ సమీపి
 నట్లు గాన్పించుచున్నది.

పుత్రశాతకర్ణిగాని వాసిష్ఠీపుత్ర పులమాయిగాదనిస్పష్టమగుచున్నది. మఱియు
 దక్షమిత్ర నహపావని కొమార్తెయనియు ఋషభదత్తుని భార్యయనియు
 వాసికశాసనము నుడువుచున్నది. అదిగాక పులమాయికి రుద్రదాముని
 తాతయగు చిత్తనుడు, సమకాలీనుడని టాలెమీ వ్రాసినాడు. అంతయే
 గాని పులమాయి కాలమున రుద్రదాముడు పరలినట్లెచ్చటను గానరాదు.
 ఈతడు వాసిష్ఠీ పుత్రచతుష్పల్ల శాతకర్ణికిని యాతని తనయుడగు యజ్ఞశ్రీ
 శాతకర్ణికిని సమకాలీనుడని నిదర్శనములు గన్పించుచున్నవి. వైవిమర్శనల
 బట్టి స్మిత్తుగాక గ్రంథమెట్టి మసందర్భపు వ్రాతలతో నిండియున్నదో లేట
 పడుచున్నది.

యజ్ఞ శ్రీ శాతకర్ణి.

(172—205).

శాలివాహనుల పృథ అస్తాది జేరుసమయమున, తుది రంగమున పృథ్యాతిగాంచిన రాజు యజ్ఞశ్రీశాతకర్ణి. ఈతడు ముప్పదిమూడు సంవత్సరములు రాజ్యమేలెను. ఈతడును సమర శూరుడె. ఈతడుచతుష్పర్ణ శాతకర్ణుని తనయుడు. ఈతని తల్లి ఉజ్జయిని క్షాత్రపులి యింటి యాడుపడుచు. శివశ్రీ శివస్కందుల రాజ్యకాలమున నీతడు ప్రతిష్ఠానమునకు రాజ ప్రతినిధిగ నుండెను. మాళవరాజ్య మీతని కాలమున స్వాతంత్ర్యము సహించినట్లు గాన్పించుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము లోని యంతర్భాగమై, రుద్రదామునిచే నాక్రమింపబడిన అవంతి రాష్ట్రమును జయించుటకై యీతడు రెండుమారులు రుద్రదామునితో రణమొనర్చి ఓడిపోయి విఫలమనో రథుడయ్యెను. జనగడ శాసనములో రుద్రదాముడు దాను దక్షిణాపథపతియైన శాతకర్ణుని రెండుమార్లు లోడించితి నని వ్రాసిన శాతకర్ణి యీయజ్ఞశ్రీ శాతకర్ణియే.

ఈ వీరమూలిపేర లిఖింపబడిన శాసనములు నాసిక, కార్ణి, చినగంజాము మున్నగు ప్రాంతములందు గాన్పించుటచే యీతని రాజ్యము చాల దూరము విస్తరించి యుండవలెను. ఈతడు బ్రాహ్మణ బౌద్ధమతముల రెంటిని సమముగ నాదరించెను. మహాయానమత సంస్థాపనాచార్యుడగు నాగార్జున యతి యీతని కాలముననే వనినట్లు గాన్పించుచున్నది. ♦

♦ నాగార్జునుడు ఇతని కాలమున మున్నట్లు పెక్కు నిదర్శనములుగలవు.

- ఈతనికొరకు వన శాతకర్ణి యొక సంఘారామము నిర్మించె ననిగూడ ప్రతీతి. ఈసంఘారామ మెచ్చట విలసిల్లినదో తెలియ కున్నది. కొందగు చరిత్రకారులు ఇది శ్రీశైలపర్వతముమీద నిర్మింపబడినదనియు, ఫాహియాను, ఫారావత విహారమని వర్ణించిన దిదియేయనియు వాదించుచున్నారు. ఫాహియాను వర్ణించిన ఫారావతవిహార మిగ్నైనను గాకపోయినచు యజ్ఞశ్రీ శ్రీశైలపర్వతముపై నాగార్జునుని యావాసమునకై యొక సంఘారామమును నిర్మించినమాట నిర్వివాదాంశమునలె గా న్పించుచున్నది. అది నేడు ఖిలమైపోయి యుండవచ్చును. త్రివిష్టప చరిత్రలు నాగార్జునుడు శ్రీపర్వతముపై పరమపదించె నని నుడువుచున్నవి ఆ శ్రీపర్వతమే శ్రీశైలపర్వతమై యుండును. శ్రీశైలపర్వతమును శ్రీపర్వతమని పురాణములు జేర్కొనుట గలదు.

యజ్ఞశ్రీసాతేములన్ని యు సౌకాలాంఘనముగలవి. ఓడ, వానిపై జీత్రింపబడినది. దీనినిబట్టి సౌకాన్యపారము వీనికాలమున విరిగివిగజరిగినదని వన మూహింపవలసియున్నది. సింహళ, సుమిత్ర, యన, భరణిద్వీపములతోడను, చీనా, బ్రహ్మ దేశములతోడను ఆంధ్రరాజ్యము శాతవాహనుల కాలమున విశేషముగ సముద్రవాణిజ్యము నెరపినది. వనము పూర్వకాలమున నెప్పుడును, సౌకాయానమే యెటువలెని వదరు పాశ్చాత్యచరిత్రకారుల నుడువులు సత్యవిరుద్ధములు; అసూయాజనితములు.

ఆంధ్రసామ్రాజ్య విచ్ఛిన్నము

యజ్ఞశ్రీ తరువాత ఆంధ్రసామ్రాజ్యము క్రిష్ణముగ జీర్ణించి యంతర్నితమైపోయినది. యజ్ఞశ్రీతోడనే ఆంధ్రసామ్రాజ్యవైభవ మంతరించినది. ఇంక కొంతకాలము 240 సంవత్సరపాఠమునకు నీరాజ్యము సజీవముగ నున్నది. కాని యంతవైభవవర్జితముగ లేదు. జీవచ్ఛవమువలె పక్షపాతముచే అంగదౌర్బల్యముగల్గిన మనుజునిరీతి మరికొంతకాలమిది జీవించినది. ఈకాలమున విజయశ్రీ, చంద్రశ్రీ, శాతకర్ణులు, పులమాని, ఆనందుడు, హరితపుత్రశాతకర్ణి మున్నగురాజులు ఆంధ్రరాజ్యమును బాలించిరి. వీరి రాజ్యకాలమున ఆంధ్రసామ్రాజ్యము జీర్ణమై పెక్కురాజ్యములుగ జీలిపోయినది. రాష్ట్రకూటులు, కాలచుర్యులు, కావంబులు, పల్లవులు చెలరేగి ఆంధ్రసామ్రాజ్యాధిపుల ధిక్కరించి వేర్వేరురాజ్యముల నిర్మించుకొనిరి. ఆంధ్రసామ్రాజ్య మహాసాధము కూలిపోయినది. పైనవినరించిన ఆంధ్రరాజులలో విజయశ్రీ శాతకర్ణి (208 సంవత్సర పాఠమున రాజ్యమేలినవాడు) విజయవాడ పట్టణమును నిర్మించినట్లు గానబడుచున్నది. మూడవశతాబ్దమునాటి ఆంధ్రదేశ యతిహాసరంగము అంధకారమున ముగ్ధియుండుటచే ఆంధ్రసామ్రాజ్య మెట్లు అవసానమొందినదియు తెలిసికొనుట దుస్సాధ్యముగనున్నది. కాని ఆంధ్రభృత్యచంశము కీ. శ. 240 సంవత్సర పాఠమునకును ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును బాలించినట్లు పురాణములును శాసనములును నుడువుచున్నవి.

ఆంధ్రభృత్యసంశ మంతరించినవెనుక పార్వతీయాంధ్ర వంశమును నొకయంతశ్శాఖ బయలువెడలి కొంతకాల మాంధ్ర రాజ్యమునుబాలించినట్లు వాయు, సుత్యపు రాణములు వాకొనుచున్నవి.

ఆంధ్ర సామ్రాజ్య విభవము.

ఆంధ్రసామ్రాజ్యము శాలివాహనులకాలమున మహేంద్ర వంశ ననుభవించినది. సౌబగుప్తనెడు పట్టణములతో, సస్య వంతములగు గార్జనుములతో, శిల్పసంపదలతో, సంగ్రామ శూరులగు శ్రీజానీకములతో, నీసామ్రాజ్యము కనులపండు వయై వెలిగినది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యపతాకము భారతవర్షమున నాలుగుశతాబ్దములకాలము నిరాఘాటముగ నెగిరినది. ఈసామ్రాజ్యము నేలిన శాతవాహనుల పరిపాలనము సర్వోత్కృష్టమై నెగడినది. వీరికాలమున ఆంధ్రసామ్రాజ్యము నలుముఖముల విస్తరిల్లి భారతవర్షమున నొక మేటిసామ్రాజ్యమై ప్రఖ్యాతించడసినది. వెంక శతాబ్దములు వరలి మహాసామ్రాజ్యమని పేరునహించిన మగధసామ్రాజ్యమును వీరవలీల జయించిరి. వీరికాలమున శింపళ యభివృద్ధి నొందినది. వాణిజ్యము పెంపొందినది. వ్యవసాయము విరివిగ సాగినది. ప్రజలు సుఖించిరి. శిల్పచిత్రములతో మురిపెములు గొలుపు స్తూపములు, విహారములు, ఈకాలమున తావరతంపరగ, ఆంధ్రదేశమం దెల్లెడల కల్పింపఁడినవి. జగ్గయ్యపేట, భట్టి పోలీలు, చినగంజాము, గుడివాడ, ఘంటసాల మున్నగు ప్రదేశములందు స్తూపములు వెలసినవి. జగద్విఖ్యాతవగు

అమరావతిస్తూప మీనాటిదే. శ్రీశైలము, అమరావతి, విజయ
వాడ, గుంటుపల్లి, మొగలిరాజపురము మొదలగు ప్రాంతము
లందు మనోహరములగు విహారములు నిర్మింపబడినవి. ఆకాల
మున నివి వేలకొలది చౌద్ధభిక్షువులతో కలకలలాడినవి.

ఆంధ్రసామ్రాజ్య విస్తీర్ణత.

విస్తీర్ణతయం చాంధ్రసామ్రాజ్యమునుబోలినసామ్రాజ్య
మాకాలమున పేరొకటి లేదు మగధసామ్రాజ్యము
జీర్ణించిపోయిన వెనుకభారతదేశమున యంతటి సామ్రాజ్యము
విస్తరిల్లినదిలేదు. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము* మైసూరు మొదలు
గంగానదివరకును వ్యాపించినది. దక్షిణమున పాండ్య, చోళ,
కేరళ రాజ్యములును, ఉత్తరమున సింధు, సౌవీర, కన్యాకుబ్జ,
పాంచాల, కాశ్మీర, కాశీ, ఉత్తరకోసల, నేపాల, భూపాల,
కామరూప, బ్రహ్మదేశములును మాత్రము యీ సామ్రాజ్య
మున జేరలేదు. తక్కువ యావద్భారతదేశమును యీ
సామ్రాజ్యమున యంతర్భాగమైనది.

ఉత్తమరాజ్యపద్ధతులు.

ఈసామ్రాజ్యమువిస్తీర్ణతకెట్టిపేరుగాంచినదో, ఉత్తమ
రాజ్యపద్ధతులకుగూడ నట్టి ప్రఖ్యాతినే బొందినది. శాలివాహన
సంలహరిపాలనము సర్వాంగసౌష్ఠ్యవైభవరారినది. వీరికాలమున

* మైసూరు రాజ్య మాంధ్రసామ్రాజ్యమున జేరలేదని కొందరు
వాదించురు. కాని ఆంధ్రరాజులరాజప్రతినిధియై “వనవాసిని” రాజధానిగ
జేసికొని దక్షిణ కుంతలమును బాలించిన హరితపుత్రశాతకర్ణుని దానకాసము
లున్నవి.

- ప్రజలు రాజ్యపీడన మెట్టిదోయెటుగక సౌఖ్యమున నోలలాడిరి. మతహింస లీకాలమున వినరావు. శాలివాహనులు బౌద్ధమతావలంబులైనను బ్రాహ్మణమతమును ద్వేషించి యెటుగరు. వారి రాజ్యకాలమున బ్రాహ్మణ, బౌద్ధమతములు సమముగ వర్ధిల్లినవి. బ్రాహ్మణమతాభిమానియగు ఋషభత్తుడు బౌద్ధులకు గుహాలయములు దొలిపించి యిచ్చెను. శీతకాలమున బౌద్ధ పరివ్రాజకులకు దుప్పటముల గొనియిచ్చుటకై యనేక కర్షణములు వర్తకసంఘములకడ నిలువయంచెను. గౌతమ పుత్రశాతకర్ణి బ్రాహ్మణుల నాదరించినట్లు ఆతని దానశాసనములు దెల్పుచున్నవి.

శాలివాహనుల కాలమున ప్రజాపరిపాలనాపద్ధతులు విలసిల్లినవి. ప్రజాసంస్థలు పెంపొందినవి. ఈకాలమున జనోపయోగకరములగుకార్యముల నన్నిటిని, ప్రజలే నిర్వహించుకొనెడువారు. ఇట్టికార్యముల నిర్వర్తించుటకై యీకాలమున పౌరసభ లేర్పడినవి. అట్టి పౌరసభలు రెండు, భట్టిపాళిలు శాసనమున జేర్కొనబడినవి. వీనిలోని సభ్యులనావములు గూడ యిం దుపహరింపబడినవి.

వాణిజ్యము

వీరికాలమున వాణిజ్యము అపారముగ వృద్ధిబొందినది. ఈకాలమునాటి వణిజులు, వాణిజ్యముచే అశేష ధనము నార్జించి కుజేరులైనట్లు గాన్పించుచున్నది. కార్ణి గుహాలయము జయంతపుర నివాసియగు నొకవర్తకునిచే నిర్మింప బడినదట! ఆకాలమునాటి వణిజులు కనేహరి, ధాన్యకలక నగర

ములలోగూడ, అద్భుతమగు దానధర్మములు జేసినట్లు. నిర-
ర్థనములు గన్పించుచున్నవి. ఇదిగాక యీ కాలమున వర్తకము
లుండినవి.

ఇవి యీ కాలమునాటి వాణిజ్యాభివృద్ధిని వేనోళ్లజాటు
చున్నవి. నేతగాండ్రకు, ధాన్యవిక్రేతలకు, వాణికారకులకు
నూనెనమ్మ వారలకు పేర్వేరుసంఘములుగలవు. ఋషభ
దత్తుడు గోవర్ధనములోని నేతగాండ్ర కూటమికడ చౌద్ధభిక్షుల
యుపయోగార్థమై రెండువేల కర్షపణముల నిలువయుంచెనని
నాసికలోని యొకశాసనము దెల్పుచున్నది. దీనినిబట్టి యీ వర్తక
సంఘము లీ కాలమున నెట్టి గౌరవస్థానమలంకరించినవో దేట
పడుచున్నది. ఈసంఘములు ఉత్తమపద్ధతులపై నడిపింపబడినట్లు
గోచరించుచున్నది. ఈ కాలమున ధనినిధులు (బ్యాంకులు) జేయు
చున్న కార్యముల నీ కాలమున నీసంఘములు జేసినవి. ప్రజ లీసం
ఘములకడ తమసొమ్ముల దాచుకొనెడివారు. ఈపద్ధతి యీ కాల
మున నాచరణలో నుండెనని ఋషభదత్తుని దానశాసనమే
జెప్పుచున్నది. ఈసంఘములు ప్రజలధనములను భద్రముగ
గాపాడుచు, వారలసొమ్ములు దమకడ నిలువయున్నందులకు
వారికి వడ్డీకూడ నిచ్చెడివారు. ఈసంఘముల మూలమున
నీ కాలమున ప్రజాపరిపాలనా పద్ధతులు పెంపొందినవనుట కెంత
మాత్రమును సందియములేదు.

శాలివాహనులు, వాణిజ్యాభివృద్ధికై యెన్నియో సౌక-
ర్యముల గల్పించిరి. నాణెముల పోయించిరి. బాటల వేయించిరి.
ఓడల నౌకాశ్రయముల రేవుపట్టణముల నిర్మించిరి. ఆంధ్ర

- రాజుల నాణెములు సీసముతోడను, రాగితోడను, వెండితో
 * డను చేయబడినవి. వీనినాణెములు వేనవేలు ధాన్యకటక, గుడి
 వాడ, ప్రతిష్ఠాననగరప్రాంతములందు గన్పించినవి. వీనిలోగౌత
 మిపుత్ర, యజ్ఞశ్రీ, చంద్రశ్రీ పులమాపుల నాణెములు
 పెక్కులుగలవు.

ఈకాలమున సముద్రన్యాపారముకూడ విరివిగ సాగి
 నది. ఆంధ్రదేశము సింహళ, యవ, సుమిత్ర, భరణి ద్వీపముల
 తోడను, కామరూప, బ్రహ్మ, రోమక దేశములతోడను
 వాణిజ్యము నెరపినది. యజ్ఞశ్రీ శాతకర్ణి నాణెములపై నౌకా
 ప్రతిమ చిత్రింపబడినది. దీనివలన ఆంధ్రులకు నౌకాయాన,
 నౌకానిర్మాణములుగొత్తలుగావసివెలియుచున్నది. వజ్రీయు
 గుడివాడ, ఖంటసాల, నెల్లూరు ప్రాంతములందు రోమక
 నాణెములుచాల దొరకినవి. నెల్లూరు సమీపమున నొక
 పొలము దున్నుచుండగా నొక వట్టిపాత్రలో నిక్షిప్త
 మొనర్పబడి పెక్కురోమకనాణెములుగన్పించినవి. ఇవి రెండవ
 శతాబ్దమునాటి నాణెములు. వీనిపై ఆడ్రీయాన్, పాప్టినా
 మున్నగురోమను చక్రవర్తుల క్రతిమలు చిత్రింపబడినవి. దీనిని
 బట్టి యీకాలమున ఆంధ్ర రోమక రాజ్యములకు వాణిజ్యము
 విశేషముగ జరిగినదని స్పష్టమగుచున్నది. ఇదిగాక యీకా
 లమునాటి ఆంధ్రదేశమున విదేశములతో వర్తకవ్యాపార
 * ముల విరివిగ నెరపిన రేవుపట్టణము లనేకములు విలసిల్లినవి.
 ఆమరావతి, మోటుపల్లి, మచిలీపట్టణము లాకాలమున ప్రసిద్ధి
 కెక్కిన రేవుపట్టణములు. పూర్వమునుండియు మోటుపల్లి

వజ్రములకును, రవసెల్లాలకును ప్రఖ్యాతి గడించినది. మోటు పల్లి పాఠమున నేత పరిశ్రమ యనేక శతాబ్దములు మహా త్కృష్టవశయం దుండినట్లు గాన్పించుచున్నది. పదునాల్గవ శతాబ్దమున భారతవర్షమున కేతెంచిన మార్కోపోలో, 'ముటఫిలి' (మోటుపల్లి) రవసెల్లాల ప్రస్తుతించినాడు. టాలమీ యును (క్రీ. శ. 150) "పెరిప్లస్ ఆఫ్ ఇరిత్రయన్" అను గ్రంథమును వ్రాసిన చరిత్రకారుడును (క్రీ. శ. 80) మాసాలియా యను పట్టణ మాకాలమున (రెండవ శతాబ్దమున) ప్రఖ్యాతి గాంచిన రేవుపట్టణమని జేర్కొనియున్నారు. 'ఈమసాలియా' మచిలీపట్టణమో, మోటుపల్లియో అయియుండును.

ఈకాలమున ఓడలు, అరేబియా, ఐగుప్త, రోము, గ్రీసు, పాశ్చాత్య దేశములనుండి పశ్చిమ సముద్ర తీరము నందున్న భరుకచ్ఛ, (బోరిచి) సింహపుర, శూర్ప రాగములకు తరుచుగ వచ్చెడివి. అచ్చటనుండి కేరళ, చోళ తీరముల నంటి సింహళమునకుబోయి యటనుండి ఆంధ్ర, కళింగ, దేశములలోని రేవు పట్టణముల మీదుగ గంగానదీ ముఖద్వారముననున్న తామ్రలి ప్తినగరమునకు బోయెడెవి. ఆకాలమున భరుకచ్ఛమునుండి సింహళమునకు, సింహళమునుండి తామ్రలి ప్తినగరమునకు సముద్రసాగర్థము లుండెను.

కళలు, పరిశ్రమలు, వాఙ్మయము.

శిల్పము.

శాతవాహనుల కాలమున కళలు, పరిశ్రమలు, వాఙ్మయముగూడ ప్రోత్సహింపబడి అద్భుతముగ పెంపొందినవి. అందు శిల్పము వీరికాలమున పరిపూర్ణతగాంచిన దని నుడువ.

వచ్చును. సాతవాహనులు అనేకచైత్యములు, విహారములు, స్తూపములుగట్టించి శిల్పులు తమకళాచాతుర్యమును గ్రహరించుటకు మార్గముల గల్పించిరి. అద్వితీయ శిల్పకళాచాతుర్యమును ప్రదర్శించుచు ముద్దులమూట గట్టు అమరావతి స్తూపమువీరి కాలముననేనిర్మింపబడినది. ఇయ్యమరావతిస్తూపము కళాప్రపంచమున కలంకారము. ఈస్తూపమున గనుపరుపబడిన శిల్పకళాప్రావీణ్యము పాశ్చాత్యుల గూడ సమ్మోహితుల జేయుచున్నది. ఈ శిల్పచిత్రములగల్గిన శిలాఫలకములు గొన్ని లంకను నగరమున నున్నవి. వానిజూచి పాశ్చాత్యులు విస్మయములై పోవుచుందురు. అమరావతి స్తూపముకడనున్న శిలలపై ప్రదర్శింపబడిన శిల్పవిద్యా కౌశలము వర్ణించుటకు ప్రత్యేకగ్రంథము గావలయును. ఈచిన్ని పాత్రము జాలదు. అందుచే దీనిగూర్చి రెండు మాటలు నుడివి విడిచెదము.

ప్రపంచమున, శిల్పసంపదలతో విరాజిల్లు స్తూపరాజములలో అమరావతి స్తూపమొకటి. ఇది చిన్నివన్నెలుగల యలంకారములకు ప్రఖ్యాతి గాంచినది. ఇంతటి సనితనము అవసరతలమున వేరెచ్చటను గన్పించదు. ఈస్తూపము కృష్ణానదీ కూలమున విలసిల్లి ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు రాజధానియగు అమరావతి నగరమున నిర్మింపబడినది. ఇది ఆర్యానర్తమున గల స్తూపముల లోనికెల్ల సుందరమైనది. ఈస్తూపము వహాయానకాలమున నిర్మింపబడిన దగుటచే అలంకారములతో నిండియున్నది. ఇది యెనుబది యడుగుల యెత్తుగల్గి కదిపట్టముగ నుండెడిది. ముప్పది యడుగుల కైవారముగల్గి పదు

నారదుగుల నిడివిగల్గిన యొకపీఠముపై యీస్తూపము నిర్మింపబడినది. పీఠవంతయు పాలమెరుగుల నిరసించు నిగనిగల జిమ్మ చలువరాలతో కూర్చబడినది. వీనిపై బౌద్ధగాథలత్యంత మంజులముగ జెక్కబడినవి. స్తూపమున కుపరిభాగమున పుష్పమాలికలు, పూలపల్లెరములు, ముద్దులమూలగట్టునట్లు చిత్రీంప బడినవి. స్తూపమునకుజుట్టును, నిరుపమాన శిల్పచిత్రములతో కనులపండువ నేయు వలయాకారముగ నుండు మూడుకంచెలుగలవు. ఈకంచెలు, శిలాస్తంభములపై నమ్రబడి యున్నవి. ఈ స్తంభములపై శిల్పులుజూపిన పనితన మింతింతయని వర్ణింప నలవిగాదు. ఈకంచెలలో స్తూపము నంటియుండు కంచె ఆరదుగుల ఎత్తుననున్నది. దీనికావలికంచె పండ్రెండదుగుల యున్నదిగల్గి 165 యదుగుల కైవారముగల్గి యున్నది. దీనివెలుపల బుద్ధభక్తులు ప్రదక్షిణము లొనర్చుటకు పదునైదదుగుల వెడల్పుగల్గిన రస్తాగలదు. దీనికావల మూడవకంచెగలదు. దీనియెత్తు పదునాలుగదుగులు. ఈకంచె పైభాగమున నగిలుగల్గిన పల్లెరములును, జాతకకథలును, అదుగుభాగమున బాలుగు, జంతువులును, సోబగుచీనునట్లు జెక్కబడినవి. దీనిపై నొకచోట, తనసైనికవాహినులు, కోట గోడలను సంరంక్షించుచుండ రాజు సింహాసనమున గూర్చుండి అప్పుడే యేతెంచిన యొకపేగుగొనివచ్చిన సమాచారమును వినుచుండినట్లును, దిగువను పదాతి సైన్యములు, అశ్వదళములు, గజములు ప్రయాణోన్ముఖములై యుద్ధభూమికి వెడలుచుండినట్లును, శత్రు సైన్యములలో నొకడువచ్చి సంధిగోరుచు న్నట్లును అత్యంతగంభీరముగ జెక్కబడినది. ఈశిల్పచిత్ర

• మున ప్రవర్ణింపబడిన కళా ప్రావీణ్యము అత్యద్భుతము. పాశ్చాత్యచరిత్రకారులు దీనిని మిగుల ప్రశంసించినారు. రెండవ ప్రాకారకుడ్యమువై బుద్ధగాఢలు, స్తూపప్రతిమలు, సింహములు, మనుష్యవిగ్రహములు అతిమాధ్వావముగ చిత్రింపబడినవి.

ఈ యుత్కృష్టస్తూపమును కాలభుజంగము దనపొట్టిన బెట్టుకొన్నది. నే డీస్తూపప్రాకారశిథిలములు మాత్రము అమరావతిసమీపమున గాన్పించును. తక్కటిదంతయు వృగ్యమై పోయినది. శిల్పవైభవములు నశించినవి. శిల్పచిత్రములు గల్గిన రాతిఫలకములు, చాలభాగము లండను నగరముజేరినవి.

• ఇట్టి స్తూపములు క్రీ. శ. మూడునాలుగు శతాబ్దములలో ఆంధ్రదేశమున పలుచోట్ల నిర్మింపబడినవి. ఇట్టిప్రేమిలు, గుడివాడ, ఘంటసాల, చినగంజాము, జగ్గయ్యపేట మున్నగు స్థలములందు స్తూపశిథిలము లింకనుగాన్పించును గాని పూర్వవైభవము లంతరించినవి. సాతవాహనుల కాలమున ఒక్క స్తూపములెగాక గంధీరములగు గుహాలయములు మనోహరములు విహారములు గూడ నిర్మింపబడినవి.

గుహాలయములు—కార్తీకైత్యము

• బౌద్ధాలయములకే బౌద్ధపరిభాషలో కైత్యములందురు. ఇవిబౌద్ధోపాసకుల ఆరాధన కృత్యములకై కల్పింప బడినవి. హైందవ దేవాలయముల వలెను, క్రైస్తవ చర్చిలవలెను ఈ బౌద్ధాలయములు ఆరుబయళ్ల నిర్మింపబడక కొండలలో దొలువ

బడినవి. ఈ చైత్యముల యాడంబరముపై కేమియు గోచరింపదు. దరీముఖములు మాత్రము తోరణాలంకృతులతో మూర్తిశిల్పములతో గొంచె మలంకరింపబడును. కాని లోనికి బోయి చూచినచో శిల్పవైభవములతో తులతూగుచు నింద్రభవనముల మఱపించు విశాల మందిరములు గాన్పించును.

ఇట్టిచైత్యములు బొంబాయి రాజధానిలోని సహ్యాద్రి పర్వత పాగ్రింతములందు విశేషముగ గలవు. ఇచ్చటి శిలలు చైత్యోద్భావన కనుకూలమగు పాటు పదములు కల్గియుంటచే నిచ్చట చైత్యములు విరివిగ నిర్మింపబడినవి.

ఈ చైత్యములు ఆంధ్రసామ్రాజ్య కాలముననే విరివిగ నిర్మింపబడినవి. సహ్యాద్రి పర్వత శ్రేణులలో క్రీ. పూ. ౩ వ శతాబ్దమున నిర్మింపబడిన గుహాలయము లయిదారు గలవు. కాని యివిమోటుగా నుండి అంత యందముగ లేవు. భక్తిరసప్రధానమగు మహాయాన మత వ్యాపనకు పూర్వము నిర్మింపబడియుండుటచే నిరలంకృతమైనరాడంబరముగనున్నవి. క్రీ. శ. మొదటిశతాబ్దమున మహాయాన మతవిజృంభణకాలమున చైత్యనిర్మాణము పరిపూర్ణత గాంచినది. ఇదియే ఆంధ్రసామ్రాజ్యవైభవకాలము. ఈకాలమున ఆంధ్ర సామ్రాజ్యమున నిర్మింపబడిన గుహాలయములలోనికెల్ల కాన్లీ గుహాలయము పేర్కొనదగినది. ఇది అత్యంత గంభీరమైనది. జగద్విఖ్యాతమైనది. భారతవర్షమున నిర్మింపబడిన చైత్యములలో దీనికి సాటివచ్చునది లేదు. ఇది బొంబాయి, పునహా నగరములమధ్య కాన్లీ అను ప్రదేశముకడ నున్నది.

సాబగులీనుచు అత్యంత రమణీయముగ నుండును. ఇందు ఇరు పార్శ్వములందును శిల్పపు బనులచే నలంకృతమై మురిపెముల గొల్పు స్తంభావళులపై నమరియుండు నొక విశాలమందిరము గలదు. దీనిపొడవు 126 అడుగులుండును. వెడల్పు 46 అడుగులు. ఈమందిరమున కిరువైపులందును స్తంభావళుల కావల బుద్ధభక్తులు నివసించుటకై గుమ్మటాకారముగ పెక్కు గదులు నిర్మింపబడినవి. స్తంభముల కుపరిభాగమున (ఒక్కొక్క పార్శ్వమున పదునైదు స్తంభములున్నవి.) అందమగు మకుటములు జెక్కబడినవి. ఈమకుటములపై గజాదూకులగు స్త్రీ పురుష విగ్రహములు సంవలకొలది చిత్రింపబడినవి. గుల్లిపులాడమువలె అర్ధగోళాకారముగ నిర్మింపబడిన మందిరపు వైకష్ఠ యీగజవిగ్రహములపై వ్రాలియున్నది. మందిరాంతరాళమున నెదురుగ శివాలయ గర్భగృహములోని శివలింగమువలె పాలరాతితో నిర్మింపబడిన స్తూపవిగ్రహ మొకటి గలదు. ఈమందిరాంతర్యాగమంతయు తమోజాలములచే నావరింపబడి, చూసరుల మానసములందు నిశ్చల గంభీరభావములు స్ఫురింప జేయుచుండును. నిశ్శబ్ద మచ్చట రాజ్యము జేయుచుండును. ఎట్టి అలుకుడైనను ఓంకార నాదమువలె, హోమన ప్రతి ధ్వనించుచుండును. మందిరోపరి భాగమున నొకమూల అనుకూలమగు తావున చొలువబడిన గవాక్ష రంధ్రమునుండి ప్రవహించు సూర్యకాంతలు చొద్దుల యారాధన స్థానమగు స్తూపప్రదేశమున మాత్రము బడి తక్కుటి మందిరభాగమంతయు కనుచీకటిలో నుంచుట

వలన నీగంధీర భావము మరింత ప్రస్ఫుట మగుచుండును.
ఆహా భారతశిల్పుల నిర్మాణ కౌశలము!

ఈకాశ్మీచైత్యము జయంతపుర నివాసియగు నొకే వణి
జుడు గట్టించెనని ప్రతీతి. ఇచట శాతవాహనుల శాసనము
లనేకములు గలవు.

చౌద్ధ విహారములు

సాతవాహనులకాలమున గట్టబడిన విహారములు జాల
గలవు. కష్టేరి, నాసిక, విజయవాడ, ఆరుగొలను, శ్రీశైలము,
మొగలరాజపురము మున్నగు ప్రదేశములందు శాతవాహ
నుల కాలమున చౌద్ధమతములు నిర్మింపబడినవి. వీనిలో
చాలభాగము శిథిలమై పోయినవి. కష్టేరి, నాసిక కడనున్నవి
మాత్రము కొంచెము బాగున్నవి. నాసిక బట్టణమునకు సమీ
పమున కొండలలో నిర్మింపబడినవిహారములు జాలయందమైనవి.
ఇచ్చట నహపాన, గౌతమీపుత్ర యజ్ఞశ్రీ శాతకర్ణుల పేరుగల
విహారములు మూడుగలవు. నహపానవిహారము నహపానుని
యల్లుడగు ఋషభవత్తునిచే కీ. శ. రెండవశతాబ్దమున నిర్మిం
పబడినది. గౌతమీపుత్ర విహారము ఆంధ్రసార్వభౌముడగు
గౌతమీపుత్రునిచే దొరికింపబడినది. అన్నిటికంటె యజ్ఞశ్రీ శాత
కర్ణునిచే నిర్మింపబడిన విహారము కడురమణీయమైనది. ఇందు పరి
చారకాపరివృత్తుడై యున్నట్లు చెక్కబడినబుద్ధవిగ్రహమొకటి
గలదు. ఇది అతిగంధీరముగ నుండును. ఇందలి స్తంభములు
కూడ శిల్పరచనములతో శోభిల్లుచున్నవి.

పరిశ్రమలు—వాఙ్మయము

ఆంధ్రసామ్రాజ్యముల కాలమున శిల్పకళావాణిజ్యములె
గాకపరిశ్రమవాఙ్మయములుగూడవిశేషముగపెంపొందినవి. అతి
సుందరముగను ముద్దులమూటగట్టు పాత్రలు, కుండలు, గిన్నెలు,
భూషణములు, పూసలు నీ కాలమున జేయబడుచుం
డెను. అత్యంతకుశలురగు, పణికారకులు, కుంభకారులు
(కుమ్మరులు) స్వర్ణకారులు ఈకాలమున వరలినట్లు నిద
ర్శనములు గన్పించుచున్నవి. ఈకాలమున చేయబడిన హస్త
కంకణములు, స్ఫటిక నిర్మితముగపాత్రలు, పూసలు గుడి
వాడ సమీపమున దొరికినవి. ఇవియన్నియు ఆంధ్రుల
పాశ్చాత్యమికా నైపుణ్యమును, హస్తకౌశలమును వెల్లెబ్బు
చున్నవి. రాబట్టు సూర్యులు మున్నగు పాశ్చాత్య చరిత్ర
పరిశోధకులు మిగుల ప్రశంసించినారు. ఈకాలమునాటి పూస
లు బంకమట్టితో, గాఢుతో, ఎముకలతో, మణులతో, కెంపు
లతో జేయబడి యత్యంత సుందరముగ నున్నవి. ఇట్టి పస్తు
జాలమును నిర్మింపగల మణికారకుల బుద్ధివైభవము ప్రశంసా
పాత్రమున పాశ్చాత్యులే నుడువుచున్నారు. గుడివాడపాం
తమున నొక స్ఫటిక శిలానిర్మితముగ గిన్నె దొరికినది. ఇది
మిగుల నందముగ నున్నది. ఈకాలమునాటి కుమ్మర పనులు
గూడ అధిక చాతుర్యమును జూపుచున్నవి. అప్పటి కుంభశిధి
లములు కొన్ని దొరికినవి. వానిపై ప్రవర్ణింప బడిన నగిషి
పనులు నిరుపమానములు. ఆంధ్రసాలెల పవితనమును గూడ
టోలమీ, పరిష్కసు చరిత్రకారులు మిగుల శ్లాఘించినారని

వేరొక సందర్భమున నుడివెలిమి. పాలమిగడల పరిహసించు నంత వృదులముగ వస్త్రముల నిచ్చట నేసెడివారు. అట్టి నిర్మాణకౌశలము నేడెచ్చట మఱగిపోయినది?

ఆకాలమునాటి పట్టణములు—పల్లెలు.

ఆకాలమునాటి ఆంధ్రదేశము అసంఖ్యాకములగు పట్టణములతో, పల్లెలతో కల కల లాడుచుండెడిదని వాసి తిమి. రాజగిరి, కేవలము, మందర, విజయపురము (బెజవాడ), ధాన్యకటకము, కుట్ట, పరవేన, మహావనశాల, మాడూరు (గుడివాడ), ఒడిషరవేనన, సాధుగ, రాజశైలము (వేదాద్రి), కటకశాల (ఘంటశాల), వేలగిరి, నడతూరు, సంవపురము, గిలనకేర, సగరి మున్నగు పట్టణములు ధాన్యకటక, భట్టి పోలు శాసనములలో జేర్కొనబడినవి. ఇవి యన్నియు నా కాలమున ప్రఖ్యాత పట్టణరాజములై యుండినట్లు గాన్పించు చున్నవి. వీనిలో గొన్ని సరిగ నెచ్చట విశిష్టమైనవో తెలియుటలేదు.

ఆకాలమునాటి ఆంధ్రుల ఆచార నడవడులు.

ఆకాలమునాటి ఆంధ్రుల విగ్రహములు కొన్ని అమరావతి, కార్తి, నాసిక మున్నగు ప్రదేశములందు గన్పించు చున్నవి. వీనిని జూచిన అప్పటియాంధ్రుల దుస్తులు, ఆభరణములు జ్ఞప్తికి వచ్చును. ఆనాటి స్త్రీ పురుషులు ధరించు వస్త్రాదికములు, నగలు మిగుల నమూల్యములై అత్యంత మంజులములైనవిగ గన్పట్టుచున్నవి. ఆంధ్రనారీమణులు అత్యంత రమణీయమై వెడల్పుగు కంఠహారములు ధరించువారు. ఇదియె

ఆంధ్రయువతులకు ప్రియతమమగు ఆభరణమైనట్లుగాన్నించు చున్నది. వారు చెవుల నలంకరించుకొను పోగులు వెన్నెగ నుండి యొక్కొక్కప్పుడు భజనీయమును వ్రేలుచుండెడివి. ఇవిగాక వారు హస్తములకు దణికంకణమును, పాదములకు అందెలు కడియములును, నడుములకు బిడ్డాణములను ధరించు వారు. ఈఘోషణములు రాగి, యిత్తడి, బంగారములతో చేయ బడుచుండెను. బీరలు రాగి, యిత్తడి నగలను, శ్రీమతులు బంగారు నగలను బెట్టుకొనువాడు. ఆకాలమున వెండి యంతవిరివిగ లభింపకుండుటవేకాబోలు బంగారమే విశేష ముగ నుపయోగింపబడెడిది. పంపన్నలు కాంచీనగరాడ బంగారపుటందియలును, బంగారు కడియములును ధరించెడివారు.

పురుషులు ముంగటిభాగమున గుబురుగనుండు నొక విధమగు శిరోవేష్టనమును ధరించువారు. ఖడ్గములు, ఈడెలు, విల్లంబులు, డాళ్లు, ఆంధ్రవీరుల ముఖ్యగణోపకరణములు.

ఆకాలమున స్త్రీలకెక్కుడు గౌరవస్థానముండెను. ఆంధ్ర రాణులు సైతము తమ యేలికలచెంత రాజసభలో సింహాసన మున గూర్చుండునారు. ఆంధ్రలో నెప్పుడును ఘోషా వర్షతులులేరు. ఉత్తమవంశసంభూతలగు స్త్రీలుగూడ విద్యాభ్యాసము జేయువారు. స్త్రీలు మతవ్యవహారములలో రాచకార్యములలో రణవ్యాపారములలో పాల్గొనువాడు. మతావేశపరులగు స్త్రీలెందరో గలరు. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమున రమణులు బౌద్ధబ్రాహ్మణపరివ్రాజకులకు దానములజేసినట్లు, గుహలయముల నిర్మించి యిచ్చినట్లు శాసనములు నుడువుచున్నవి.

ఇట్లు శాతవాహనుల పరిపాలనము సర్వవిధముల సర్వోత్కృష్టమై దనకారినది. గ్రంథవిస్తరణేతిచే అంధ్ర సామ్రాజ్య వైభవమునుగూర్చి యింతకంటె నుడువజాలము. ఇంతటితో అంధ్రసామ్రాజ్యప్రశంస ముగించి, యవన శక పహ్లావుల దండయాత్రల జూడబోయెదము.

× 1. యవన, శక, యూచీ దండయాత్రలు.

కుషానువంశము.

దక్షిణాపథమున నిట్లు అంధ్రసామ్రాజ్యము విస్తరిల్లు చుండ ఉత్తరభారతమున, పశ్చిమోత్తరప్రాంతమున ఆప దలు సంఘటిల్ల దొడగెను. యవన, శక, యూచీలనబడు, విజా తీయమూకలు మిడుతలదండలనలె పశ్చిమోత్తరద్వార మునుండి హిందూదేశమును జొరసాగినవి. చొచ్చి, యా విజా తీయ సమూహములు హిందూదేశముననే నిలిచిపోయి, య చ్చట సామ్రాజ్యముల స్థాపించి, కడకు హైందవప్రజలలో తీనమై పోయినవి. ఈ విజాతీయదండయాత్రలయువంతము నిచ్చట కొంత నుడవవలసియున్నది. గుప్తసామ్రాజ్యస్థాపన వరకును ఈ విజాతీయులరాకలే మన భారతవర్షచారిత్ర మున గమనింపవలసిన ముఖ్యమగు చరిత్రాంశము.

బాక్త్రీయా పార్థియారాజ్యములు.

అశోకుడు సింహాసనారూఢుడైనపిదప మౌర్యసామ్రా జ్యమునకు పశ్చిమమున వ్యాపించియుండిన యవనసామ్రా జ్యము సెల్యూకసుచే స్థాపితమైనది విచ్చిన్నమైపోవదొడ

గెను. సామ్రాజ్యములోని యంతర్భాగములగు పార్థియా బాక్టీయా రాష్ట్రములు స్వాతంత్ర్యమును వహించినవి. ఈ రాజ్యముల నేలిన రాజులు రాజ్యశృష్టాపదులై ఆలెగ్జాండరు సెల్యూసులవలె భారతవర్షమును జయించి యేలవలెనని పలు మారులు ప్రయత్నించిరి. కాని ఆశకుడగిన బలప్రావీణ్యములు వీరికడ శూన్యములగుటచే వీరి ప్రయత్నములన్నియు భగ్నమయ్యెను. అయినను అశోకుడు మరణించు వరకును వీరిప్రయత్నము త్వయు సాగినవికావు. కాని, యాతడు భారతరాజ్యరంగమును వీడిపోయినపిమ్మట సింధునదీప్రాంతమువరకును గల మౌర్యసామ్రాజ్యభాగమునంతయు వీర లాక్రమింపగల్గిరి. మౌర్యసామ్రాజ్యాధిపులు దుర్బలులైరి. ఆప్రాంతమంతయు చిరకాలము వారి యేలు బడిలోనే యుండెను. అందుకు నివర్ధనముగ నాప్రాంతమున యీరాజుల నాణెములు వెక్కులు గాన్నించినవి.

బాక్టీయా రాజ్యము స్వాతంత్ర్యము వహించినపిమ్మట దానినేలిన రాజులలో న్యావవాడగు 'డెమిట్రీయసు' అను నాతడు జాల బలీయుడు. ఈతడు ఏరియానా రాష్ట్రమునే గాక (ప్రస్తుత ఆఫ్ఘనిస్థానము) పాంచాలమున జాలభాగమును గూడ జయించెను. అందుచేతనే యీతనికి "హైందవ నృపు" డని నామధేయము గల్గెను.

మిళిందుడు.

బాక్టీయా రాజ్యమును బాలించిన రాజులందరిలో ప్రఖ్యాతుడు మిళిందుడు (మినేండరు). ఈత డత్యంతరాజ్య

తృప్తాపరుడు. ఈతని రాజ్యవిదాహమునకు మేరలేదు. ఈతడు
కీ॥ పూ. 160వ సంవత్సరప్రాంతమునుండి, కీ॥ పూ. 140
వరకును రాజ్యమేలెను. మగధరాజ్యమునెల్ల జయింపబలెనను
పేరాశతో పాటలీపుత్రముపై దాడివెడలి, పుష్యమిత్రునిచే
నోడింపబడిన దీతడే. ఈతని ఖ్యాతి చాలదూరము వ్యాపించి
నట్లు గన్పించుచున్నది. ఈతడు మరణించిన పిదప, ఇతని
యశ్శిశికలముల సంగ్రహించి, వానిపై నొక దివ్యమండరమును
నిర్మించుటకై యనేక సమరములు పెనగులాడినట్లు! ఈతని
నాణెములు పశ్చిమోత్తరమునను, యమునానదీతీరమునను
జాలగ దొగకినవి.

బాక్తీయా రాజ్యనృపులలో కడపటివాడు 'ఆంటి
యాల్కిడసు' (కీ॥ పూ. 140—130) ఈతనిగూర్చి యొక
యద్భుతవిషయము బయల్పడినది. అందుచేతనే. యీతని నామ
మిచ్చట పేర్కొనవలసివచ్చినది. ఈతడతివిశాలమగు రాజ్యము
నేలినట్లు నిరర్థనములు గన్పించుచున్నవి. కాబూలు,
కొందహారు, తక్షిలా రాజ్యములగూడ సీతడు పాలించెను.
ఈతనిచే చీనానగరరాజేశ్వరునికడకు రాయబారిగ సంపబడిన
హెలియోడరసు అనునతడు వాసుదేవునికొక జయస్తంభ
మునుగట్టించెను. ఇదియే ఆంటియాల్కిడసు నృపునిపాలనమున
జరిగిన ప్రసిద్ధసంఘటనము. దీనినిబట్టి యవనులుగూడ హైందవ
మతావలంబులై హైందవదేశతల నారాధించువాని తేటపడు
చున్నది.

బాష్టియా పార్థియారాజ్యములు చిరకాలము స్వస్థి నొందలేదు. క్రీ. పూ. 140—120 సంవత్సరములవఃధ్య శాకు లను విజాతీయమూకల వంశయాత్రలవలన యీ యుభయ రాజ్యములును అత్తరించిపోయినవి. ఈర జులలో పార్థియా బాష్టియా రాజవంశములు సిద్ధమై మైపోయినవి. అంత టితో ఆసియాఖండమున యవనపాలనము రూపుమాసినది.

పార్థియా రాష్ట్రము.

పార్థియారాజ్యమునుగూర్చిమాడ ఈ సందర్భమున ఒక్కమాట నుడువవలసియున్నది. ఈరాజ్యముకూడ సింధు నదీపాత్రమువరకును వ్యాపించినది. పాంచాలమునగూడ పార్థియనురాజుల యేలుబడి కొంతకాలముసాగినది. కానీ పార్థియనుల పరిపాలనమైనను భాగతవృక్షమున చిరస్థాయిగ నిలువలేదు. ఈపార్థియనురాజుల యేలుబడియే భాగతవృక్ష మునకు 'తౌత్రీ'యను రాజబిరుదము నుప్రసాదించినది. భాగత వృక్షము నేలిన విజాతీయులు వెక్కం క్షీరిబిరుదునుదాల్చిరి.

హఱ్ఱీయు పార్థియారాజ్యమును బాలించిన ర జు లలో యతివ 'సప్త'స్థిగాంచిన రాజు 'గాంధో'శ్వర్మీను' అను నాతడు. ఈతడు క్రీ. శ. 20 వంతులు 40 వరకును కబూలు కాం'హగు,తక్షశిలారాజ్యముల నే నవాడు నెంటు'ధో'శు' అను కైర్త్యునయతి యాతని రాజ్యముననే కైర్త్యునవలయును బోగియి వధింపబడెనని కొందరు చరిత్రకారు . యభిప్రాయ ము. కాని, చెన్నపురిలో నొకశాగవగు మైలంపురశాసనం దిం పబడెనని మరికొందరు చరిత్రకారులశోధనలు పుండుచున్నారు.

ధోమసు వధింపబడనేలేనని వరికొందరు వాదింతురు. ఈ సందర్భముననే గాండోఫర్మీసు నామము చరిత్రప్రశోధకులచే పలుమారులు స్మరింపబడుచుండును.

శాక, యూచీలదాడులు.

శాకులనియు, యూచీలనియు పిల్వబడు తురుష్కజాతులకు జెందిన తురేనియను తెగలు క్రీ. పూ. 160 సంవత్సరప్రాంతమున అన్నాతుర్కులై, కుటుంబములతో తమనిజ నివాసముగా మధ్యాసియాను నీడి, వానయోగ్యముగా ప్రదేశముల వెదకొనుచు మార్గమున దగిలిన రాజ్యములనెల్ల విధ్వంసమొనర్చుచు కడకు హిందూదేశమును బ్రవేశించినవి.

ఈ తెగలలో యూచీతెగ భారతవర్షచారిత్రమున మిగుల ప్రఖ్యాతిగాంచిన తెగ. ఆశోకుని దనువాత ఆశోకుడంతవాడనిపించుకొని, విజాతీయుడైనను ప్రజారంజకముగా రాజ్యమేల్చిన కనిష్కుడీయూచీతెగలో నొక యువశాఖయగు కుషానుశాఖకు జెందినవాడు. యూచీల నివాసము పశ్చిమచీనాప్రాంతము. వీరు, వనదేశములోని కోయలబోలు గృహవిహీనులగు దేశద్రావిడులు. క్రీ. పూ. 174 సంవత్సరప్రాంతమున వీరు తమనివాసముల విడచి పశ్చిమముగా బయలుదేరిరి. దరియానదీ (జర్జాట్టసు) ప్రాంతమును జేరుసరికి, తత్తీగమున నివసించు శాకులను వరియొకతెగ పీరిసి తారసిల్లెను. ఈ యుభయతెగలకును సంకులము జరిగెను. తుదకు యూచీలు విజృంభించి శాకుల నచ్చటనుండి దరిమి, వారి స్థలముల నాక్రమించిరి.

శాకులట్లు విజేతులై తమ మూన్యక్షేత్రముల కోల్పోయి, అచ్చట నిలువలేక, బయలుదేరి మార్గమున బాక్టీయా పాథియా రాజ్యముల రూపుమాపి, తిన్నగ భారతవర్షమును సమీపించి, యీదేశ సౌభాగ్యమునుజూచి సమ్మోహితులై యిందు ప్రవేశించిరి. విదప వీరు క్రమముగ సింధు, కతీయ వాడ, సౌవీగ, సౌర ప్తముల నాక్రమించి, రాజ్యముల స్థాపించిరి. శకరాజ్యములకును, ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకును సంఘట్టిన బోరాటములు, శకరాజుల పరాక్రమ పరిపాలనాపద్ధతులు వెనుక నుడివియుంటిమి. శాకులు మొదటినుండియు హైందవ మతాచారములయెడ సభిమానము గొని వాని ననుకరించి కొంతకాలమునకు హైందవులలో విలీనమైపోయిరి. శకరాజులు గొందరు వైదికతమును వ్యాప్తిజేసి జనోపయోగకరములగు తటాకములు, బావులు మున్నగువాని నిర్మించిరి.

శాకుల పరాభూతులగావించిన యూచీలు దక్షిణానదీ కూలమున చీరకాలము నివసించలేదు. వీరు శాకుల దరిమినట్లు, హూసన్ అను మరియొకతెగ వీరినిదరిమి, యాప్రదేశములనెల్ల నాక్రమించినది. యూచీలు వరలబయలుదేరి, పశ్చిమముగ మరలి, ఆస్సనునదీతీరమున జేరి అచ్చట నివసించుదొడగిరి. వీరు బాక్టీయా రాజ్యమెల్ల వ్యాపించి అచ్చట చిన్నచిన్న రాజ్యముల స్థాపించిరి.

కుషానుసంశము - కుజలకరకాడ్పిసీను.

యూచీలలో నైదు చిన్న తెగలుగలవు. అందు కుషాను తెగ బహుళసంఖ్యాకపగుటచే ప్రబలి బలీయమై, క్రిత ముగ విజృంభించి తక్కినతెగల జయించి, కుషాను సామ్రాజ్యమును స్థాపించెను. ఇట్లు కుషానుల యూచీలపైనడపి వారినెల్ల జయించి భిన్న యూచీరాష్ట్రముల నెల్ల విధ్వంసమొనర్చి కుషాను సామ్రాజ్యమును ప్రతిష్ఠించిన నాయకవీరుడు 'కుజలకరకాడ్పిసీను.' ఈతడే కుషాను సామ్రాజ్యము కుప్రథమస్వాభౌముడు, కుజలకరుడు, శూరగ్రేసరుడు. హిందుకుశ పవ్వశాఖలకు దక్షిణముగ నుండు భూభాగమును పార్థియా, గాంధార, తక్షశిలారాజ్యములను యీతడు జయించి, బాప్రీయారాజ్యమును విస్తరింపజేసెను. ఇట్లు కుషానుల పరిపాలన మెల్లగ సింధునదీప్రాంతమువరకును వ్యాపించినది. అంతట కాడ్పిసీను ఎనుబదియవయేట క్రీ. శ. 40 సంవత్సరమునుండి 78 వ సంవత్సరమువరకును 38 ఏండ్లు రాజ్యపాలనమొనర్చి మరణించెను విమకాడ్పిసీను.

కుజలకరుని తరువాత ఆతని తనయుడు విమకాడ్పిసీను సింహాసనారూఢుడయ్యెను. ఈతడును యీతని తండ్రినలెనే రాణశూరుడై పెక్కురాజ్యముల జయించెను. తూర్పున వారణాసివరకును, దక్షిణమున నమ్మదానదీతీరమువరకును గల ఉత్తరభారతవంతయు సీతడు జయించినట్లు గ్రంథించుచున్నది. మాళవ, పశ్చిమభారత భూములనేలెడు శకతౌగ్రీవులందరును ఇతని దపయేలికగ విశ్వసించిరి. ఈతని నాణె

ములు పెక్కుచోట్ల దొరుకుటంబట్టి యీతని రాజ్యము చాలదూరము వ్యాపించి ట్లూహింపవచ్చును. ఇాకులుశకము యీతని పట్టాభిషేకముతోడనే యారంభమైనదిని కొందరు చరిత్రకారు లూహించుచున్నారు. కాని యీవిషయమై పరిశోధన లింకను సల్పవలసియున్నది.

విముడు చీనా సార్వభౌమునితో యనిసేయ నైస్యముల నంపి యోడిపోయెను. ఈకాలమున చీనా సామ్రాజ్యమునేలిన హెహాటీ మిగులబలాఘ్యుడై, పలుదేశముల జయించి, గొప్పసామ్రాజ్యమున కధిపతియై యేలుచుండెను. ఆతనితో సమానత్వమును బాటించి గర్వోన్నతుడై విముడు ఆతని కుమార్తెను తనకిచ్చి పరిణయము గావింపుమని రాయబార మంపెను. హెహాటీ కుపితుడై రాయబారమును గొనివచ్చిన కుషాను వార్తాహరుని బంధించి పరిభవించెను. అందులకు విముడు కోపోద్దీప్తిపితుడై చీనా సార్వభౌమునికి గర్వభంగము గావింపవలెనని సంకల్పించి, డెబ్బదవేల యశ్వపశుముల నిచ్చి తన రాజప్రతినిధి నాచనికార్యముమీది కంపెను. ఈమహానైనికదళములు వంచుచేగవ్వబడిన వ హెహాన్నతమూలగు సంగలింగు పశ్వతశ్రేణుల దానితో లసియుండెను. అవిలంఘ్యులగు ఈప్వతాజుల దానివలపుడు ఆతవశోకములగు గుణైరు కుషానునైస్యములు చాలభాగము వడిసిరివి. హాతశేషములగు నైస్యములు ప్రాణానిష్ఠములై యాక్రమంబు జేరుకొనినవి. చీనాసార్వభౌమునిదేవాలి కీని సంగలి పరాభూతుల గావించి దునుమాడెను. విముడు తననైనికదళములనెల్ల గోల్పోవుట

యేగాక, యేటేట చీనాసార్వభౌమునికి గప్పముగూడ చెల్లింప వలసినచ్చెను. ఈతనిపరిపాలన కీ॥ శ. 110 వ సంవత్సరముతో ముగిసెను.

కనిష్కుడు కీ॥ శ. 120

విమునితరువాత సింహాసనవ ధిష్ఠించినవాడు కనిష్కుడు. విఖ్యాతయశుడు. ఈతడు విముని తనయుడుగాడు. వాసిష్కుడను మరయొక కుషానునాయకవీరునిపుత్రుడు. కుషాను సామ్రాజ్యపదవి విమునితరువాత యీతని కెట్లు లభించినదో తెలిసికొనుటకు తగినయాధారము లేవ్వయు మనకు లభించుటలేదు.

కనిష్కుడు కీ॥ శ. 120 సంవత్సరప్రాంతమున పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. విముడు దివికేగిననాటనుండి కనిష్కుడు రాజ్యభారమును వహించువరకును కుషానుసామ్రాజ్యపరిపాలన మెవరు నడిపిరో తెలియదు. విమునిచే నియమింపబడిన రాజప్రతినిధులే యీపదివత్సరములకాలమును రాజ్యపరిపాలన నెరపియుండవచ్చునని దోచుచున్నది.

కనిష్కుడు యోధాగ్రేసరుడు. బౌద్ధమతాభిమాని. తనశౌర్యపటిమను మెరపించి యీతడు పలురాజ్యముల జయించికుషానుసామ్రాజ్యమునునలుముఖములవిస్తరిలజేసెను. భారత ఇతిహాసరంగమున నీతడు ద్వితీయ అశోకుడని పేరు మోగెను. అశోకసార్వభౌమునివలెనే యీతడును బౌద్ధమతాభివృద్ధికై యత్యంతము కృషిసల్పి మధ్యాసియాఖండమందెల్ల బౌద్ధమతమును వ్యాపింపజేసి, బౌద్ధలోకమునకు చిరస్మర

• ణీయుడయ్యెను. ఈతనికాలమున కళలు, సాహస్యతము శ్రద్ధి నొందినవి. అందుచేతనే విజాతీయుడైనను యీతనిచామము భారతస్వమున నేటికిని గీర్తింపబడుచున్నది.

కనిష్కుని దిగ్విజయములు

కనిష్కుడు ఆశోకునివలె చౌధునతావలంబుడైనను హింసాత్మకము ని గణవ్యాపారముల నింపలేదు. కనిష్కుడు సమరోత్సాహి. రణశూరుడు. రాజ్యశృష్టాపరుడు. రాజ్యం పొగన్నకై యీతడు పెక్కుయుద్ధముల సలిపెను. సమంతగణములందే కాలముగడిపెను. తల్లుత గాంధారమును గెలిచి బాక్త్రీయాఁ జయమునుండి తన రాజధానీనగరమును పునఃపురమునకు మార్చెను. అంతకుమున్నె కాశ్మీరమును జయించి యాపాఁతమున కుషానుపరిపాలనమును ప్రతిష్ఠించెను. పిదప పార్థియనులతో రణమొనర్చి వారినోడించెను. చీనాసాగ్వభౌమునిపై దాడివెడిచి యీతని సామ్రాజ్యములోని పెక్కుదేశముల జయించి విమునికి గల్గిన పరిభవమును చల్లార్చెను. సైన్యముల దుర్గపశ్చాతభూములవెంట గొనిపోయి, బాక్షన్యగుకంటి క్షిగపర్వతశ్రేణుల దాటింకి, కుస్తాన, కాష్గర్, యాక్కండు మున్నగు రాజ్యముల సైన్యములతోముంచి, యాపాఁతముల నేలెడు సామంతవంశలాధిపులనెల్ల గెల్చి వారివలన కప్పములగొనెను. వారు కప్పముల సరిగ జెల్లించుచు, సంధిషగతుల సెకాటంకముగ పాలించుటకై వారిలో గొంకరి రాకొమరుల నాతడు భారతఖండమునకు హామీగా గొనివచ్చెను.

ఇట్టి సంతత రణవ్యాపారములచే కనిష్కుడు తనసామాన్యజన్మమును ఉత్తరభారతముననే గాక ఆసియాఖండమున గూడ చాలవరకు వ్యాపింపజేసెను. భారతఖండమున కనిష్కుసామాన్యజన్మము పశ్చిమమున కాశ్మీరము మొదలు తూర్పువారణాశిరకును, ఉత్తరమున తీతనగముమొదలు, దక్షిణమున వింధ్యపర్వతావళులవరకును విస్తరించెను. ఇదిగాక భారతావని కావల ఉత్తరమున మంగోలియావరకును, పశ్చిమమున పారశీకరాజ్యమువరకును గూడ యాతని సామాన్యజన్మము వ్యాపించినది. మంగోలియాసామాన్యజన్మములోని కాష్కరు, కుస్తాన, యార్కండుఁ ప్తములును పారశీకములోని బాక్త్రీయానా, బుఖారా, అఫ్ఘనిస్తానములును కనిష్కుసామాన్యజన్మములో జేరినవి.

కనిష్కుడు-బౌద్ధమతము.

కనిష్కుడు అశోకునివలె బౌద్ధమతమును తనయభిమానమతముగ స్వీకరించి, మధ్యాసియాఖండమందెల్ల వ్యాపింపజేసెనని నుడివితిమి. ఈవిషయముననే యాతని కీర్తి భారతవర్షమున చిగ్గస్తాయిగ నిలిచిపోయినది. ఈతడు కావించిన దిగ్విజయయాత్రలు సామాన్యములు. అప్పుడే విస్మరింపబడినవి. కాని బౌద్ధమతవ్యాప్తికై యాతడు జేసినకృషి నేటిని స్మరింపబడుచున్నది. బౌద్ధలోకమున అశోకుని నామమువలె కనిష్కుని నామమును తాత్కాలికంత్రమైనది. హిందూమతవర్వతముల కావల మంగోలియా ప్రాంతమున బౌద్ధమతమును అశోకుడు వ్యాపింపజేసినచు

అచ్చట యీ మహామతచిజము లంత గాఢముగ నాటుకొన లేదు. వేగముగ క్షీణించినవి. కనిష్కుడు ఈ రాజ్యభాగము కంతమును ఏలికయగుటచే నీ ప్రదేశములందు బౌద్ధమతమును విరివిగ వ్యాప్తిజేయుట కాతని కవకాశము గిల్లెను. మతవ్యవహారములందును వేషభాషలందును ప్రజలు రాజుల ననుసరించుట సహజముగదా! కాని కనిష్కుని రాజ్య కాలమున ప్రాబల్యమునొందిన బౌద్ధమతమున నొక విశేషము గలదు. ఈరీతికి ప్రాచీనబౌద్ధమతము విరూపము నొందసాగినది. అందు అంతశ్శాఖలు పోక్షసూపదొక్షగినవి. కొంతకాలమునకు బౌద్ధమతమున మహాయానమును నొకయంతశ్శాఖ బయలు వెడలినదని వేరొకసంస్థమున నుడివెతిమి. ఇట్టి అంత శ్శాఖలు దయించుటకు గారణములగూడ వర్ణించెతిమి. ఈ మహాయానమతశాఖ యుక్తవిగ్నినది మన కనిష్కునికాలము ననే. పురాతనబౌద్ధమతమే కొన్ని మాన్యులనొంది యీ మహాయానమతరూపమును దాల్చినదని చెప్పవచ్చును ఈసూతన బౌద్ధమత సంస్థాపనాచార్యుడు నాగార్జునుడను బ్రాహ్మణ యతే. ఈతడు కనిష్కునకు సమకాలీనుడని ప్రతీతి. కనిష్కు నాగార్జును లిరువురును ఈసూతన మత సిద్ధాంతముల నభివ్యక్తముగ ప్రపంచమున వ్యాపింపజేసిరి. ఈమహాయానమతము నకు కనిష్కుని రాజ్యము, అందుముఖ్యముగ తక్షశిలాప్రాంతము ముఖ్యస్థానమయ్యెను. మహాయానమతమున వైదికమత సాంప్రదాయముఁ న్నియు చొప్పింపబడెను. బుద్ధుడు అవతారముగ జేయబడెను. బౌద్ధారాధన కల్పింపబడెను. బౌద్ధదేవాలయములు పెక్కుచోట్ల నిర్మింపబడెను. ఉత్సవములుసాగెను. సన్యాసపర

మగు బౌద్ధమతము భక్తిమార్గప్రాధాన్యపయ్యెను. మూర్తి త్రియమునకు ప్రతిగ బుద్ధుడు, సంఘము, ధర్మము అను త్రిరత్నములు సృష్టింపబడెను. స్వనిధముల వైదికమతమును బోలిన యీనూతనమతము అతివేగముగ చీనా, జపాను మున్నగు దూరదేశములకు బ్రాకెను. చైనగుణముగ నే యీకాలమునాటి బౌద్ధశిష్యముగూడ మార్పుకొందినది. ఈ కాలముననే చిత్రకళలు మిక్కుటముగ అభివృద్ధి నొందినవి.

చతుర్థ బౌద్ధపరిషత్తు మహాసభ

బౌద్ధమతాభిమానియగు కనిష్కుడు అశోకునివలె బౌద్ధ మతస్తులకుగల్గిన వివాదముల పరిష్కరించుటకై యొకమహా సభ గావించెను. బౌద్ధమత చారిత్రమున నిది చతుర్థ పరిషత్తు మహా సభ యని ప్రఖ్యాతి గాంచినది. ఈమహాసభ కాశ్మీర రాజ్యమునకు రాజధానియగు శ్రీనగర మందలికుండలవనము ఒకానొక బౌద్ధమతమున జరుపబడినది. దీనికివసుమిత్తుడను బౌద్ధసన్యాసి సభాధిపత్యమును వహించెను. పలుప్రాంతములనుండి బౌద్ధ పండితు లనేకు లీసభకు విచ్చేసిరి. వీరు బౌద్ధసామన్వితము నంతయు తగచి భాష్యములు వ్రాసిరి. 'మహావైభాషిక' మను గ్రంథ మీతరుణముననే వ్రాయబడినది. ఈ మహావైభాషికము చీనాభాషలో నిప్పటికిని గలదు. ఈ మహాసభాసమక్షమున పరిష్కరింపబడిన విషయముల కనిష్కుడు తామ్రఫలకములపై వ్రాయించి, యాఫలకముల నొక రాతిమండపమున భద్రపరచి, దానికొరకు శ్రీనగరసమీపమున నొక స్తూపమును గట్టించి, యాశిలాపేటక నందుంచెను.

ఈనుంజూషముభూగర్భమున నెచ్చట మడగియున్నదో యింత వరకును దొరకలేదు. చరిత్రపరిశోధకులు విశ్వప్రయత్నము లొనర్చుచున్నారు. కాని కార్యము లేకపోవుచున్నది.

కనిష్కుని సర్వమత సమదృష్టి

కనిష్కుడు బౌద్ధమతాభిమానియైనను, హైందవ రాజధర్మముల ననుసరించి సర్వమతములను సమదృష్టిని జూచెను. బౌద్ధసన్యాసులకే గాక జరదూప్త బ్రాహ్మణ మతావలంబులకు గూడ నాతడు పారితోషికముల నొసంగి యాదరించెను.

కట్టడములు.

కనిష్కు డనేక కట్టడముల గట్టించి హైందవశిల్పకళ నభివృద్ధి నొందించెను. తన రాజధానియగు పుష్యపురమున బుద్ధుని శిల్పములపై నతడొక బ్రహ్మాండమగు గాలిగోపురమును గట్టించెను. ఇది పరమూ డంతస్తులుగల్గిన చాననిర్మిత గోపురము. నాటుగుండల యడుగుల యున్నదిగల్గి మేఘ మండలమును దాటిపోయెడిది. చిత్ర విచిత్రములగు చెక్క డపు బనులతో కనులపండువ జేయునది. కనిష్కుడు గతించిన వెనుక పెక్కు శత్రుత్వాదులవశకును యీ గోపురము నిలిచి యున్నది. తరువాత నెప్పుడో వీతివచ్చాతుని కశనమై నశించి పోయినది.

ఈగోపురముచెంతనే కనిష్కు డొకమనోహరమగు కళ రమునుగూడ గట్టించెను. ఈబౌద్ధమతము తరువాత గొప్ప

విద్యాపీఠమై ప్రఖ్యాతినొందినది. ఇది పదునొకండవ శతాబ్దమున సర్వనాశకుడగు ఖజీమహమ్మదుచే విధ్వంసమొనర్పబడి యంతరించిపోయినది. ఈతడు కనిష్కపురమను పట్టణమును గూడ నిర్మించెను. నేడివి శిథిలమై కాలవాహినిలో గలసిపోయినది. ఈనామమునబరగు పల్లెమాత్ర మిప్పు డాప్రదేశమున గాన్పించును. యమునానదీ కూలమున విలీనమగుచున్న మధురానగరమున (ప్రస్తుతము ముటూరి) కనిష్క డనేకరష్యమందిరముల కల్పించెనట. నేడొక్కటియు గానరాదు. ఈమధురా సమీపమున కనిష్కుని శిలావిగ్రహమొకటి గాన్పించినది. దౌర్భాగ్యశమున దీనిశిరమువిరిగి యెచ్చటనో పడిపోయినది. అయినది ఆకాలమునాటి యపూర్వకళాశిల్పకౌశలమును వెల్లడించుచున్నది. ఇందు యవనశిల్పవైఖరులనుమాత్రమును గానరావు.

ఈతనికాలమునాటి శిల్పకళావైఖరులు

కనిష్కునిరాజ్యమున రచింపబడినశిల్పచిత్రములన్నియు గాంధారశిల్పకళా ప్రతిబింబములని కళాభిజ్ఞులు వర్ణించియున్నారు. వీనియన్నిటియందును యవనశిల్ప వైఖరులు పొడసూపినవి. ఈతని రాజ్యకాలమున శిల్పకళ మార్పుజెంది నూతన శోభాలంకృతయైనది. ఈకాలమున చౌద్ధమత మెట్టిపరిణామము నొందినదో, చౌద్ధశిల్పముగూడ నట్టి పరివర్తనమునే బొందినది. హీనయానమతకాలమున చౌద్ధశిల్పము నిరాడంబర గంభీరలక్షణములతో జలువారినది. నిష్పత్తిమూర్ఖమిందు ప్రతిబింబితమైనది. కాని మహాయానకాలమున

నీనిరాడంబరము రూపుమాసినది. ఆడంబరము వెచ్చుపెరిగినది. ప్రవృత్తి, భక్తిమార్గములకు కళ, తావొసంగినది. అందుచే నీకాలమునాటి బౌద్ధశిల్పము జీలుగుపనులతో వెల్లివిరిసినది. అలంకారభూయిష్టమై పోయినది. గయాక్షేత్రమందలి బౌద్ధాలయము, అమరావతీ స్తూపములు, నాసికయందలి బౌద్ధవిహారములు అజంతాలోని శివచాప మధ్యస్థముననున్న మందిరములు, కనేవారీ దివ్యసభాభవనములు నీకాలమునాటివే. అన్నిటియందును సీనూతన శిల్పవైఖరులు ప్రదర్శితము లైనవి.

కనిష్కునృపుని విద్యావ్యాసంగము.

కనిష్కుడు విజాతీయుడైనను హైందవ సారస్వతాభివృద్ధికై పలుభంగుల తోడ్పడెను. జగద్విఖ్యాతిపడసిన మహాపండితులు, భిషజ్మణులు అతని యాస్థానమున నివసించిరి. నాగార్జున, అశ్వఘోష, వసుమిత్రులు సీతనియాస్థానమున నుండిరి. పీఠిలో అశ్వఘోషుడు మిగుల ప్రఖ్యాతుడు. బౌద్ధ సారస్వతమున నమూల్య గ్రంథమగు బుద్ధచారిత్రము నీతడే వ్రాసెను. వైద్యశాస్త్రస్రవీణుడగు చరకుడు, చరకసంహిత గ్రంథకారుడు, ఈతని యాస్థాన భిషజ్మణియని చెప్పెదరు.

వాణిజ్యాభివృద్ధి

కనిష్కునికాలమునను నీతని తరువాతిరాజుల కాలమునను సముద్రవాణిజ్యము మిగుల నభివృద్ధి నొందినది. ఈ కాలమున భారతవర్షము యవనరోమక రాజ్యములకును వాణిజ్య మపారముగ జరిగినట్లు దృష్టాంతములు గన్పించుచున్నవి. ఈ

సమయమున భారతవర్షము నేలినచక్రవర్తులు రోమకసామ్రాజ్యాధిపతియగు అగష్టసు సార్వభౌమునకు శార్దులాదివన్యమృగములకానుకలంపినట్లు ఉయన్ కేసియన్ అను రోమకగ్రంథకారుడు వాసియున్నాడు. రోమనులు వ్యాఘ్రముల జూచుట కదియె తొలిసారియట. జార్మోరస్ అను హైందవుడొకడు అగష్టసునృపుని సమ్ముఖమున తన చేశాచారము ననుసరించి యొకచితిపేర్చుకొని యాయనలమున తనదేహమును దగ్ధముగావించుకొని యుసురులు బాసెనని యీతడే (వైనచెప్పినచరిత్రకారుడు) వాసిను.

రోమనులు భోగపరాయణులు. వీరు హైందవరాజ్యములనుండి కొనిరాబడు అత్తగు, పన్నీరు, లవంగాదిసుగంధద్రవ్యములు, ప్రసిద్ధిజెందిన దక్షిణపథపు రత్నములు, మణులు మున్నగు వస్తుచయము నత్యాతురముతో గొనెడివారలు. ఇవిగాక ఆకాలమున నాగరకప్రపంచమును విస్మయపడజేసిన హైందవపీతాంబరములు, పాముమబునేముఠ తిరస్కరించు మజ్జినువస్త్రములు, బంగారుజరీవలువలు, రోమకప్రజలమూర్ఖాగతుల నొనర్చెడి వట! వీనిగొనుటకై రోమనుయువతులు ఆపణవీధులలో విరగబడెడివారట! భోగలాలసులగు రోమను నారీమణులు ఎంతమూల్యమైననిచ్చి వీనిగొనెడివారట! రోమక సామ్రాజ్యమునుండి భారతవర్షమునకు వాణిజ్యరూపమున గొట్టుకొనిపోవు ధనప్రవాహమును జూచి వైసీ * నిట్టూర్పులు బుచ్చుచు అట్టిధనక్షయము రోమకప్రజాభీష్ మిగుల

* రోమకచరిత్రకారుడు. మిగుల ప్రఖ్యాతుడు.

నరిష్టదాయకమని వాపోయినాడు. ఏటేట ఒక్కరోమక దేశమునుండి యేబదిఃక్షులరూప్యములు భారతవర్షమునకు బోయెడివి. రోమకరాజ్యమునుండి యాకర్షింపబడినరోమకనాణెములు ఆగస్తసుసార్వభౌముని కాలమునాటివి నెల్లూరు, ఘంటసాల, గుడివాడ, ప్రాంతముల పెక్కులు కాన్పించినవి. ఈ నాణెములు దక్షిణ హిందూస్థానమున యిప్పటి బ్రిటీషు రూకలంతవిరివిగ నుండెడివట. దీనివలన రోమక హైందవ రాజ్యముల నడుమ నెంతటి యపారమగు వాణిజ్యము నడచినదో గ్రాహ్యమగుచున్నది.

దక్షిణ దేశమునుండి ముఖ్యముగ మూత్తియములు, మణులు, లవంగాది యమూల్యద్రవ్యములు నీ దేశముల కంపబడెడివి. ఆకాలమున ప్రశస్తమగు ఆణిముత్తియములు తామ్రపర్ణినదీజలములలో దొరకెడివి. మణులు, మైసూరు సింహళరాజ్యములందు లభించెడివి. పశ్చిమతీర్థము లవంగాది సంబారములకు ప్రసిద్ధి. ఆంధ్రదేశమున, నాకాలమున కాలీ పట్టణము, అమరావతి, మోటుపల్లి, మచిలీపట్టణము మున్నగు నవి ప్రాముఖ్యత గడించిన వర్తకస్థానములు. ఇవిగాక, తమిళ, చోళ, పాండ్యరాష్ట్రములలో ముజరీనూ, బకరయి, కార్కయిగూడ ఆకాలమునాటి వాణిజ్యలోకమున ప్రసిద్ధి గాంచిన రేప్రపట్టణములు. ముజరీను పట్టణమున రోమను వర్తకులు పెక్కుండు నివసించువారు.

ఈకాలమునాటి హైందవనావికులు యననరోమక రాజ్యములతోడనేగాక, దక్షిణ సముద్రములయందలి బర్మా,

సయాం, యవ, కంబోడియా దేశములతోగూడ వాణిజ్యము సలిపిరి. వాణిజ్యము నెరపుటయెగాక, పెక్కుమంది యీ రాజ్యములకు వలసబోయి యచ్చట నివాసము లేర్పరుచుకొనిరి. బ్రాహ్మణులుగూడ యీకాలమున నైకలలోనెక్కి సముద్రములదాటి పెరభూములకు బోయి, వైదికమతమును బోధించిరి. ప్రింబన, బోర్నోదూరుప్రాంతములందు బ్రాహ్మణ దేవాలయ శిథిలము లనేకములు నేటికిని గన్పించును.

కనిష్కుని కడసారి యుద్ధము.

కనిష్కుడు రమారమి ఇరువదినాల్గువత్సరములు రాజ్యపాలన మొనర్చి దివంగతు డయ్యెను. ఈతనికి బలవన్మరణము సంఘటిల్లెనని, ఈతని యవసానము కడు విషాదపూరితమైన దని పెక్కుచోట్ల వ్రాయబడినది. ఈకనిష్కుడు కడలేని రాజ్యతృప్తిపరుడు. ఈతని రాజ్యవిదాహమునకు మేరలేదు. విశ్వమంతయు జయింపవలెనను దురాకాంక్ష గలవాడు. ఈతని సంతత రణవ్యాపారములు ప్రజలకోరికగానలమును రేపినవి. ఇతడు, కడసారి ఉత్తరప్రాంతమునకు దాడివెడలి శత్రునైస్యములతో సమరము నడుపుచు, వ్యాధిగ్రస్తుడై యుద్ధభూమిని నొకశిబిరమున బడియుండ, ఆతనిచే శిక్షితులై, దేశాంతరప్రవాసము ననుభవించుచున్న కొందరు దండనాయకులు, ఆతనిపై పగబూని, నిశాసమయమున, ప్రతీహారులు ప్రవత్తులై యొడలెరుగక నిద్రించుచుండ రాజశిబిరమున జొరబడి యొక నిశితకరవాలమున నాతనివక్షమును చీల్చి యాతని బరిమార్చిరట.

• కనిష్కుశకమని యాతనిపేర నొకశకము, ఆతనిరాజ్య కాలముననే ప్రారంభమైనది. కుషాను సామ్రాజ్యకాలమున నీశకము ఉత్తర హిందూస్థానమంతయు వ్యాప్తిజెందినది. ఇది కనిష్కుసార్వభౌముని పట్టాభిషేకదినమున ప్రారంభమై 99 వత్సరములు సాగి కడకు కుషానుసామ్రాజ్యముతో నదియు రూపుమాసిపోయినది.

కుషానుసామ్రాజ్య విచ్ఛిన్నము.

కనిష్కుని తరువాత, కుషాను సామ్రాజ్యము క్షీణించి పోయినది. వీనివెనుక హవిష్కువాసుదేవులు, కాశ్మీరము నేలరి. కాని వీరెవ్వరును కనిష్కునియంతటి రణవిక్రములు గారైరి. అంతటి పరిపాలనాకౌశలమును వీరికడ శూన్యమయ్యెను. ఈకారణమున నీసామ్రాజ్యము క్రమముగ క్షీణగతి నొంది తుదకు విచ్ఛిన్నమైపోయినది.

హవిష్కువాసుదేవులలో హవిష్కుడు మాత్రము గొంచెము ప్రతిభాయుతుడు. ఈతడు క్రీ. శ. 162 సంవత్సర ప్రాంతమున రాజ్యభారమును వహించి సుమా రిరువదిమూడు వత్సరములు పరిపాలనమొనర్చెను. ఈతడు మిగుల రసజ్ఞుడని తోచుచున్నది. ఇతడు కళల, పరిశ్రమల మిగుల నావరించెను. ఈతనినాణెములు మనోహరములగు చిత్రములతో నలరారుచు నితని రసజ్ఞతను చిత్రకళాభిరుచిని వెల్లడించుచున్నవి. ఇదిగాక కాశ్మీరమున నీతడు హవిష్కుపురమును నూతనరాజధాని నొందునిర్మించెను. మధురానగరమున వెక్కువౌద్ధమతములగూడ గట్టించెను. హూనిత్యాంగు దర్శించినకాలము

నాటి కిది మిగుల వైభవదశలో నుండెను. గయాక్షేత్రమున బోధివృక్షమునకెదురుగ అశోకునిచేనిర్మింపబడినచౌద్ధాలయము శిథిలమైయుంటుండే హవిష్కుడు దాని బడగొట్టించి యొక నూతనదేవాలయమును గట్టించెననికూడ ప్రతీతి. గయాపట్టణమున విష్ణుశిఖరముతో నలరారుచున్న నూతనదేవాలయమీతనిచే నిర్మింపబడినదై యుండవచ్చును.

హవిష్కుని తరువాత రాజ్యాభిషిక్తుడైన వాసుదేవుడు కడుదుర్బలుడు. ఈతనితోడనే కుషానుసామ్రాజ్యవైభవ మంతరించినది. ఇట్లు మూడు శతాబ్దములకాలము వర్ధిల్లి మౌర్య ఆంధ్రసామ్రాజ్యములవలెనే యిదియు విచ్ఛిన్నమై అంతరించిపోయినది.

గుప్తసామ్రాజ్యము

ఆంధ్రీకుషాను సామ్రాజ్యముల స్తమించిన యొకశతాబ్దమునకు, క్రీ. శ. 320 సంవత్సరప్రాంతమున, నాసమయమున ఆర్యాచర్మగగనతలము నావరించిన కల్లోల భీమాతపటలి చాట్టుననుండి యొకనూతన సామ్రాజ్యభాను డుదయమయ్యెను. భారతేతిహాసరంగమున నీనూతన సామ్రాజ్యము గుప్తసామ్రాజ్యమని ప్రఖ్యాతి వహించినది. గుప్తవంశజులచే స్థాపింపబడుటవలన దీని కీనామము గల్గినది.

ఆంధ్రీ కుషాను సామ్రాజ్యములు వతనమైననాట గోలె గుప్తసామ్రాజ్యస్థాపనవరకును, భారతేతిహాసక్షేత్రము అంధకార బంధురమై నిశ్శబ్దముగ నున్నది. ఈవధ్యకాలమున నేమిజరిగెనో మనకు దెలియదు. ఈసామ్రాజ్యములు జీర్ణమై, క్షుద్రీరాజ్యము లుద్భవిల్లుటచే భారతానని సంతతరణక్షేత్రమై అంతఃకలహములలో మున్గియుండినట్లు గోచరించుచున్నది.

గుప్తసామ్రాజ్యస్థాపనతో భారతేతిహాసక్షేత్రమున నొకనూతనశకము ప్రారంభమైనది. గౌతము డవతరించిన నాటనుండి యేడెనిమిది శతాబ్దములు తన దివ్యతేజఃపుంజముల దిశాంతములకు వెనజల్లిన బౌద్ధమత మీకాలమున అస్తాదిగి జేరదొడగెను. తైలషిహీనమై ఆరిపోవనున్న దీపపుకళికవలె నీమహామతము కనిమ్మసార్వభౌమునికాలమున నొక్క

వెలుగువెలిగినది. పిమ్మటబాలభానుని యరుణకాంతులు పొడ నూపినంతనే తేజోవిహీనమై అదృశ్యమైపోవు నక్షత్రం శివలె నీమతము వైదికమతమార్తాండుని ప్రచండతేజోరాసిలో విలీనమై అదృశ్యమై పోయినది. వెలుగు వెలుగులో గలిపి పోయినది. బౌద్ధమత మీకాలమున పేరైన లేకుండ యంతరించి పోలేదు. దేశాంతరగతుడైయున్న ప్రియతనూజుని రాక్తకై నిరీక్షించుచు ఎట్లో యాతనికై ప్రాణములు నిలుపుకొని యుండు వృద్ధజనకునివలె నీమతము జీర్ణమైప్రాణావశిష్టమై శ్రీహర్షుని ఆగమనమువరకు కొనయూపిరితోనిలిచి, యంతట అంతర్ధానమైపోయినది.

గుప్తసార్వభౌములు వైదికమతాభిమానులు. వీరిరాజ్య కాలమున వైదికమత మహాసామ్రాజ్యము మరల సుస్థాపితమైంది. బ్రాహ్మణులు మరల నీసామ్రాజ్యమున కధిపతులుగ పట్టాభిషిక్తులైరి. పోషించుదిక్కుగానక మగుగృహస్థి, శోషిన్లు, శుష్కించిపోయిన సంస్కృత భాషావల్లిక గుప్తసామ్రాజ్యాధిపుల కాలమున నూతనజౌంపములు దొడిగి చివ్చరింపసాగినది.

గుప్త సామ్రాజ్యోదయము.

పాశ్చాత్య చరిత్రకారులు వాకొనునట్లు ఒక్కవైదిక మతోద్రేకమే గుప్తసామ్రాజ్యోదయమునకు గారణము గాదు. విజాతీయమూకల రాకలచే భారతప్రజాభికి ప్రాణ ప్రసవగు స్వాతంత్ర్యమునకు భంగము వాటిల్లినది. ఈ స్వాతంత్ర్యోహ్నియే గుప్తసామ్రాజ్యోదయమునకు గారణము. భారతప్రజ లనాదినుండియు స్వాతంత్ర్యప్రియులు. వారికి

స్వాతంత్ర్యము ప్రాణాధికమైనది. పరరాజులకు దోసిల్లాగ్గి మనుట వారలకు హేయము, నికృష్టము. స్వాతంత్ర్య హాని గల్గినప్పుడెల్ల భారతవీరులు ఒడలెరుగక తమ యుష్మ శోణితమును సమరభూముల గుమ్మరించి తమ స్వాతంత్ర్యమును గాచికొనిరి. స్వాతంత్ర్యహాని కల్గినప్పుడు ఆర్యావర్తమున మహాకల్లోలములు, రుధిరప్రపూర్ణములగు విప్లవములు జనించినవి. సామ్రాజ్యము లుదయించినవి. యవనులు భారతావనిపై దాడివెడలి నపుడు పాంచాలవిప్లవము రేగినది. మౌర్య సామ్రాజ్య స్థాపనమైనది. మిళిందుడు భారతస్వాతంత్ర్యమును హరింప దలపడినపుడు, మహేంద్రాండమగు రాజ్యవికాంతి పొడసూపినది. పుష్యమిత్రుడు స్వాతంత్ర్యరక్షకుడై భారతరాజ్యరమణికి గళ్యాణము గూర్చెను. యవన, శక, పష్టావులు మున్నగువిజాతీయ సమూహములు భారతస్వాతంత్ర్యమును చూరగొనినపుడు స్వాతంత్ర్యసమరము మరల చెలరేగినది. స్వాతంత్ర్య సమరాగ్ని కీలలనుండి మహత్తరమగు గుప్తసామ్రాజ్యము జయల్వెడలినది.

శక, యవన, మహాను పరిపాలనములు విజృంభించి, యవన, సిథియా, మంగోలియా, పార్థియా మున్నగు, అన్యచేశ నాగరకతాసాంప్రదాయములు దండెత్తి ఆర్యసభ్యతను మరుగు పగుపసాగినవి. పరిపాలన ఉత్తరభారతము దంతట నలముకొనిపోయినది. ఆర్యావర్తమున మంగోలియా, తురుష్కజాతుల ప్రాభవము హెచ్చినది. ఆర్యసాంప్రదాయము లెట్టివో యెరుగనివీరు, ఉత్తమనాగరకతాపద్ధతుల గోరిన

హైందవప్రజానీకమునకు పరిపాలకులైరి. ఇట్టి పండితులు హైందవప్రజలకు దుర్భరమయ్యెను. విజాతీయులయెడ వారి కొకవిధమగు క్రోధభావము జనించెను. పరప్రభుత్వ విధ్వంసమునకై కృషి యావశ్యకమయ్యెను. గుప్తసామ్రాజ్యమున కిదియే ముఖ్యకారణము.

మఱియు పరదేశీయులయండచేరుటచే బౌద్ధమతమనిన గూడ భారత ప్రజాళికి గౌరవము సమసిపోయినది. ఇది యునుగాక బౌద్ధసంఘములు నానాటికి జీర్ణములై భ్రష్టములు కాదొడగెను. బౌద్ధ సన్యాసులు మానవోద్ధరణకై కృషిసల్పుటకు మారు విషయలంపటలై, ప్రాపంచికసుఖముల మరగి తమ యాధిక్యతను గాపాడుకొనుటకై ప్రయత్నింపజొచ్చిరి. ధర్మపథానురక్తి వారి దృష్టిపథమునుండి మరలిపోయెను. రాజాధిరాజులచే నభిమానింపబడుటవలన గర్వితులై మత్సరగ్రస్థులై, స్వార్థపరులై, సంఘేతరుల నిరసింపసాగిరి. పిలువని పేరంటముగ రాజ్యాంగవ్యవహారములందు కల్పించుకొనసాగిరి. స్వోత్కర్షకై ప్రజలలో మూఢవిశ్వాసముల బెంచి, స్తూప విహారాది నిర్మాణములకై బౌద్ధసంఘముల పోషణాదికములకై అశేష ధనరాసుల వ్యయపరుపసాగిరి. ఇట్టిదుర్వ్యయ, దుర్వ్యాపార, దుర్నియతులు ప్రజలకు మిగుల కంటకమయ్యెను. ఎంతటి యైశ్వర్యములతో తులదూగుచున్నను బౌద్ధసంఘములు రాజ్యకాంతౌపరులగు పరరాజుల దండయాత్రలనుండి భారతభూమిని సంరక్షింపజాలకపోయినవి. మీదుమిక్కిలి బౌద్ధమతప్రాబల్యముచే భారతావని బలశౌర్యము లుడిగిపోవసాగెను. సన్యాసిజీవనమెక్కుడు గౌరవ

ప్రదముగ దలంపబడుటచే మాతృభూమిని సంరక్షింపజాలిన ఊత్రియవీరులెందరో సంసారములత్యజించి సన్యాసులైరి. భారతాన్ని నైనికబలము విపరీతముగ తరిగి పోయెను. రాజ్య రక్షణ దుర్బటమగుచుండెను. రాజ్యసంరక్షణకై వినియోగింప వలసిన ధనరాసులు భిక్షుకసంఘముల పోషణాదికములకై మణగిపోవుచుండెను. బౌద్ధమతక్షీణతవలన గలుగు నుప ద్రవముల దప్పించుటకుగూడ నొకనూతనసామ్రాజ్య ముద్భవింప వలసినచ్చెను.

భారతవర్షమున సింధియనుమంగోలీయన్దుజాతులప్రాభవమును తొలగదోరిసి భారతస్వాతంత్ర్యమును గాపాడుటకును, బౌద్ధమతక్షీణతవలన గలుగుచున్న యుపద్రవముల తొలగించుటకును, సీతమణమున నొకనూతనోద్యమము బయలు వెడలినది. స్వాతంత్ర్యమూరుతము తీర్చిముగ విసరదొడగినది. ఈశతాబ్దములక్రిందట ఆర్యావర్తమును యవనరాజ్యపీడనమునుండి తప్పింప నెఱుఁగఁగోసరుడు, భారతస్వాతంత్ర్యరక్షకుడు, చంద్రగుప్తమౌర్యుడు గావించిన శంఖారావముల విని పులకాంకితులై శత్రుములదాల్చి స్వాతంత్ర్యసమరమును గావింప రణరంగమున నురికిన లిక్షవీక్షత్రియవీరులలోనె ఈ మహోద్యమము మరల నుద్భవిల్లినది.

స్వాతంత్ర్యసమరము - సామ్రాజ్యస్థాపనము.

ఈసారి యార్యావర్తమును స్వాతంత్ర్య సంగరమునకు బురిగొల్పుటకు, రణభేరిని మోయించినది ఆ పవిత్రనామ ధామగు మరీయొక చంద్రగుప్తుడు. ఈతడు పాటవీపుత్ర

మును * బాలించు రాజు. కు మారి దేవియను లిక్షవీక్షత్రియ బాల నుద్వాహమాడెను. క్రీ. శ. 308 సంవత్సరమున సీ వీరా గ్రణి స్వాతంత్ర్యసంగరమును బ్రకటించెను. లిక్షవీక్షత్రియ యోధులందరును రణపిపాసాయత్తులై, స్వాతంత్ర్యదీక్షాపరులై ప్రభుల్లహృదయములతో చంద్రగుపుని పిలుపు నంగీకరించిరి. అచిరకాలముననే ఈవీరమాలి యొక ప్రచండనైన్యమును సమకూర్పగల్గెను.

ప్రథమమున చంద్రగుప్తుడు తన నైన్యముల గదలించు కొనిపోయి ఆంధ్రకుమారు సామ్రాజ్యములు పతనమునొందినపిమ్మట ఆర్యావర్తమున గల్గినసంక్షోభము నడచి శాంతి గూర్చెను. పిమ్మట తనసమరకౌశలమును ప్రదర్శించుచు ఉత్తరభారతమందలి రాజ్యములనెల్ల జయింపదొడగెను. పండ్రెండువత్సరము లిట్లు రణవ్యాపారముల నడపి, చంద్రగుప్తుడు అయోధ్యాఖండమును గంగాయమునానదుల చుట్టునున్న ప్రదేశమును జయించెను. అట్లు చంద్రగుప్తు ఙ్గోక విశాలరాష్ట్రమున కధిపతియై క్రీ. శ. 320 సంవత్సరమున, సార్వభౌమ విరుదముతో పాటలీపుత్ర సింహాసన వర్ధిల్లించెను. ఇదియే క్రమముగ విస్తరిల్లి, మహాసామ్రాజ్యమై పరిభవిల్లి, భారతవర్ష చారిత్రమున గుప్తసామ్రాజ్యమని విఖ్యాతినొందినది.

చంద్రగుప్తుడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించిన పిమ్మట గుప్తశక మను నొక నూతనశకమునుగూడ స్థాపించెను. ఇది యంతడు గుప్త సామ్రాజ్యమునకు ప్రట్టాభిషిక్తుడైననాట

* మగధరాజ్యము పాండ్యావళిష్టమై యంతవరకును కీర్తించియున్నది.

- నుండి (26 ఫిబ్రవరి 320) ప్రారంభమై గుప్తసామ్రాజ్య పతనమువరకును ఉత్తర భారతమున చిరకాలము వ్యవహారములో నున్నది.

సముద్రగుప్తుడు.

చంద్రగుప్తుడు చక్రవర్తియైన పిమ్మట చిరకాలము పరిపాలించలేదు. పది సంవత్సరములుమాత్రము రాజ్యమేలికీ. శ.330 సంవత్సరమున దివంగతుడయ్యెను. ఈతనితరువాత సింహాసన మలంకరించినదియీతనితనయుడగు సముద్రగుప్తుడు. ఈతడు యోధాగ్రణి, రణకుశలుడు. భారత ఇతిహాసరంగమున మిగుల విఖ్యాతినొందిన మహాచక్రవర్తులలో నొక్కడు. ఈతడు ఆసేతుశీతనగమధ్యభారతమున కంతకును ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యమును వహించి యేలవలెనని పెక్కువండుయాత్రల సల్పి బహురాజ్యముల జయించి, యనేకరాజులనుండి భోహారులందెను. సముద్రగుప్తుడు ప్రథమమున గంగానదీ కూలమున తన్నెదిరింప సాహసించిన రాజ్యములనై చాడి వెడలి వాని నవలీల జయించెను. పిమ్మట పలుమారులు తన రాజ్యమునకు సంక్షోభము గల్గించుచుండిన అడవిజాతుల నోడించి వారినుండి కప్పములు గొనెను. ఉత్తరభారతమున సముద్రగుప్తుని యేలుబడి సుస్థాపితమయ్యెను. కాని అంతటితో నాతడు తృప్తి నొందలేదు. ఆతనిదృష్టియంతయు దక్షిణాపథముపై నుండెను. దక్షిణాపథరాజ్యముల జయించుట కాతడు వహాప్రయత్నములు సల్పదొడగెను.

సముద్రుని దక్షిణజైత్రయాత్ర.

రణసన్నాహములు పూర్తియైనతోడనే సముద్రగుప్తుడు ప్రచండ సైన్యములతో ౩౩౫ వ సంవత్సరమున దక్షిణ దిగ్విజయయాత్ర బయల్పెడలెను. సముద్రుని దక్షిణ జైత్రయాత్ర యితిహాసప్రసిద్ధమైనది. దక్షిణాపథమున నీతనికి గల్గిన దిగ్విజయముల నర్థించుచు నీతని యాస్థాన కవియగు హరి సేనుడు అశోకునిచే ప్రయాగక్షేత్రమున నెత్తిపబడిన జయ స్తంభముపై నొకశిలాలేఖనము వ్రాయించెను. ఇందు సముద్రునిచే నోడింపబడిన రాజుల నామములు పేర్కొనబడినవి. ఈ శిలాశాసన మిప్పటికిని అలహాబాదు నగరమున గలదు.

ఎటుజూచినను మహాసముద్రతరంగములవలె పొరలి ప్రవహిల్లు సైనికవాహినులతో సముద్రగుప్తుడు అయోధ్యా నగరమునుండి బయలుదేరి మున్నగు దక్షిణ కోసలమును జయించి యాఁ జ్యమును బాలించు మహేంద్రగుప్తుని కప్పములగొని, పిమ్మట ఒరిస్సా ప్రాంతమున రాజ్య మేలు వ్యాఘ్రరాజుమున్నగు మహాకాంతాన రాజుల జయించి, తరువాత కళింగరాజ్యమును సమీపించి కళింగాధీశుని జోహారు లంది యచటనుండి తూర్పు సముద్రతీరమునంటి గంజాము మండలమును బ్రవేశించి, మహేంద్రగిరి కొత్తూరు కోటల ముట్టడించి, అటనుండి సాగిపోయి మార్గమున పిష్టపురమును వశపరచుకొని, తిన్నగా కృష్ణాగోదావరీ నదులమధ్య విస్తరిల్లిన వేంగిరాజ్యమును సమీపించెను. వేంగి ఆంధ్రరాజ్యములో నిది. ఈ తరువాత దీనిని హస్తినర్యును రాజు పాలించు

చుండెను. ఈతడైనను సముద్ర నిరక్షణజాలక ఆతనికి శరణాగతు డయ్యెను. వేంగిరాజ్యమున గూడ విజయధ్వజమును బాతి, యచ్చటనుండి తన సైన్యముల గదలించుకొని పోయి, కంచిని రాజధానిగ జేసికొని పాలించెడు పల్లవచక్రవర్తియగు విష్ణుగోపుని యాహవానమున నోడించి, పిమ్మట పాండ్య, చోళ, కేరళ, పాలక్క * రాజ్యముల జయించి, పశ్చిమముగా మరలి, ఈరందపల్లి • దేవరాష్ట్రముల † గూడ వశపరచుకొని పశ్చిమప్రాంత భూముల మీదుగ దిగ్విజయుడై రాజధానికి

X కారాలమని అలహాబాదు కాసనమున నుదహరింపబడినది. ఇది కేరళ దేశమై యుండునని చరిత్రపరిశోధకులు నిర్ణయించి యున్నారు. ఈ కారాలమే కూనాల తీర్థమనియు, ఇది కొల్లేరు సరస్సునకు దాపున నుండెడు ఒకరాష్ట్రమనియు కొందర యభిప్రాయము. కాని వీరి యభిప్రాయము మాకంత సమజసముగ గనుపి.చలేదు.

* నెల్లూరు మండలములోని యొక చిన్న రాష్ట్రము. దీని నీ సమయమున ఉగ్రసేను డనురాజు పాలించుచుండెను. శబ్దసాదృశమును బట్టి ఇది పాలఘాట్టలే కొంద యూహించుచున్నారు కాని ఇది సరిగాదు. పల్లవరాజు కుటుంబములలో నొకాభి పాలక్కడ యుండు పరిపాలించినట్లు వారికాసనములే నుడువుచున్నవి.

♦ ఇ య్యారిందపల్లిని గూర్చి పలువురు పలువిధములుగ దలంచుచున్నారు. కొంద రిది ఖాండేషుజిల్లాలో విలసిల్లినయొక సామంత రాజ్యమనియు ప్రస్తుతము యారందోలు అను నామమున బరగునది ప్రయాగ కాసనమున నుదహరింపబడిన యారందపల్లిమనియు, పెక్కండ్ర చరిత్రకారుల యభిప్రాయము. ఇదియే మామను సరియగు స్థలనిర్రేశమని తోచుచున్నది. కాని కొందరిది గంజాము మండలములోని శ్రీకామేశ్వరము సమీపమున విలసిల్లిన యొకపట్టణమని యూహించుచున్నారు. వీరికి ఆధారము యిటీవల గంజాము మండలములోని సిగ్గాతమున దొరికిన యొక కాసనము. ఇంక ఈరందపల్లి

దిరిగివచ్చెను. ఈతరుణమున నీతడుదక్షిణాపథము నేలినపన్నిద్దరు రాజుల జయించెనని శాసనములు నుడువుచున్నవి. ఆంధ్ర, చోళ, పాండ్య, చేర రాజ్యము లీతనికి సామంతరాజ్యములై నవి. మహాదివాంతరమునేలిన వ్యాఘ్రరాజునికి వశుడయ్యెను. శౌర్యధనులగు నాగు లీతనికి దోసిల్లొగ్గి కుజేరనాగయను సుందరి నాతని తనయునికి పెండ్లిగావించి యాతనితో సంధిగావించుకొనిరి.

దక్షిణాపథమున నాతనికిగల్గిన యఖండవిజయముల ప్రకటించుకొనుచు సముద్రగుప్తుడు మహావిభవముతో అశ్వమేధయాగమునుసల్పెను. ఈసందర్భమున నాతడు, ముద్దులొక్కడు స్వర్ణపతకములను పోయించెను. వీనిపై యూపస్తంభమునకు గట్టబడిన యాగాశ్వ మతిమనోహరముగ జత్రింపబడినది. లండను నగరమందలి చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలలో నిట్టి

వాస్తువ్యునిక కొంతభూమి దానము చేసినట్లు చెప్పబడినది. ఇంతిమాత్రమున అలహాబాదు శాసనమున నుదహరింపబడిన ఈరందపల్లి గంజామండలము లోని దని నిర్ధారించుట మాకంత సహేతుకముగ గన్పించుటలేదు.

మహారాష్ట్రదేశము. కొందరు చరిత్రపరిశోధకులు యిది విశాఖ పట్టణమండలములోని దనియు, సముద్రగుప్తుడు మహారాష్ట్రదేశమును జయింపనేలేదనియు, పిష్టపురమును దాటియే పోవలేదనియు, సముద్రగుప్తుడు ఆంధ్ర రాజ్యమును జయించినమాట యబద్ధమనియు వాదించుచున్నారు. వీరికి కసికోడయందు దొరకిన శ్రావ్యచాళుక్య ప్రభువగు భీమవిష్ణువర్ధనుని దాన శాసనము ఆధారము. వీరి వాదము మాకంత సహేతుకముగ దోచలేదు. అట్లయినచో అలహాబాదు శాసనమును సముద్రమున ద్రోయవలయును. సముద్రానిచే నోడింపబడిన దక్షిణాపథ మేలరాజు లందరు నిందు బేర్కొనబడి యున్నారు. ఇదియంతయు సత్యపువ్రాతయగును.

పతక మొకటిగలదు. లక్ష్మణపురమున వస్తుప్రదర్శనశాలలో ద్వారముకడనున్న శిలానిర్మితమగు అశ్వవిగ్రహము యీ యాగసమయమున, సముద్రగుప్తునిచే చెక్కింపబడినదైయుండునని దోచుచున్నది.

దక్షిణాపథమునేగాక, సముద్రగుప్తుడు పశ్చిమోత్తర ప్రాంతమున ప్రబలియున్న సిధియను, పార్థియను రాజ్యములనెల్ల రూపుమాపి చంద్రగుప్తుని పవిత్రసంకల్పమును నెరవేర్చెను.

సముద్రగుప్తుని సామ్రాజ్యము.

తన సంతతరణపరిశ్రమలచే సముద్రగుప్తుడొక మహా సామ్రాజ్యమును నిర్మాణమొనర్చెను. అశోకుడు మరణించిన పిమ్మట నింతటి విశాలసామ్రాజ్యము ఛారతఖండమున పొడ సూపినది లేదు. అనేకులసీతనగు ధ్య భారతమున నాతనికి జోహారు నొనర్పనిరాజు లేడు. కాని యీతడు ఆర్యావర్తమున వివిధ ప్రాంతములందు విలసిల్లిన రాజ్యములనెల్ల నున్నూ లింప లేదు. తన యాధిపత్యము నంగీకరించి తనకు గప్పమును జెల్లించిన రాజులనెల్ల దమరాజ్యము నేలుకొననిచ్చెను. సింధునదీ ప్రాంతమునుండి బ్రహ్మపుత్రానదీకూలములవరకును, హిమ వన్నగమునుండి నర్మదానదీ జలమువరకును వ్యాపించియున్న భూభాగము మాత్రము అతనిచే పరిపాలింపబడెను. తక్కిన రాజ్యభాగములన్నియు నాతని సామంతమండలాధిపుల యేలు బడిలోనుండెను. ఆంధ్ర, కేరళ, చోళ, పాండ్య, మున్నగు దక్షిణాపథరాజ్యములును, నేపాల, కామరూప (అస్సాము),

కర్తృపుర • దవాక (తూర్పు బంగాళము) మున్నగు సరిహద్దు రాజ్యములును, పాంచాల, మాళవ రాజ్యములు నాతనికి సామంతరాజ్యములై కప్పముజెల్లించెను.

విదేశరాజులకడనుండి రాయబారములు.

సముద్రగుప్తునికీర్తి బహుదూరము వ్యాపించుటచే ఆకాలమున నాతనికి సమకాలికులగు రాజులెందరో యాతని చెలిమి నభిలషించి యాతనికడకు రాయబారము లంపిరి. సింహళద్వీపమునేలిన మేఘవర్ణుడు, పశ్చిమోత్తరమున బాలించిన శకరాజులు ఆతనికడకు రాయబారుల నంపిరి.

వైదికమతప్రాబల్యము.

గుప్తసామ్రాజ్య స్థాపనమువలన కుషాను సామ్రాజ్య వైభవ మంతరించెను. సముద్రగుప్తుడు చక్రవర్తియై కుషాను రాజ్యముల నిర్మూలించెను. యవన మంగోలియను శుభ్యతా ప్రాబల్యభయము వాసెను. ఆతని రాజ్యకాలమున ఆర్యా వర్తము మరల సంస్కృతవిజ్ఞానలక్ష్మికి కీర్తిదారంగమయ్యెను. మౌర్యరాజులచే నిరసింపబడి శుష్కించి కళావిహీనమై పోయిన సంస్కృతభాషామతల్లి గుప్తచక్రవర్తుల కాలమున నవలావణ్య శోభితయై విరాజిల్లెను. వీరిపాలనమున సంస్కృతము రాజభాషయయ్యెను. ఆదరణలేక అడవులబట్టిన సంస్కృతపండితులు విపినభూముల నుండి మరల దిరిగి వచ్చి గుప్త సామ్రాజ్యాధిపుల యాస్థాన మలంకరించిరి. బౌద్ధభిక్షువుల

ప్రభ తరిగిపోయెను. రాత్రివేళల వీధులలో జనులు గుమిగూడి బౌద్ధావతారకథల జెప్పుకొనుటమాని రామవనవాసము, సీతా వియోగము, రావణసంహారము మున్నగు పురాణగాథల జెప్పు కొనసాగిరి. వైదికమతధర్మముల వ్యాప్తిజేయుటకై తన్మత కర్తలు నూతనగ్రంథముల నూతన పురాణముల రచియింప జొచ్చిరి. మహాభారతము, విష్ణు వాయు మత్స్య పురాణములు సీకాలముననే వ్రాయబడినవని కొందరి యభిప్రాయము. బౌద్ధసన్యాసులవలె బ్రాహ్మణయతులు పాదచారులై వాడ వాడలకు బోయి వైదికధర్మముల నుపదేశింపసాగిరి.

గుప్తసామ్రాజ్యకాలమున వైదికమత విట్లు విజృంభింప సాగినది. గుప్తసార్వభౌములు దానిని తమ యభిమానమతముగ స్వీకరించి ఆదరించిరి. కాని వీరు బౌద్ధమతమునెడ వైరమును బాటించి తన్మతావలంబుల హింసింపలేదు. అశోక కనిష్కుల వలె గుప్తరాజులు మతావేశపరులుకారు. బౌద్ధమతపోషణాదిక ములకై మౌర్య కుమారు సామ్రాట్టులచే నొసంగబడిన మండి మాన్యముల వీరు హరింపలేదు. బౌద్ధసంఘముల నిర్మూలింప లేదు. గుప్తసార్వభౌముల కాలమున గూడ బౌద్ధవిహారములు, బౌద్ధసంఘములు, బౌద్ధవిద్యాలయములు వరలినవి. బౌద్ధ సంఘములు మహమ్మదీయ దండయాత్రల వరకు నిలిచి ఆపశ్రయాన్ని హెూత్రజ్వాలలోబడి మగ్గిపోయినవి. బౌద్ధమత వినాశమునకు గారణములైనవి. కాలగతిగాని, బౌద్ధసంఘముల దురాచార, దుర్వినియోగ, దురాకాంక్షలుగాని, గుప్త సామ్రాట్టుల కులిశధారలుగావు. మహాయానమతము బౌద్ధ

మతవిశిష్టలక్షణముల రూపుమాపి, దానిని హిందూమతము లోని యొక యంతశ్శాఖగ నొనర్చివైచినది. అందుచే బౌద్ధ వైదికమతములకు గలతారతమ్యము లంతరించినవి. కొంత కాలమునకు బౌద్ధమతము తుద్రవాహినియై వైదికమత ప్రవాహమున సంగమించి యందు లీనమైపోయినది.

సముద్రుని గుణలములు.

సముద్రుడు సుగుణరాసి, సహనశీలుడు, రసజ్ఞుడు, పండితపోషకుడు. అతని మతసహనము కొనియాడదగినది. సముద్రగుప్తు డెన్నడును బౌద్ధులను పీడించియెరుగడు. బౌద్ధ యాత్రికుల సౌకర్యార్థమై ఈతడు సింహళాధిపుడగు మేఘ వర్ణుని గయాక్షేత్రమున బోధివృక్షసమీపమున నొక బౌద్ధ విహారమును గట్టుకొననిచ్చెను.* ప్రఖ్యాతబౌద్ధపండితుడగు వసుబంధుని ఆదరించి పారితోషికములనిచ్చెను. దీనివలన సముద్రుని ధౌదార్య పరమతసహిష్ణుతాది సుగుణములు వెల్లడి యగుచున్నవి. సముద్రుని సమరకౌశలమును మున్నె వర్ణించి తిమి. ఇంతియగాక అతడు మిగుల రసజ్ఞుడనికూడ నితి హాసమున బ్రఖ్యాతిగాంచెను. సముద్రుడు సంగీతసాహిత్య ములం దత్యంత నిపుణుడు. ఈతడు ధారాళముగ గవిత్య మును జెప్పనేర్చెను. సంస్కృతమున రసవంతములగు గ్రంథ ముల బెక్కింటిని రచించి, సంస్కృతసారస్వతరంగమున 'కవి రాజ' యను బిరుదము నాజ్ఞించుకొనెను. ఈతని గానవిద్యా నైపుణ్యమును హరిసేనుడు పలుమారులు ప్రశంసించినాడు.

* ఈవిహార మిప్పుడు శిథిలమై భూమిలో పూడుకొనిపోయినది.

సువర్ణమయసింహాసనమున గూర్చుండి సముద్రుడు విపంచీస్వనముల మీటుచున్నట్లు చీత్రింపబడిన ప్రతిమ గల్గిన సువర్ణమొకటి యిటీవల దొరికినది. ఇది లండనునగరమున చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలలో సురక్షితముగ నున్నది.

రెండవ చంద్రగుప్తుడు. ౩75

సముద్రగుప్తుడెప్పుడు మరణించెనో సరిగ దెలియదు. ఈతనితరువాత నీతని తనయుడగు చంద్రగుప్తుడు ద్వితీయ చంద్రగుప్తయను బిరుదనామముతో క్రీ. శ. ౩75 సంవత్సర ప్రాంతమున రాజ్యభారమును వహించెను. సముద్రగుప్తుని తనయులలో నీతడు కడు సమర్థుడని గుప్తసామ్రాజ్యమున కీతడు పట్టాభిషిక్తుడుగ గావింపబడెను.

తండ్రివలె నీతడును ఏగుల రణశూరుడు. పలురాజ్యములజయించి వెక్కురణక్షేత్రములయందు తన సమర కౌశలమును ప్రదర్శించి విక్రమార్కు డను బిరుదమును గొనెను.

చంద్రగుప్త విక్రమార్కుని దిగ్విజయములు.

బంగాళ పాంచాల రాష్ట్రము లీతని యాధిపత్యము నంగీకరింపక తిరస్కరించుటచే విక్రమార్కు డీరాజ్యములపై

♦ మూల వాణిపుము కాళిదాసాది ౩ విపోషకుమునగు విక్రమార్కు-
డీతడే మని కొందరు చరిత్రకారు లపోహపడిరి. ఉజ్జయిని నేలిన విక్రమార్కుడు వేరు, ఈతడు వేరు. భారతవర్షము నేలిన రాజుల నేకులు విక్రమార్కుబిరుదమును దాగ్చి.

దాడివెడలి వాని జయించి శిశ్లేనగరమున దిగ్దయ స్తంభమును బాతించెను. ఇది లోహనిర్మితమగు స్తంభము; నేటికిని గలదు. ఇప్పుడిది కుతుబుద్దీనుచే నిర్మింపబడిన మసీదు ఆవరణలోనున్నది. నిన్నునో మొన్ననో చెక్కింపబడిన స్తంభము వోలె నిది నేటికిని మెరుగు లీనుచున్నది. దీని యగ్రభాగమున నొక నీలోత్పల మతివనోహరముగ జెక్కబడియున్నది.

పిమ్మట చంద్రగుప్తుడు పెక్కు శతాబ్దములనుండి శక రాజులచే పరిపాలింపబడుచున్న మాళవ, సౌవీర (గుజరాతు), సౌరాష్ట్రము (కతియవారు) లపై సేనలగొని పోయి వాని గూడ జయించి పశ్చిమసముద్రతీరమువరకును ధన సామ్రాజ్యమును విస్తరింప జేసెను. ఈ రాజ్యముల బాలించు రుద్రసింహుడను శకక్షత్రపు నొక్కని విక్రమార్కుడు ఆహవమున మార్కొని తన హస్తములతో నాతని కంఠమును దునుమాడెనని గ్రంథములందు వర్ణింపబడియున్నది. ఈశకరాజు దుర్విసీతుడై విషయలోలుడై ప్రజల హింసించెనట.

చంద్రగుప్తవిక్రమార్కుడు యోధానయోధుడు. సమరతంత్రమునందారి తేరినబంటు. సమరోత్సాహి. అపారమగు పరిపాలనా కౌశలముగలవాడు. కీర్తికాముడు. తన సమర ప్రావీణ్యమును వెల్లడింపగల బిరుదములదాల్చుటయం దీతని కభిలాషమెందు. ఈతడు అరేబీరులతో రణముసేయుచున్నట్లు సింహములతో పోలుచున్నట్లు తననాణెములపై చిత్రించుకొనినాడు. నలువదివత్సరము లీతడు నిరాఘాటముగ రాజ్యమేలి దివికేగెను. (413)

పాపియాన్ యాత్రికుడు

ఈతనికాలముననే పాపియాన్ అను నొకచీనాయాత్రికుడు కొన్ని బౌద్ధగ్రంథముల గొనిపోవుటకై భారతవర్షమున కరుదెంచి, తక్షశిల, రాజగృహము, గయ, వారణాసి, పాటలీపుత్ర, కపిలవస్తు, తామ్రలిప్తి, మున్నగు బౌద్ధక్షేత్రముల దర్శించినాడు. ఈతడు తనయాత్రాసంవర్ణమున ఆకాలమునాటి భారతవర్ష మేతరుగనుండెనో మనోహరముగ చిత్రించినాడు. ఈతనివ్రాతలే అప్పటిచరిత్ర నిర్మాణమునకు ముఖ్యధారములైనవి. ఈతని విచిత్రపర్యటనమును అత డీపుణ్యభూమినిగూర్చి గావించిన ప్రశంసలను నిచ్చుట కొంతవర్ణించుటనుచితముగానేరదు.

ఆకాలమున నిఖిల బౌద్ధప్రపంచమునకును భారతవర్షము పుణ్యభూమి. బౌద్ధవత సంస్థాపనాచార్యుగగు బుద్ధభగవాను డిచ్చుభునే యుష్మవిష్ణెను. ఆప్రాచీనకాలమున వేలకొలది బౌద్ధయాత్రికులు ఆసియాఖండమున పలుప్రాంతముల నుండి భారతవర్షమున కరుదెంచి బౌద్ధక్షేత్రముల నేవించి పోవుచుండెడివారు. అట్టి బౌద్ధయాత్రికులలో పాపియానుడొక్కడు. ఈతడు చీనాదేశనివాసియగు బౌద్ధసన్యాసి. ౩99 సంవత్సరమున నీతడు సూత్రపీఠికల వెదకి కొనిపోవుటకై చీనా రాజ్యమునుండి ఆర్యావర్తమునకు బయలుదేరినాడు. ఆరువత్సరములు ప్రయాణమొనర్చి మార్గమున నెన్నియో కష్టములబడి కర్కశిలావృతమగు నిర్జనారణ్యభూముల సంచరించి కొండలనెక్కి భయంకరపుగాలిదుమారముల కాకరమై

దారియు తెన్నును గానరాని వృత్తుసదనములనదగు షైద్ద
యెడారుల దాటి శరవేగముగబారు నదీప్రవాహముల తరించి,
యెట్టకేలకు భారతవర్షమును జేరుకొనెను. ఆర్యావర్తమున
నీతడు ఆరువత్సరములుండి సంస్కృతభాష నభ్యసించి, వలయు
గ్రంథముల సముపార్జించి, తామ్రలిప్తినగరమున ఓడనెక్కి,
మార్గమున సింహళ, యవ ద్వీపముల దర్శించి సముద్రమార్గ
మున మరల చీనాజేరెను. సముద్రమునగూడ నాతని కెన్ని యో
కష్టములొదవెను. ఓడ ప్రళయభీకరములగు తుఫానుల జిక్కు
కొని మునిగిపోవుటకు సిద్ధమయ్యెను. అదృష్టవశమున నన్నియు
గడచి సురక్షితముగ చీనా జేరెను.

ఫాహియాను తన యాత్రావృత్తాంతమును పట్టునలు
వలపై వ్రాసి కొనిపోయెను. ఇందే యీతడు ఆకాలము
నాటి భారతవర్షసౌభాగ్య మెట్లుండెనో, ప్రజల శీలవర్తనము
లెట్లుండెనో, పరిపాలన మేగతి నడుపబడుచుండెనో, మతవ్య
వస్థలెట్లుండెనో, కన్నులకు గట్టినట్లు చిత్రించినాడు. ఫాహి
యాను ఆరువత్సరములార్యావర్తమంతయు నామూలాగ్రముగ
దిరిగి ప్రజల సౌశీల్యముల పరిశీలించినాడు. చంద్రగుప్త
విక్రమార్కుని కాలమునాటి భారతవర్షసౌభాగ్యమును జూచి
దిగ్భ్రమజెందినాడు. అచ్చటి పరిపాలనాసౌష్ఠ్యమును దిలకించి
ఆనందాశ్రువుల రాల్చినాడు. ప్రజల గుణశీలములగాంచి
పులకాంకితుడైనాడు.

కాని యేమికారణముననోగాని సంగ్రామవిజయుడగు
విక్రమార్కుని రాజ్యవిభవము నాతనియుజ్వలశౌర్యసాహస

మును రణప్రావీణ్యమును రాజ్యకౌశలమును ఒక్కమాత్రే నను స్మరించియుండలేదు. ఆకాలమునాటి జనులందరును ప్రభుత్వదనములతో వీక్షించుచుండిన వైదికమతప్రాబల్యమును గూర్చి యొక్క మాటయైన నాడడు. ఆతడు వచ్చిన కార్యము పేరగుటచేతను, విరాగియగుట చేతను, ఇట్టి ప్రాపంచిక విషయముల నెడ సీతడు మానము దాల్చి యుండనోపు.

దేశస్థితి.

చంద్రగుప్తుని యేలుబడిలోనున్న దేశస్థితిని మాత్రము పాహియాను చక్కగ వర్ణించినాడు. గంగమైదానము సీతడు మధ్యభారతమని పేర్కొనినాడు. ఈప్రాంతమంతయు సుభిక్షముగ నుండెను. ప్రజలు సౌఖ్యమున నోలలాడు చుండిరి. అచ్చటి శీతోష్ణస్థితి లత్యంత మృదులములై హాయిగొల్పుచుండెను. హిమగిరిప్రాంతమున వీచు దారుణ శీతలవాయువు లిచ్చట గానరావు. తుషారములు మచ్చునకైన గన్పింపవు. ఈ రాజ్యమందలి పట్టణము లత్యంత విశాలములైనవి. అన్నిటిలోను పాటలీపుత్ర మతిరమణీయమైనది. అందు మేఘపండలమును జొచ్చుకొని పోవు ప్రాకారములచే నావరింపబడి మురిపెముల గొల్పు శిల్ప చిత్రములచే కనులపండువు సేయు ఆశోకుని సౌధమునుగాంచి పాహియాను “ఇది మనుష్య నిర్మితమా” యని విభ్రాంతుడైనాడు. ఈ నగర పూర్వవైభవము లాతని కాలమునాటి కింకను అంతరించి పోవలేదు. సంస్కృతభాష నభ్యసించుచు నీమహానగరమున పాహియాను మూడువత్సరములు నివసించినాడు. ఇందు రెండుచోద్ధ

శ్రీ జేమన గ్రంథాలయము,
కేలస్ట్రోలు.

మతములుండెను. అందునిఁగించు భిక్షువులు మహాపండితులని పేరుమోగిరి. వీరియుపదేశములవినుటకై దేశదేశములనుండి వందలకొలది జనులు వచ్చుచుందురు. ఈపట్టణమున నొక యాషధశాలగూడ గలదు. ఇది వయాశీలురును సరోపకార పారీణులునునగు పాటలీపుత్రపౌరులచే నిర్మింపబడినది. అందు నిరుపేదలకు బౌషధములియ్యబడును. రోగులకు వ్యాధిమరలు వరకును అందే అన్న పానములగూడ నొసగబడును. ఇట్టిబౌషధశాలలు ఒక్క పాటలీపుత్రముననేగాక మధ్యభారతమునందంతటను శామరతంపరగనున్న పని ఫాహియాను తెల్పినాడు. ఇవిగాక యొక్కడజూచినను ధర్మశాలలు, అన్నసత్రములు, పానీయగృహములు, విశ్రాంతిమందిరములు గూడ నుండెనని యీతడు వర్ణించినాడు.

రాజ్యపాలనము

విక్రమార్కుని రాజ్యపాలనము సర్వోత్కృష్టముగ నుండినట్లు ఫాహియాను వర్ణించినాడు. అచ్చట గన్పడిన పరిపాలనావిధానమునుగాంచి, ఫాహియాను చతుడైనాడు. అట్టిధర్మ పాలనము ఆతడు తిరిగినదేశములందెచ్చటను గాన్పింపలేదు. రాజ్యపాలన మత్యంతకౌశలముతో నడిపింపబడుచుండెను. ప్రజలెట్టినిర్బంధముల నెఱుగక హాయిగ సుఖించుచుండిరి. దేశమున నెట్టికల్లోలములును లేవు. చోరభయమెచ్చట వెదకినను కానబడదు. చోరులతో తనకెట్టిసంఘటనములు గల్గినట్లును ఫాహియాను వివరింపలేదు. దేశమంతయు సుశాంతముగనుండెను. ఎట్టియాటంకమునులేక ఫాహియాను ఆరు

వత్సరములు ఆర్యావర్తమంతయు దిరిగెను. తనయిచ్చవచ్చిన చోట నివసించెను. పూర్వమెప్పుడును హౌదవప్రజలు స్వేచ్ఛయెట్టిదో యెరుగక దుర్భరరాజ్యపీడనకు పశ్చ్యులై పరితపించు వారని కొందరు పాశ్చాత్యచరిత్రకారులు వ్రాయువ్రాతలెంత యసంగతములో ఫాహియానుపలుకులవలన స్పష్టమగుచున్నది:—“ ప్రజలు తమగృహవశుల వీడిపోవుటకెట్టి నిర్బంధములునులేవు. వారు చీటికిని మాటికిని న్యాయాధికారులయొద్దకు బరుగులెత్తబనిలేదు. ఒడలు జలదరించుకఠోర శాసనము లిచ్చబడుచున్నకైన గాన్పింపవు. రాజసేవకులవలన ప్రజలకెట్టి యిక్కట్టులును లేవు. వారివేతనములు నిర్ణయింపబడుటచే వారు లంచగొండులై ధనము లిమ్మని ప్రజల నెన్నడును బీడింపరు. ఇచ్చట తేనియంగరక్షకులకుగూడ వేతనములుగలవు. నృపతి ప్రజలపై నెట్టి సుంకములును విధింపడు. రాజబొక్కసమునకు వలయు ధనమంతయు ప్రభుమాన్యముల గుండియేరచ్చును. తేనిమాన్యమును సేవ్యమొనర్చు కృషి వలులు మాత్రము పండిన పంటలో షష్టభాగమును పరిపాలనావ్యయములకై నృపుని కియ్యవలయును. ప్రభుమాన్యముల సేవ్యమొనర్చువారైనను తమయిచ్చవచ్చినపుడు పొలములవీడి పోవచ్చును. ఇష్టముండినను లేకపోయినను వాని నంటియుండవలెనను నిర్బంధములేదు.

మరణవండన విధింపకయే యిచట రాజు రాజ్యపాలన మొనర్చును. ఇచ్చట శిక్ష లతిమార్దవముగ నుండును. తాడనము మున్నగు క్రూరవండన లిచ్చట లేవు! శిరచ్ఛేదన మనున

దీరాజ్యమున గానబడదు. దోషులకు సాధారణముగ విధింపబడు శిక్ష పరిహారము*. తేనిపై పలుమారులు 'తిరుగబడి రణమొన' ర్చినరాజదోహునికైన నిచ్చట శిరచ్ఛేదన విధింపరు. అట్టి వారల నిచ్చట దక్షిణహస్తమునుమాత్రము ఛేదించి విడుతురు."

అని ఫాహియాను ఆకాలమునాటి పరిపాలనా విధానమును వర్ణించినాడు. ప్రపంచమున నేరాజ్యమున నిట్టి పరిపాలనము పొడసూపినది? పాశ్చాత్యచరిత్రకారులు తమదేశములలో నెచ్చటనైన, నేకాలముననైన, నిట్టి పరిపాలనము గలదని వేరెత్తిచూపగలరా? దుర్లభము. అది స్వర్ణయుగము. ఆకాలమునాటి రాజ్యపాలనము అద్వితీయమైనది. అట్టిది భారతవర్షమునకే చెల్లినది.

ప్రజల గుణశీలములు.

ఫాహియాను ఆకాలమునాటి ప్రజల గుణశీలముల నిట్లు వివరించినాడు:—

“ఇచ్చటి ప్రజ లెవ్వరును ప్రాణహింస నొనర్పరు. నూకర కుక్కుటములు మున్నగు తుద్రాజంతుజాలముల బెంచుకొనరు. గోవుల విక్రియింపరు. మాంసమును భక్షింపరు! మద్యమును గ్రోలరు. వెల్లుల్లిమున్నగు నింద్యపదార్థముల దరికి జేరనీయరు. ఈదేశమున ఆపణవీధులయం దెచ్చట వెదకినను కసాయిదుకాణములు గానరావు. మద్యకుటీరములు గాన్పింపవు. మృగవధాజీవనులగు చండాలురు, మాంసవిక్రీతలు ఊరిబయట నివసింతురు.”

ఆకాలమునాటి ప్రజల గుణశీలము లెంత విమలము లైనవి! ఫాహియానుని వర్ణనల జదివిన మన మేదియేని యొక యూహాప్రపంచమున స్వప్న లోకమున మెలగుచుంటిమాయని యనిపించును. ఇదియంతయు బౌద్ధమతప్రభావము. అహింసా ప్రతిప్రధానమగు నీమహామతము దేశమందెల్లెడల ప్రేమ వాహినుల ప్రవహింపజేసి ప్రజల గుణశీలములం దిట్టియద్భుత పరివర్తనమును గల్పించినది! శ్లాఘనీయము. కల్మషరహిత మగు నొక నూతనప్రపంచమునే సృష్టియొనర్చినది. ప్రపంచ మున నేరాజ్యమందలి ప్రజలిట్టి సౌశీల్యము గల్గి పరిథవిల్లిరి? అబ్బురము!

బౌద్ధమతవ్యవస్థ

ఫాహియానువర్ణనల వలన విక్రమాంకుని కాలము నాటికి బౌద్ధమత మస్తాద్రిజేయచున్నట్లు విస్పష్టమగుచున్నది. ఆకాలమునాటి బౌద్ధమతస్థితిని జూచి ఫాహియాను నిట్టూర్పులు విడచినాడు. ఈతడు ఆర్యావర్తమును దర్శించునాటికి దీని పూర్వవైభవము లంతరించినవి. ఈమతము ప్రాణావశిష్టమైయున్నది. కుషానుసామాట్టలకాలమున అతులవైభవమున దనరారిన బౌద్ధక్షేత్రములు నేడు నిర్జనప్రదేశములై కళావిహీనములై, పాడుకడి, వెలవెల బోవుచున్నవి. గౌతముడుపుట్టినచో టగు కపిలవస్తునగరము నిర్మానుష్యమై, కంటకావృతమై సింహశార్దూలాది వన్యమృగములకు నివాస భూమియై ధీతిగొల్పుచున్నది. కోసలరాజ్యమునకు రాజధానియై గౌతమునికాలమున మహాపట్టణమై, జనసంక్రీణమై ఎల

సిల్లిన యీనగరరాజమున నేడు 'ఇన్నూరు కుటుంబములైన గానరాకున్నవని ఘాహియాను విలపించినాడు.

తక్కటి పాఠములం దత్యంతదైన్యస్థితియందున్న మధ్యభారతమున యమునానదీపాఠభూములందు బౌద్ధమత మంతక్షీణగతినొందలేదని ఘాహియా నించుక సంతసించినాడు. దీనిని బట్టి విక్రమార్కుని రాజ్యమున విదవశతాబ్దారంభమున బౌద్ధమత మింకను నస్తమించిపోవలేదని స్పష్టమగుచున్నది. ఇచ్చటి బౌద్ధమతము లింకను భిక్షుకసంఘములతో గలకలలాడుచున్నవి. ఇచ్చటి బౌద్ధసన్యాసులకు నృపాలురు నైతము జోహారులొనర్తురని ఘాహియాను చెల్పియున్నాడు. మఱియు నీకాలమున ఆర్యావర్తమున నెచ్చట జూచినను బుద్ధదేవునకు మహోత్సవములు సల్పబడుచుండినట్లు ఘాహియాను వర్ణించుటచే నీతరుణమున భారతవర్షమున మహాయానమే మిగుల ప్రబలముగనుండిన ట్లూహింపవలసియున్నది.

విక్రమార్కుని సర్వమత సమశృష్టి

విక్రమార్కుని కాలము : వైదికమత విజృంభణ కాలమైనను అన్యమత పీడన ముండినట్లు ఘాహియా నెచ్చటను వ్రాసియుండలేదు. విక్రమార్కుని రాజ్యమున నింకను బౌద్ధమతము ప్రబలుచుండినట్లే యీతడు వ్రాసెను. ఈకాలమున వైదికబౌద్ధమత వైరము లుండినయెడల ఆయుదంతమును ఘాహియాను వివరింపకపోడు. వైదిక మతావలంబులైనను స్వమతోత్కర్షకై గుప్తనృపులు మతాంతరులగు బౌద్ధుల హింసలపాలుగావించి తమహస్తముల కళంకితము జేసికొన

• లేదు: ఒక్కగుప్తసార్వభౌములననేమి భారతవర్షము నేలిన
హైందవరాజు లెవరును నెట్టి దౌష్ట్యముల కొడిగట్టినట్లు గా
న్పించదు. సముద్రగుప్పుడు మేఘవర్ష నెట్లు తనరాజ్యమున
బౌద్ధవిహారమును నిర్మించుకొననిచ్చి బౌద్ధమతము నావరిం
చెనో తెల్పియుంటిమి. ఇదిగాక మౌర్యచక్రవర్తులచే నొసగ
బడిన మడిమాన్యముల విహారముల, భిక్షువులెట్టి యాటంకమును
లేక యధేచ్ఛముగ ననుభవించుచుండిరనియు పూర్వరాజులచే
ఁఖింపబడిన దానశాసనము లీకాలమునగూడ గుప్తసార్వ
భౌములచే దమరాజసౌధముల సంరక్షింప బడుచు పూజింప
బడుచున్నవని ఫాహియాను తెల్పియున్నాడు. విక్రమార్కు
నిరాజ్యమున బౌద్ధసంఘము లభివృద్ధి జెందుచున్న వనియును,
హీనయాన మహాయానము లనెడు యుభయమతములు నెట్టి
పరస్పరవైరములును లేక పునుచుండినవనియును గూడ ఫాహి
యాను నుడివియున్నాడు. మఱియు నీకాలమున నార్యావర్త
మున నెచ్చటకు బోయినను బౌద్ధసన్యాసుల కెట్టి కొరతయు
లేదనియు మంచి రాకామభోజన శయ్యాదులకు గరవులేదని
యు నీయాత్రికుడు తనగ్రంథమున సూచించినాడు. దీని
వలన గుప్తచక్రవర్తుల పరమత సహిష్ణుత, సర్వమత సమదృష్టి,
విదితమగుచున్నది.

ఇట్లు చంద్రగుప్త విక్రమార్కుని పరిపాలనము వైభ
వోపేతమైనది. అతడు భారతవర్షము నేలిన ప్రఖ్యాత చక్ర
వర్తులలో నొక్కడు.

బౌద్ధమహాయుగము

కుమారగుప్తుడు.

413—455

చంద్రగుప్త విక్రమాద్ధుని యనంతరము రాజ్యమేలిన వాడు కుమారగుప్తుడు. ఈతడును తండ్రివలెనే మిగుల పరాక్రమవంతుడు. 413వ సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుడై నలువదేండ్ల కువైగా రాజ్యపాలన మొనర్చెను. ఈతని రాజ్యకాలమున జరిగిన విశేషము లెవ్వయు మనకంతగా దెలియవు. అశ్వమేధయాగమును సల్పుటచే నీతడు మిగుల రణశూరుడనియు అన్యరాజ్యములపై దండెత్తి పెక్కు విజయముల బడసెననియు నూహింపవలసి వచ్చుచున్నది. ఈతని రాజ్యకాలమున తుదిరంగమున పుష్యమిత్ర * యను వారలు గుప్తసామ్రాజ్యముపై దాడిసల్పిరి. కాని కుమారగుప్తుడు వారిని నయముల చిందరవందర గావించి వెనుకకు దరిమివైచెను.

స్కందగుప్తుడు, గుప్తసామ్రాజ్య వినాశము.

455—480

కుమారగుప్తుడు దివికేగిన పిమ్మట అతనికుమారుడు స్కందగుప్తుడు సింహాసన వధిష్ఠియైచెను. ఈతడు పోటుమానిసి. సమరకౌశలమున తండ్రిని మించినవాడు. ఈతని కాలముననే గుప్తసామ్రాజ్యమునకు కష్టములు ప్రారంభమయ్యెను. ఈతడు రాజ్యభారమును వహించినంతనే హూణు

* వీరలొక తెగవారు మీలెచ్చట నివసించువారో పరిగతెలియకున్నది. ఏరేనియనులై యుండవచ్చునని తోచుచున్నది.

లు మిడుతలదండువలె హిందూదేశముపై బడి దేశమున
మహా సంక్షోభము గల్పింప సాగిరి. హూణులు మధ్యాసియా
ఖండముననివసించు క్రూరజాతులు. వీరినెన్ని సార్లుగుప్తరాజు
లు మరలించినను ఈమూకలు మరలమరల సముద్రతరంగముల
వలె, ఉప్పెనగాలులవలె వచ్చిపడుచుండెను. పర్వతాగ్రముల
నుండిపడు జలప్రవాహములవలె వీరిసంఖ్యలకు మేర లేకుండెను.
వీరిదాడులతోడనే గుప్తసామ్రాజ్యమహాసాధము కూకటివే
ళ్ళతో కదలి గుభిల్లున గూలిపోయెను. హూణదండయాత్రలు
గుప్తసామ్రాజ్యవినాశమునకు గారణమయ్యెను.

స్కంధగుప్తుడు సమరశూరుడు. తొలిసారిహూణులసీత
డుసమరమున మార్కొనియొడించెను. స్కంధగుప్తుడు హూ
ణుల దరిమి విజయుడై ఆహవభూమినుండి తల్లికడకేగి నమ
స్కరించెనట. అట్టి విక్రమము నెరపి భీకర శత్రుజాలముల
బానినుండి భారతవర్షమును సంరక్షింపజాలిన తనయుని గాంచి
యావీరమాత యానందాశ్రువుల రాల్చుచు దీవించెనట.

ఈయోటమితో నడలి పరువులెత్తి హూణులు మరి
పండ్రెండు వత్సరముల వరకును ఆర్యావర్తమును తొక్కి
చూడలేదు. కాని హూణులంతటితో తమదండయాత్రల విర
మింపలేదు. మరల సాహసులై చెలరేగి మనుష్యరక్తమును జవి
జూచిన తోడేళ్ళగుంపులవలె వీరు భారతవర్షముపై బడసాగిరి.
ఈసారి గుప్తరాజులు హూణసమూహముల మరలింప లేక
పోయిరి. ఎన్నిసార్లుని యామూకలతో ననినేయగలరు?
వారిదండయాత్రల కంతము లేకుండెను. సైన్యములు మడిసి

పోవుచుండెను. ధనాగారములందలి ధనరాసులు తరిగిపోవుచుండెను. సంతతరణవ్యాపారములతో గుప్తసామ్రాజ్యము బలహీనమై తుదకువిచ్ఛిన్నమై పోయెను. హూణులు గాంధారము నాక్రమించిరి. ఇంతలో యుద్ధములతో విసిగి 485 సంవత్సరమున స్కంధగుప్తుడు దివంగతుడయ్యెను.

నరసింహగుప్తబాలాదిత్యుడు.

తరువాత హూణులతో రణము నడుపవలసినభారము నరసింహగుప్తబాలాదిత్యునిపై బడెను. స్కంధగుప్తుడు అవసానము నొందినపిమ్మట గుప్తసింహాసనము నధివసించిన దీతడె. ఈతడును ధీమతడై. రణవిశారదుడై. హూణులైన నికబలములనురుమాడి, భారతవర్షమున తలలెత్తదొడగిన హూణరాజ్యముల నీతడు విధ్వంసమొనర్చెను.

బాలాదిత్యుడు బౌద్ధమతాభిమాని. విద్యాపోషకుడు. అనేక బౌద్ధమతములకు దానధర్మములు జేసెను. నలందా విశ్వవిద్యాలయము నీతడే యనేకవిధముల పోషించి యున్న తికిదెచ్చెను.

కాని బాలాదిత్యుడు విద్యలపోషించుచు నెవ్వరిగ రాజ్యమేలుకొనుటకు నోచుకొనలేదు. హూణుల రాకలవలన రాజ్యమున శాంతములేదు. రాజ్యరక్షణ దుర్భరమగుచుండెను. బాలాదిత్యుడు రణవ్యాపారములయందే మునిగి పోవలసివచ్చెను. పశ్చిమకనుమలనుండి హూణ సమూహములు హిమపాతములవలె వచ్చిపడుచునేయుండెను. హూణు

లగుంపులతో గుప్తసామ్రాజ్యము కల్లోలితమై పోవుచుండెను. హూణులు పచ్చినెత్తుగుద్రావు కూరపిశాచులు. దయారసమషనునది వీరికడ గన్పింపదు. అతిఘోరముగ వీరు పసిపాపల, అబలల, వృద్ధుల కత్తులగోసీ వధించుచుండిరి. హూణులదండు వచ్చుచున్నదనిన, ప్రజల ప్రాణము లెగసిపోవుచుండెను. కాని వీరినైన్యముల నురుమాడు నుపాయము గానరాకుండెను. బాలాదిత్యుని ప్రయత్నములు వ్యర్థములగుచుండెను. ఈతడు సింహాసన మధిష్ఠించినఁపిమ్మట వీరిరాకలు మరింత ప్రబలమయ్యెను. మునుపటివలెగాక వీరు రాజ్యముల గూడ నాక్రమింపసాగిరి. 495 సంవత్సరమున తోరమానుడను హూణనాయకుడొకడు ప్రచండనైన్యములతో మాళవముపై బడి యారాజ్యమును జయించెను. బాలాదిత్యునిబలములు వాని నెదిరింపలేక పలానాయనములయ్యెను. మాళవము తోరమానునిపాల బడెను. తోరమానుడు రాజబిరుదములతో మాళవమునకు రాజయ్యెను. భారతమున నొకహూణ రాజ్యము నిర్మాణమయ్యెను. ఒక్కమాళవమేగాక పాంచాలము మున్నగు పరిసరి రాజ్యములన్నియు అతనికి పాదాక్రాంతమయ్యెను.

తోరమానుని విజయములు హైందవరాజులకు మరింత భయకారణ మయ్యెను. ఇంతవరకును హూణులకు రాజ్యకాంక్ష లేదు. ఆకస్మికముగ దేశములపైబడి ప్రజల ప్రాణములదీసి, నిరపరాధుల రక్తములొలికించి, ధనముల దోచుకుని పోవుటతో తృప్తినొందెడివాడు. తోరమానుని రాజ్యనిర్మా

ణముతో, శార్దూలము పశులమందలో జొరబడినట్లయ్యెను. హూణరాజ్యము ఎదురురొమ్ముపై కుంపటియైనది. తోరమా నుడు పశ్చిమోత్తరప్రాంతమెల్ల హూణరాజ్యమును విస్తరింపజేసి తన తనయుడగు మిహిరకులుని దాని కభిషిక్తుని జేసి యేగెను.

మిహిరకులుడు అతి క్రూరుడు. ప్రపంచమున మున్నెన్నడును ఇంతటి క్రూరు డుద్భవించినట్లు గన్పింపదు. ఈతని క్రౌర్యముల దలచుకొనిన నిప్పటికీని యొడలు జలదరించును. నిరపరాధులగు ప్రజల నీతడు చిత్రవధల గావించెను. ఏపాప మెరుగని పసికూనలు, అబలలు, ఆతని కెన్నడును కీడుదలంపని బౌద్ధసన్యాసులు ఎందరెందరో యీతని కులిశధారల కాహుతియై మగ్గిరి. బౌద్ధసన్యాసులకంతము లెన్ని దెగినవో లెక్కలేదు. శోణితము కల్వలై ప్రవహించినది. ఉత్తర భారతమంతయు నొక కసాయిదొడ్డి యైపోయినది. ఈతనికంట బడిన బౌద్ధవిహారములు నిర్మూలమై పోయినవి. అంతయు సర్వనాశనము. విధ్వంసము. మిహిరకులుని హత్యకాండలతో భారతవర్షము, సంక్షోభిల్లిపోయెను. ప్రజలెంతని యొర్పుకొనగలరు?

ఆర్యావర్తమున మరల నొకమారు రోషానలము ప్రజ్వరిల్లినది. స్వాతంత్ర్యసమరము రేగినది. ఆ నరహంతకుని పరిమార్చుటకు ప్రజలలో యుద్రేకము బుట్టినది. తననైనను లొంటరియై యీతనిబలముల మార్కొనజాలవని బాలాదిత్యుడు ఆర్యావర్తమునగల రాజులకెల్ల ఈమహాసమరమున తనకు

య మంపవలసినదని ఆహ్వానము లంపెను. ఆర్యావర్తమున పెక్కుచోట్లనుండి నైన్యములు కురిసినవి. అచిరకాలముననే యొక ప్రచండనైన్యము పోగయ్యెను బాలాదిత్యుడును మధ్యభారతమున రాజ్యమేలుచుండిన, యశోవర్మయను నొక వీరాగ్రణియు, ఈమహానైన్యములకు వాహినీపతులై స్వాతంత్ర్యసంగ్రామమును నెరపిరి. హూణ హైందవనైన్యములకు 528 సంవత్సరమున ప్రచండమగుయుద్ధము జరిగెను. హైందవలకే తుదకు విజయముగల్గెను. మిహిరకులుడు రణరంగమున పట్టుపడెను. కాని ఎట్టి కట్టడికృత్యము లొనర్చినను, ఎంతటి కూరిపాపియైనను బాలాదిత్యు డాతని సంహరింపలేదు. ఆతడు ధర్మజ్ఞాసపుహైందవరణధర్మములు సంగ్రామరంగమున పట్టుపడిన బందీని బరిమార్చుట కిచ్చగింపవు. అది నీచధర్మము. భీరులలక్షణము. బాలాదిత్యు డాతని భారతఖండమునుండి తొలగిపోమ్మని మిహిరకులుని విడిచిపెట్టెను. ఎంతటి కారుణ్య భావము! ఎంతటి ఉత్తమరాజనీతి! భారతవర్షమునకు ప్రబల శత్రువును గుప్తసామ్రాజ్యవిధ్వంసిని ప్రాణములతో విడిచెను.

కాని అంతటితో మిహిరకులుడు తనకౌర్యమును విడువలేదు. ఆతని నైజమావంతయు మార్పునొందలేదు. ఇార్దులమునకు సాధుభావమా? మిహిరకులుడు కాశ్మీరమునకు బోయి యచ్చట తలదాచుకొనెను. కాశ్మీరనృపుడు జాలిగాని ఎంతటి శత్రువైనను శరణార్థియైనచేర్చగావున ఆతనిని తనరాజ్యమున నాశ్రయమిచ్చెను. ఆతని యంగరక్షకుల పోషణాదిక

ములకై మిహిరకులునకొక చిన్నిజాగీరుకూడ నొసగె.
 పాప మాతని దయాశీలతయే యాతనిప్రాణముల బలి
 గొనెను. మిహిరకులుని రాజ్యమున నుంచుకొనుట మృత్యు
 దేవత నింట గట్టివైచుకొనుట యయ్యెను. మిహిరకులుడు
 కిరాతుడు. దయాశూన్యుడు. మాయావి. హైందవసమరాంగ
 ణమున గల్గిన పరిభవము మహాగ్నిజ్వాలయై యాతనిహృ
 దయమును దహించి వేయు చుండెను. స్వామిద్రోహియై
 యాతడు ప్రాణదాతయగు కాశ్మీరసృపునిపై తిరుగబడి యతని
 బరిమార్చి యాతనిరాజ్యము నపహరించెను. అంతటితో తనివి
 నొందక నైన్యముల ప్రోవుచేసికొనిపోయి గాంధారముపై
 బడి యారేని దునిమి, యాతని భార్యాసుతలకంతము లుత్త
 రించి యాతని రాజ్యమునుగూడ నాక్రమించెను. ఈతరుణమున
 సీతడు నిరపరాధులగు ప్రజల నెందరినో తనఖడ్గధారల కెర
 గావించి తన రుధిరదాహమును తీర్చుకొనెను. ముద్దులమూట
 గట్టు బౌద్ధవిహారముల నాశనమొనర్చెను.

మిహిరకులు డీఘాతుకకృత్యము లొనర్చిన తరువాత
 చిరకాలము జీవింపలేదు. ఒక్కయేడాదియైన గడువకమున్నె
 మృత్యుదేవత యాతని తననోట గరచుకొనిపోయెను. భారత
 ప్రజాళిహృదయసీమలనుండి యొకభారము దింపినట్లయ్యెను.

మిహిరకులుని మరణముతోడనే హూణరాజ్యములు
 కూడ ఊణించి యదృశ్యమైపోయెను.

హూణరాజ్యములు నశించినను గుప్తసామ్రాజ్యము
 కోలుకొనలేదు. ఆఘోరసంగ్రామ దావానలకీలలోబడి యది

దగ్ధమై పోయినది. సంతత రణపరిశ్రమలచే సీసామ్రాజ్యము బలహీనమై కృశించిపోయినది. బాలాదిత్యునితోడనే ఈసామ్రాజ్యవైభవ మంతరించినది. అంతటనుండియు నిది జీర్ణమై శుష్కించి యొక కుద్రాజ్యముగ మారి జీవచ్ఛవము వలె ఎనిమిదవశతాబ్దమువరకును నిలిచి కాలగర్భమున మణిగి విస్మృతమైపోయినది. ఆంధ్ర, మళ్య, కుషానుసామ్రాజ్యములగతియె దీనిని బట్టినది.

బౌద్ధమహాయుగము

XIII

గుప్తసామ్రాజ్యకాలమునాటి భారతవర్షము

గుప్తసామ్రాజ్యకాలము చంద్రగుప్త, సముద్రగుప్త, చంద్రగుప్తవిక్రమాదిత్య, కుమారగుప్త, స్కందగుప్త లు రాజ్య మేలిన కాలము నిక్కువముగ స్వర్ణయుగమనియే జెప్పవలయును. అప్పటి భారతవర్ష మెట్లుండెనో ఘాహియాను కొలదిగ చిత్రించినాడు. ఆ కాలమున భారతవర్షము మహాదైశ్వర్యముల దేలియాడినది. అప్పటి ప్రజలు దయాశీలురై ధర్మమార్గమున వర్తిల్లిరి. అప్పటి పరిపాలన సర్వోత్కృష్టమై దనరాసినది. అంతటి యుత్కృష్టపరిపాలన ప్రపంచమున నేరాజ్యమునను ఏకాలమునను గన్పింపదు. గుప్తసార్వభౌములు అతిమార్దవముగ జనుల బాలించిరి. ఈరాజులు ప్రజల క్రూరముగ శిక్షించి యెరుగరు. తాడనశిరచ్ఛేదనము లాకాలమున లేవు. తేని పదచ్యుతునిజేయ మంతనముసల్పు ద్రోహులకైన మరణదండన లేదు. ప్రజలు భరింపరాని పన్నులులేవు. అట్టి సుపరిపాలన ఏప్రజలకు హాయిగొల్పునుండును! జను లీకాలమున సంతృప్తులై మిరి. రాజ్యమందంతటను శాంతము ప్రబలినది. కళలు వృద్ధి నొందినవి. పరిశ్రమలు పెంపొందినవి. విజ్ఞానము వికసించినది. శిల్పచిత్రవాఙ్మయము లీకాలమున పరిపూర్ణత గాంచినవి. ప్రపంచమున నెందరో కవిపుంగవు లుద్భవిల్లిరిగాని యింతటి మహాకవి యుద్భవించినది లేదని నేటికీని పొగడ్తల గాంచుచు

లోకమును రసవారధిని ముంచి లేవనెత్తుచున్న కవిరాజు కాళిదాసు ఈకాలముననే ఉద్భవించెను. లోకమున నెచ్చటను గానరాని చిత్రశాల యీకాలముననే కల్పింపబడినది. ఇంతయేల, ఈ కాలముసర్వవిధముల స్వర్ణయుగ మనిపించుకొన్నది. దీని కీడగుకాలము భారతవర్షచారిత్రమున వేరొకటి లేదు. ఈనాటి శిల్పచిత్రకళాసంపదల గూర్చియు, వాఙ్మయ సౌరభమును గూర్చియు, రాజ్యాంగపద్ధతుల గూర్చియు కొంత నుడువవలసియున్నది.

ఈకాలమునాటి రాజ్యాంగవిధానము.

ఫాహియాను ఈకాలమునాటి బౌద్ధమతస్థితిని వర్ణించినాడు. ప్రజల గుణశీలముల గొనియాడినాడు. కాని పరిపాలనావిధానమునుగూర్చి యొక్కమాటయైనను నుడువలేదు. కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రము మౌర్యరాజ్యాంగమును వర్ణించినట్లు ఈకాలమునాటి రాజ్యపద్ధతుల వర్ణింపగల గ్రంథమేదియు గానరాకున్నది. ఐనను మనుధర్మశాస్త్ర మీవిషయమున గొంతవర కుపకరించుచున్నది. మౌర్యులకాలమున అర్థశాస్త్రమెట్లు రాజ్యాంగమును శాసించినదో గుప్తయుగమున మనుశాస్త్రమెట్లు శాసించినది.

మౌర్యులకాలమునాటి రాజ్యాంగమునకును ఈ కాలమునాటి రాజ్యాంగమునకును అంతగ భేదముగాన్పించదు. మౌర్యసార్వభౌములకాలమునందువలెనే యీకాలమునను, రాజ్యాంగనిర్వహణమున నృపునకు తోడ్పడుట కొకసభ గలదు. దీనికే 'రాజసభ' యనిపేరు. దీనియం దెనమందుగుగు మంత్రు

లుందురు. ఉత్తమవంశసంజాతులై, ధర్మశాస్త్రముల గోలి విలువిద్యల నేర్చి సమరతంత్రమున ప్రావీణ్యత గడించినవారలై యిందు సభ్యులుగ నుండనర్హులు. † సైనిక, నావిక, ఆర్థికవ్యవహారములందును, పరరాజులతో యుద్ధము సల్పవలసినపుడును, సంధి నెరవలసినపుడును, రాజ్యరక్షణకార్యములందును నృపుడు రాజసభతో నాలోచించి తీరవలయును.*

నేడు గ్రామ, తాలూకా, జిల్లా, రాష్ట్రవిభాగము లుండినట్లే ఆకాలమున గ్రామ, దశగ్రామ, వింశతిగ్రామ, శతగ్రామ, సహస్రగ్రామ విభాగములుండెను. ప్రతి విభాగమునకును నృపుడే అధికారుల నియమించువాడు. వారివారి కార్యభారములబట్టి ఇయుద్యోగులకు వేతనములుగలవు. దశగ్రామాధికారికి రెండరకల భూమియు, వింశతి గ్రామాధికారికి పదియరకల భూమియు, శతగ్రామాధికారి కొక గ్రామమును, సహస్రగ్రామాధికారి కొక బట్టణమును వేతనములు. అపరాధుల దండించి ప్రజల సంరక్షించుట వీరివని.

ఈయుద్యోగులు అధికారమదాంధులై ప్రవర్తింపకుండ వీరిపై నొకరాజప్రతినిధి యుండును. గ్రామాధికారులు తమ రాజధర్మములను దీక్షగ నిర్వర్తించుచున్నదియు లేనిదియు సీతడు వేయికన్నులతో పరీక్షించుచుండును.

† మూలాః శాస్త్రవిద్యశ్శూరాన్ లబ్ధలక్షాన్ కులార్థతాః । సచివాః సప్తచాప్తేచా ప్రకుర్వీత పరీక్షితాన్॥ (మను. స. 54.)

* తైస్సార్థం చింతయేన్నిత్యం సామాన్యమ్ సంధివిగ్రహమ్ । స్థానం భూమదయంగుప్తం లబ్ధపశమనానిచ॥ (మను. ప. 56.)

విక్రమార్కునికాలమున భారమగు పన్నులు లేనివి పాపియాను వాగ్దాసినాడు. గుప్తసామ్రాజ్యకాలమున రాజు పండినపంటలో షష్ఠభాగమును మాత్రము ప్రజలనుండి పరిపాలనానిర్వహణమునకై పన్నుగ బుచ్చుకొనువాడు. ఆపత్సమయమున రాజ్యరక్షణార్థమై శత్రురాజులతో నని సేయవలసినప్పుడుమాత్రము నొప్పుడు నాల్గవవంతు బుచ్చు కొనును. విద్వాంసులగు బ్రాహ్మణుల కీకాలమున బన్నులు లేవు. ఈకాలమున సరకులపై సుంకములుకూడ విధింప బడెడివి. వణిజులు దమకు పండినపంటలో పండ్రెండవవంతును వాణిజ్యమున పచ్చులాభములోనే పదవవంతును సుంకము చెల్లించువారు. కొలది వ్యాపారములను జేయు పర్తకులకు అత్యల్పమగు పన్నులు ఏడాదికొకసారి విధింపబడెడివి. *శ్రమ జీవులు నెలకొకరోజు బత్తెము పన్నుగ జెల్లింపవలయును. ఇవిగాక నితరములగు ప్రజల సంసారముల గూల్చు పచ్చు లెవ్వియు నాకాలమున లేవు. ఉప్పుపై బన్నులును, పప్పుపై బన్నులును ఈకాలమున గానరావు.

• పంచాంగద్భాగ ఆథేయో రాజ్ఞా పశుహిరణ్యయోః
ధాన్యానా మష్టయో బాగః షష్టో ద్వాదశ ఏవచ.

మఘ. స. 130.

* యత్కించిదపి వగ్నస్య దావయే త్కిర సంజతం
వ్యవహారేణ జీవితం రాజా రాష్ట్రేపుధగ్నం.

మ. స. 137.

మ త వ్య వ స్థ .

ఈకాలమున బౌద్ధమతము అస్తమింపదొడగినదనియు వైదికమతము మరల ప్రబలసాగినదనియు నుడిపితిమి. గుప్త సార్వభౌములు తాము వైదికమతావలంబులైనను బౌద్ధ జైన మతముల హింసింపక వానిగూడ నాదరించిరి. బౌద్ధులును జైనులును ఈకాలమున యధేచ్ఛముగ తమ మతారాధనల నల్పుకొనిరి.

బౌద్ధమతసంఘర్షమువలన ఈకాలమున వైదికమతము విపరీతముగ మార్పునొందినది. బౌద్ధమతసాంప్రదాయము లెన్నియో వైదికమతమునకు బ్రాకినవి. అట్లు గల్గిన మార్పు లతో ప్రతిమారాధన యొకటి. వేదకాలమున విగ్రహారాధన లేదు. ఇటీవలనే మహాయానమతము ననుకరించుటవలన వైదికమతమున విగ్రహారాధన మేర్పడినట్లు గాన్పించుచున్నది. గుప్తరాజుల కాలమున బౌద్ధులజూచి బ్రాహ్మణమతస్థులు దేవాలయముల గట్టదొడగిరి. ఈకాలముననే భారతవర్షమున లెక్కలేనిదేవాలయములు నిర్మింపబడినవి. వైదికులు బౌద్ధుల వలె యాడంబరముగ రథోత్సవములుగూడ నల్పజూచ్చిరి.

వాణిజ్యసంపద.

ఈకాలమునాటి పారిశ్రామిక వాణిజ్యసంపదల నిది పరకే వర్ణించితిమి. నాటి యాగ్యావర్తము సువర్ణసీమయని, రత్నఖనియని పేరునడసినది. ఆకాలమున భారతవర్షము సువర్ణ రాసులతో, మణిమాణిక్యములతో తులతూగినది. ఇచ్చట నేయబడిన సన్నవలిపెముల, చీనాంబరముల జూచి యవన

రోమక ప్రిజలు దిగ్భ్రమజెందిరి. రోమక సామ్రాజ్యమునుండి ఆర్యావర్తమునకు గొట్టుకొనిపోవు ధనప్రవాహమును జూచి షైనీ వివ్వెరపడినాడు. ఆకాలమునాటి భారతవర్షము తన ఘట్టుపలువలతో, సువర్ణవస్త్రములతో, లవంగాది సుగంధ ద్రవ్యములతో, చందనాగరుపన్నీరులతో, ఆమూల్యమణులతో పాశ్చాత్యప్రపంచమును గప్పివేసినది.

పట్టణములు.

ఈకాలమున ఆర్యావర్తము రమణీయపగు బట్టణములతో కలకలలాడినది. అప్పటిపట్టణముల సౌందర్యమును వీక్షించి ఫాహియాను తన్నయత్వము నొందినాడు. ఆనాటి పట్టణములు అత్యున్నతములగు ప్రాకారములచే నావరింపబడి దుర్భేద్యమై జనసంకీర్ణమై కనులఘండుపజేసెడివి. పురవీధులందు అంగళ్ళకు మేరలేదు. మృగవధాజీవనులు, వత్సవికీరీతలు, హంతకులు పురబాహ్య ప్రదేశముననే నివసించెడివారు. తక్షశిల, మధురానగరి, కాశీ, గయా, పాటలీపుత్ర, రాజగృహ, చంపా, తామ్రలిక్తి, శ్రావస్తి, కపిలవస్తు, థాన్యకటక, కంటకశిల, (ఘంటసాల) మోటుపల్లీమున్నగునవి యాకాలమున ప్రఖ్యాతిజెందిన పట్టణరాజములు.

శిల్పవిద్య.

గుప్తసామ్రాజ్యకాలమున శిల్పవిద్య మిన్నుముట్టినది. ఈకాలమున చిత్రింపబడిన శిల్పచిత్రములు నిరుపమానములు. ఇంతటి లావణ్యమును రసస్ఫూర్తిని జిల్కరించు విగ్రహము లేకాలమునను జీత్రింపబడియుండలేదు. జగద్విఖ్యాత

మగు అమరావతి శిల్పచిత్రము లీకాలముననే రచియింపబడినవి. గుప్తసార్యభౌములకాలమున మూర్తిశిల్పము కడలేని యభివృద్ధిగాంచినది. ఈకాలమున విగ్రహారాధన ప్రాబల్యము నొందుటచే దేవాలయము లసంఖ్యాకములుగ నిర్మింపబడినవి. విగ్రహము లపరిమితముగ చిత్రింపబడినవి. శిల్పులు తమ యసమాన కళాప్రావీణ్యమును శిల్పరచనలయందు ప్రదర్శించి శిల్పజగత్తునందు భారతవర్షమున కగ్రస్థాన మొసంగిరి. ఇయ్యది వైదికమత విజృంభణకాలమగుటవలన నీకాలమున స్తూపచైత్యవిహారములకంటె దేవాలయములే మిక్కుటముగ నిర్మింపబడినవి. వీనిపై ప్రదర్శింపబడిన శిల్పవిన్నాన మద్వితీయము. ప్రపంచమున నింకెచ్చటను ఇట్టి శిల్పరచనలు గన్పింపవు. కళింగరాజ్యములోని ప్రఖ్యాతమగు భువనేశ్వర దేవాలయ మీకాలముననే నిర్మింపబడినది. ఈ ఆలయ గోపురము 180 అడుగుల యున్నదిగల్గి మేఘమండలమును దాటిపోవుచున్నది. దీనిపై గనుపరుపబడిన శిల్పచాతుర్యము అత్యద్భుతము. గుప్తరాజుల కాలమున పలుచోట్ల యిట్టి దేవాలయములు నిర్మింపబడినవి. ఇవియన్నియు కాలగర్భమున మణగిపోయినవి. ఝాన్సీ జిల్లాలోని దేవఘరు నొద్దను, వారణాసికి సమీపముననున్న సార్నాతుకడను ఈకాలమునాటి దేవాలయ శిథిలము లింకను గాన్పించును. వీనిపై అప్పటి యద్భుత శిల్పరచనలు గానబడును.

ఈకాలమునాటి శిల్పులు శిలలజెక్కుటలో గాక, లోహపుబనులయందుగూడ కడునిపుణులు. సముద్ర

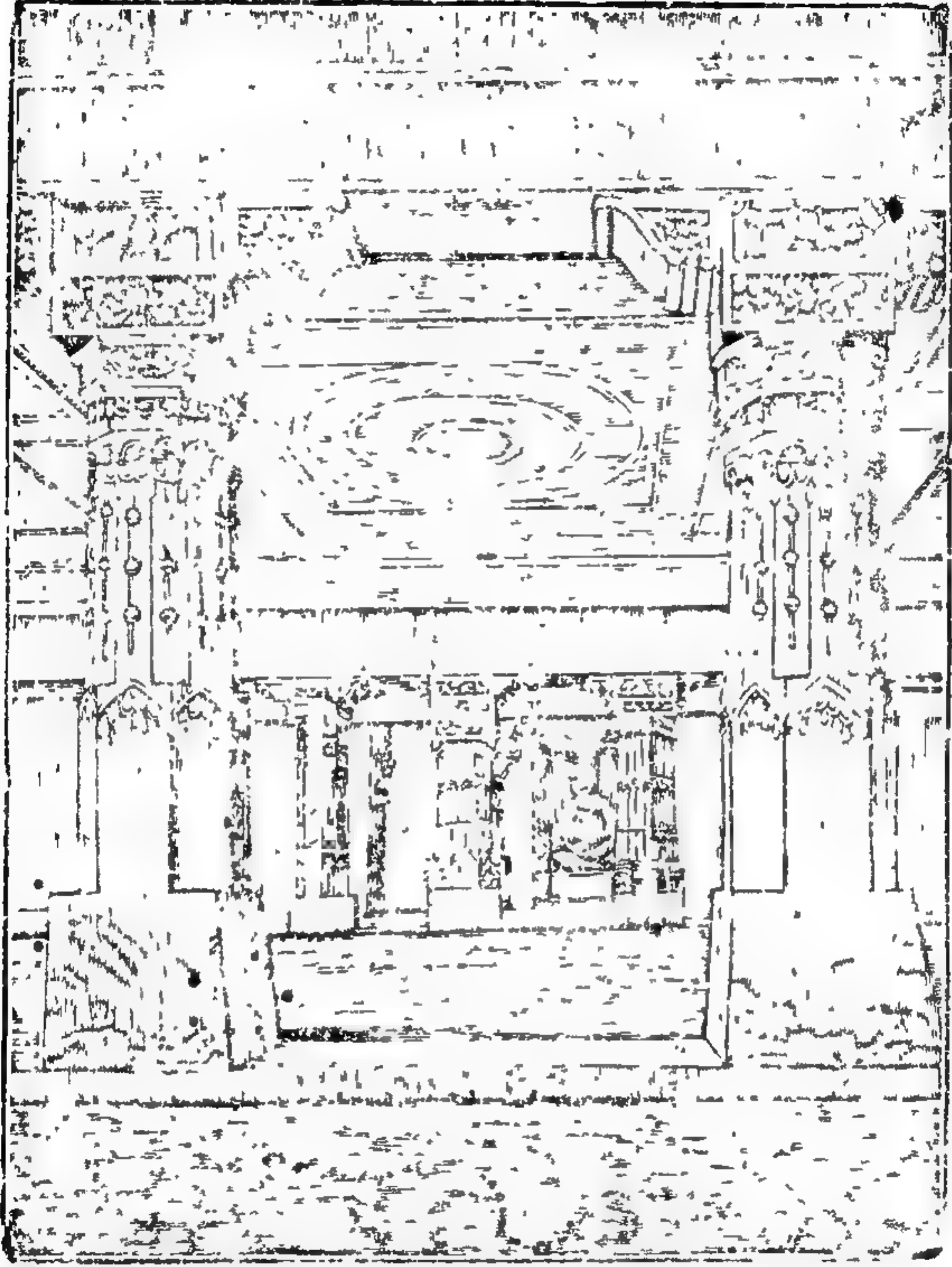
గుప్తుడు తన దిగ్విజయముల వెల్లడించుకొనుటకై ఎత్తిన జయస్తంభము ఈకాలమునాటి లోహకారుల నిరుపమాన లోహవిద్యాకౌశలమును ప్రదర్శించుచున్నది. ఇది కరగిపోసిన యినుపస్తంభము. నేటికిని ఇది ఢిల్లీనగరమున నున్నది. నిన్న మొన్న నే పోతపోసిన ట్లది నేటికిని వెలుగులీను చున్నది.

విగ్రహముల పోతపోయటలో కూడ వీరి కింతటి కౌశలమును గలదు. ఆరవ శతాబ్దాంతమున నలందాపట్టణమున బుద్ధునిప్రతిమ యొకటి పోయబడినది. ఇది ఎనుబదియడుగుల పొడవగు రాగివిగ్రహము. దీనిజాడ లిప్పుడు తెలియవచ్చుట లేదు. ఇంకొక బుద్ధవిగ్రహము నిలువెత్తువిగ్రహము ఇటీవల సుల్తానాగంజీయను ప్రదేశమున దొరికినది. ఇది చంద్రగుప్త విక్రమార్కుని కాలమునాటిది. నేడిది బర్మింగుహము వస్తు. ప్రదర్శనశాలలో నున్నది.

: • చి త్ర క శ

కాని అన్నిటికంటెను పేర్కొనదగినది, కళాప్రపంచమున భారతవర్షమునకు శాశ్వతకీర్తి నొసంగినది యీ కాలమునాటి చిత్రకళ. దీనిముందు తక్కిన కళలన్నియు మరుగువడిపోవుచున్నవి. చిత్రకళ యీకాలమున పరిపూర్ణత గాంచినది. ప్రపంచమున నెచ్చటను గానరాని యద్భుత రూపకల్పనలు ఈకాలమున చిత్రింపబడినవి. జగద్విఖ్యాత మగు అజంతా చిత్రశాల యీకాలముననే నిర్మింపబడినది. ఈఅజంతా గుహలయములలోని చిత్రరూపు లందు గానఁడు

చిత్రరచనాకౌశలము వర్ణనాతీతము. ఇందలి చిత్రకళావైఖరులు చిత్రరువుల సౌందర్యము ఖండాంతరములందలి కళాభిజ్ఞులగూడ సమ్మోహితుల జేసినవి. పాశ్చాత్యు లీచిత్రముల దిలకించి ఆనందపారవశ్యమున భారతచిత్ర కళాప్రావీణ్యమునకు కేలుమోడ్చి పోవుచుందురు. అజంతాచిత్రశాలవంటి చిత్రశాల ప్రపంచమున నింకెచ్చటను లేదని పాశ్చాత్యచరిత్రకారులే అంగీకరించిరి. ఇచ్చట కళాఽక్షి తాండవించుచుండును. ఇందలి రూపకల్పనలు ముద్దులు గుల్కుచు నేత్రపర్వ మొనర్చుచుండును. ఈచిత్రరువులందు ప్రదర్శితమైన భావోన్మీలనము, రసపుష్టి, ఆధ్యాత్మికతేజము, రేఖావిన్యాసములు, రచనానైపుణ్యము, వర్ణసమ్మేళనము, నిరుపమానములు. ప్రపంచమున నింకెచిత్రరువులందును యిట్టి సులక్షణము లొక్కచోట కుప్పబోసినట్లు గాన్పింపవు. ఇంతటి పరిపూర్ణత గానబడదు. ఇందలి రూపకల్పన లెట్టి యద్భుత వర్ణములతో చిత్రింపబడినవోగాని, అవి ఓఖంపబడి నేటికి పదునైదువందలేండ్లైనను ఈచిత్రరువులు రవ్వంతయైన వివర్ణము నొందలేదు. వాడిపోవలేదు. వానిరమణీయత యావంతయు దరుగలేదు. నేడే చిత్రింపబడినవాయని నేటికిని భ్రమ గొల్పుచుండును. నాటి చిత్రకారుల వర్ణసమ్మేళణకౌశలమును పీక్షించి కళాభిజ్ఞులు నేటికిని విస్మయలగుచున్నారు. మఱియు నీచిత్రరువులన్నియు కేవల మూలికతోడనే చిత్రింపబడినవి. మూలికావిక్షేపములతోడనే యిట్టి చిత్రముల రచింపగల్గిన యీశిల్పు లెట్టి సిద్ధహస్తులో!

అజం గావికూరములోని చెక్కడపువని. (308 పుట.)

ఈయద్భుతచిత్రములు అజంతావిహారమందలి కుష్మ ములపై వ్రాయబడినవి. ఈవిహారమున పెక్కుగుహలుగలవు. ఇవియన్నియు నతిరమణీయమగు నొక యున్నతశైలమున దొలునబడినవి. ఈఅజంతాశైలము అర్థచంద్రాకృతిగ నుండి ప్రకృతిసౌందర్యమును కుమ్మరించుచు చూపదుల కానందము గొల్పుచుండును.

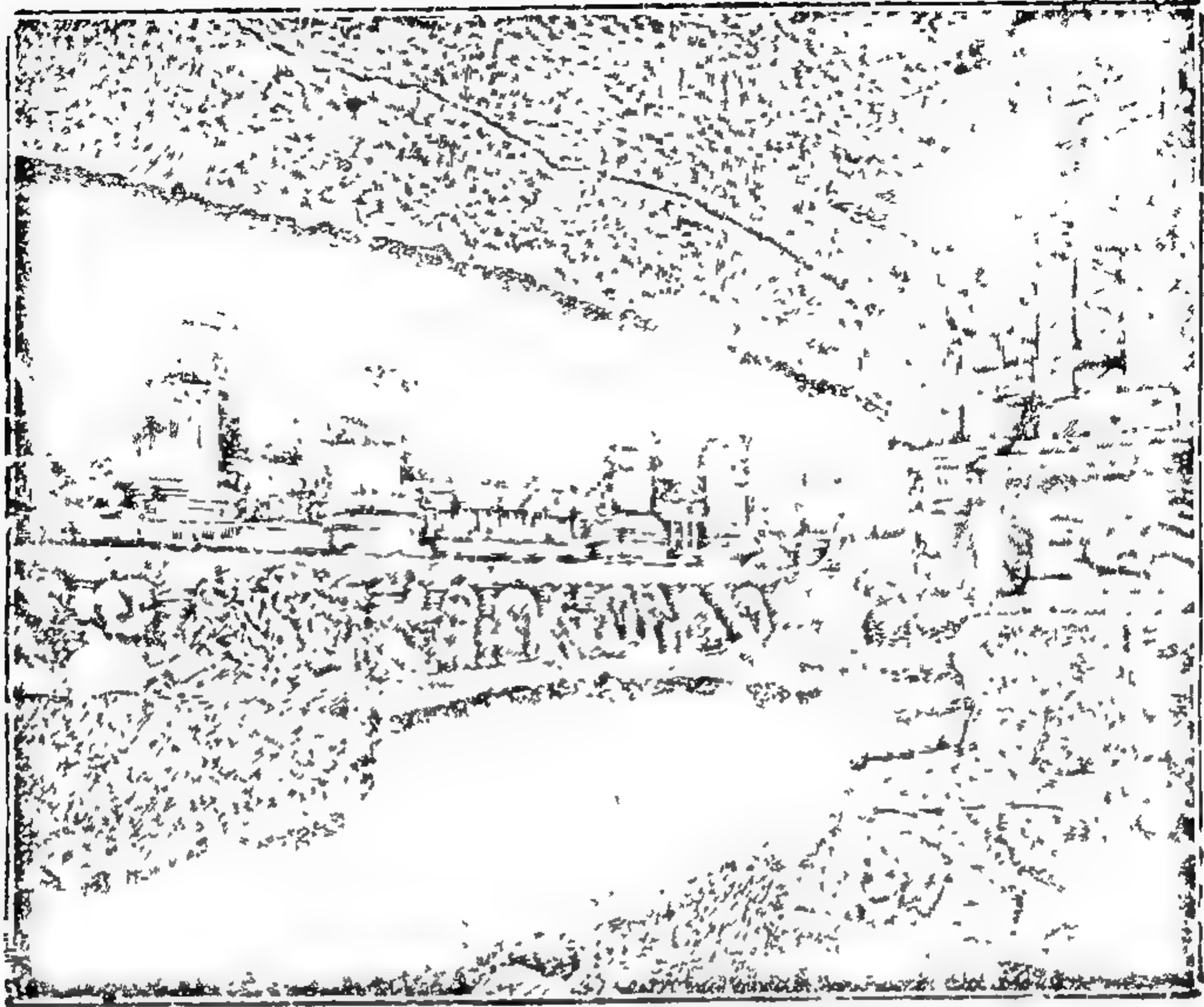
ఈపర్వతపరిసరము లన్నియు వివిధతరులతా నికుంజ ములతో నల్లబిల్లిగ నల్లుకొనియుండును. చుట్టును ఎటుజూచి నను తమ సహజ గాంభీర్యమును వెల్లడించు పర్వతశ్రేణులు గాన్పించుచుండును. కొండకు దిగుకభాగమున భుగ్గీనదీ జలములు కాలనడుమనుండి పరుగులిడుచు గండశిలలపైనుండి దొర్లుగింతలిడుచు శీతల మర్మరస్వరములతో సంతతధారగ ప్రవహించుచుండును. సెలయేటి మధురగానము లచ్చట ఎప్పుడును వీనులకు విందుగొల్పుచుండును.

అజంతా చిత్రములన్నియు బౌద్ధపురాణగాథల వర్ణించు చిత్రములు, బుద్ధునియవతారకథలు రసము లొల్కునట్లు జీవ కళ లుట్టిపడునట్లు ఈచిత్రశాలయందలి గోడలపై జిత్రీంప బడినవి. ఇందు రచింపబడిన స్త్రీనిగ్రహములు అత్యంత కోమల ముగ నున్నవి. అబలలకు సహజమగు ముఖవిలాసము, ముగ్ధ త్వము, శరీరలావణ్యము, వదనసౌందర్యము, అంగసౌష్ఠ్యము, లజ్జ, సౌభాగ్యము నీచిత్రరువులం దత్యద్భుతముగ జూప బడినవి. ఫాలభాగమున జూపట్టు విషాదరేఖలు కనుగవలు కుమ్మరించు లేజము చెక్కిళ్లు దళుకొత్తు పుల్కులు, నల

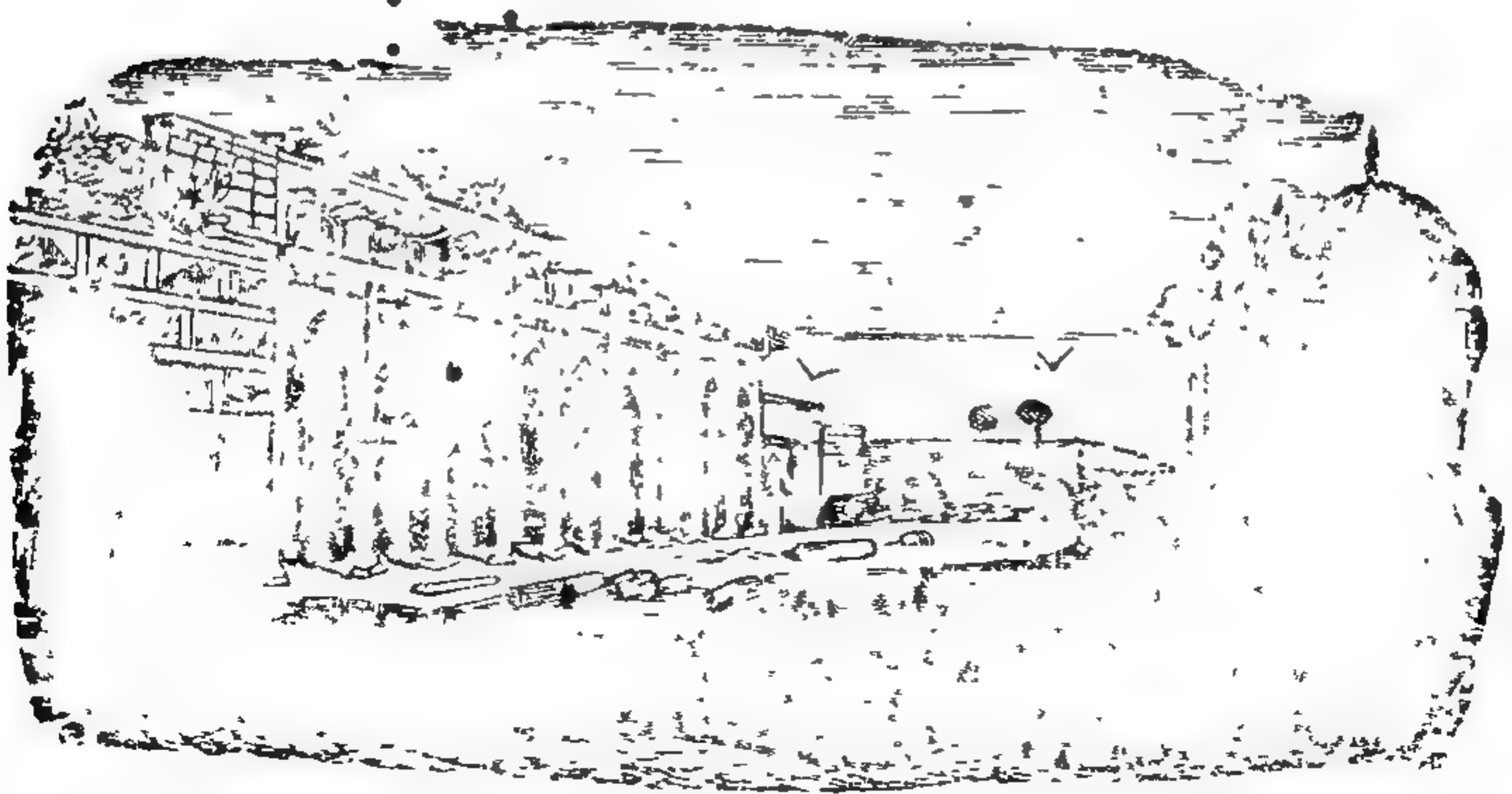
పులకుల్కుల హాయిలుగూడ అత్యంతనిపుణముగ నీ
బొమ్మలయందు ప్రదర్శింపబడినవి. రాజతీవి, విరహవేదన,
మోహపరవశత, రోషావేశము, ధ్యాననిష్ఠ మున్నగుభావము
లుగూడ యిందు ప్రస్ఫుటముగ గనుపరుపబడినవి. వానరములు
మున్నగు జంతువులుగూడ అసమానకౌశలముతో అత్యంత
లలితముగ చిత్రింపబడినవి. పుష్పములు, లతలు, అతిసౌకు
మార్యముగ నున్నవి.

ఆనాటి మతసాంఘికజీవనములు ఈచిత్రగుప్తలలో
ప్రతిబింబితమైనవి. ఈతరుణమున బౌద్ధమతక్షేత్రమున పాడ
సూపిన విప్లవము, మహాయానమతవిజృంభణము నీయలం
కారములలో ప్రతిఫలించినవి. ఐదవశతాబ్దమునాటికి బౌద్ధ
మతము సంపూర్ణముగ విరూపముజేందినట్లు ఈచిత్రముల
వలన గోచరించుచున్నది. ఈకాలమునాటికి బుద్ధుడొక యవ
తారముగ జేయబడి బుద్ధునిచూరాధన సాగినట్లు ఈచిత్ర
గుప్తలందు స్పష్టముగ గాన్పించుచున్నది. ప్రథమగుహాలయ
మందొక కుడ్యముపై సిద్ధార్థుని పరిణయము చిత్రింపబడినది.
అందు మహావిష్ణువు బోధిసత్వుడై విష్ణుకమలమును హస్తమున
గీలించియున్నట్లు, శివపార్వతులు కైలాసపర్వతాగ్రములనుండి
యూపరిణయమహోత్సవమును వీక్షించుచున్నట్లు మనోహర
ముగ చిత్రింపబడిరి.

ఎల్లోరాలోని విశ్వకర్మచైత్యముగూడ నీగుప్త
రాజులకాలముననే నిర్మింపబడినది. ఎల్లోరా పట్టణమున
అతిప్రాచీనమునుండియు అత్యంత నిపుణులగు శిల్పులు వరలి

ఎల్లో రాగుహలోని క్రైలాసము 301 పుట.

కెనెల్ లోని పురాతనమంరము. 302 పుట.

నట్లు గాన్పించుచున్నది. ఈమందిరమును ఇచ్చటి శిల్పులు తమ యిష్టదేవతయగు విశ్వకర్మ (దేవాతాశిల్పి) నారాధించుటకై గట్టిరి. ఇది అద్భుతశిల్పరచనలతో కడుసుందరముగ నున్నది. జగద్విఖ్యాతమగు ఎల్లోరాగుహలు వీరలే మలచినట్లు దోచుచున్నది. వీరి నిర్మాణకౌశలము, కల్పనాశక్తి, ఆద్వితీయములు. ఎల్లోరాపర్వతము అర్ధచంద్రాకృతిగనుండి చూచుట కత్యంత రమణీయముగ నుండును. దీని యగ్రభాగమునుండి యొక జలపాతము, హోరున శబ్దముజేయుచు ఆకాశతరంగిణినలె క్రిందికి దిగిపోవుచుండును.

పాశ్చాత్యఖండ మింకను కన్నులు దెరువనికాలమున ఆర్యావర్తమున నిట్టిచిత్రకళ పెంపొందినది. జగద్విఖ్యాతమగు నిట్టి చిత్రకళలు కల్పింపబడినవి. నాటిచిత్రకళానైపుణ్యము, రచనాకౌశలము నే డెచ్చటను గాన్పింపదేమి? స్వాతంత్ర్యములేని ధేశమునకు కళలా? చావుకళలు.

: సారస్వతము.

మౌర్యరాజులకాలమున ఆదరణలేక కృశించిపోయిన సంస్కృతభాషావల్లక గుత్తరాజులకాలమున మరల చివురింప సాగినదని వేరొక సందర్భమున నుడివియుంటిమి. గుత్తసామ్రాట్టులకాలమున సంస్కృతము రాజభాషగ జేయబడెను. సంస్కృతముననే శాసనములు వ్రాయబడసాగెను. గ్రంథములు రచింపబడ దొడగినవి. సంస్కృతభాషావల్లక మెలమెల్లగ పుష్పింప సాగినది.

బౌద్ధమహాయుగము

XXXIV

మాళవసామ్రాజ్యము

గుప్తసామ్రాజ్యము జీర్ణమైనవెనుక భారతరాజ్యరంగమున కంధకారము గప్పినది. గుప్తసామ్రాజ్యము శిథిలమైన తోడనే తుదగిరాజ్యములు తలలెత్తినవి. ఈమహాసామ్రాజ్యమున అంతర్గతమైన పోయిన చిన్న రాజ్యములు చీలి మరల స్వాతంత్ర్యము వహించినవి. అట్లు గుప్తసామ్రాజ్యము పతనము నొందినవెనుక ఆర్యావర్తము పెక్కురాజ్యములుగ జీలి పోయినది. పశ్చిమప్రాంతమున వల్లభ రాజ్యమును, తూర్పున మగధ కామరూపములును, మధ్యభారతమున మాళవమును, దక్షిణాపథమున చాళుక్యరాజ్యమును ఈకాలమున ప్రాముఖ్యత గడించిన రాజ్యములు. మగధరాష్ట్రమును గుప్తసంతతి రాజులు పాలించుచుండిరి.* ఇంకను తుదగిరాజ్యము లెన్నియో యుద్భవిల్లినవి గాని వానిగూర్చి యిటు ప్రస్తావింపవలసి లేదు.

విక్రమాదిత్యుడు (525-583)

ఈకాలమున నుద్భవిల్లిన రాజ్యము లన్నిటిలో మేటి రాజ్యమై తక్కుటిరాజ్యముల జయించి సామ్రాజ్యాధిపత్యమును

♦ సౌరాష్ట్రద్వీపకల్పమున విస్తరించిన రాజ్యము.

* మగధపతతిరాజులు పూర్వవైభవమును గోల్పడి ఎనిమిదవ శతాబ్దమున మగధను బాలించిరి.

మును వహించిన రాజ్యము మాశవాసము. తక్కినరాష్ట్రముల జయించి దీని కింతటి ప్రాభవమును గూర్చినవాడు యశో వర్ముడు. మహామోక్షుడు. బాలాదిత్యునికి తోడై భారత సైన్యములకు వాహినీపతియై : భారతస్వాతంత్ర్యరణదుందు భులు మోరియించి యుద్ధరంగమున చిందులుదొర్కించి భయంకరుడగు విహిరకులు నోడించి, తన విజయధాటిని భారత సమరాంగణమున ప్రదర్శించి ఆర్యావర్తస్వాతంత్ర్యమును గాపాడిన పీరాగ్రణి యీతడే. గుప్తసామ్రాజ్య మహాదుర్గము కూలినంతనే యీతడొక ప్రచండసైన్యమును ప్రోవుజేసి ఆర్యా వర్తమునగల రాజ్యములనెల్ల జయించి యొక విశాలసామ్రాజ్యమునునిర్మాణమొనర్చి ఉత్తరభారతమున కంతకును ఏకమై విక్రమాదిత్యబిరుదముతో ఉజ్జయినినుండి కొంతకాలము రాజ్య మేలెను. భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మి తన చిరనివాసమగు పాటలీ పుత్రమును వీడి ఉజ్జయిని జేరినది.

ఈకాలమునాటి భారతరాజ్యరంగము అంధకారమున పడి చరిత్రసాధనము లన్నియు వృగ్యమైపోవుటచే ఈవీర మౌళి రాజ్యపాలనమును గూర్చిన వివరములు వనకేమియు తెలియకున్నవి. ఈతని సామ్రాజ్యము గుప్తసామ్రాజ్యము కంటె విశాలమై పశ్చిమసముద్రతీరమునుండి బ్రహ్మపుత్రవర కును, హిమవత్పర్వతములనుండి మహేంద్రగిరివరకును విస్తరించినదని ఈతని యాస్థానకవీశ్వరులు రచించిన గ్రంథములు జెప్పుచున్నవి.

ఇతడు పెక్కురణక్షేత్రములందు పోరి విజయముల
గొనినాడు. బాలాదిత్యునికాలమున రేగిన స్వాతంత్ర్యసంగ్రా
మమునకు నాయకవీరుడై హూణులైన న్యముల నురుమాడిన వీర
కథనమును మున్నె చెప్పితిమి. ఇంతియగాక ఇతడు పశ్చి
మభారతమున నింకను బలీయులై రాజ్యమేలుచున్న శకనృప
తులపెక్కండ్ర 525 సంవత్సరమున కుహూరూరు ప్రాంతమున
నోడించి విక్రముడను పౌరుషనామము నార్జించుకొనెను.
మాటుమణిగిపోయిన విక్రమశకమును* మరల నిల్పెను. ఈ
విజయముల సూచించుటకై యీతడు మందసారలో నొక
దిగ్దయస్తంభ మెత్తించెను. ఆలమున శకరాజుల నిర్మించి బందీ
లగాగొని యీతడు తనపురవీధులవెంట ద్రిప్పెనని జ్యోతిర్వి
దాభరణమును గ్రంథమున వ్రాయబడినది.† అట్లు పట్టుబడి పరి

♦ ముల్తాన్ సమీపమున నెచ్చటనో విలసిల్లినది.

* విక్రమశకము క్రీ. పూ. 57 సంవత్సరమున తొలితొ ప్రారంభ
మయినది. ఎవరు ప్రారంభించిరో పరిగ తెలియదు. శకరాజుల నాహువున
గెలిచి విక్రమనామధారు డెవ్వరో ప్రారంభించి యుండవలెను. తరువాత
కనిష్క్కుగుప్తశకమును ప్రబలుటచే నీశక ముగంటి పోయినది. 525 సంవ
త్సరమున విక్రమార్కుడు శకరాజుల యుద్ధమున జయించి మరల నీశక
మును నిల్పెను. ఇంతటినుండియు నిది విప్లవమైపోయి నేటికిని నిల్చి జయ
శీలునినామము నుండినమును స్ఫురణను దెచ్చుచున్నది.

+ శ్లో॥ యోరూకు దేశాధిపతిం శక్తేర్వం

జిత్వాగృహేత్వోజ్జయినీం మహాహవే

అనీయసంభ్రావ్యముమోచ తా త్వహా

శ్రీవిక్రమార్కుః సమసహ్యావిక్రమః.

భవింపబడినవారిలో గొందరు రోముదేశస్థులుగూడ నుండిరి. ఈయొంటిమితో పశ్చిమోత్తరప్రాంతమున ప్రబలిన హూణ శకకాజ్యములు బలహీనములై కృశించిపోయినవి.

విక్రమార్కుడు విద్యాభిలాషి. పండితపోషకుడు. ఈతనికాలమున సంస్కృతసారస్వతము మహాత్కృష్టవశ ననుభవించినది. సంస్కృతభాష యంతటి యభివృద్ధి నెన్నడును గాంచలేదు. ప్రపంచమున నింకేసారస్వతమున గానరాని రస వత్తరములగు కావ్యములు, నాటకములు నితనికాలమున రచియింపబడినవి. ఈతని యాస్థానమున కవితావధూతి విచిత్ర గతుల నాట్యమాడినది. తమ యసమానప్రతిభావిశేషముచే, పాండిత్యగరిమచే, కవితానైపుణ్యముచే, శిల్పకళాకౌశలముచే లోకవిఖ్యాతిబడసిన పండితులు, కవులు, శిల్పులు, శాస్త్రజ్ఞులు, భిషజ్జ్ఞులు నితని యాస్థానమున వరలిరి. కవిసార్వభౌముడు, కాళిదాసు ఇతని యాస్థానమున మసలినాడు. ధన్వంతరి, క్షుపణక, అమరసింహ, శంకు, వేతాలభట్ట, ఘటఖర్పర, కాళిదాస, వరాహమిహిర, వరరుచులు నితని యాస్థానమున నునిరి.* వీర లీతనికాలమున నపరత్నములని ప్రఖ్యాతి వడసిరి. ఇందు ధన్వంతరి భిషజ్జ్ఞి వైద్యశాస్త్రపారంగతుడు. వైద్యప్రపంచముననిప్పటికిని సంస్తుతుల గనుచున్నవాడు. క్షుపణకుడు ముహూర్తవిదుడు. అమరసింహుడు శబ్దశాస్త్రప్రవీ

* శ్లో॥ ధన్వంతరిః క్షుపణా కమరసింహ శంకు
వేతాలభట్ట ఘటఖర్పరకాళిదాసాః
ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతే సభాయాం
రిత్నానివై వరరుచిర్నవవిక్రమస్య.

ణుడు. అమరనిఘంటువును రచించిన ప్రఖ్యాతయశుడు శంకుడు శిల్పశాస్త్రజ్ఞుడు. వేతాలభట్టుడు మంత్రశాస్త్రమును గ్రోలినవాడు. ఘటఖర్చుడు భూగర్భశాస్త్రమున నారితేరినవాడు. వరాహమిహిరుడు జ్యోతిషశాస్త్రమును తరచిచూచినవాడు. వరరుచి ప్రాకృతభాషాపండితుడు. కాళిదాసు మహాకవి. కళాజగత్తును రసవాహినిలోముంచి లేవనెత్తిన కవిచంద్రుడు. శకుంతలాదినాటక కావ్యముల రచించిన ప్రతిభాశాలి.

విక్రమార్క-చక్రవర్తి యిట్టి కవుల, పండితుల నాదరించిన రసజ్ఞుడు. ఈతని సామంతరాజ్యముగు కాశ్మీరమున రాజవంశ మంతరించినపు డీకవిజనకల్పవల్లి యాంధ్రమును తనయాస్థానకవియగు మాత్యగుప్తునకు ధారవోసి దాని కతని బట్టనుగట్టెనట! పండితపోషణమున నితని కెంతటి యభిరుచియో! ఇట్టి హైందవనృపతు లుండబట్టియే యిట్టి మహాకవు లుద్భవిల్లిరి. ప్రాధములగు కావ్యములు రసవంతములగు నాటకములు రచియింపబడినవి. నేడో? పరరాజుల పాలబడినప్పటినుండియు భారతాన్ని గొడ్డువోయినది. ఆకాలమున కావ్యరూపమున వెల్లువెరిసిన రసవాహిని నే డింకిపోయినది. కళలు గంగగలిసినవి. పరిశ్రమలు పాడైనవి. అంతయు సర్వమంగళము. నాటినుండి నేటిదనుక కాళిదాసభవభూతులబోలు కవు లుద్భవిల్లినదిలేదు. వరాహమిహిరునివంటి జ్యోతిష్కులును, అమరసింహునివంటి శబ్దశాస్త్రవిదులును కరవైరి. చంద్రగుప్త సముద్రగుప్తుల బోలినవీరులు నేడు నచ్చునకైన గాన్పింపరు పరాధీనత!

విక్రమాంకు- డెంతకాలము పరిపాలించెనో సరిగ తెలు
యుటలేదు. ఏబది సంవత్సరములు రాజ్యమేలి 583 సంవత్సర
ప్రాంతమున దివిజేరెనని కొందరు చరిత్రకారు లూహించు
చున్నారు.

శిలాదిత్యుడు. 583—606.

విక్రమాంకుని తరువాత మాశవసామ్రాజ్య సింహాసన
మధిష్ఠించినవాడు శిలాదిత్యుడు. ఈతడు విక్రమాంకుని తన
యుడని జెప్పెనరు. నిర్ధారణగ చెలియదు. పరిశోధన లింకను
గావింపవలసియున్నది. ఈతడు జౌద్ధమతాభిమానియై బౌద్ధుల
నావరించెను. కాని ఈతడు తండ్రివలె శూరుడుగాడు.
అశక్తుడు, దుర్బలుడు. పరిపాలనాకౌశలముకూడ ఇతని
కడ పూజ్యమే. భారతస్వాతంత్ర్యపహరులగు హూణ, శక
రాజులతో నీతడు స్నేహమును బాటించి జనకంటకుడై తన
సామ్రాజ్యపదవికి జిచ్చుపెట్టుకొనెను. అభిమానశూన్యు
డని, గృహనాశకుడని ప్రజలందరు నీతని నపహసించిరి. మీదు
మిక్కిలి విజాతులతోడి సాంగత్యమువలన భారతభూమి
కెట్టికీడు మూడునోయని భీతిన్, తక్కుటిభారతరాజ్యన్యాయు
లందరును ఏకమై కర్తవ్యము నాలోచించి స్వాతంత్ర్యసమర
మును ప్రకటించి సైన్యముల పోవుజేసికొని పోయి శిలా
దిత్యుని యుద్ధమున నోడించి యాతని పదచ్యుతుని జేసిరి. ఈ
సారి భారత సైన్యములకు వాహినీపతియై స్వాతంత్ర్య సంరంభ
మును నడిపిన వీరుడు స్థానేశ్వరరాజ్యాధీశ్వరుడగు ప్రభాకర
వర్ధనుడు. హూణదండయాత్రలతో నడలి పరువు లెత్తిన భారత

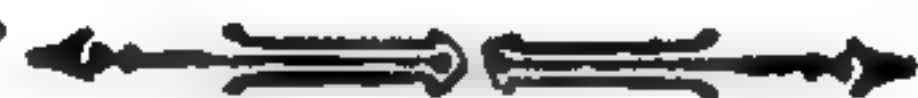
సామ్రాజ్యలక్ష్మికి కళ్యాణమును గూర్చిన వీరవతంసమగు శ్రీహర్షచక్రవర్తికి దండ్రీ. హూణులతో ననేక యుద్ధము లందు పోరి జయముగొనిన యోధుడు.

రణమున నోడిన శిలాదిత్యు డూరుకొనలేదు. తనమిత్రులగు హూణరాజుల సాయమున మాళవముపై దండెత్తి వరలసింహాసనమాక్రమించెను. అంతటితోనూరుకొనక మాళవముతో రణము నడపి తన్ను పదభ్రష్టుని జేయ సాహసించిన యా 'క్షుద్రుని'పై, ప్రభాకరవర్ధనునిపై పగసాధింప బూనెను. కాని ఆవీరునితో రణమునకు దలపడి గెలుపొందుట కలలోనివార్త యని యాత డెరుగును. అందుచేత చేయునది లేక ఆతనియల్లుడగు గృహవర్మునిపై దాడివెడలి యాతని జంపి యాతని దేవేరియు, ప్రభాకరవర్ధనుని తనయయు నగు రాజశ్రీని చెరగొని యాతనిరాజ్యమగు కన్యాకుబ్జము నాక్రమించెను.

ఈవార్త ప్రభాకరవర్ధనుని రాజధానియగు స్థానేశ్వరము జేరెను. ప్రభాకరవర్ధను డింతకుమున్నే స్వర్గముజేరెను. ఆతని జ్యేష్ఠపుత్రుడగు రాజ్యవర్ధనుడు పశ్చిమోత్తరప్రాంతమున హూణులతోపోరి జయశీలుడై విజయపతాకములతో అప్పుడే స్థానేశ్వరము బ్రవేశించెను రాజశ్రీ చెరగొనబడెననువార్త యీతని చెవిబడెను. ఆతని విజయోల్లాసము కోరిధముగ మారిపోయెను. కోరిధమూర్తియై ప్రళయకాలరుద్రుని వలె మందుచు తక్షణమే నైన్యముల వెనుకకు మరలించి రాజ్యమును గాపాడుచుండుమని తనతమ్ముని హర్షవర్ధను నొడబరచి మాళవము దండువెడలెను. మాళవ స్థానేశ్వరనైన్యములకు

ఘోరయుద్ధము జరిగెను. అంతమున రాజ్యవర్ధనునకే విజయముగల్గెను. శిలాదిత్యుడు సంపూర్ణముగ నోడింపబడెను. మాశవము జయింపబడెను. అంతటతో మాశవసామ్రాజ్య మంతరించెను.

కాని పాపము, రాజ్యవర్ధనుడు తనరాజధాని జేరక మున్నే శత్రుహస్తముల జిక్కువడి దారుణమరణమునకు గురియై మృగ్ధిపోయెను. శత్రుకోటిలోనివాడగు శశాంకుడు, కర్ణసువర్ణ రాజ్యము నేలెడురాజు, కపటయై యాతని విందునకు బిలిచి యాతని బరిమార్చెను. రాజ్యవర్ధనుడు కపటమెరుగక మోసపోయెను. రాజశ్రీమాత్రము చెరనుండి తప్పించుకొని యెటో పారిపోయెను.

బౌద్ధమహాయుగము

XV

హర్ష వర్ణనము.

ఇట్టి విషమసమయమున శ్రీహర్షుడు స్థానేశ్వరసింహాసన మాక్రమింపవలసివచ్చెను. జనకుడు ప్రభాకరుడు. హూణులతో పోరిపోరి దివంగతుడయ్యెను. సోదరుడు యోధాగ్రణి, సమరతంత్ర నిపుణుడు. శశాంకునిచే మోసగింపబడి పాణముల గోల్పోయెను. సోదరుని తనయులందరు పసిపాపలు. సింహాసన వధిష్ఠించి రాజ్యపాలనము నడుపగలుగునంత ప్రియములేదు. తానైనను పదునారేండ్ల బాలుడు. సమరతంత్రమున నారితేరినవాడు గాడు. శత్రువులు బలీయులు. స్థానేశ్వరరాజ్యమును మ్రింగుటకు రణసన్నాహములు చేయుచుండిరి. స్థానేశ్వరమును శశాంకుడు మున్నగు శత్రురాజులనుండి సంరక్షింపవలెను. ప్రభాకర రాజ్యవర్ధనుల మరణములతో ఆర్యావర్తమున అరాచకము ప్రబలినది. దీని నడచవలయును. ఈ భారమంతయు బాలుడగు హర్షునిపై బడెను.

బాలుడయ్యను, హర్షుడు కడుసమర్థతతో రాజ్యనౌకను నడిపించెను. తన రణప్రావీణ్యమును మెరపించి శత్రుజాలములనుండి స్థానేశ్వరమును సంరక్షించెను. రక్షించుటయే గాక శత్రురాజ్యముల నెల్ల జయించి ఉత్తరభారతమున కంతకును ఏలికయై ఏకచ్ఛత్రాధిపతిగ రాజ్యమేలెను. భారతవర్షమునేలిన ప్రఖ్యాతసార్వభౌములలో నీత డొకడు. శౌర్య

మున, సమరతంత్రమున సముద్రగుప్త, విక్రమాస్కులతో సాటియైనవాడు. అద్వితీయపరిపాలనాకౌశలము కలవాడు. ఆర్యావర్తమును పాలించిన బౌద్ధచక్రవర్తులలో నీతడు కడ పటివాడు. ఈతనితరువాత బౌద్ధమతనామము ఆర్యావర్తమున వినబడదు. విలుప్తమైపోవును. భానుడు తా నస్తమించిపోవు నపుడు ఆకాశపథమున ప్రవర్తించు అరుణరాగమువలె నీమహా మతము ఇతనికాలమున తన దివ్యతేజము నొక్కమారు వెదజల్లిపోయినది. ప్రాణావశిష్టమైయున్న వృద్ధజనకుని సాకు తనయునిపగిది హర్షుడు తనయభిమానమతమును, అవసానకాల మున శ్రద్ధాభువై పోషించినాడు. ఈతని నామము అశోకుని నామమువలె ఆర్యావర్తమున చిరస్మరణీయమై పోయినది. ఈతని కాలమున హ్యూనిత్యాంగు అను చీనాతీరవాసి యొకడు భారతవర్షమును దర్శించి యీతని రాజ్యపాలన మునుగూర్చి మనోహరముగ వర్ణించెను.

హర్షుడు బుద్ధభక్తుడు. బాల్యమునుండియు ఆముష్మిక చింత యీతని మనమున ప్రవేశించెను. రాజ్యకాంక్ష, ఆహ వములు, రాజ్యసుఖములు వీనిపై తొలుత నితనిమనసు పోవలేదు. అందుచేతనే యీతడు రాజ్యభారమును వహించుటకు కొంత సందేహించెను. కాని మాతృరాజ్యము స్థానే శ్వరము అపాయస్థితిలో నుండెను. దురాకాంక్షుపదులగు నృపులు దానిపై పగబూనిరి. దాని స్యాతంత్ర్యమును గాపాడ వలయును. ఇది దుష్టుటకార్యము. దీని సాధింపగల వీరు లేక దును రాజ్యమున గానబడరైరి. రాజసభ “నీవేతగు” యీ

భారము నీతనివై వైచినది. ఈతనినే స్థానేశ్వరరాజ్యమునకు రాజుగ నియమించినది.+ హర్షునకు ప్రజాభీష్టము నిర్వహింపక తప్పినదిగాదు. మఱియు తనసోదరుని ప్రాణములదీసిన దుష్టుని నీచశశాంకుని శిక్షింపవలసియుండెను. ఆత డింకను జీవములతోనె యుండెను. శత్రురాజుల చెరనుండి తప్పించుకొని తనసోదరి రాజశ్రీ, భర్తృవిహీన, యెటకో పోయెను. ఆమెజాడల నరయవలయును. హర్షునకు రాజదండమును గైకొనుట యనివార్యమయ్యెను.

రాజ్యభారమును వహించినతోడనే హర్షుడు తనసోదరిజాడల నరయుటకై బయలుదేరెను. ఆమె శత్రురాజుల హస్తముల జిక్కుకుండ వింధ్యఘర్వతారణ్యభూములబడి యెటకో పోయెను. నిర్ఘ్నుడును ఒకానొక కొండరేనితోడ్పాటుతో హర్షుడు వింధ్యారణ్యప్రాంతములన్నియు దిరిగి ఎట్టకేలకు ఒకచోట రాజశ్రీని • రక్షణోపాయమును గానక తనపరిచారికలతో అగ్నిహోత్రమునబడి జీవముల బాయుటకు సిద్ధమగుచుండిన యామెను కనుగొనెను. ఆమె ప్రాణములు దక్కెను. ఇంకొకతృటిలో రాజశ్రీ మహాగ్ని జ్వాలలబడి దగ్ధమై పోవలసినదే. దుఃఖార్తయగు రాజశ్రీ బౌద్ధభిక్షురాలగుటకు తన కనుజ్ఞనొసగవలసినదని హర్షుని వేడుకొనెను. ఈమె అశోకునితనయవలె చక్రవర్తి సోదరియయ్యు

+ ఆకాలమున రాజును నియమించుటకు, రాజు ప్రజాకంటకుడై జనుల పిండ్లించెనేని, ఆతని పదచ్యుతుని జేయుటకు రాజసభ కధికారము గలదు.

రాజ్యభోగముల విసర్జించి కామాయాంబరధారియై సన్యాసి
నియై తన జీవితశేషమంతయు గడపెను. అప్పటి కామె పదు
నై దేండ్ల జవ్వని. ఈమె చాలచదువుకొన్న వనియు, రాజధర్మ
ముల నెరిగిన వనితారత్న మనియు, రాజ్యనిర్వహణమున తన
సోదరునికి చేదోడుగనుండెడిదనియు హఠానిత్యాంగు యీమె
బుద్ధిచాతుర్యమును ధర్మచింతను జాలగ ప్రశంసించినాడు.

హర్షుని దిగ్విజయములు

పిమ్మట హర్షుడు ఐదువేలగజములు, ఇరువదివేలహయ
ములు, ఏబదివేల కాల్బలములు గల్గిన మహానైన్యమును
గూర్చుకొవి శశాంకునిపై పగదీర్చుకొనుటకును, తనకు లోబ
డనిరాజ్యముల జయించి ఆర్యావర్తమున శాంతము నెలకొల్పు
టకును జైత్రయాత్ర బయలువెడలెను. ఆత డట్లు ఎత్తినఖడ్గ
మును వాల్పక ఆరువత్సరములు రణవ్యాపారములయందే
మున్ని శత్రురాజులనెల్ల జయించి ఆర్యావర్తమునం దెల్లచోట్లను
విజయపతాకముల పోతెను. తూర్పుసముద్రము మొదలు
పశ్చిమసముద్రమువరకును, కీతనగము మొదలు వింధ్యపర్వత
భూములవరకును గల యాపద్భారతదేశమును యీతనికి
వశమయ్యెను. మాళవ నేపాళ, కర్ణసువర్ణములు జయింప

• హర్షుడు నేపాళమును జయించెనాయను విషయమున చరిత్రకారు
లింకను భిన్నాభిప్రాయులై యున్నారు. కాని యిటీవల కావింపబడిన చరిత్ర
పరిశోధనలవలన హర్షుడు నేపాళమును జయించినమాట యధార్థమని నిగూ
రణ యగుచున్నది. కాట్మండునగరమున కనబడూరమున అంకువర్మనిచే
లిఖింపబడిన శాసనమొకటి కన్పించినది. అంకువర్మ హర్షునికి సమకాలీనుడు.
హర్షునికి సామంతుడై నేపాళము నెలినవాడు. ఈతనిశాసనమున హర్ష,

బడెను. వల్లభీ, కామరూపముల నేలు ధ్రువసేన, కుమార రాజులు ఆతనికి సామంతులైరి.

రాజులు రాజ్యకాంక్షకు మేరలేదుగదా! ఉత్తరభారత మంశయు ఆతనికి వశమయినను హర్షుడు తనివినొందలేదు. ఆతనికి సముద్రగుప్తునివలె దక్షిణాపథమునుగూడ జయింప నలెనని యాశగల్గెను. సైన్యముల నింకను వృద్ధిజేసికొని అపార సైన్యములతో నీతడు 636 సంవత్సరమున* దక్షిణాపథ

శకవత్సరము లుపయోగింపబడినది. నేపాల రాజులరంగిణియగు వంశావళిలో అంశువర్మ రాజ్యభారమును వహింపకయున్న విక్రమాదిత్యుడు నేపాలమును జయించి అచ్చట తనశకమును స్థాపించెనని ఉదహరింపబడినది. హర్షుడు విక్రమాదిత్యునిదనునుగూడ దాల్చెను. ఇదిగాక హర్షుడు సోమవత్సర్యత ప్రాంతమున విలసిల్లు నొక దుర్భేద్యమగు రాజ్యమును జయించెనని బాణ విరచితమైన హర్ష చరిత్రమునందున్నది. హ్యూనిత్యాంగుగూడ అంశువర్ముడను రాజు నేపాలము నెలుచుండెనని వ్రాసినాడు.

* హర్షుడు దక్షిణాపథముపై దాడిచేడలినది 620 సంవత్సరమున నని విన్నంటుస్త్రిక్తు గారు వ్రాసిరి. ఈవిషయమున వీరియభిప్రాయము మిగుల ప్రమాణవిరుద్ధమని చెప్పట కెంతయు చింతించుచున్నాము. చాళుక్యప్రభువగు మొదటిపులకేశవునిచే 534 లో చేక్కింపబడిన అయిహోలుశాసనమున ఈసాగ్వభౌమునికి హర్షునిపై గల్గిన ద్వితీయ మెచ్చటను పేర్కొనబడి యుండలేదు. అందీతడు ఘోర్జ, కలింగ, మాళవులపై తనకు గల్గిన విజయముల వ్రాసికొనినాడు. ఈశాసనకాలమునాటికే పులకేశవుడు హర్షునిపై సైన్యముల నోడించియుండియెడల ఆగ్ర్యావర్తము కంతకును వీలికియైన ప్రఖ్యాతి గాంచిన సార్వభౌముడు హర్షునిపై తనకు గల్గిన యాయుధవిజయమును యీశాసనమున జెప్పుకొనకుండునా! ఇదిగాక 636 నకు తరువాత వ్రాయబడిన శాసనములలో హర్షపులకేశవపై సైన్యములకు గల్గినపోరాటమునుగూర్చిన మల్లేఖం లన్నియును కాన్పించుచున్నవి. ఈశాసనములలో నొకచోట పుల

మునై చాపివెడలెను. కాని హాష్టని కీసారి విజయము గల్గలేదు. ఈతని నైన్యములు నర్మదానదీతీరముల సమీపించునరికి ఆపరియొద్దన నొకమహానైన్యము ఇనుకతిన్నెలపై శిబిరముల నిర్మించుకొని పండువిడిసియుండెను. ఇవి యీతరుణమున దక్షిణాపథమునేలుచున్న చాళుక్యసామ్రాజ్యమువగు మొదటిపులకేశవుని ప్రచండనైన్యములు. పులకేశవుడు హాష్టని కీడగు వీరుడు. పోటుమాసిసి. సమరకౌశలమున హాష్టని మించినవాడు. దక్షిణాపథమునందలి రాజ్యములనెల్ల జయించి యీతడు చాళుక్యసామ్రాజ్యమును నొక మహాసామ్రాజ్యమును నిర్మాణమొనర్చి ఆపారితమున కంతరును ఏకశత్రాధిపతియై రాజ్యమేలుచుండెను. హాష్టుడు దక్షిణాపథమెల్ల జయింప నైన్యములగొని పచ్చుచుండె ననువార్త జెలిసినంతనే యీతడు తన నైన్యముల నెల్ల తరలించుకొనిపోయి హాష్టనిరాకకై నిరీక్షించుచు నర్మదానదీతీరమున పేచియుండెను. కొన్నిదినములకుహాష్టనినైన్యము లాతడనుకొనినట్ల దీర్ఘప్రయాణముచే నుస్సురనుచు నర్మదానదీతీరమును సమీపించినవి. రిపునైన్యములపై బాణవృష్టి గురిపింపుడని పులకేశవుడు తన నైనికవాహినుల కనతిచ్చెను. హాష్టపులకేశవనైన్యములకు ఘోరసంకులము జరిగెను. హాష్టనినైన్యములు ఈయుద్ధమున సంపూర్ణముగ నోడిపోయెను. అపజయ మొట్టిదో యెరుగని హాష్టనకు

కేశవుడు “హర్షవిచ్చేద హేతు” అని విన్నించుకొనినాడు. పినిబట్టి పోరుడు దక్షిణాపథమునకు చాపివెడలినది రికె వ సంవత్సరమునను దరువాతనే యని విరూపాక్షుగ జెప్పగలుగుచున్నాడు.

నాటికి అవజయము గల్గినది. హర్షుడు తననైనవములు వరల్చుకొని తిన్నగ వచ్చినదానిని బట్టెను.

ఇంతటనుండి హర్షుడు కణవ్యాపారముల చాలించి శాంతముగ రాజ్యమును బాలించుకొనెను. పులకేశవప్రసితో ఓటమిగల్గిన తరువాత హర్షుడు దిశంగతుడగునరకును ఏ రాజ్యముపైకిని దాడివెడలలేదు. సమరము సలుపలేదు. ప్రజాపరిపాలనయందే మగ్నుడైపోయెను.

హర్షుని రాజ్యపరిపాలనము.

హర్షుడు త్తరభారతమును జయించినవెనుకకాబోలు తన రాజధానిని స్థానేశ్వరమునుండి కన్యాకుబ్జమునకు మార్చెను. హర్షుడేమికతమున నిట్లు తనరాజధానిని కన్యాకుబ్జమునకు మార్చెనో తెలియదు. స్థానేశ్వరము మారుమూలగ నుండుటచే పరిపాలనాసౌలభ్యముకొరకు తనసామ్రాజ్యమునకు మధ్యగ నుండు కన్యాకుబ్జమునకు హర్షుడు తన రాజధానిని మార్చినట్లు దోచుచున్నది. ఈతని కాలమున కన్యాకుబ్జము కదురమణియమై అత్యంత వైభవవశలో నున్నదని హ్యూనిత్యాంగు వర్ణించినాడు. ఈనగరము రెండుకోశముల పొడవును ఒకకోశము వెడల్పునుగల్గి యొకవైపున గంగా తరంగిణిచేతను తక్కువ మూడువైపులను అగాధమగు పరిఖల చేతను ఆరింపబడి ఆకసమునంటు సాధపంక్తులతో నిర్మలజల పూరితములగు తటాకములతో మనోహరములగు ఉద్యాన వనములతో నేత్రపర్వమొనర్చుచుండెనని హ్యూనిత్యాంగుగీని వైభవమును మిగుల కొనియాడినాడు. తాను దర్శించిన కాల

మున నీపట్టణమున నూచు బౌద్ధ విహారములును, ఇన్నూరు దేవాలయములును గలవని కూడ ఇతడు వర్ణించినాడు. ఈ నగరము పదునానవ శతాబ్దము వరకును ఉత్తరభారతమున గల ఉత్కృష్ట నగరరాజములలో నొకటియై, జయచంద్రుడు మున్నగు చక్రవర్తులకు రాజధానియై నెగడి అంతట షెర్షా యను పహాష్మదీయ సుల్తానుచే విధ్వంసమొనర్పబడి రూపు మాసిపోయినది. హాష్టసిచే నిర్మింపబడిన దివ్యభవన మొక్కటియు నేడు గానబడదు. ఇప్పుడు మైశ్వ కొంపి పొడవు గల మంటిడిబ్బలు మాత్రము కన్పించును. పోచీన విహారములు, దేవాలయములు, రాజ సౌధములు చతుఃపూయమై పోయినవి.

హాష్టసి రాజ్యపాలనము అశోక చంద్రగుప్త విక్రమా ర్కుల పరిష్కాసనములవలె మిగులసుత్కృష్టమైనది. అతనిరాజ్య పాలనముశతాంతము ప్రబలనది. ప్రజలుసౌఖ్యాంబుధిలో జేలి యాడిరి. సంస్కృతసాహిత్యము వృద్ధి నొందినది. కన్యాకుబ్జ మీ తనికొలమున సంస్కృతభాషాపరిష్కరిక నిలయమైకలకలలాడినది. హాష్టసు రుక్మాడు పండితపోషకుడు. ఈతని యాస్థానమున ననేకపండితులు, కవులు, చిత్రకారులు వసలిరి. బౌణికవి యా తని యాస్థానపండితుడై హైందవ ఇతిహాసరంగమున నమూల్యగ్రంథమని ప్రఖ్యాతిగాంచిన హర్షచరిత్రమును వ్రాసెను. ఆకాలమునాటి చరిత్రనిర్మాణమున కీది మిగుల నాధారమగు గ్రంథము. ఇదిహాష్టనిచరిత్రమును వర్ణించు వచనప్రబంధము. ఇదిగాక ఈతడు కావంబరియను మణియొక గివ్యకావ్యమును

గూడ రచించెను. ఇది రసన త్రరమై, అలంకారములతో శ్లేష
లతో నొప్పారుచు, కవిత్వమును మించిన పదనమున వ్రాయ
బడినది. భర్తృహరి మయూరకవులుకూడ నీతని యాష్టానము
సనేయుండిరి. ఇందు మయూరకవి సూర్యశతక, ఆర్యముక్త
మాల, మయూరాష్టకములను గ్రంథములవ్రాసెను. అందు
సూర్యశతకము సంస్కృత సారస్వతమున, భాషగాంధీర్యమునకు
పదసాష్టవమునకు పొగడ్తలగాంచిన గ్రంథము.

హర్షదుగూడ సంస్కృతభాష నభ్యసించి ధారాళముగ
గవిత్వమునుజెప్ప నేర్చినవాడు. ఈతడు రత్నావళి, ప్రియదర్శిక,
నాగానందము లనుముద్దులమూటగట్టు నాటకములరచించెను.
ఇవి కల్పనాచమత్కృతికి పాత్రపోషణమునకు శబ్దజాలమునకు
సంస్కృత నాటకజగత్తునందు ప్రసిద్ధి నొందిన నాటకరాజములు.

ఈతని కాలము విద్యావ్యాప్తికి గూడ చాల విఖ్యాతి
గాంచినది. ఆకాలమున ప్రపంచములోనికెల్ల భారతవర్షము
విద్యావృద్ధికి పేరుమోసినది. విద్యలతల్లి యని ప్రఖ్యాతిపడసి
నది. ఆశియాఖండమునకెల్ల విద్యాభ్యాసమున కిదియే కేంద్ర
స్థానమైనది. తక్షశిల, కాశీ, ఉజ్జయిని, నలందా మున్నగు విశ్వ
విఖ్యాతములగు విద్యాపీఠము లిచ్చటవెలసినవి. అన్నిటిలోన
హర్షుని కాలమున నలందా విశ్వవిద్యాలయము మహాత్కృ
ష్టవశయందుండెను. ఇచ్చట విద్యనభ్యసించుటకు, జపాను, చీనా
మున్నగు దూరదేశములనుండి జనులు గుంపులు గుంపులుగ
వచ్చెడివారు. ఈవిద్యాపీఠమును గూర్చియు అందలి విద్యాపద్ధ
తుల గూర్చియు హయనిత్యాంగు విపులముగ వర్ణించినాడు.

రాజ్యాంగము.

“రాజు ప్రజాసేవకుడు, ప్రజారక్షణయే యాతని పరమ ధర్మము” అను ప్రాచీనరాజధర్మమును చుక్కానిగాగొని హర్షుడు తనరాజ్యనౌకను నడిపించినాడు. ఆత డెప్పుడును అల మటలేక తనరాజ్యమున సంచరించుచు రాజ్యాంగ మేతీరున నడుచుచున్నదో పరీక్షించుచు పరిపాలనాలోచముల నరయు వాడు. ఎంతటి యల్పవిషయమైనను ప్రజలుకోరుదురేని యీ తాడు స్వయముగ విచారించువాడు. హర్షుడు ప్లక్ష్యస్కే ఛరీష్మ్యంగ నిష్ఠనములతో సేవకాగణములతో నిరంతరము రాజ్యవంతులను విరుగుచుండువాడు. తాను రాజధానిలో లేనికాలమున రాజసభ పరిపాలనాకృత్యముల నిర్వహించె డిది. ఈతని రాజసభ వేదనకుమాత్రమేకాక సంపూర్ణాధికార ముగల్గి విదేశ, ఆర్థిక, సమరవ్యాపారముల పరీక్షించుచు హర్షు నకు కుడిభోజమై రాజ్యాంగమున నొక ముఖ్యాంగముగ నుం డెను. తనసోదరుడు రాజవర్ధనుడు హతముగాపరిపబడి విషమ పరిస్థితులే తెంచినపుడు రాజసభయే హర్షునకు రాజవంశము నొసంగినది. దీనివలన రాజసభ రాజ్యమునకు యేలకనుగూడ నియమించు నధికారము గర్భయుండెడిదని స్పష్టమగుచున్నది. ఈతరుణమున రాజసభాసమక్షమున నైన్యాధిపతియగు సింహ నాదుడును, గజపాలకుడగు స్కంధగుప్తుడును విదేశరాజ్యాం గమంత్రీయగు అనంతయు ఈక్షేప్తసమయమున రణవ్యాపారము కెల్లునడిపించవలయునో నూచించుచు ఉపన్యాసములు బసగినట్లు బాణుడువచ్చించినాడు.

హర్షుని రాజ్యాంగమునగుల యుద్యోగులగునాడ బాణ
 కవి వివరించినాడు. ఆతని యుద్యోగబలమున ప్రధానయుద్యో
 గి మహాసంధికి గ్రహాధికారి. ఈతనికి సమరమునల్పుటకును, సం
 ధినడుపుటకును అధికారముగలదు. ఇట్టి యుద్యోగుల నామ
 ములు ఆకాలమునాటి శిలాశాసనములలో పెక్కుచోట్ల
 పేర్కొనబడినవి. ఈతనివెనుక సర్వసైన్యాధిపతిగలడు. ఈతనికి
 మహాబలాధిక్యత యనిపేరు. హర్షుని సైనికవాహినులకు అధి
 పతి పెక్కుట మహాక్షపాతిలక పేర్కొనదగినవాడు. సంధిపత్ర
 ములు, మున్నగు రాజ్యమునకు సంబంధించు అమూల్యపత్ర
 ములన్నియు సీతని యధీనముననుండును. ఈతడు పాశ్చాత్య
 దేశములందలి యిప్పటి లార్డు హైకీఫ రాఫ్ కార్డును బోలి
 యున్నాడు. వీరుగాక మహాప్రతిహరులుగలరు. వీరు సాధరక్ష
 ణమునం దప్రవృత్తులై, ద్వారములకడ కానలియుండి రాజ
 దర్శనార్థమై యేతెంచువారల జేనిసమక్షమునకు గొనిపోవు
 చుండురు.

హర్షుడు తన విశాల సామ్రాజ్యమునంతయు తనరాజ
 ధానినుండియే పరిపాలించుట కష్టమగుటచే దానిని పెక్కు
 రాష్ట్రములుగ విభజించి ఒక్కొక్క రాష్ట్రమున కొక్కొక్క ప్రతి
 నిధిపాలకుని నియమించెను. నగరపాలనమును నిర్వహించు
 లకు ప్రత్యేకయధికారులు గలరు. వీరికి మహత్తరునిపేరు.

హర్షుని పరిపాలనము అతిమూర్ధనమై శాంతిదాయకమై
 ప్రజారంజకముగ నుండెనని హయనాథాచార్యుని వర్ణించినాడు.

హర్ష వర్ణనము

సామంత రాజులకడ నీతడు కప్పముల గొని వారి నేలుకొననిచ్చెను.

ఈతని రాజ్యపాలనమున భారమగు పన్నులు లేవు. రాజమాన్యముల సేద్యము జేయు కర్షకుల పండినపంటలో నారనంతయు మాత్రము రాజునకు శిస్తుచెల్లించువాడు. వణిజులు నదీనమువ్రతీరములకడ, సరిహద్దు ప్రాంతములచెంత, అత్యల్పమగు సుంకములు చెల్లించువారు. ఈతేనియాదాయ మంతయు రాజమాన్యములనుండియే వచ్చెడిది. రాజమాన్యములనుండి వచ్చు ధనవంతయు హర్షుడు చతుర్విభాగములు జేసి యొక్కొకభాగము నొక్కొక కార్యమునకై వినియోగించెను. ఒకభాగము పరిపాలనా వ్యయములకును మతారాధనలకును, ఒకటి ఉద్యోగుల జీతములకును, వేరొకటి కపుల విద్వాంసుల శిల్పకారుల నావరించుటకును, మఱియొక భాగము భిక్షువులు, బ్రాహ్మణయతులు, వైన పరివ్రాజకులు మున్నగు వివిధమత ప్రబోధకుల పోషణాదికములకును హర్షుడు వినియోగించువాడు. ఈతని పరిపాలనమున భారమగు పన్నులు నిర్బంధసేవలు లేకుండుటచే ప్రజలు తమకుల వృత్తుల పాటించుచు పితౌర్జ్జిత భూక్షేత్రముల హాయిగ సేద్యము జేసికొనుచు యధేచ్ఛగ నిశ్చింతగ మనిరి. హర్షుని రాజ్యకాలమున దేశము సుఖముగ నుండెననియు బాటలు సురక్షితముగ నుండెననియు హఠానిల్యాంగు తెల్పుచున్నాడు.

హర్షుని సైన్యములు.

హర్షుడు రాజ్యరక్షణమునకై ప్రచంఢ సైన్యముల ని
 ల్పెను. తొలుతనీతనికి 5,000 గజములు 20,000 హయములు,
 50,000 కాల్బలములుగల్గిన సైన్యముండెను. దీనితోడనే ఇ
 తడు ఉత్తరభారత మంతయు జయించెను. మహార్యసైన్యము
 లతో పోల్చిన నివి యత్యల్పముగ గాన్పించును. చంద్రగుప్త
 నశార్కుని సైనికవాహినీలు 30,000 అశ్వములు 9,000 గజము
 లు 6,00,000 కాల్బలములుగల్గి సముద్రతరంగములవలె గన్పట్టి
 గుండె లదరజేయుచుండెను. విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపు
 డగు కృష్ణరాయని బలములుకూడ హర్షుని సైన్యములకంటె
 పెద్దవే. ఈతని సైన్యమున 32,000 హయములును, 7,03,000
 కాల్బలములు నుండెనట. ఇంతటి తుద్రసైన్యములతో హర్ష
 డుత్తరభారతము నంతను జయించుటకూడ, నీతని సైన్యములు
 రణశిక్షణమం దారితేరియుండవలె ననియు, ఈతడు అసమా
 న సమరతంత్రప్రవీణుడై యుండుననియు నూహింపవలసి
 వచ్చుచున్నది. హర్షుడు దక్షిణాపథమునకు వాడివెడలునపుడు
 తన సైన్యముల పెంపుజేసినట్లు గాన్పించుచున్నది. అప్పు డీతని
 సైన్యమున నూరువేల తురగములును ఆరువదివేల గజములును
 నుండెనని హ్యూనిత్యాంగు వ్రాసినాడు! ఈతని రాజ్యకాల
 మున తుదిరంగమున అంతఃకలహములు, యుద్ధరంగములు లేక
 దేశము సుశాంతముగనుండెను. దీనినిబట్టి ఆతని సైన్యము
 లెంతటి బలవృద్ధిలైనవో, ఆత డెంతటి పరిపాలనాకుశలుడో
 తెలియుచున్నది.

హస్తశాస్త్రమున శస్త్రమును చాల్చుగల వ్రేలునునను
దును నైశ్యమున జేరితీరవలయునను నియమములేదు. నైనిక
వాహినిలో జేరు శస్త్రజీవుల కింత పారితోషిక మొసగబడు
నని ప్రకటింపబడును పిమ్మట నైనికులగుట కిచ్చగించువారం
దరును నైశ్యమున జేరిపోవుదురు. ఇది యీ కాలమునాటి
నైనికబలముల గూర్చుపద్ధతి.

విదేశములతోడి రాయబారములు.

హస్తశాస్త్రచరిత్రకలు బహుదూరము ప్రసరించుటచే
అన్యదేశముల నేలుస్మృతులు ఈతనిస్నేహము నభిలషించుచు నీ
తనికడకు రాయబారముల సంపుచుండువారు. ఈతడునుమరల
వారికడకు రాయబారుల సంపువాడు. హస్తశాస్త్ర బ్రాహ్మ
ణుని చీనావిభవనికడకు రాయబారిగనంపెను. ఈతడు చీనా
సార్వభౌమునితో రాయబారము నెరపి 643 సంవత్సర
ప్రాంతమున భారతవర్షమునకు దిరిగివచ్చెను.

హస్తము పరరాజులతో స్నేహములను బాటించియు,
రణమునుపట్టియు, బాంధవ్యమును నెరపియు, తనసామ్రాజ్య
పుటాలి మేరకు సురక్షితము గావించుకొనెను. చీనాసామ్రాజ్య
విభవనితో రాయబారములు నడపి యీతని తనవిత్తునిగ
జేసికొనెను. పూర్వవిశేషమున్న కామదూప నృపాలు డీతని
బాహుబలమునకు వెరచి యీతని దాసానదాసుడయ్యెను.
పశ్చిమోత్తరప్రాంతమున వజ్ర రాజ్యమునేలు ధుర్రునెను
నోడించి యీతనికి తనయనిచ్చి వెండ్లి గావించి, యాప్రాంత
మునుండి తనసామ్రాజ్యమునకు ధయము వాపుకొనెను.

పశ్చిమ ఆగ్నేయభాగముల విస్తరిల్లుచుండిన పారశీక, చాళుక్యరాజ్యముల నుండి రాజ్యతృష్టాప్రవాహము పొంగి హవ్యసామ్రాజ్యముపై ప్రవహింపకుండ, నీవల్లభీరాజ్యమొక యడ్డకట్టగనుండెను. హర్షుని దూరదృష్టియు, సమరతంత్రి ప్రావీణ్యమును అద్వితీయములుగదా!

హర్షుని బౌద్ధమత వీక్ష.

హర్షుడు ప్రథమమున శివారాధకుడనియు తరువాత బౌద్ధమతము నవలంబించెననియు జెప్పెదరు. ఏమైనను హర్షుడు బుద్ధభక్తుడై తనరాజ్యకాలమున బౌద్ధుల నాదరించి బౌద్ధప్రపంచమున రెండవయశోకుడని పేరు మోగెను. ఈతడు భక్తి పరుడు. అనుదినమును బుద్ధారాధనలయందు ధ్యానతపోనిష్ఠలయందు మునిగి తేలువాడు. ధర్మప్రతిష్ఠాపనయం దప్రవృత్తుడై ఆహారనిద్రల గూడ మరచువాడు. తనరాజ్యమున సీతడు మృగవధలు మాంసాశనము వలదని శాసించెను. రాజశాపనము నతిక్రమించు పశుహంతకుల నతి క్రూరముగ చంపించువాడు. పశుసంరక్షణమునకై తనరాజ్యమున పెక్కు చోట్ల పశు చికిత్సాలయములకల్పించెను. బౌద్ధమతముల నిర్మించెను. భిక్షువులకు హిరణ్యదానముల జేసెను. రాజమార్గముల కిరుపైపుల ప్రయాణికుల సౌకర్యమునకై చల్లనినీడలిచ్చు వృక్షముల బాతించెను. ధర్మశాలల బెట్టించెను. విశ్రాంతిస్థానముల గట్టించెను.

హర్షుడు బుద్ధభక్తుడైనను అన్యమతముల నిరసించెయెరుగదు. ఈతడు సర్వమత సమదృష్టిగలవాడు. బౌద్ధభిక్షువుల

తోబాటు జైన బ్రాహ్మణయతులకు హిగణ్యదానముల జేసెను. చౌధమతముల నిర్మించినట్లే దేవాలయముల గూడ గట్టించెను. ఈతని యాస్థానకవియగు బాణుడు వైదికమత బ్రాహ్మణుడు. ఈతనిప్రాణమిత్రుడగు కుమారరాజు కాను యావచ్చుపతి బ్రాహ్మణమతావలంబుడు.

చౌధపరిషత్సభ

చౌధమతము కనిష్ఠునికాలమున హీనయాన మహా-
యానములను ద్వివిధకాఖలుగ జీలపోయినదని చదువరులెగు
గుదురు. అప్పటినుండియు నీయుభయమత ప్రవాహములును
ఒండొండితో సంగమింపక వేర్వేరుదిశల ప్రవహింపజొచ్చి
నవి. ఈయుభయమతధర్మముల పరిశీలించి వానికిగల పరస్పర
వైషమ్యముల తెగనాడుటకు హర్షుడొక పరిషన్నహారభ విధి
పించెను. అప్పుడు చీనాతీర్థవాసియగు హఱ్యానిత్యాంగు హర్ష
చక్రవర్తియతిధియై భారతవర్షముననే యుండెను. ఈతడు
ప్రఖ్యాతయశుడగు మహాయాన పండితుడు. అసమాన వాక్ప
రిమగలవాడు. ఈతడే సభాసమక్షమున నడచినవాక్సారంభ
మున, తనయద్వితీయ వాగ్విభవమును గనపరచి హీనయాన
పండితుల నోడించెనట. హర్షుడు తనరాజ్యమునగల చౌధపండి
తులకందరకును సభకు రావలసినదని ఆహ్వానములనంపెను.

ఈసభ మహావైభవముగ జరిగినదని హఱ్యానిత్యాంగు
ననోహరముగ వర్ణించినాడు. చక్రవర్తియు, అతని అశేష
పరివారమును తనసామ్రాజ్యమునగల పదునెనమండు సామం
తన్యపులును ఈసభకువిచ్చేసిరి. పిరుగాక నాలుగువేల మహా

యాన హీనయాన పండితులును రెండువేల బ్రాహ్మణులైన పండితులును వివిధప్రాంతములనుండివచ్చిరి. నలందా విశ్వవిద్యాలయమునుండి యొక వేయిమంది చౌధభిక్షువు లరుడెరిచిరి. మహాసభను దిలకింపవచ్చిన జనసమూహములకు లెక్కలేదు. సభామండప పరిసరములన్నియు జనసంతతులతో క్రిక్కిరిసి పోయినవి. కొందరు భిక్షువులు గజారూఢులై వచ్చిరి. కొందరు పల్లకీలనెక్కివచ్చిరి. వీరి వెంటనరుదెంచిన పరివారము వేన వేలు నికేతనముల ధ్వజపటముల హస్తములదాల్చియుండిరి.

సభామండపము కన్యాకుజ్జ నగరమున నొకవిశాల మైదానమున నిర్మింపబడినది. దానికెదురుగ ఆత్మన్నతమగు నొకగోపురము కల్పింపబడి దానిలో నిలుచెత్తు బుద్ధవిగ్రహ ముంచబడినది. సభామండపమునకు కొంచెముదూరముగ చక్రవర్తి శిబిరము నిర్మింపబడినది. నిర్ణీతదినమున (644 సంవత్సరమున నొకానొక శుభదినమున) సభ ప్రారంభమయ్యెను. ఆదినమున చక్రవర్తి మహాత్మ్యముతో సభాప్రవేశమొనర్చెను. కనులకు పండువుగ నలంకరింపబడిన యొకపీనుగుపై, రత్నఖచితమగు అంబారి ముంచబడెను. దానిలో సువర్ణనిర్మితమగు బుద్ధవిగ్రహ ముంచబడెను. కుడివైపున హర్షుడు నిలుచుండి బుద్ధదేవునకు సురటీవిసరుచుండెను. పామభాగమున కుమారనృపుడు బుద్ధునకు ఛత్రముబట్టెను. హ్యానిత్యాంగును, అమాత్యులును గజములపై నధిపసించి వెనుకవచ్చుచుండిరి. సామంతరాజులు వారి వారి పరివారములతో హయారూఢులై వీరిననుగమించిరి. ఇట్లు కోలా

హలముతో హర్షుడు మార్గమున సువర్ణములు, ముత్తయములు, మణులు, వెదజల్లుచు సభామండపమునకు గవలిపోయెను. సభామండప ద్వారమును సమీపించినతోడనే హర్షుడును ఆతని సామంతవృత్తులును, తమతమ వాహనములనుండి దిగిరి. హర్ష ధ్యానములతో, మంగళాశీర్వాదములతో, శంఖారావములతో బుద్ధవిగ్రహము సభామండపములోనికి గొనిపోబడ దానికై యనుర్చియుంచిన మణులుపొదిగిన సువర్ణసింహాసనమున నుంచబడెను. హర్షుడే, పూజావిధానములతో నీవవిత్ర కార్యక్రమమును నిర్వర్తించెను. పిమ్మట పండితులు, అతిథులు ఉచితాసనములపై నధివసింప జేయబడిరి. హర్షుడు సువర్ణములతో, సముచ్చితరీతిని సభాస్థారుల గౌరవించి, హ్యూనిత్యాంగును ఆధ్యక్షపీఠమున నలంకరించి, సభాకార్యక్రమమును నడిపింపునుని ప్రార్థించెను.

మహాయాన మతధర్మములే యీ సభాంతరాళమున నంగీకరింపబడెను. హ్యూనిత్యాంగుని వాగమును ఖండింప గలవార లెవ్వరును ఆమహాసభయందు లేరైరి. తనవారముల నన్నిటిని నీతడొక తాళపత్రగ్రంథమున జొందుపరిచి దిగువన “ఈసభలోనివార లెవ్వరైన నావాదమున దోషములు జూప గలరేని నామర్తకమును దరిగి వారిపాదములకడ నుంచెదను.” అనివ్రాసి సభాద్వారమునకు గట్టెను. ఆతనిపిలుపు నంగీకరించెడివారు లేరు. ఇట్టిరథ పరు నెనిమిది దినములు జరిగెను. హీనయాను లెవ్వరును హ్యూనిత్యాంగును వాగ్యుక్తమున నోడింపలేకపోయిరి. తుదకు హీనయానులకు పరాజయము గల్గెను. మహాయాన మతవైరు లెవ్వరో రోషము

పట్టజాలక సభామండపమునకు జెచ్చువెట్టిరనియు, ఎవ్వడో యొకపాపండుడు సాయుధుడై హర్షనిజంప నాతనిపై కురికె ననియు, అందువలన ఆకస్మికముగ సభ ముగిసిపోయినదనియు, కొన్నిచోట్ల జెప్పబడినది. దీనియాధార్థ్యము సందేహస్యనముగ నున్నది. ఇట్టియల్లరులు జరుగలేదనియు, సభ జయప్రదముగ నడచినదనియు. జెప్పుటకు ప్రమాణములు గన్పించుచున్నవి.

హర్షుడు సభను దిగ్విజయముగ సడిపించి హ్యూనిత్యాంగున కనేకవేల సువర్ణముల అమూల్యాభరణముల బహుమాన మొసంగెను. కాని హ్యూనిత్యాంగు ఒక్కతృణమైనను గ్రహింపలేదు. సర్వభోగముల త్యజించిన విరాగికి సువర్ణములేల?

స త్తో త్స వ ము

ఈ సమయముననే ప్రయాగక్షేత్రముకిడ సత్తోత్సవము కూడ జరుగనుండెను. హర్షుడు గంగాయమునాభస్వతులు సంగమించు పావనక్షేత్రమున అయిదువత్సరములకొకమారు ఇట్టి మహోత్సవములుసలిపి యాతరుణమున తనభాండారమున పోవుపడిన ధనరాసు లన్నియు అర్ధజనులకు ధారవోయును. హర్షుడిట్టి సత్రిముల నైదింటిని సల్పెను. ఇది యూరవది. బౌద్ధపరిషత్సహసభ ముగిసిన కొలది దినములకే యాయుత్సవ మారంభమయ్యెను. హ్యూనిత్యాంగు హర్షునిచే నాహ్వానింపబడి యీష మహోత్సవమును జూడబోయెను. యమునాతరంగిణికి వచ్చిమదిశగానున్న విశాలనైకతస్థలిపై నొకచోట వెక్కుకుటీరములు నిర్మింపబడినవి. భాండారమునుండి కొనిరాబడిన

ధనరాసులు మణులు సుచర్లభూషణములు ముత్యాలహారములు వీనిలో కుప్పలు పోయబడినవి. కొన్నిటియందు బంగారు వెండి నాణెములును సుచేలములు సన్న వలిపెములు దుకూలములు చీనాంబరములు రత్న కంబళములు మున్నగు అమూల్య వస్తువులములు పేర్చబడినవి. ఈ కుటీరముల చుట్టును పరులకు జొరవకృతముగాకుండునట్లు వాడి మొనలుగల శూలములు పాతబడినవి. శూలములకు వేనవేలు నీకేతనములు గట్టబడినవి. ఈ యావరణకు వెలుపల అతడులకు భోజనము లేడుటకై వసునగ నతిదీర్ఘములగు నూరుపందిళ్ళు వేయబడినవి. ఇవి ఒక్కొక్కదానిలో వెయ్యిజనులు తొక్కిడిలేక భోజనములు పలుప గల్గునంత విశాలముగ నిర్మింపబడినవి. ఈమహామాధానకు తన సామ్రాజ్యమునగల అన్నాతురులు, నిరుపేదలు, భిక్షువులు; బ్రాహ్మణాయతులు, జైనపరివ్రాజకులు, ఎల్లరురావలయునని హర్షుడు శాసనములు వ్రాయించెను.

అంతయు సిద్ధమైనప్పుడు, హర్షుడు హ్యూనిత్యాంగు రాజశ్రీలతో సీవవిత్రదేవతమునకు గవలిపోయెను. ఇదు నెనమండు సామంతస్థులును వేనవేలు పరిజనులును అతని వెంటనుండిరి. అప్పటికే ఆప్రదేశమున పెక్కుబౌద్ధ, బ్రాహ్మణ జైనభిక్షువులు, వేలకొలది నిరుపేదలు జేరియుండిరి. త్రిమూర్త్యారాధనలతో ఉత్సవము ప్రారంభమైనది. తొలుత ప్రధమ దినమున బుద్ధదేవునకు పూజలుగలుపబడినవి. ఆదాపున యము నానదీతీరమున నిసుకతిన్నవై ప్రత్యేకముగ నొకఆలయము నిర్మింపబడి అందొక బుద్ధమూర్తి ప్రతిష్ఠింపబడినది. ఆప్రతి

మకు పుష్పహారములు అమూల్యములు సువర్ణములు సమర్పింపబడినవి. నివేదనలు గావింపబడినవి. మంగళవాద్యములు గానములు సలుపబడినవి. మంత్రపారాయణములు జరిగినవి. రెండవదినమున విష్ణుదేవునకు అపిత్యునకు మూడవనాడు మహేశ్వరునకు నిష్ణా అర్చనలు జరిగెను.

నాల్గవనాటనుండి ఛక్తిపూర్వకముగ త్రిమూర్తుల కర్పింపబడిన ధనరాసులన్నియు హస్తదు అర్ధిజనులకు పంచిపెట్టెను. తొలుతహస్తదు బౌద్ధభిక్షువుల బహుకరించెను. వారల మృష్టాన్నములతో సంతృప్తులజేసి పిమ్మట ఒక్కొక్కని కొక్కొక్కముత్తయమును, నూరుసువర్ణములును ఒకదుకూలమును పుష్పసుగంధములను దక్షిణగనిచ్చెను. హస్త డిల్లు పదివేలభిక్షువుల గౌరవించెను. పిమ్మట నీరీతినె హస్తదు యరుసదిదినములు బ్రాహ్మణులను ఇరువది దినములు జైనులను పన్నానించెను. పిదప నొకనెలదినములవరకు ఒక్క లేనివిద్వలకు వీరలకు అన్నదానవస్త్రదాన సువర్ణదానములు జేసెను. ఆంతటితో రాజ్యరక్షణ కత్యచసరమగు గజతురగాది యుష్ధసాధనములుదక్క హస్తనిభాండారమున నైదువత్సరములనుండి చేరుకొనిన ధనరాసులన్నియుజెల్లిపోయెను. తుదకు హస్తదు, లోకరక్షణార్థమై ఆరువిద్వల రాజ్యభోగముల త్యజించిన పరంబ్రోతి ఆశాక్యకుమారునివలె తన రాజలాంఛనముల ముద్రాబహారముల, హస్తకంకణముల, కేయూరముల, మణిరుండలముల, సువర్ణచేలముల దీసి వానినికూడ దానమొసగి రాజశ్రీని విచ్చుమడిగి ఆమెయొసంగిన యొక కాషాయాంబరమును

ధరించి, భక్తిపరుడై బుద్ధదేవునకు నమస్కరించి వినమితమస్త్ర
కుడై అర్థనిమిలిత సేత్రములతో గద్గదస్వరముతో “దేవా!
నాద్రవ్యము సౌధాంతరాళమున శిలాపేటికలయందు కుడ్యాం
తర్గర్భిత పాతాళగృహములందు మణిగియుండక ఉత్కృష్టఫల
సిద్ధికై సుక్షేత్రమున వెదజల్లబడినది” అనిపల్కి ఆనందాశ్రు
వుల రాల్చెను. సత్రము ముగిసెను.

ఈయుత్కృష్టచరితుడు, ఈమహాత్యాగి, ఈదానశీలు
డు, ఈధర్మజిజ్ఞాసువు, ఈయోధాగ్రణి 647 వ సంవత్సరమున
దివంగతుడయ్యెను. పృథ్వాప్య మంకురింపకమున్నె నలువదియెని
మిదేండ్ల నశిప్రాయమున యీమహాపురుషుడు గతించెను. భార
తరాజ్యరంగమున నాట్యమాడిన మహాశక్తివర్తులలో సీతహా
కడు. ఈతనినామము భారతవర్ష చారిత్రమున చిరస్థాయియై
పోయినది. మఱివునకురాదు. అశోకహర్షుల నామములు ప్రతి
హైందవునీ జిహ్వగ్రమున తాండవించుచుండును.

హర్షుడు శుగుణరాసి, ధర్మనిరతుడు, పండితపోషకుడు.
అహోరాత్రములు విరామములేక తనరాజ్యముననంచరించు
చు ప్రజాపరిపాలనయం దప్రమత్తుడై పరిపాలనకృత్యము లని
ర్వర్తించువాడు. అశోకునివలె సీతడును భూతదయాళువు. అహిం
సావ్రతదీక్షాపరుడు. ఆతనివలెనే తనరాజ్యమున ప్రాణిహింస
లమాన్పించెను. వేనవేలు బౌద్ధవిహారముల స్తూపముల, మండ
పముల గట్టించెను. జనోపయోగముకై, విశ్రాంతిగృహముల
సత్రముల నసంఖ్యాకములుగ నిర్మించెను. బౌద్ధభిక్షువులకు,
బ్రాహ్మణసన్యాసులకు, జైనయతులకు తనభాండారమునగల
ధనరాసుల గ్రమ్మరించెను. అనుదినమును తనరాజధాని

యందు వేయిబౌద్ధభిక్షువులకు అయిదువందల బ్రాహ్మణ్యమునకు అన్నదానము సల్పువాడు.

హ్యానిత్యాంగు

మన చరిత్రభాగమున హ్యానిత్యాంగుని నామము పలుమారు లుచ్చరింపబడినది. హర్షుని రాజ్యకాలమున హిందూదేశమును జూడవచ్చిన ఈచీనాతీర్థవాసుని చరిత్రమును ఇచ్చట సాకల్యముగ పరికింపవలసియున్నది. ఈతడు ఎనిమిది వత్సరములకాలము ఆనేతుశీతనగ పర్వంతభారతవర్షము నామూలాగ్రముగదిరిగి ఆనాటి ఆర్యావర్త మెట్లుండెనో, కన్నులకుగట్టినట్లు చిత్రించినాడు. హర్షుని పరిపాలనమును గూర్చి ఆనాటి హైందవప్రజలగుణశీములగూర్చి మతసాంఘిక వ్యవస్థలగూర్చి, పూసగుచ్చినట్లు వర్ణించినాడు. ఈతని చరిత్రగ్రంథము ఆకాలమునాటి చరిత్రలేఖనమున కమూల్య సాధనమైనది. ఈతడు అద్భుతపరిశీలనాశక్తిగలవాడు. అపూర్వమగు రచనాకౌశలముగలవాడు. అందుచేతనే మన కీతని గ్రంథము అమూల్యమైనది.

హ్యానిత్యాంగు చీనాదేశములోని సత్కులీనుడగు ఒకానొక సంపన్నగృహస్థుని బిడ్డడు. ఈతని తండ్రి కీతడు నాల్గవతనయుడు. పసితనమునుండియు హ్యానిత్యాంగు బాల్యచాపల్యమున ఆటల మరగియుండక, ప్రాపంచిక సుఖములందు విరక్తుడై, ఏకాంతజీవియై మతగ్రంథముల నెప్పుడును జదువుచుండువాడు. నిరంతర గ్రంథపఠనచే నీతడు అచిరకాలముననే మతవీషయములం దపారపాండిత్యమును గడిం

- చెను కాని హూయనిత్యాంగున కంతటితో తృప్తికలుగలేదు.
- తేజోమూర్తియగు నాబుద్ధభగవాను డవతరించిన పుణ్యభూమి, ఆర్యావర్తమును దర్శించి అచ్చటగల బౌద్ధగ్రంథములగూడ జదువవలెనని ఇతనికభిలాష జనించెను. అందు ముఖ్యముగ హీనయానులచే పాషండగ్రంథముని నిరసింప బడుచుండిన యోగశాస్త్రమును గూడ పఠించిరావలెనని యాతనికి కోర్కె యుదయించెను.

- బుద్ధభగవానుని యనుగ్రహము వలన 629 సంవత్సరమున నితని ప్రయత్నములు కొనసాగినవి ఈయేటనే యీతడు ఆర్యావర్తమునకు బయలుదేరెను. అప్పటి కీతనికి యిరువది తొమ్మిదేండ్ల ప్రాయము. అప్పటికే హూయనిత్యాంగు ప్రఖ్యాత మహాయానఁండితు డని చీనాసామ్రాజ్య మంతయు పేరుమోసెను. ప్రయాణము భయంకరమైనది. ఎక్కడి ఆర్యావర్తము! ఎక్కడి చీనారాజ్యము! వేనవేలుమైళ్లున్నది. సరియగు రాజమార్గములులేవు. పర్వతముల, అడవుల నదుల గడచిపోవలయు. ఇదిగాక చీనారాజ్యమునుండి ఏనుగు పశ్చిమ ప్రాంతభూములకు ప్రయాణము సలుపరాకని రాజశాసనము. రాజశాసనమును తృణీకరించుట ప్రమాదకరము. కాని కష్టపరంపరలు, రాజశాసనములు, ధీరచిత్తుల సంకల్పమును మరల్పగల్గునా? ఆతని హృదంతరాళమున ప్రవహించుచున్న వైరాగ్యతృప్తి, విద్యాతురత ఆతనిచే రాజశాసనముల నుల్లంఘింపజేసినవి. మార్గమున నొదవిన యాపదల తృణప్రాయముగ జేసినవి.

ఆతడు భయంకరమార్గముల బడి పాదచారియై పదునారు వందల మైళ్లదూరము ప్రయాణమొనర్చి ఎట్టకేలకు భారతవర్ష పొలిమేరల జేరుకొనెను. విద్యాసంపాదనకై యీ సాహసి పడినకష్టముల దలంచుకొనిన యొడలు జలదరించి పోవును. ఇసికులసరస్సును దాటి, టామ్కండు, సమర్కండు, కంఢూజదేశముల మీదుగ నితడొక్క సంవత్సరము పకు గాంధారము జేరుకొనెను. అటనుండి మెలమెల్లగ ఆర్యావర్తమంతయు దిరిగెను. కాశ్మీర, మధుర, హరిద్వార, కురుక్షేత్రముల జూచెను. హరిద్వారమున విమల గంగా తరంగిణి పవిత్రాంబువులలో స్నానమాచరించి ముక్తులగుట కరుదెంచిన యాత్రికాగణమును దిలకించినాడు. సార్వభౌముని యతిథియై కన్యాకుబ్జనగరమును దర్శించినాడు. మహాచక్రివర్తి హర్షుడు గావించిన పరిషత్సహ సభకేగి యాసభాంతరాళమున మహాయాన మత జయదుందుభులు మోయించినాడు. రామాయణ కథానాయకుడు శ్రీరాముడు రాజ్యమేలిన అయోధ్యా నగరిని, హిందువులకు పుణ్యభూములగు కాశీ గయా ప్రయాగముల వీక్షించినాడు. విశ్వేశ్వరుని సేవింప భక్తులు వేసవేలు వారణాసి జేరియుండిరి. ఇచ్చట నిరుపది ఉత్కృష్ట దేవాలయములుండెను. అందు మహేశ్వరాలయము ప్రాముఖ్యమైనది. మహేశ్వరుని కెప్పుడును ఆరాధనలు జరుగుచుండును. నూరడుగుల ఎత్తుగల్గిన శివుని రాగి విగ్రహమొకటి యిచ్చటగలదు. ఇది యత్యంత గంభీరమై జీవముతో నున్నదాయని భ్రమగొల్పుచుండును.

మనబాటసారి బౌద్ధధర్మములకు ముఖ్యస్థానమన జెల్లు
మగధరాజ్యమున జాలకాలముండెను. ఈతడు వర్షించునాటికి
మగధరాజ్య వైభవమంతయు మాటుమణిగిపోయెను. వెక్కు
శతాబ్దములు మగధసామ్రాజ్య రాజధానియై వెలిగి, ప్రపం
చములోనికెల్ల రమణీయమైనదని విదేశములనుండి వచ్చిన
మెగస్తనీసు మున్నగు రాయబారులచే పొగడ్తలగాంచిన
పాటలీపుత్రము కళానిహీనమై పాడువడియుండెను. గయా
క్షేత్రము శిథిలమైపోయినది. మునుపటివలె జనులతో కల
కలలాడుచుండుట లేదు. పవిత్రబోధిన్యక్షమే, రాజవర్ధనుని
వధించిన దుష్టశశాంకునిచే పెల్లగింపబడి నేలకొరగిపోయినది.
పాటలీపుత్రము నేలు పూర్ణవర్మదానిని వరలనిటువబెట్టియది.
పడిపోవకుండ యడ్డుగ నొకరాతిగోడ గట్టించెను.

కాశీ గయాక్షేత్రముల దిలకించి, మనబాటసారి నలం
దానబోయి యచ్చట ఏడెనిమిది వత్సరములుండి యోగశా
స్త్రము నభ్యసించెను. అచ్చటి విద్యాపీఠమును, అందలి
విద్యావిధానమును మనతీర్థవాసి రమణీయముగ వర్ణించినాడు.
నలందావిద్యాపీఠ మీ కాలమున విశ్వవిఖ్యాతిగాంచి ప్రపం
చమునం దెల్లతావుల నుండియు విద్యాతురుల నాకర్షించు
చున్నది. హామ్యానిత్యాంగు ఆర్యావర్తమున నడుగిడినతోడనే
యాతని కీర్తి బహుదూరము వ్యాపించినది. ఈతడు నలం
దాకు వచ్చుచుండెనను వార్త దెలిసినంతనే నలందా విద్యా
పీఠమున కాచార్యుడగు శీలభద్రుడు మహాపండితుడు, యశస్వి
యాతని కెదురేగి యాతని విద్యాభవనమునకు తోడ్కొనిరరా
డని వేపురపండితుల నెదురుగానంపెను. వీరు ఊరిపోలిమేరల

కేదురుగజని, ఆకాలమున ఆర్యావర్తమున విద్వాంసులకు జేయు మర్యాదల ననుసరించి ఛత్రచావరములతో కేతువులతో హారతులతో, పుష్ప మాలికలతో నాతెరువరిని విద్యాపీఠ భవనమునకు గొనిపోయిరి. పృథ్విక్షగు శీలభద్రుడు హార్ష ప్రభుల్లవదనముతో నాతని కూర్చుండుమని ఎంతయో గౌరవించి, యొకదివ్యమందిరమున నుండబంచి రాజాధిరాజుల సువారములందైన లభింపని సువాసనలుగల్గిన దివ్యాన్నములతో మధుర ఫలములతో నాతని సంతృప్తుని జేసెను.

నలందావిద్యాలయ గోపురములు అత్యున్నతములై గాలి లోనికి తేలి పోవుచు ప్రత్యాషతుషారములలో దాగుడు మూతలాడుచుండునని హ్యూనిత్యాంగు చమత్కారముగ నర్థించినాడు. ఈగోపురముల గవాక్షరంధ్రములనుండి సూర్యాస్తమయ అరుణదీపులు సంజకెంజాయలు, సరోజ బాంధవుని పండువెన్నెలలు వీక్షింపనగును. శీల్పపుజనులతో వివిధవర్ణములుగల్గిన చిత్తరువులతో వెలుగొందు విశాల భవనములెన్నియో యీవిద్యాపీఠఆవరణమున గలవు. శీతలచ్ఛాయలనొసగు రసాలవృక్షజాలములతో, వసంతుని యాహ్వానమునకై ప్రకృతిలలామయై త్తిన జయపతాకములతో యనిపించుచు సూర్యకాంతులలో మిలమిలలాడిపోవు దివ్య కుసుమములతో నిండిన యెర్రగోరంటలతో, గిరగిర దిరుగుచు జమ్ముజమ్ముని నన్నని సలిలధారల నెగజమ్ము జలయంత్రములతో నిర్మలజల పూరితములై, పిల్లతెమ్మెరలచే సంచలితమై యటునిటు ఉపరిభాగమున నుయ్యాలలూగు నల్లకలువలుకల్గి మహారాగములవలె ప్రవహించు మంచినీటికాలు

- వలతో శోభిల్లు ఆరామములు ఈయావరణముచుట్టు నున్న
- వి. ఆర్యావర్తమున వేలకొలది బౌద్ధమతములున్నవిగాని; సౌందర్యమున, గంభీరాకారమున దీని మఱపించునది లేదు.

ఇచ్చటి బౌద్ధశ్రమణకులు శిక్షణనియమముల గ్రంథములందు జెప్పబడినరీతిని క్రమము దప్పకుండ యధోచితముగ ననుచరింతురు. ఈవిహారము నిర్మింపబడి యిప్పటి కేడువంద లేండ్లైనను యంతవరకును అచ్చటి సన్యాసు లీనియముల నుల్లంఘించిన జాడలు గన్పింపవు. అందువలననే నలందా నివాసియగు సన్యాసియనిన నాకాలమున యావద్భారత దేశమున పూజింపబడువాడు.

- నలందా విద్యాపీఠమున దివ్యారాత్రములు శాస్త్రార్థములు, విద్యావాదములు జరుగుచుండును. అచ్చట విద్యనభ్యసించువారలకు తినప్రమాణ మత్యంత స్వల్పముగగన్పించును. 'ఇంతత్వరితముగ రవి గురింకిపోవుచున్నాడే' యనిపించును. ఆప్రాంతమేలు పుపుడు దీని పోషణాదికములకై నూరు గ్రామముల నిచ్చెను. వీనివైచుచ్చ ద్రవ్యము పండితులకును విద్యార్థులకును భోజనాది వసతులకై ఖర్చుపరుపబడును. ఇచ్చట విద్యావిక్రయములేదు. విద్యార్థుల కుచితముగనే విద్య గరుపబడును. భోజనాది వసతులుగూడ ఉచితముగనే యొసగబడును. దీనిఖ్యాతి దిగంతములకు వ్యాపించుటచే పెక్కండు విద్యార్థులు దూరదేశములనుండి యెడతెరిపిలేక యిచ్చట విద్యనభ్యసించుటకై వచ్చుచుందురు. నలందాకు బోయివచ్చిన పండితుడయినచో నాకాలమున ప్రపంచమున నేదేశమునకు బోయిన నధికముగ గౌరవింపబడువాడు.

నలందా విద్యాపీఠమున వేదములందును, గణితవైద్య శాస్త్రములందును విద్యగరుపబడుచుండెను. ఈవిద్యాపీఠమున విద్యాప్రవీణులగు సన్యాసులు పదివేలుగలరు. వీరిలో పదిశాస్త్రములందు ప్రావీణ్యము గడించినవారు వేయిమంది యుందురు. ముప్పదిశాస్త్రముల నారితేరినవారు ఐదునూర్లు గలరు. ఏబదిశాస్త్రముల చతురత గల్గినవారు పదిమంది యుందురు. ఆచార్యుడగు శీలభద్రుడు సకలవిద్యా పారంగతుడు; సాహిత్య సామ్రాజ్య చక్రవర్తి; అనన్యసామాన్య ప్రతిభాశాలి; తపస్వి. ఈతడు జదువని శాస్త్రములేదు.

హ్యూనిత్సాంగు నలందా యందుండగ కామరూపమును బాలించు భాస్కరవర్మ, తన యాస్థానమునకు వచ్చి పొమ్మని యాతనికి వర్తమానమంపెను. ఈనృపుడు హర్షుని ప్రాణమిత్తుడు. బ్రాహ్మణ మతావలంబియైనను పరమత సహిష్ణువు, సుగుణశాలి, పండిత ప్రియుడు. విద్యాంగులని నీతని కమితమగు గౌరవము. తనరాజ్యమునగూడనీతడు పెక్కువిద్యాశాలల స్థాపించి విద్యల కమితమగు ప్రోత్సాహము కల్పించెను. నలందా విశ్వవిద్యాలయమువలె నివియు నా కాలమునప్రఖ్యాతములై పలుదేశములనుండివిద్యార్థుల నాకర్షించినవి. హ్యూనిత్సాంగునిపాండితీప్రాధిని తర్కచాతుర్యమును కర్ణాకర్ణిగవిని యాతని తనరాజ్యమునకాహ్వానింప వలెనని యాతనికి యభిలాషగల్గెను. ఈతడు హ్యూనిత్సాంగునకు పెక్కుసందేశముల నంపెను. రాయబారుల పుత్తెంచెను. నలందాను విడిచిపోవుట కిష్టములేకమనబాటసారి వల్లెయనుచుకాలవిలంబనమును జేసెనుగాని తుదకు ప్రోకతప్పినదికాదు. ఎట్టకేలకు తాను భారతవర్ష

మున దిరిగి సముపార్జించిన అమూల్యవిగ్రహములను తాళపత్ర గ్రంథములను మూటగట్టుకొని ఎంతయో కష్టముమీద, పరమ పూజ్యమగు నలందా విద్యాలయముకు విడిచి శీలభద్రునికడ నెలవృత్తకొని కామరూపమునకు పయనమై పోయెను.

ఈతడు మార్గమున హిరణ్యశైలమును చంపారణ్యమును. వీక్షించి పుండ్రీ^x, సమాతత^{*}, కామలిప్తి[†], కర్ణసు వర్ణములగడచి, కామరూపమును జేరుకొనెను. ఈరాజ్యము లన్నియు జనసంకీర్ణములై పాడిపంటలతో నీరి సంపదలతో తులతూగుచున్నవనియు, అందలిజనులు. దయాశీలురై, విశ్వ సనీయులై ప్రతిభాయుతులై, శౌర్యవంతులై, రణప్రవీణులై, విద్యాభిలాషులై, చెలువొందుచుండిరనియు, మన తెరువరి వర్ణించినాడు.

కామరూపమున తదాశ్రేయగుని యతిధియై కొన్ని నాళ్లుండి పిమ్మట నీతడు దక్షిణాభిముఖుడై బయలుదేరి ఓధ్ర కళింగరాజ్యములమీదుగ ఆంధ్రదేశమునకు బోయెను. శాత వాహనుల రాజధానియగు ధాన్యకటకమును దర్శించెను. విజయవాడకడ కృష్ణాతరంగిణీకీవలను ఆవలను విలసిల్లిన పూర్వ అపరసంఘారావముల వీక్షించెను.

పిమ్మట కృష్ణానదీజలములదాటి చోళ, ద్రవిడ. మాల్య కూటరాజ్యములగాంచి యటనుండి ఉత్తరముగమరలి మహారాష్ట్రమును జూచి అజంతాగుహలయముదర్శించి, యటు పిమ్మట మాళవ, వల్లభీ, ఘూర్జర, ఉజ్జయిని సింధుదేశముల జూచి అంతట నార్యావర్తమును వీడిపోయెను.

+ ఉత్తరబంగాళము. * తూర్పుబంగాళము. † దక్షిణబంగాళము.

పోవువపుడు కుమారహద్దు లీతని కౌగలించుకొని, వల
దనుచున్నను చాలదూరము సాగనంపి సాయుధులగు భటుల
పశ్చిమోత్తర సరిహద్దుల వరకును తోడిచ్చి వీడ్కొల్పిరి. భా
రతఖండముననేయుండిపోమ్మని యితనిబ్రతిమాలుకొనిరి. కాని
చీనారాజ్యమున బౌద్ధమతము పాడువడియున్నదనియు, దాని
సంస్కరించుటకు దాను అవశ్యము పోవలసి యున్నదనియు
వారలకు జెప్పియొప్పించి యీనన్యాసి, వారలకడ నెలవుగై
కొని చక్రవర్తియంపిన రాజసేవకులు వెంటరా నార్యావర్త
మును విడచి సుగ్రతముగ భారతవర్షపు పొలిమేరల జేరుకొని
యటనుంటి దక్షిణమార్గమును బట్టి కాష్మీర్, యార్కండు, కు
స్తానములగడచి, మహాకష్టముగు ప్రయాణము సల్పి యెట్టి
కేలకు 645 సంవత్సరమున పదునారు వత్సరములకు చీనా
సామ్రాజ్యము. జేరెను

హ్యూనిత్యాంగు చీనారాజ్యమును జేరుకొనినవిధప
తా నార్యావర్తమునుండి పదిలముగ గొనివచ్చిన సంస్కృత
గ్రంథముల చీనాభాషలోని కనువడింపసాగెను. ఈతని జీవిత
శేషమంతయు నిష్ఠి చెల్లిపోయెను ఇతడు ఎనుబదినాలుగు
సంస్కృత గ్రంథముల చీనాభాష లోనికి పరివర్తించెనని
ప్రతీతి. అంతలోనితనికి మృత్యువుదాపరించినది. ఇతడుఅరువది
నాల్గవయేట ఇలుసేరిన పందొమ్మిది వత్సరములకు దివంగతుడ
య్యెను. భౌతిక దేహమునువీడిపోయినను ఇతడింకనుసూక్ష్మ దే
హముతో మనమానస వీధుల సంచరించుచునే యున్నాడు. ఇతి
హాస 'క్షేత్రమున' ఇతని నామమునేటికిని స్మరింపబడుచునే
యున్నది. ఆనాటి చరిత్రాంశముల విరళముగ చిత్రించి,

చరిత్రపరిశోధనమున కమూల్యసాధనముల గూర్చి, యితడు మనకు చిరస్మరణీయుడైనాడు. ఈతని సాహిత్యపాటవము, అద్భుతపరిశీలనాశక్తి, రచనా ప్రమత్కృతి, సాహసభైరవ్యములు ప్రశంసాపాత్రములు.

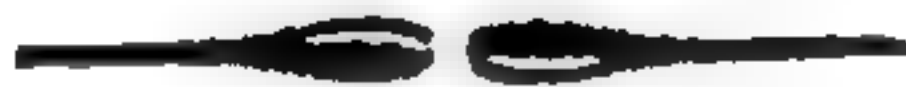
మహమ్మదు.

హర్షుడు రాజ్యమేలుచున్న కాలమున జరిగిన చరిత్రాంశమొకటి చెప్పమరచితిని. భారతవర్షమున నీతడు చక్రవర్తియై పరిపాలించుచుండ, మగధరాజ్యమున జనించిన మతతృష్ణాసమీరములు, చీనా జపాను రాజ్యములవరకును ప్రసరించి యా రాజ్యముల సంచలింపజేసి, అండలిజనుల తండోపతండములుగ, తక్షశిలా నలందా మున్నగు విద్యాలయములకు గొనినచ్చుచుండ, అరేబియాదేశమున, 622 సంవత్సరప్రాంతమున నొకమహాప్రవక్తజన్మించి అరబ్బీజాతులకు యేకేశ్వరోపాసన ముద్బోధించి, వారి మానసక్షేత్రముల నిర్మాణమైన మూఢవిశ్వాసమహాదుర్గములకు జిచ్చువెట్టసాగెను. ఈతడే ఇస్లాముమతధ్వజసంస్థాపకుడగు మహమ్మదు. ఈతని యుద్బోధనలతో భారతవర్షమునకు పశ్చిమప్రాంతమున విస్తరిల్లిన అరేబియా, పారసీకము, మెసిపొటోమియా, ఆఫ్ఘనిస్థానము మున్నగు దేశములన్నియు సంచలితమై పోయినవి. తరువాత కొంతకాలమునకు మహమ్మదీయమత ప్రవాహము పొంగి, హిందూదేశమునుకూడ ముంచినది.

ఈవిషయము భారతవర్షయితిహాసరంగమునకు సంబంధించినది కాదని కొందరుచరిత్రకారులు దీనిని విస్మరించిరి. కాని

తైస్తవమతమువలె నిదియు బౌద్ధమతసమీరోద్ధాతమగు నీ ప్రపంచమహాసముద్రముననుద్భవమైన యొకఉత్తంగతరంగము గాని వేరొండుగాదు. బౌద్ధమతధర్మములు ఆశియాఖండమందలి పూర్వపశ్చిమదేశములకు గొనిపోబడినవి. బౌద్ధమత పతాకముఆశియాఖండమందెల్ల వేయిసంవత్సరములు నిరాఘాటముగ నెగిరినది. పారశీక అరాబియా అప్లనిస్తానము లందు గూడ బౌద్ధమతము ప్రబలి, చాలకాలము నివాసముజేసినది. తాను భారతవర్షమును దర్శించిన కాలమునపారశీకమున బౌద్ధమతముప్రబలుచున్నదనియు అచ్చట పెక్కు హీనయాన బౌద్ధమతములుగూడ గలవనియు, మన హ్యూనిత్యాంగు నుడివియున్నాడు. “పూర్వకాలమున ఖురాసాన్, పారశీకము, ఇరాకు, మోసలు మున్నగు సిరియావరకును గల దేశములన్నియు బౌద్ధదేశములై” యని పదునొకండవ శతాబ్దమునాటి ఆల్బరూని వ్రాసెను. ఆర్యావర్తమందలి సభాంతరాళముల రేగుచున్న మతవాదములు అరేబియా యెడారిప్రదేశములలో ప్రతిధ్వనింపక పోయినను ఆప్రాంతవాసులు ఈశ్వరుడొక్కడేయను సత్యమును మున్నెన్నడును వినియుండక పోలేదు. మహమ్మదు తన ప్రళయ శంఖారావములు గావింపక మున్నుకొన్ని శతాబ్దములు ఈసిద్ధాంతము వారికర్ణపుటములప్రతిధ్వనించినదని చెప్పుటకు సందియములేదు. ఇదిగాక హీనయాన మహమ్మదీయమతముల కత్యంత సాదృశము గన్పించుచున్నది ఉభయ మతములును ఆడంబర రహితమువలె. బౌద్ధమతమునకు ముఖ్య సిద్ధాంతములగు సత్సంకల్ప సన్మార్గవర్తనములు దీనికిని ముఖ్య సిద్ధాంతములై. కుసుమమంజరులు తరులతాదులు కమం

- డములు మున్నగునవి దప్ప ఊహజవితములగు స్త్రీ పురుష
- విగ్రహములు చిత్రీకృతాదని బుద్ధుడు నిషేధించెను. మహమ్మదీయమతమున చిత్రీకారుల తూలికాసంచారముల బంధించినశాసనముకూడ నిట్టిదే. ఆరాధన విధానములందు దప్ప తక్కుటి విషయములందు హైందవ, మహమ్మదీయమతముల కంతగ వైషమ్యము గన్పింపదు. మహమ్మదీయ ముల్లాకును, బ్రాహ్మణ పురోహితునకు యీషణ్మాత్ర భేదము. ఇక భారత వర్షమునకును మహమ్మదీయమతమునకు సంబంధము లేక పోవు తెట్లు?

బౌద్ధమహాయుగము

~~XIV~~. XVI

ఉపసంహారము.

బౌద్ధమహాయుగనాటకము ముగిసినది. తుదియంకము గూడ వాఖ్యరైనది. మన గమ్యస్థానమును జేరుకొంటిమి. ధర్మమూర్తి, శౌర్యరాసి, సుగుణఖని, దానశీలుడు, హర్షవర్ధన చక్రవర్తి, యితీహాసరంగమునుండి నిష్క్రమించెను. అతనితోడనే బౌద్ధమతముగూడ అస్తమించి పోయినది. ఆర్యప్రతిభగూడ విలుప్తమైపోయినది. అలెగ్జాండరు, మిశందులవంటి వీరాతివీరులగూడ యుద్ధరంగమున చిందులు దొక్కించిన భారతశౌర్యము మాటుమణగినది. కళాసంపద యస్తమించినది. అప్పటినుండియే పారతంత్ర్యముగూడ దేశమునకు దాపురించినది. భారత సామ్రాజ్యలక్ష్మికి కష్టకాలము సంపాద్యమైనది. బౌద్ధయుగాంతమున, భారతభూమి కెట్టియిక్కట్టులు సంఘటిల్లినవో వర్ణించుట కిచ్చట తావులేదు. ముందునకుజూచిన భయంకర విషాదతరంగమాలికలే గోచరించును గాన నావంకజూడక, వేయివత్సరములు మహాత్కృష్టదశ ననుభవించిన బౌద్ధయుగమునాటి భారతవర్షము నొక్కసారి కనులార దిలకించి, భారత యితీహాసరంగమునుండి సెలవు గైకొనెదము.

బౌద్ధమహాయుగమునకు స్వర్ణయుగనామము సార్థకమైనది. భారతవర్షచరిత్రమున దీనినిబోలిన యుగములేదు. ఈయుగమున భారతవర్షము మహాన్నతదశ ననుభవించినది.

కళావాఙ్మయములు; ఈయుగమున పరిపూర్ణత గాంచినవి.
 కృషివాణిజ్యములు మిన్నంటినవి. ఈయుగమున భారతభూమి
 సమస్త సంపదలతో తులతూగినది. పరదేశములనుండి యేతెం
 చిన కాయబారులు తీర్థవాసులు ఆనాటి భారతవర్ష అతులిత
 భాగ్యవైభవముల గాంచి విస్మయములై పోయిరి. ప్రపంచ
 మున నెచ్చటను గానరాని చిత్రశాలలు, శిల్పమందిరములు,
 శిలాస్తంభములు నీ కాలముననే ఈపుణ్యభూమిని వెలసి
 నవి. చంద్రగుప్త, అశోక, సముద్రగుప్త, విక్రమాదిత్య,
 హర్ష, గౌతమిపుత్ర, త్రిముఖ, శాతవాహనులవంటి మహా
 చక్రవర్తులు, జగద్విఖ్యాతిగనిన శౌర్యధనులు, యోధాగ్రే
 సరులు, అఖండప్రతిభాశాలురు, అనన్యరాజకీయ పరిజ్ఞాతలు,
 నీయుగముననే యుద్భవిల్లెరి. మౌర్య, ఆంధ్ర, గుప్త,
 కనిష్కు, మౌళవ, హర్షసామ్రాజ్యములును ఈ కాలముననే
 నిస్తరిల్లినవి. శౌర్య మీయుగమున వెల్లివిరిసినది. భారత
 వీరుల రణప్రాప్తి యీకాలమున జగద్విఖ్యాతమై పోయినది.
 ఆసియాఖండమంతయు విజయధ్వజములభాతి, మహాశక్తివంత
 ములనిపించుకొనిన యవన, శక, పహ్లావ సైన్యములు భారత
 సైన్యముల జూచి కలగుండువడి పొరినవి. భారతసైన్యముల
 వంటి సైన్యములు అంత సుశిక్షితములైనవి అంతటి రణకౌశ
 లమును ప్రదర్శింప గల్గినవి ఆకాలమున లోకమందెచ్చటను
 గాన్పింపలేదు. ఈప్రపంచమున మహామతములై పరిభ్రమిల్లి లెక్క
 లేనిమానవకోటి నాకర్షించి, లోకములోని తక్కినమతముల
 కెల్ల మూలబీజములై తనరారిన బౌద్ధ, జైన, అద్వైతమతముల
 పాపించిన చిరస్మరణీయులు బుద్ధమహావీరశంకరులు నీకా

లముననే భారతవర్షమున నవతరించిరి. ఈయుగముననుద్భవించిన బౌద్ధమతము భారతవర్షముననే గాక, తక్కిన ఆసియా ఖండమునగూడ మతసాంఘిక క్షేత్రములం దొక మహావిప్లవమును గల్పించినది. ఈమతప్రచారమువలన ఆసియాఖండమున నొక శాంతి సామ్రాజ్య ముత్పన్నమైనది. బుద్ధుని ప్రేమగీతలు ప్రజల మానసములనుండి రాగద్వేషములు పోదొరికినవి. జనులు అహింసాప్రతీతిత్పరులైరి. ఈమహామత వాహినిలో నుద్భవించిన తరంగములె మహమ్మదీయ క్రైస్తవమతములు. భారతవర్ష మీకాలమున, మతసాంఘిక క్షేత్రములందు ఆసియాఖండమున కెల్ల శాసనకర్తయై వెలిగినది.

బౌద్ధయుగమందలి రాజ్యాంగము.

బౌద్ధయుగమున ఆర్యావర్తమునపెంపొందని సంస్థలేడు. నవీనకాలమున పాశ్చాత్య దేశములలో గనుపించు పరిపాలనా పద్ధతులన్నియు ఆకాలమున భారతవర్షమున పెంపొందినవి. ఒకరాజ ప్రభుత్వమేగాక, ప్రజాస్వామిక ప్రభుత్వము కూడ నీకాలమున వికసించినది. ప్రజాప్రభుత్వము, పాశ్చాత్యప్రపంచముననే బుట్టి పాశ్చాత్యప్రపంచముననే బెరిగినదని పాశ్చాత్య చరిత్రకారులు అనృతములువాసికొందురు. ఒక్కసారి కండ్లు తెరచిజూచిన ఇప్పటికి రెండువేల అయిదువంద లేండ్లకిందటనే ఆర్యావర్తమున ప్రజాపరిపాలనము నేడు పశ్చిమదేశములలో ప్రబలియున్న దానికంటె సర్వవిధముల నుత్కృష్టమైనది గలదని దెలియగలదు. అనాదినుండియు, భారతవర్షము రాజ్యతంగమున వెనుకబడి యున్నదనియు,

• స్వాతంత్ర్యవాయువు లీభూస్థలి నెప్పుడును యధేచ్ఛముగ వీచి యెరుంగవనియు, భారతవర్షమందలి జనులెప్పుడును నిరంకుశ పరిపాలనమునబడి మూల్గుచుండువారనియు, తామువెదజల్లిన స్వాతంత్ర్యవీజములు, మొలచి పుష్పించి, కాయలు గాచిన వెనుకగాని భారతవర్షమునకు స్వరాజ్యాత్మక సిద్ధింపదనియు పాశ్చాత్య చరిత్రకారులు మాటిమాటికిని వాపోవుచుందురు. పాపము; ఇంగ్లాండువంటి పాశ్చాత్యదేశములు, ఆరణ్యములచే గప్పబడి, అందలి ప్రజలు, పశుప్రభావ మెట్టిదో యెరుంగక దిగంబరులై జడలమాతంగులై పచ్చిమాంసమును పీకుకొని తినుచు తోడేళ్ళగుంపులవలె కారడవులలో సంచరించిన కాలముననే ఈభారతవర్షమున నిట్టి రాజ్యపద్ధతులన్నియు విలసిల్లినవని వీరెంగరుకాబోలు. భారతావని పాశ్చాత్యుల పాలబడి నప్పటినుండియే ఈదుర్గతి సంపాద్యమైనది. స్వాతంత్ర్యము విలుప్తమైనది. విశుద్ధమై, అనాదిసిద్ధమగు హైందవ పరిపాలనా పద్ధతులు మరుగుపడిపోయినవి. అంతియేగాని ప్రాచీన భారతవర్షమునకు, నవీన రాజ్యాంగపద్ధతులు కొర్రెత్తులుగావు.

బుద్ధుని కాలమున వరలిన, శాక్య, లిక్షవీ, ఉత్తరకురు, పాంచాల, మల్ల, విదేహ, భోజ,మున్నగు రాజ్యములన్నియు ప్రఖ్యాత ప్రజాస్వామిక రాజ్యములేయని చరిత్రలు ఘోషించుచున్నవి. బుద్ధుడు జన్మించు కాలమునాటికే అనగకీర్తి. పూ. ఆరవశతాబ్దము నాటికే యీ రాష్ట్రములలో రాజ్యప్రభుత్వమంతరించి ప్రజాప్రభుత్వమేర్పడినది. ఇది నేటి పశ్చిమదేశములలో వ్యాపించియుండు ప్రజాప్రభుత్వములవలె నామమాత్రమైనది గాదు; ఉత్తమపద్ధతులపై నడిపింప

బడుచుండిన సర్వాంగ సౌప్తవమైన, ప్రజాస్వామికము. ఈ రాష్ట్రములలో ప్రజాప్రతినిధులతో నిండిన యొక మహా సభయే రాజ్యపాలనము గావించెడిది. దీనికి ప్రజాసభ యని పేరు. ఈ సభయనుదినమును సమావేశమై రాజకార్యముల నిర్వహించు భవనమునకు సంఘాగారమని పేరు. ఇట్టి సంఘాగారమొకటి శాక్య రాజ్యమునకు రాజధానియగు కపిలవస్తు నగరమున నుండెడిది. ఈ రాజ్యమున పరిపాలనము నెరపిన ప్రజాసభ యిందే సమకూడెడిది. ఇట్టి ప్రజాసభయే ఈ రాజ్యములలో రాజ్యాధిపత్యమును వహించినది. సర్వరాజ్యాంగ వ్యవహారముల నిదియేచక్కబెట్టినది. శాసనముల గావించినది.

ప్రజలచే నియమితుడగు నాయకుడొకడు యీ సభ కధ్యక్షుడుగ నుండువాడు. ఈతని పదవి నేటి అమెరికా రాష్ట్రమందలి సభాధ్యక్షపదవికి బోల్పదగును. ఈత డెంతకాలమున కొకసారి యెన్నుకొనబడువాడో తెలియదు. మహాజన సభచే గావింపబడు శాసనముల సీతడే అమలు సలుపును. ఈ సభచే ననుజ్ఞాతుడై రాచకార్యముల నెరవేర్చుచుండును. ఈతడు రాజబిరుదమునుదాల్చి ప్రత్యేక సౌధమున నివసించు వాడు. కీరీటాధిపతియగు నృపునకు జూపబడు రాజమర్యాద లన్నియు సీతనికి జూపబడు చుండెడివి. బుద్ధుని తండ్రియగు శుద్ధోదను డీరీతిగనె “నృపాలక” పదవి నంది శాక్య రాజ్యమును బాలించెను. అప్పటి యీ ప్రజాపరిపాలనము నేటి పాశ్చాత్య దేశములలో ప్రబలుచున్న ప్రజాస్వామికమున కెవ్విధమున దీసిపోయినది?

ఇదిగాక ఆకాలమున ప్రతిగ్రామమును ఒక్కొక్క ప్రజాస్వామిక కాష్ట్రముని చెప్పవచ్చును. వైవిధ్యముగల ప్రజాసభలవంటి సభలు ప్రతియూర నుండెడివి. ఈ గ్రామ సభలే గ్రామవ్యవహారములన్నియు నిర్వహించెడివి. ఊరిపెద్దలందఱును గ్రామసభలో సభ్యులుగ నుండువారు. ఇట్టి సర్వాంగ సౌష్టవముగల ప్రజాపరిపాలన మీప్రపంచమున నింకేరాజ్యమున గలదు?

పూర్వకాలమున ప్రజాపరిపాలనము సంపూర్ణముగ గలదని యింకెన్నియేని దృష్టాంతములు జూపగలము. ఆకాలమునాటి మతసభలన్నియు ప్రజాపరిపాలనా పద్ధతుల ననుకరించినవి. గౌతమబుద్ధునిచే నిర్మింపబడిన 'బౌద్ధసంఘమున' ప్రజా పరిపాలనాంకురములు వెక్కుకాన్పించును. బౌద్ధసంఘమున మతవ్యాపారములన్నియు ఒక మహాసభ నిర్వహించెడిది. ఈసభ తన కార్యనిర్వహణమున ప్రజాస్వామిక పద్ధతులనే యనుకరించినది. సభాసదుల ఆసనముల నిర్ణయించుటకై యొకయుద్యోగి యుండెను. ఈతనికి 'ఆసన ప్రజ్ఞాపకు'డనిపేరు. ఈతడు సభాస్థారుల సమర్థతాసమర్థతలబట్టి వారెచ్చటెచ్చట గూర్చుండవలయునో నిర్ణయించువాడు. సభ సమావేశమైన పిమ్మట సభాధ్యక్షుడు లేచి వినయము గదుర, "పూజ్యులగు సభాసదులందఱు నాలకింతురుగాక, సంఘసభ్యులు నేడు నిర్ణయింపవలసిన విషయమిది" యనువాక్యములతో సభాకార్యక్రమము నుపక్రమించును. పిదప తీర్మానము నుపపాదింపబోవు సభ్యుడునిలుచుండి తీర్మానమును జదివి దానియర్థ మిదమిద్దమని విపులపరచును. తరువాత దాని బాగో

గులు పరిశీలించుచు సభ్యులు ఉపన్యాసములు సలుపుదురు. వాదములు ముగిసినవెనుక సభాధ్యక్షుడు సభాసదుల దిలకించి, “తీర్మానము నంగీకరింపవచ్చునా” యని ప్రశ్నించును. అట్లు మూడుసారు లడిగినవెనుక వలదనువారు లేకున్నయెడల నది యంగీకృతమైనట్లెంచబడును. సభ్యులు భిన్నాభిప్రాయులై యుండినచో సమ్మతులు కైకొనబడును. అధికసంఖ్యాకులకు సమ్మతమగునెడల ఆతీర్మానము జయమందినట్లు పరిగణింపబడును. సమ్మతుల లెక్కించుటలో సభకురాజాలని సభ్యుల యభిప్రాయములుగూడ విచారింపబడును. సభకు బోజాల నిసభ్యులు తమ యభిప్రాయముల సభకు బంపుటకు వారికర్హతగలదు. ఇట్టి సభాంతరాళముల గావింపబడు శాసనములు సర్వజనులును మన్నించి తీరవలయును. రాజాధిరాజైనను వానికి కేలుమోడ్పవలసినదే. గత్యంతరములేదు.

మఱియు బౌద్ధయుగమున నేకాలముసేను ప్రజలకు పరిపాలనా కృత్యములందు ప్రసక్తియుండినట్లే చరిత్ర పరిశోధనలవలన గాన్పించుచున్నది. క్రీ.పూ. ఆరవశతాబ్ద ప్రాంతమున ప్రబలిన ప్రజాస్వామిక పరిపాలన మంతరించి రాజులు విజృంభించినపుడు గూడ ప్రజల పరిపాలనాధికారము మృగ్ధిపోవలేదు. ప్రజలు సభలకూడి ఎప్పుడును రాజ్యవ్యవహారములందు పాల్గొనుచునే యుండిరి. ప్రజాసభ లీకాలమున నెప్పుడును వైధవ్యము ననుభవింపలేదు. ఏనపుడును వీనిని విచ్ఛిన్నమొనర్పలేదు రాజ్యప్రభుత్వమున కెప్పుడును ఇదియొక యంకుశముగనే యుండెను హర్షానికాలమున గూడ నీసభ రాజ్యాంగ వ్యవహారములందు సర్వాధికారము గల్గియుండి

• నిట్లు నిదర్శనములు గన్పించుచున్నవి. రాజు మరణించు నపుడు ఆతనిపిమ్మట గద్దెపై నధిపతిండువారెవ్వరో ఈసభయే నిర్ణయించునది. ప్రజలు రాజ్యమునకు పరిపాలకుని నియమించు నధికారము గల్గియుండిరి. హర్షనిసోదరుడు రాజవర్ధనుడు శశాంకునిచే హతము గావింపబడినపుడు ఈసభయే హర్షనికి స్థానేశ్వర సింహాసనమును బ్రసాదించినది. శశాంకుడు మున్నగు అరివీరులతో రణమునెట్లు సలువవలయునో గూడ నిదియే ఆతనికి నిర్ణయించి చెప్పినది.

పరిపాలకుని నియమించుట యందెగాక పరిపాలనము సరిగ నిర్వర్తించని యెడల నాతని పదచ్యుతుని జేయుటకు గూడ నీసభ కధికారముండెను. రాజ్యమునకు విషమపరిస్థితు లేతెంచినపుడు, రాజు దుర్బలుడై శత్రుసైన్యముల నురుమాడి రాజ్యమును సంరక్షింప జాలనపుడు, నృపుడు దుష్టుడై ప్రజల హింసించునపుడు, ప్రజాసభ వాని పదభ్రష్టుని గావించి ఇంకొకని సింహాసన మెక్కించునది. మహాపద్మ నందుడు ప్రజాకంటకుడై జనుల పీడించినపుడు ఈసభ చంద్రగుప్తుని మగధసింహాసనమున గూర్చుండ బెట్టినది. బృహద్రథుడు ఆంధ్రమిళింద సైన్యముల మరలించి రాజ్యమును రక్షింపజాలడని ఆతని బరిమార్చి సింహాసన మాక్రమింపుమని ప్రజాసభ పుష్యమిత్రుని పోత్సహించి రాజదండము నాతని కొసగినది.

ఆకాలమున ప్రజలకు రాజ్యాంగమున సర్వాధికారముండెనని జూపుట కింతకంటె సరిబలనిదర్శనము లేమిగావలయును? ఇప్పుడు పాశ్చాత్య దేశములలోని ప్రజల కింతకంటె నెక్కువ

యధికారము గలదందురా? కల్ల. ప్రజా ప్రతినిధులతో నిండి
సర్వశాసనాధికారము గల్గి రాజాధిరాజులచే జోహారులందిన
నాటి ప్రజాసభలముందు బ్రిటిషు దీవులలోని నేటి పార్లమెంటు
సభ; అమెరికాఖండమందలి కాంగ్రెసు, దివిటీముందరిదీపము
లని వీనికంటె నవియే బలిష్ఠములైనవని హావెలుఅను ఆంగ్లేయ
చరిత్రకారుడు నుడివియున్నాడు.*

ఆకాలమునందలి రాజ్యాంగవేత్తలు అక్షరనిరక్షులను
భేదము బాటింపక భాగ్యభోగ్యముల సరకుగొనక ఎల్లజను
లకు, అబలలకునైతము రాజ్యాంగ వ్యవహారముల బాల్గానుట
కర్తవ్యతగల్పించిరి. నిరక్షరత్వము రాచకార్య నిర్వహణమున కెంత
మాత్రమును ఆటంకముగల్పింప నేరదని యుద్ఘోషించిరి. నిర
క్షరకుక్షియగు అక్కరు చక్రవర్తి మహాకౌశలముతో రాజ్య
నౌక్యను నడిపించి నిరుపమాన రాజకీయ పరిజ్ఞాతయని పేరు
మోగిగుట జగద్విఖ్యాతమే గదా! విద్యాపాటవము లేని
ప్రజలు పరిపాలనా కార్యముల విర్వహింప నేరరను నూక్తులు
అర్థశూన్యములు. అన్యాయార్జితమైనను, నిరంకుశ భూయిష్ట
మైనను, విజాతీయమైనను అన్యదేశములలో తమ పరిపాలన
మావశ్యకమని సమర్థించుకొన జూచు విజాతీయ పరిపాలకు
లాడునవి అన్యతములు.

ఆకాలము నాటి ఆర్థిక పరిస్థితులు; కృషి సంపద.

బౌద్ధయుగమున నెప్పుడును సుపరిపాలనమే ప్రబలినది.
అందు ప్రజలు సౌఖ్యమున తేలియాడిరి. విశ్వర్యముతో

* హావెలుచెందిన Aryan rule in india ఉపోద్ఘాతము 13 పుట.

తులతూగిరి. దుర్భిక్షమనున దీకాలమున గన్పించదు. ఆకాల
మునాటి భారతవర్షము స్వర్ణభూమియని ప్రశంసలగనినది.
ఎచ్చటజూచినను ధనరాసులే, విశ్వర్య చిహ్నములే గనుపించు
నని ఈకాలమున భారతవర్షమును జూడ వచ్చిన మెగస్తనీసు
ఫాహియాను హ్యూనిత్యాంగులు అప్పటి భౌగ్యవైభవముల
గాంచి ఆశ్చర్య మగ్నులైరి. ఆకాలమున నిర్మింపబడిన స్తూపా
వళులు, రాజసౌధములు మణిస్థగితములై పసిడి పూతలతో
మెరుగు లీనుచు కన్నులు మిరుమిట్లు గొల్పినవని నాటి స్తూప
ముల రాజప్రాసాదముల వర్ణించి ఇతీర్థవాసులు ఆనందపర
పశులైరి. నాటియైశ్వర్యమంతయు నేడెచ్చట మణిగిపోయినది?

నాడు సమస్తరిశ్రమలును వర్ధిల్లినవి. కృషిపాణిజ్యము
లు పెంపొందినవి. నేటిపాశ్చాత్య దేశములలోని కృషివలుర. స్థితి
కంఠై, బౌద్ధయుగమందలి కర్షకుల స్థితిగతులు, ఆర్థికబలనైతిక
సంపదలు, వేయి యుగములు తత్తమముగ నున్నవి. విదవ శతాబ్ద
మున కీవలను ఆవలను పాశ్చాత్య చరిత్ర కారులచే అజ్ఞాన
యుగమని పేర్కొనబడుచుండినకాలమున నివసించిన హైందవ
ప్రజ లనుభవించిన స్వాతంత్ర్య సౌఖ్యములలో సహస్రాంశ
మైనను నేడు పాల్గొంటుంటి ఉత్తమ రాజ్యాంగసంస్థల
సహాయముతో ప్రపంచమున నన్ని ప్రాంతముల నుండియు
గొట్టుకొని వచ్చు ధనరాసుల యారగింపులతో, బ్రిటిషు
ధీవులలోని ప్రజలు అనుభవించుటలేదని హావెలు వచించి
నాడు.

ఆకాలమునాటి కృషిసంపదను యవన రాయ బారియగు మొగస్తసీసు చాల బొగడినాడు. ఈతడు ఆకాలమునాటి ఆగ్యావర్తము నీరీతి వర్ణించినాడు... “నిర్మల జలపూరితము లగు పెక్కునదీ ప్రవాహములతో విగుల సస్యవంతములై అత్యంత విశాలములగు మైదానములతో దేశమంతయు కనులపండువ జేయుచుండును. ఇచ్చటి భూమియంతయు సేన్యము గావింపబడును. సస్యములు పుష్కలముగ ఫలించును. ఏడాదికి రెండుపంట లవలీలగపండును. వరి, గోధుమ, జొన్న, మున్నగు నవధాన్యములును, పశువుల కాహారముగ నుపకరించు పచ్చికయు విశేషముగ పెరుగును. దుర్భిక్షమును నదీదేశమున నెచ్చటను గానరాదు. తామదేవత యిచ్చట నడుగువెట్టిన జాడలుగన్పింపవు.” నాటికిని నేటికిని ఎట్టితార తమ్యము. నాటిసస్యసమృద్ధి నేడెచ్చట మాయమైపోయినది. నేడు భారతవర్షమునకీ నిత్యకాటకమేల? సస్యఫల శోభితమగు యీదేశమున బుట్టినజనుల కీపేదరికమేల? “అన్నము, అన్నము, ఆకలి దహించుకొని పోవుచున్నది. అయ్యో, ఈక్షుద్రాధ నేను భరింపలేను.” అని యేడ్చియేడ్చి దిక్కులేని ప్రాణులై, యేచెట్టునీడనో జీవములుబాయు ప్రాణికోటుల యుసురు ఎవరికి గొట్టవలయును?

కళలు, చిత్రశిల్పములు.

ఇంక కళల యభివృద్ధికిగూడ భారతవర్షమును జెప్పి మరియొకదేశమును జెప్పవలయును. ఇచ్చట పెంపొందని కళ లేదు. అభివృద్ధినొందని పరిశ్రమలేదు. బౌద్ధయుగమున శిల్ప

చిత్రకళలెట్టి పరిపూర్ణత గాంచినవో మున్నె వర్ణించితిమి. ఈయుగమున సిద్ధహస్తులగు చిత్రకారులు, శిల్పులు వరలిరి. వీరిచే రచింపబడిన చిత్రపులు, శిల్పములు లోకవిఖ్యాతిని బడసినవి. వీనినిజూచి కళాప్రపంచము నేటికిని విస్మయము జెందుచున్నది. రసజ్ఞులు నేటికిని వీనిజూచి ముగ్ధులై పోవుచున్నారు. ఇవియున్నతావులు కళాప్రపంచమునకు తీర్థవాటికలైపోయినవి. అజంతా విహారమున ఎల్లోరా, కార్తీగుహలందు, అమరావతి, బార్హతు, సార్నాదు, సాంచి స్తూపములందు ప్రదర్శింపబడిన చిత్రనైపుణ్యమును, శిల్పవిన్నానమును జూచుటకేతెంచు తీర్థవాసులకు నేటికిని మేరలేదు. భారతవర్షమున బౌద్ధమత మస్తమించినను ఆపూర్వ నిర్మాణకౌశలమును అద్వితీయ శిల్పకళా ప్రావీణ్యమును ప్రదర్శించు యీ యద్భుతపు కట్టడములు మాత్రము చిరస్థాయిగ నిల్చి నాటి కళావైభవమును స్మరణకు దెచ్చుచున్నవి.

ఆకాలమునాటి భారతశిల్ప కారులు ప్రాచ్యప్రపంచమునం దెల్లతావులను ప్రసరించినవి. మతసాంఘిక జగత్తులందేగాక కళాప్రపంచమున గూడ ఆకాలమునాటి భారతవర్షము శాసనకర్తయై వెలిగినది. ఆసియాఖండములోని రాజ్యములన్నియు భారతశిల్పవైఖరుల ననుకరించినవి. ఇటీవల మధ్యఆసియాలోని టెరిముప్రాంతమున త్రవ్వచుండగ కొన్ని విచిత్రపు కట్టడములు బయల్పడినవి. అందు చిత్రింపబడిన బొమ్మలచ్చముగ అజంతా చిత్రముల బోలియున్నవి. జపాను ద్వీపమున హనురుషీ ప్రాంతమున నొక ప్రాచీనభవనమున అజంతా చిత్రపులవంటి కుడ్యాలంకారములు గన్పించినవి.

భారతశిల్పము, మహాసముద్రముల చాటి జలరాసులచే నావ
తింపబడిన ద్వీపములకుగూడ బ్రాకినది!

.....

..... పరిశ్రమలు, పారిశ్రామిక జీవనము.

బౌద్ధయుగమున పలువిధములగు పరిశ్రమలు పెంపొం
దినవి. ఈ పరిశ్రమల విచిత్రలక్షణ మేమన, ఒక్కొక్కపరిశ్రమ
యొక్కొక్క కులమున వృద్ధి నొందినది. అది ఆయాకుటుంబముల
కులవిద్యయై పెరిపారి పరిపూర్ణత గాంచినది. ఒక్కొక్క కుల
మొకేవిద్యయందు మగ్నమై పెక్కు శతాబ్దములు పరిశ్రమ
జేయుట వలన అట్టికులమునకు ఎడలేని హస్తకౌశల ములవడి
నది. అందువలననే మన దేశమున పరిశ్రమలు అపారమగు
అభివృద్ధిగాంచి ప్రపంచమున నెచ్చటను గానరాని అద్భుత
ప్రావీణ్యమును ప్రదర్శింప గలిగినవి. లోకమున నేదేశమును
పరిశ్రమలందు ఇంతటి యభివృద్ధి నొందలేదు. ఆకాలమున
సృజింపబడిన వస్తుజాలమును జూచి లోకము నేటికిని దిగ్భ్రమ
జెందుచున్నది. ఆకాలమునాటి దుకూలములకు, వలిపెములకు
దంతపు పనులకు, చిత్రలేఖనములకు, శిల్పరచనలకు సాటియగు
నవి యింతవరకును ప్రపంచమున నెచ్చటను గన్పింపలేదు.
అందువలననే ఎన్ని దండయాత్రలు వచ్చినను ఎన్ని శతాబ్ద
ములు పారతంత్ర్యమునకు లోనయినను ఎన్ని యిక్కట్లులు
సంభవించినను ఎంతయాదరణ తేకపోయినను ఇచ్చటి పరిశ్రమ
జీవుల హస్తనైపుణ్యము అంతరంచిపోక అచ్చటచ్చట
యొరకను నిలిచియున్నది.

- ఇంకొకశుభలక్షణము; ఆనాటిపరిశ్రమలు తరతరముల
వరకును గృహపరిశ్రమలుగనే నిలిచి యద్భుత. వైపుణ్యమును
గడించినవి. నాటి పారిశ్రామికుల దృష్టి, యంత్రశాలలవంకకు
బరుగిడలేదు. యంత్రశాలలను పెనుభూతములాకాలమునలేవు.
నాటిపారిశ్రామిక జీవనము లలితమై, సుకుమారమై, సర్వాంగ
సుందరమై, స్వాఖ్య ప్రదమై తనరారినదేగాని నేటిపాశ్చాత్య
దేశములలోని పారిశ్రామిక జీవనమువలె కలుషితమై దుస్స
హమై దుర్భరమై పోవలేదు. నేడు పాశ్చాత్య దేశముల నావ
రించియున్న ఘోర పారిశ్రామికపద్ధతు లాకాలమున గాన
రావు. ఈకాలమున ఇంగ్లండు, జర్మనీ, ఇటలీ. ఫ్రాన్సు
మున్నగు దేశములలోని యంత్రశాలలో దినబత్తైములకు పని
జేయు కూలివాండు యుద్ధమునకు బోవుటయనిన ఆనందసా
గరమున నోలలాడెదరట. రణరంగమునకు బోవునప్పుడు సం
తోషాతిరేకమున నృత్యములు సల్పుదురు. సంగీతముల బాడె
దరు. ఇది. రణకీర్తయందలి ప్రీతిచేగాదు. యుద్ధరంగమున
మరణము సంపాదించిన యెడల యంత్రశాలలందు తాము
పడుబాధలనుండి, దుర్భరదాస్యమునుండి త్వరితముగ విముక్తి
చేకూరు నను నాశచే. ఇట్టి సంతోషారావములు, భయంకరానం
దనిస్వనములు పాశ్చాత్యలోకమున శాంతిసమయమున వినబ
డవు. అప్పుడు వినబడునవి హృదయవిదారణములగు కష్టజీవుల
రోదనములు, మూల్గులు. పాశ్చాత్య దేశములం దీనసమయమున
నెచ్చటజూచినను కాంతివిహీనములై, విషాదరేఖలచే నావ్హరిం
పబడి భీతిగొల్పు స్త్రీపురుషుల వదనసందోహమే గానవ
చ్చును. చిక్కి శల్యములై, వివర్ణములై, మలినభూయిష్టములై

హృదయము స్రవింపజేయు తనులతలే కాన్పించును. శ్రీమ.
జీవులకును, ధనాధ్యులకును పరస్పర వైషమ్యము. నిరంతర
సమరము. ఒకరిపాద యొకరికిగిట్టదు. యంత్రశాలాధికారి
కంటబడిన శ్రీమజీవులు మాన్జాలమును జూచిన మూషికము
వలె నిర్జీవులై పోయెదరు. కోపానలముచే మండిపోవుదురు.
ధనాధ్యులు కూలివాండు తారసిల్లిన గుడ్డెఱ్ఱజేసి పండ్లు పట
పట గీటెదరు. ఇట్టి ఘోరదృశ్యములు ప్రాచీన భారతవర్ష
మున నెప్పుడును కని విని యెరుంగము. గుక్కెడు మంచిగా
త్తికైన గర్మవై, యనేక నిరపరాధుల జీవముల బలగొనుచు భూ
తలనరకము లనదగుయంత్రశాల లాకాలమున నవతరింపలేదు.

అకాలమున నొక్కొకపరిశ్రమ కొక్కొకకులమేర్పడిన
దని నుడివితిమి. ఇట్టికాలమున నేర్పడిన కులము లనేకములు
గలవు. వీనిలో ముఖ్యముగ జేర్కొనవగినవి పదునెనిమిది
గలవు. వీని గూర్చి యిట కొంచెము ప్రస్తావించెదము.

వడ్డ్రంగులు:— వీరు గృహములు, ఓడలు, రథములు,
బండ్లు వివిధములగు గృహాపకరణములు జేయువారు.

లోహకారకులు:— వీరు ఈటెలు, బల్లెములు, కతా
రులు, కృపాణములు, కవచములుమున్నగు రణోపకరణములను
గొడ్డెల్లు, పారలు, నాగలి కర్ములు, ఛురికములు లోనగు
వ్యవసాయపు పనిముట్లను, మిగుల హస్తకౌశలమునుగోరు
స్వర్ణ, రజిత పాత్రములను చేయువారు.

శిల్పకారులు:— వీరు గృహములు, దేవాలయములు,
స్తూపములు, సౌధములు, కుడ్యములు, సోపానములుమున్నగు

వాని నిర్మించువారు. ఇవిగాక దేవాలయ కుడ్యములపై స్తంభములపై, జీలుగు పనుల జెక్కుటలో జీవకళ లుట్టిపడునట్లు శిలావిగ్రహముల జిత్రించుటలో కఠినపాషాణమును అద్దమును మరపించునట్లు మెరుగుపెట్టుటలో, ముద్దులమాటగట్టు శిలామయపాత్రల జేయుటలో నార్తి చేరిరి. వీరిపని తనము, అద్భుత నిర్మాణకౌశలము; శిల్పరచనాప్రావీణ్యము ఎల్లోరా, కార్ణి, గుహాలయములందును సాంచి, అమరావతి, బార్హత, స్తూపములందును, నిగ్లివియా, రుమ్మెండ మున్నగు శిలాస్తంభములందును, బరాబరు కొండలందలి అజీవక గుహాలందును ప్రదర్శింపబడినవి.

వస్త్రనిర్మాతలు లేక సాలెలు:—వీరు ప్రజలనుదినమును ధరించు వస్త్రములనేగాక పరదేశముల కంపుటకై సన్ననై అత్యంత వృదులములగు వలిపెములను పట్టు పలువలను రమణీయములగు రత్న కంబళములనుగూడ నేయువారు.

చర్మకారులు:—పలువిధములగు పాగరక్షలు, శస్త్రజీవులు ధరించు తనుత్రాణము, డాలు మున్నగువానిని జేయువారు. వీరు చర్మములపై జీలుగుపనులగూడ జేయువారు.

కుంభకారులు:—భోజనాదికముల కుపకరించు అందమగు పాత్రలు, పశ్యేరములు చేయువారు. వానిపై చిత్రవర్ణములతో, లతలు, పుష్పములు, మనుష్యవిగ్రహములు జిత్రించువారు. ఆకాలమునాటి బ్రహ్మాండములగు భాండములు, కాగులు, సార్వాధుకడ శిథిలములను ద్రవ్యచుండగ గాన్పించినవి. అవి అంతకాలమునుండి భూమిలో గప్పబడియుం

డినను జీర్ణమై మంటిలో గలిసిపోక, నేటికిని నిలిచియున్నవి. ఆకుండపెంకులనుపట్టిజూచిన లోహముతో చేయబడిన వానివలె, ఖంగుఖంగున మోగినవి. ఆబంకమట్టి యెట్టిదో, అందే యేపాళ్లు గలిపెడివారో తెలియరాదు.

దంతపు పనివాండు:—ఎముకలతో, దంతములతో దువ్వెనలు, వీవనలు, చిత్రవిచిత్రములగు నగిషీలతోగూడిన పాత్రలు, ఖడ్గహస్తములు జేయువారు. భారతవర్షమునం దీ పరిశ్రమ, మైసూరుపాగ్గింతములందు, రాజపుత్రస్థానమున, ఆంధ్రదేశములోని విశాఖపట్టణ మండలమున నేటికిని వర్ధిల్లుచున్నది.

రంగుల వేయువారు:—వీరు సాలెలునేయు వస్త్రములకు రంగులవేయుదురు. కనులకింపగు రంగులవేయుటలో చిత్రవిచిత్రములగు లతలు, పల్లెరములు, పుష్పములు ముద్రించుటలో భూమండలమున నెవ్వరును వీరికి సరిరారు. వారణాసి, సూరతు, మచిలీపట్టణము, మోటుపల్లి మున్నగుపాగ్గింతములీ పరిశ్రమకు ప్రఖ్యాతివడసినవి.

స్వర్ణకారులు:—వెండిబంగారు భూషణముల జేయువారు. వీరు బంగారుపై, అత్యంతరమణీయములగు నగిషీ చెక్కుటలో ప్రసిద్ధిగాంచిరి.

చిత్రకారులు:—ఆకాలమున గృహకుడ్యములపై ఎల్లవారునుశోభాయమానముగ చిత్రరూపుల చిత్రించుకొనువారు. ఇప్పటివలె దిసములరీతి, శూన్యలలాటమువలె గృహకుడ్య

• ములు కళావిహీనములైయుండక చిత్రములతో నలగారు చుండెడివి.

ఈ కాలమునాటి చిత్రకారుల నిరుపమాన చిత్రకళా కౌశలము పెక్కుసారులు వర్ణించితిమి.

నావికులు:—వీరు నౌకాయాత్రలం దారితేరినవారు. ఓడలనెక్కి వీరెట్టి అపారపారావారముల నైన తరించి దూరదేశములకు పోవువారు.

వీరుగాక పుష్పమాలికల గట్టువారు, బుట్టలల్లువారు, బోయలు, జాలరులు మున్నగువారింక నెందరెందరో పారిశ్రామికు లుండువారు.

వారిలో నుదయించు కలతలదీర్చుటకు, పారిశ్రామిక జీవనమందలి కంటకముల తొలగించి యభివృద్ధి మార్గముల నరయుటకు, ప్రతితరగతి పారిశ్రామికులకును ఒక్కొక్క సంఘముండెడిది. వీనికి పూగలనియు, శ్రేణులనియు పేరు. ఇవి పాశ్చాత్య దేశములలోని “గిల్డు” లను బోలియున్నవి. ఈ శ్రేణులగూర్చిన వర్ణనలు జాతకకథలలో పెక్కుచోట్లగలవు. ప్రతిశ్రేణికిని యొక్కొక్కనాయకు డుండువాడు. ఈతనికి ప్రముఖుడని పేరు. ఈతడే తనశ్రేణిలోని మంచిచెడ్డల విచారించుచుండును, తగవులదీర్చును. తనసంఘమున కేదేనికష్టము గల్గినప్పుడు తేనియొద్దకుబోయి నివేదించును. ఒకశ్రేణికిని మరి యొకశ్రేణికిని సంభవించు కలహములను భాండార రక్షకు డగు ‘మహాశ్రేష్ఠి’ పరిష్కరించువాడు. దీనిబట్టి ఆకాలమున పారిశ్రామిక జీవనమెంతయభివృద్ధి గాంచినదో తెలియుచు న్నది. ఆకాలమున పారిశ్రామికులు మిగుల గౌరవింపబడు

వారు. చంద్రగుపుని రాజధానియగుపాటలీపుత్రమున బ్రహ్మక్షత్రియులు నివసించుచోటనె శిల్పులు, చిత్రకారులు మున్నగు పారిశ్రామికులనివాసము లేర్పరుపబడినవి.

వాణిజ్య వైభవము.

ఈకాలమునాటి వాణిజ్యవైభవమును పలుమారులు వర్ణించితిమి. బౌద్ధయుగమున ఆర్యావర్తమునం దెల్లప్రాంతములందును వాణిజ్య మభివృద్ధి నొందినది. వాణిజ్యాభివృద్ధికి వలయుసాధనములన్నియు నాకాలమున భారతవర్షము నేలిన నృపాలురు కల్పించిరి. ఆకాలమున మార్గ సౌకర్యములకు కొద్దువలేదు. ఉత్తరప్రాంతమునుండి దక్షిణమునకును పశ్చిమమునుండి తూర్పునకును విశాలమగు రస్తాలుగలవు. ఇట్టి మార్గములు జాతక కథలలో పలుచోట్ల వివరింపబడినవి. ఆకాలపు రాజులచే నాణెములుగూడ పుష్కలముగ ముద్రింపబడినవి. ఈకాలమున బంగరు, రాగి, సీసపునాణెములుండెడివి. అప్పటి రాగినాణెములకు కర్షణములసీపేరు. ఆంధ్ర సార్వభౌములగు శాతవాహనులు తమ నాణెములను బంగరుతోను సీసముతోను పోయించెడివారు. వీరినాణెములు అమరావతి ప్రాంతమున వెదకిన వేనవేలు నేటికిని దొరకును.

వర్తకు లీకాలమున సరకులగొనిపోవుటకై ఒంటెలను వృషభములను, అశ్వములను, బండ్లను, నావలను, ఓడలును వుపయోగించువారు.

ఈకాలమున భారతవర్షము తన అపూర్వవస్తుసామగ్రిని అన్యదేశములకుగూడ విరివిగ బంపినది. ఇంతయేల! యవన,

రోమక, ఐగుప్తు, బవేరు, చీనామున్నగు రాజ్యములను తన సరకులతో గప్పివై చినది. ఈకాలమున ఆర్యావర్తము విదేశములతో అపారముగు వాణిజ్యము నెరవినది. ఆకాలమున హైందవవణిజులు తిరుగనిదేశము లేదు. తరింపని సముద్రము లేదు.

బౌద్ధయుగమున భారతవర్షమునకును చీనా, త్రివిష్టప, మధ్యసియా, బ్రహ్మ, కామదూప, యవన, రోమక అస్సీరియా, ఈజిప్టు దేశములకును రాకపోకలుండినట్లు వెక్కునిదర్శనములు గన్పించుచున్నవి. క్రీ. పూ. 860 సంవత్సర ప్రాంతమున అస్సీరియా రాజ్యమును బాలించిన తృతీయ షాల్ మనెస్సరుచే నెత్తింపబడిన విజయస్తంభమొకటి యిటీవల గాన్పించినది. దీనిపై హైందవవానరములు, గజములు చిత్రీంపబడినవి. దీనినిబట్టి యింత ప్రాచీనకాలమునగూడ అస్సీరియా; హైందవదేశములకు రాకపోకలున్నవని తెలియుచున్నది. క్రీ. పూ. 516 ప్రాంతమున డెరయసుసార్వభౌముని సేనానియగు స్కైలాక్సు ఆర్యావర్తముపై దాడిసల్పి సింధునదీప్రాంత భూములన్నియు జయించెను. ఆప్రాంతమును కొంతకాలము పారశీకులు పరిపాలించిరి. ఈజిప్టుదేశ మందలి మమ్మీలు గొన్ని హిందూదేశమున నేయబడిన నీలి వర్ణపు సన్నవలిపెములలో జుట్టబడి యున్నవి. హైందవ, ఈజిప్టు రాజ్యములకు వర్తక వ్యాపారములున్నట్లు దెల్పుట ఓదియొక నిదర్శనము. క్రీ. పూ. 3000 ప్రాంతమున బవేరు (బాబిలను) రాజ్యమును బాలించిన ఉరుబగస్ నృపాలునిచే గట్టబడిన 'ఉర్' పట్టణ శిథిలములు వెదకుచుండగ ఒకటకు

మూలము గన్పించినది. ఆసమీపమున ద్రవ్యచుండగనే మరొక యొక టేకు స్తంభముగూడ గనుపించినది. ఇది యొకచంద్రుని దేవాలయమున కెత్తబడిన స్తంభము. ఈ దేవాలయము క్రీ. పూ. ఆరవశతాబ్దమున బాబిలోనియా నేలిన 'నేబోనిదస్సు' చే నిర్మింపబడినట్లు పరిశోధకులు నిర్ణయించియున్నారు. ఈ దేవాలయ నిర్మాణమున నుపయోగింపబడిన టేకుకలప హిందూ దేశము నుండియే గొనిపోబడినది. క్రీ. పూ. భారత, పశ్చిమ దేశములకు వాణిజ్యము నడచినదనిజెప్పుట కింతకంటె ప్రమాణము లేమికావలయును? బవేరు, సుప్పరాక, మహోసద జాతకములలో, బవేరియా, ఆర్యావర్తములకు రాకపోకలుండినట్లు వర్ణనలు గలవు. ఆకాలమున హైందవనావికు లుపయోగించిన సముద్రమార్గములుగూడ పలుచోట్ల వర్ణింపబడినవి. ఋగ్వేదమున సూరుతెడ్లు గల్గిన నౌకలు వర్ణింపబడినవి. దీనివలన అంత ప్రాచీనకాలమున గూడ హైందవులు నౌకాయానము నెరిగినవారని విస్పష్టమగుచున్నది.

నైలునదీతీరమున నౌక ఆలయశిథిలములలో గన్పించిన శిలాశాసనమున 'సుభాను' డను హైందవ నావికుడు గావించిన పశ్చిమదేశయాత్ర వర్ణింపబడినది. ఐగుప్తరాజగు 'టోలమీసోటరు' వెండినాణె మొకటి బెంగుళూరు బజారులో దొరకినది.

పాండ్య, మౌర్య రాజులు యవనస్త్రీల నంగరక్షకులుగనుంచుకొనువారు. అందువలన హైందవ యవన రాజ్యములకు విరివిగ రాకపోకలుండి యుండవలెనుగదా.

- కీ. శ. 80 సంవత్సరమున పెరిష్టను చరిత్రకారుడును, 150 సంవత్సరప్రాంతమున టాలమియును హిందూదేశమును దర్శించినారు. పెరిష్టను చరిత్రకారుడు (ఈతడెవ్వరో తెలియదు) ఆకాలమునాటి భారతవర్షము నై సర్గిక స్వరూపములను పాడిపంటలను మనోహరముగ వర్ణించినాడు. సింధునది సముద్రమున సంగమించినచోట ఏడుపాయలుగ జీలియున్నదనియు, మెరకగాను, బురదగానుండి నౌకాగమనమున కంతయునువుగ లేదనియు, ఈతడు వ్రాసినాడు. ఈతడు సింధునదీ ముఖద్వారమునుండి సౌరాష్ట్రతీరమును జుట్టి, బిరిగాజా (భరుకచ్ఛము) ను జేరెను. సౌరాష్ట్రప్రాంతమున నీతడు జూచిన విశేషముల నీరీతినివర్ణించినాడు. ఈతీరమంతయువర్తక వ్యాపారమునకు ప్రసిద్ధిజెందినది. సౌరాష్ట్రమును, ఆ పరిసర రాజ్యములును, మిగుల ఫలవంతములగు ప్రదేశములు. ఇచ్చట వడ్లు, గోధుమలు, మంచినూనె, నెయ్యి విరివిగ లభించును. ఇచ్చటిజనులు మంచి పొడగరులు. కృషివాణిజ్యములవలన జీవించుదురు. ఈ సౌరాష్ట్రతీరమున కావల 'నంబనాసునిచే పరిపాలింపబడు హైందవరాజ్యము విస్తరిల్లుచున్నది. ఈనావికుడు దర్శించినకాలమున నీ ప్రాంతమంతయు ఆంధ్రచక్రవర్తుల యేలు బడిలో నుండెను. వీరు ఆంధ్రరాజ్యమునెగాక యావద్భారతదేశమునుగూడ పాలించుచుండిరనుట కీది యొక ప్రమాణము. కాని ఈ నంబనాసుడెవ్వరో తెలియకున్నది. నహాపానుడై యుండునని కొందరు చరిత్రకారు లూహించుచున్నారు. కాని అట్లు తోచుటలేదు. నహాపానుడు కీ. శ. 124 సంవత్సరప్రాంతము వాడని ఆతని జామాతయగు
- ★

ఋషభదత్తుని శాసనమువలన దేలుచున్నది. పరిష్కసుగ్రంథ *
కారుడు క్రీ. శ. 80 సంవత్సరప్రాంతమున నీ సముద్రయానము
గావించినాడు. ఓడ పగిలిపోవ నడిసముద్రమునబడి
కొట్టుకొనిపోయి, ఎట్లో ప్రాణముల సంరక్షించుకొని
ఉత్తరసముద్రతీరమును జేరుకొనిన ఒకానొక హైందవనావి
కుని విషాదకథనమును 'టాసిటసు' తనచరిత్రగ్రంథమున
వర్ణించినాడు.

పూర్వమేష్వడును హైందవులు నోకాయానమే యేరు
గరను పాదము నికాధారమని, అసూయాగ్రస్తులగు పాశ్చా
త్యచరిత్రకారులు కల్పించిన యపవాదమని జెప్పుట కింకను
సందియము గలదా?

పట్టణములు.
ఈకాలమున రమణీయమై, అత్యంతవైభవోపేతమై,
జనసంకీర్ణమై కలకలలాడు పట్టణము లెన్నియేని భారతవర్ష
మున వెలసినవి. ఆకాలమునాటి పట్టణవర్ణనలు బౌద్ధవాఙ్మ
యమున పెక్కుచోట్ల గలవు. మొగస్తసీసు పాటలీపుత్రవైభ
వమును మనోహరముగ వర్ణించినాడు. అప్పటి పట్టణముల
వీక్షించి ఘాహియాను, హ్యానిత్యాంగులు ఆనందవీచికల
దేలియూడినారు. పాటలీపుత్రము, అయోధ్య, రాజగృహము,
శ్రావస్తి, వైశాలి, చంపానగరము, వారణాసి, కౌశారీ,
మధురావగరి, తక్షశిల, నలందా, ఉజ్జయిని, కన్యాకుబ్జము,

* ఈగ్రంథముయొక్క సంపూర్ణసామము, పెంప్లసు ఆఫ్ ది ఇరిత్ర మన్
సీ. అనగా తూర్పుసముద్రముల సంచారముజేసిన నావికుడని యర్థము.

రోరుక, ధరణికోట, కంకకళా, విజయవాడ, ప్రతిష్ఠానము
 (వైరాణి) మోటుపల్లి ఆకాలమున ప్రసిద్ధిజెందినపట్టణరాజములు.
 వీనిలో పాటలీపుత్రము మగధ సామ్రాజ్యరాజధాని. అజాత
 శత్రునిచే నిర్మింపబడినది. మౌర్యచక్రవర్తులకాలమున దీని
 ప్రభ వెలిగినది. ఆ యోధ్య యితహాసప్రసిద్ధమగు పట్టణము! దశ
 రథ శ్రీరామచంద్రులు రాజ్యమేలిన పుణ్యవాటిక. దీనికేసాకేత
 నగరమనికూడ పేరు దీనికి దాపుననుండు అంజనవనమున నె బుద్ధ
 భగవానుడు జనసంతతులకు పెక్కుబౌద్ధసూత్రముల నుపదేశిం
 చెనని ప్రతీతి. రాజగృహము పెక్కుశతాబ్దములు మగధ రాజ్య
 మునకు రాజధాని. ప్రాచీనయితహాసక్షేత్రమున మిగులప్ర
 ఖ్యాతివహించిన పట్టణము. ప్రకృతము రాజఘర్ అనునామ
 మున పరగుచున్నది. ప్రాచీనరాజగృహమనియు నవీనరాజగృ
 హమనియు రాజగృహపట్టణములు రెండుగలవు. ప్రాచీనరాజ
 గృహమొక పర్వతదుర్గము. దీనికే గిరినగరమనికూడ పేరు.
 ఇది బహుపురాతనపట్టణము. ఇది మహాగోవిందుడను శిల్ప
 కారునిచే గట్టిబడినదని జెప్పెదరు. నవీనరాజగృహము బుద్ధుని
 కాలమున మగధరాజ్యమును బాలించిన బింబిసారుడు గట్టిం
 చెను. ఈపట్టణములు ఫాహియాను దర్శించినకాలమునాటికే
 ఖిలమైపోయినవి. వీనిప్రాకారములుమాత్రము నేడుకాన్పిం
 చును. వీనివైచూపట్టు శిల్ప మత్యంతప్రాచీనమైనది. శ్రావస్తి
 కోసలదేశరాజధాని. బుద్ధునికాలమున ఆర్యావర్తమున అష్ట
 మహానగరములని ప్రసిద్ధిగాంచిన నగరరరాజములలో నిదియొ
 కటి. చరిత్రపరిశోధకులియ్యది సరిగ నెచ్చటవినిసిల్లినదో విస్మ
 యింపజాలకున్నారు. వైశాలి లిక్షవీవంశరాజుల రాజధానియై

నెగడినపట్టణము. బుద్ధునికాలమున మహావైభవ మనుభవించినది. చంపానగరము అంగరాజ్యమునకు రాజధాని. ప్రస్తుత భగల్పూరుసమీపమున విలసిల్లినది. ఇందొక రమణీయమగు సరోవరమును యీసరోవరతీరమున నొక చంపకవనమును ఉండెడివి. బుద్ధునికాలమున దేశాటన మొనర్చినచ్చిన బౌద్ధభిక్షువులిందు విడిదిసేయువారు. ఇది యాకాలమున బ్రహ్మ, శ్యామ (సయాము) దేశములతోడను సువర్ణ, యవ, సింహళదీపములతోడను, అపారమగు వాణిజ్యము నెరపినది. వారణాశి మహాపుణ్యక్షేత్రము. కాశాంబి వత్సరాష్ట్రరాజధాని. పూర్వమిదియొక గొప్పవర్తకస్థానము. మగధ కోసలరాజ్యములనుండి అసంఖ్యాకులగు బాటసారు లిచ్చటికి వచ్చుచు బోవుచుండువారు. ఈపట్టణ పరిసరములందు బవరక, కుక్కుట, పోషిత, ఆమ్రవనములను నాల్గుప్రసిద్ధ సంఘారామము లుండెడివి. మధురానగరి శ్రీకృష్ణభగవానుని రాజధాని. తరువాత శూరసేన వంశజులకు రాజధానియైనది. గౌతముని శిష్యవర్గములోనివాడును, తొలుత పాలీభాషకు వ్యాకరణమును వ్రాసిన ప్రఖ్యాత వైయ్యాకరణియునగు మహాకక్కాణుని నివాసస్థాన మిదియే. తక్షశిల, నలందా, ఉజ్జయిని పట్టణములు ప్రఖ్యాత విద్యాపీఠములు. రోరుకము సావీర రాష్ట్రమునకు రాజధాని. బౌద్ధయుగమున ప్రసిద్ధిపొందిన వర్తకక్షేత్రములలో నొక్కటి. భారతవర్షమందలి తక్కటి రేవుపట్టణములతోడనే గాక నిది సింహళ, యవదీపములతోడను యవన, రోమక, పులస్తనీ (పాలస్తైను)మున్నగు విదేశ

- శములతోడను వర్తకవ్యాపారములు చేయుచుండెడిది. ప్రస్తుత సూరతుపట్టణ సమీపమున నుండెడిది. మోటుపల్లి మరి యొక ప్రసిద్ధరేవుపట్టణము. అమరావతి ఆంధ్రసామ్రాజ్య రాజధాని. కృష్ణాతరంగిణీకూలమున విలసిల్లినది.

ఈపట్టణములు నేడు చాలవరకు విస్మృతములైపోయినవి. రాజగృహ, పాటలీపుత్ర, ఆయోధ్య, అమరావతి, గయా, తక్షశిలా, నలందా, రోరుక, చంపానగరములు నేడు గానరావు. రూపుమాసిపోయినవి. శిథిలముల ప్రోవులుమాత్రము గాన్పించును.

- పూర్వకాలమున పట్టణములు విశాలములగు ద్వారములతో, బురుజులతో, ఉన్నతములగు ప్రాకారములతో ఆధీలమగు పరిఖలతో నలరారుచుండెడివి.

- ఈకాలమునాటి పట్టణములందలి గృహములు విశాలములగు ప్రాంగణములతో అత్యంతరమణీయముగ నుండెడివి. అప్పటి గృహవర్ణనలు వినయపీఠికలో పెక్కుచోట్ల గన్పించును. ఆకాలమున పాతాళగృహము లుండెడివి. ఇట్టి దొకటి హంపి శిథిలములలో నేటికిని గలదు. ఈకాలమునాటి పెద్దపెద్ద భవనములన్నియు తాతితో నిర్మింపబడినవి. క్రీ. పూ. ఆరవ శతాబ్దముననే గృహనిర్మాణమున రాల నుపయోగించెడివారు. అంతకుపూర్వము నిర్మింపబడిన గిరివ్రజ పురప్రాకారము శిలానిర్మిత మైనది. దీని శిథిలములు నేటికిని గాననగును. తాలతోడనే గాక నాకాలమున ఇటుకలతో గూడ గృహముల గట్టువారు. కుడ్యములపై రంగులతో

చిత్రవిచిత్రములగు లతలు, మృగములు, పక్షులు, మనుష్యులు విగ్రహములు అత్యంత మనోహరముగ చిత్రించుకొనువారు. ప్రతిగృహమును ఒక చిత్రశాలవలె నేత్రపర్వ మొనర్చెడిది.

పూర్వకాలమున ఏడంతస్తుల హర్మ్యములుగూడ నిర్మింపబడినట్లు నిదర్శనములు గన్పించుచున్నవి. ఇవి సప్తభూమి కాప్రసాదములని జాతకకథలలో పేర్కొనబడినవి. ఇప్పుడే కట్టడములన్నియు ఖలమైపోయినవి. ఒక్కటియు గన్పించదు. సింహళద్వీపమున పులస్థినగరమునమాత్ర మెట్లో యొక్క భవనము నిల్చినది. ఈద్వీపముననే అనూరాధ పురమున ఇట్టి సప్తభూమిక ప్రాసాదమొకటి సహస్ర స్తంభములపై గట్టబడినది. నే డీ హర్మ్యమంతయు కాలవాహినిలో గలసిపోయినది. స్తంభములుమాత్రము నిలచియున్నవి.

ఇవిగాక ఆకాలమున అందమగు స్నానగృహములు నిర్మింపబడినవి. వీనిని గూర్చిన ఉల్లేఖలు వినయ పీఠిక గ్రంథమున పెక్కుచోట్లగాన్పించును. ఇట్టివి ఎత్తగు ప్రదేశమున గట్టబడి మిగుల రమణీయముగ నుండెడివి. వీని యడుగుభాగము తొలిఫలకములతో గప్పబడి యుండును. వీనియంతర్భాగమున నొకగదియు, దానికికొంచెమావల నొక కమలాకరమునుండును. గదికిమధ్యభాగమున నొకయగ్ని కుండముండును. దానిచుట్టును స్నానమాచరించు వార లాసీనులగుటకై వేయబడిన పీఠములుండును. చెమట పట్టుటకై తొలుత వారిపై ఉష్ణోదకము కుమ్మరింపబడును. పిదప వారలు కమలాకరమును జొచ్చి స్నానమొనర్తురు. వీనికి ఉష్ణసమీర స్నాన

• గృహములని పేరు. ఇట్టి పద్ధతి పాశ్చాత్యఖండమున నేడువరి విగ ప్రబలియున్నది. దీనిని పశ్చిమఖండవాసులు 'టర్కిష్ బాత్' అందురు. ఇదితురుష్కుల మూలమున నార్యావర్తము నుండి బశ్చిమదేశములకు బ్రాకియుండవలెను.

మఱియు ప్రతిపట్టణమునను జనులు స్నాన మొనర్చు టకై పెద్దసరోవరములుండెడివి. లోనికి దిగుటకు దానికీనాలు వైపులను సోపాన పంక్తులుండెడివి. ఆకాలమున నిర్మింపబడి నట్టి మనోహరతటాకములు నేడుచాలవరకు శిథిలమై పోయి నవి. అనూరాధపురము మున్నగు క్షేత్రములందు వాని శిథిల ములు నేటికిని గావించును.

ఆకాలమున ధనికులకు మనోజ్ఞములగు భవనములుండె డివి. నిరుపేదలు పూరిండ్లలో నివసించువారు.

పూర్వకాలమున పట్టణములు పొడవగు బజారులతో దివ్యభవనములతో సరోవరములతో తిన్ననగు రాజమార్గము లతో కనుల పండు వొనర్చుచుండెడివి. జనసమ్మర్దమై, ఎప్పు డును మధుచక్రమున మూగు తేనెటీగలరొదనుబోలిన రొద లతో నిండియుండెడివి.

అప్పటి పట్టణములును పల్లెలును మిగుల పరిశుభ్రముగ నుండెడివి. ఆకాలమున శౌచధర్మము లత్యంతజాగరూకతతో నిర్వర్తింప బడెడివి. పట్టణమందలి మురికినీటిని పురబాహ్య ప్రదేశమునకు గొనిపోవుటకై మురికినీటి కాలువలుండెడివి.

గ్రామములు, గ్రామజీవనము.

బౌద్ధయుగమున పట్టణములకంటె పల్లెల విశేషముగ నుండెడివి. జనులు విశేషభాగము పల్లెలందే నివసించువారు. ఆకాలమునాటిపల్లెలు సస్యఫలశోభితములై నేత్రపర్వముజేసెడివి. అప్పటిగ్రామజీవనము వరిశుద్ధమై, సౌఖ్యప్రదమై తనరారినది. గ్రామములోని యిండ్లన్నియు, పాశ్చాత్యదేశములలోని గృహవస్తులవలె ఎవరికివారె యమునాతీరేయనునట్లు అక్కడనొకటియు అక్కడనొకటియు దూరదూరముగ గట్టబడక పరస్పరసహాయమున కనుకూలించునట్లు ఒక్కచోటనే కట్టబడెడివి. ప్రతిగ్రామమునంటియు నొకచిట్టడవియు, దానికావల పచ్చికబీడును, దానినిజేరి గ్రామవాసుల వరిపొలములు నుండెడివి. ఆకాలమున ప్రతిగ్రామమునందును పశువులమేత కుపకరించు పచ్చికబీళ్లును, గృహనిర్మాణాదికృత్యముల కుపకరించు కలపయు, భోజనాదికముల పచనమునకై వలయు కట్టెలునులభించు అడవిప్రదేశములును ఉండెడివి. పచ్చికబయళ్లు గ్రామవాసుల కెవ్వరికిని ప్రత్యేకముగనుండవు. వరికోతలైన తరువాత ఊరిపశువులన్నియు పొలములలో దిరిగి మేయును. తక్కినకాలములందు పశులకాపరులు కదుపులను పచ్చికబీళ్లకు దోలుకొనిపోవుదురు.

పంటకాల్వలను గ్రామవాసులే త్రవ్వించుకొందురు. నీరు అన్ని పొలములకును సమముగ పోవునట్లు నియమములు గలవు. నీరు సమముగ బారునదియు లేనిదియు గ్రామాధికారి కనిపెట్టి చూచుచుండును.

ప్రతిగ్రామమునకును ఒక్కొక్క గ్రామాధికారియుండును. గ్రామ వ్యవహారములన్నియు గ్రామసభతో నాలోచించి ఈతడే నిర్వహించును. గ్రామపరిపాలన మంతయు గ్రామస్థులే నిర్వహించుకొనెదరు. తేనిప్రసక్తిలేదు. గ్రామమునకు వలయుబాటలు, తటాకములు, ఆశ్రమములు, దేవాలయములు గ్రామములే నిర్మించుకొనును. న్యాయవిచారణకు గ్రామపంచాయతులు గలవు. ఇవియే గ్రామమున నుదయించు వివాదముల పరిష్కరించును. గ్రామములలో చౌర్యములు, బందిపోటులు మిక్కిలియరుదుగజరుగుచుండెను “పల్లెలలో నివసించుజనులు పసిపాపల చేతులలో నాడించుకొనుచు తలుపుల మూసికొనుట యెట్టిదోయెరుంగక సుఖముగజీవించుచుండిరి” అని బుద్ధుని సంభాషణములను గ్రంథమున ఆనాటి గ్రామజీవనము వర్ణింపబడినది.

దీనినిబట్టి పూర్వకాలమున గ్రామములు సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యము నేనుభవించినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఆకాలమున ప్రతిగ్రామమును ఒక్కొక్క ప్రజాస్వామిక రాష్ట్రమైయుండెనని వేరొక సందర్భమున నుడివెతిమి. గ్రామాధికారినైనను తేడు నియమింపడు. ఈపదవి వంశపరంపరానుగతమైనది. ఇది సాధారణముగ జ్యేష్ఠపుత్రునియందు సంక్రమించుచుండును. ఆకుటుంబమున గ్రామాధికారిపదవి నలంకరింపగల దిగ్గులెవ్వరును లేనియెడల గ్రామసభ వేరొకకుటుంబమునుండి తగినవాని గ్రామాధికారిగ నియమించును.

గ్రామములోని ప్రజలు చాలభాగము కృషివలననే జీవించువారు. కృషివలులేగాక కుంభకారులు, స్వర్ణకా

రులు, చర్మకారులు, శిల్పులు, సాలెలు మున్నగువారు సూడ గ్రామమున నుండువారు గ్రామవాసులకువలయు పాత్రలు, వ్యవసాయసాధనములు గ్రామముననే సృష్టియయ్యెడివి.

ఆకాలమున పల్లెలలోని ప్రజలు లేమి యెట్టిదో నెఱుంగరు. దుర్భిక్షమనున దీకాలమున గానబడదని గ్రీకురాయ బారి మెగస్తనీసు నుడివియున్నాడు. అనావృష్టి యావహిల్లినను నీటివసతులు సంపూర్ణముగనుండి సేద్యము నిరాఘాటముగ సాగుటవలన, పంటలెప్పుడును ఫలించుచునేయుండినవి. పండినపంటల నేదోవిధముగ తన్నుకొనిపోవు పరపాలనమింకను ఆకాలమునాటి భారతవర్షమునకు దాపునింపలేదు. అందుచే అన్నమన్నమని అడలు. తుద్యాధితుల ఆర్తనాదము లాకాలమున వినబడకుండెను. ఎక్కడ చూచినను నవ్వుమోములు, కోమలశరీరములు, సంతోషాశావములు, పచ్చనిపైరులు, సుఖజీవనము, కుంభవృష్టిగ క్షీరములనొసగు గోజాలములు అంబాయని గంతులువైచుచు ఏనుగుగున్నలవలె కండవృష్టిగల్గి ఈగవాలిన జారిపోవు లేగదూడలు కంటికి గానవచ్చెడివి. తిండిలేక శుష్కించి ప్రాణావశిష్టములైన తనూలతలు, వివర్ణవదనములు, ఒక్కకబళము, పట్టెడన్నము అని గోలవెట్టు తుద్యాధాపీడితుల యరపులు ఆకాలమున కానరాకుండెను.

మతవ్యవస్థ.

ఈకాలముననే బౌద్ధ, జైన, అద్వైతమతములు భారతవర్షమున నుద్భవిల్లినవి. ఇన్ని మతములు పొడసూపినను ఈ యుగమున శాంతమే ప్రబలినదిగాని మతకలహములు జనిం

- పలేదు. మెగస్తనీసు ఫాహియాను, హూయిత్వాంగులు మతసంఘర్షణలచే భారతవర్షము కలుషితమైపోయినట్లు వర్ణించలేదు. ఈకాలమున నెప్పుడును అన్యమత సహనమే భారతవర్షమున ప్రబలినది. ఆర్యావర్తము నేలినరాజు లేరును అన్యమతముల నిరసించి యెరుగరు. హైందవులకు పరమత సహిష్ణుత ఉద్గుపాలతో యలవడినట్లు గాన్పించుచున్నది. ఇంగ్లండు, జర్మనీ, ఫ్రాన్సుమున్నగు పశ్చిమదేశములలో రేగినమత యుద్ధములవలన కలిగిన సంక్షోభమునకు మేరలేదు. రుధిరము కాల్వలు గట్టినది. శిరములు వేనవేలు దుల్లినవి. దేశములు కసాయకొట్టములైపోయినవి. ఫ్రాన్సుదేశమున ఒక్కనాటిరేయి, సూర్యుడు పూర్వాకాశమున పొడసూపకమున్ను పదివేల హూయిజిన్లకుత్తుకలు దరుగబడినవి.* స్పెయిను, హాలండుదేశములలో కాతలిక్కు రాజులు ప్రాటెస్టంటుల కాలుసేతులు బంధించి అగ్నిజ్వాలలలో తోసిరి. ఎఱ్ఱగకాలిన ఇనుపపెనములపై వేల్చిరి. అనుదినము కొంచెము కొంచెము మాంసమును దరిగి చిత్రవధల గావించిరి. చర్మములిచి, ఎఱ్ఱగకొరిగిన వేడిచమురు నాభాగమున జల్లీరి. ఇంగ్లాండుదేశముమాటజెప్పు మరచితిమి. పదునారవ శతాబ్దమున రాజ్యమేలిన మేరీరాణి భగభగ మండు అగ్నిజ్వాలలలో దోయించి, వేనవేలు ప్రాటెస్టంటు మతస్థులజీవముల దీసినది. అందు చేతనే యీమె యతిహాసమున 'రుధిరప్రీయ' యనుబిరుద నామము నార్జించుకొన్నది. ఇంగ్లాండుదేశము నేలినరాజు

* ఫ్రాన్సుదేశమున 1597 పరివర్తిరమున సెంటు బర్టిలోము త్రణ్య దీనమున యీ ఘోర హత్యలు జరిగినవి.

లలో ఇట్టియు తమ పాలకు లింకెందరోగలరు. వారినిగూర్చి ప్రశంసించుట కిటు తావులేదు.

ఇట్టి హత్యకాండలు మనభారతవర్షమున గానరావు. ఆకాలమున రాజ్యమేలిన చంద్రగుప్త, అశోక, శ్రీముఖ శాతకర్ణి, గౌతమిపుత్ర, పుష్యమిత్ర, కనిష్క, సముద్రగుప్త, విక్రమాదిత్య, హర్షులు పరమతముల హింసించి తమ హస్తముల కళంకితము జేసికొనలేదు. అన్యమతముల నెప్పుడును గౌరవముతోడనే చూచిరి. ఇట్టియద్భుత పరిస్థితులు భారత వర్షమున దక్క ప్రపంచమున మరెచ్చటను గన్పింపవు.

సాంఘిక వ్యవస్థ.

బౌద్ధయుగమునాటికే బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్య శూద్రులను చాతుర్వర్ణ విభేదము లేర్పడినట్లు గాన్పించుచున్నది. ఇవిగాక ఛండాలురను పంచమవర్ణముగూడ ఉద్భవించినట్లు నిదర్శనములుగలవు. ఘోషియాను, చండాలురు పుర బాహ్యప్రదేశమున నివసించుచుందురనియు, ఆపణవీధుల వెంట బోవునపుడు వీరు ఒకవిధమగు శబ్దము జేయుచు పోవుదురనియు తెల్పియున్నాడు. బౌద్ధయుగమున ఆర్యానార్యభేదములంతరించుటచే అనార్యజాతులెన్నియో హిందూ సంఘమున జేరినవి. అందుచేతనే ప్రాచీనకాలమున నేర్పడిన చాతుర్వర్ణములుగాక కొత్త వర్ణములు అసంఖ్యాకములుగ పెరిగిపోయినవి.

చాతుర్వర్ణములలో వర్ణాంతరవివాహము లుండినట్లు జాతకకథలలో వెక్కుచోట్ల వివరింపబడినది. భోజనప్రతిభో

• జనము లంత విరివిగ నున్నట్లు గన్పింపదు. బౌద్ధమతము వర్ణవిభేదములకాతివ్యత కొంతవరకు తొలగించినది. ఏకులమున బుట్టినను గుణశీలుడై విద్యాసంపన్నుడగుచో పూజనీయుడను ధర్మమును బౌద్ధమతముద్ఘోషించినది. ఏకులీశుడైనను సన్యాసమును స్వీకరింపవచ్చును. భిక్షుక సంఘములలో వర్ణవిభేదములు లేవు. హీనకులమునబుట్టిన యుపాలి విరాగియై సర్వజనపూజ్యుడయ్యెనని బౌద్ధగ్రంథములందు జెప్పబడినది. ఇంకను ఇట్టి నిదర్శనము లెన్ని యేనిగలవు.

సాంఘికజీవనమున గమనింపవలసిన నూచార నియమముల శాసించుచు నీకాలమున పెక్కుగ్రంథములు బయల్పడలినవి. ఇట్టిగ్రంథములకు ధర్మశాస్త్రములనియు స్మృతులనియు పేరు. వీనిలో మనుధర్మశాస్త్ర మత్యంత ప్రాముఖ్యమైనది. దీనిగూర్చి ముందు ప్రస్తావింతుము.

ప్రజల గుణశీలములు.

ఆకాలమునాటి ప్రజల గుణశీలము లత్యంతవిమలములైనవని విదేశములనుండి యేతెంచిన బాటసారులు చాలగ గొనియాడినారు. “ఇచ్చటిజనులెప్పుడును సౌఖ్యమున తేలిపోవుచుందురు. వారివాంఛ లతిస్వల్పములు. వీరలు భోగలాలసులు గారు. నిరాడంబరులు. పాదుపరులు. తగవులాడి వీరు చీటికిని మాటికిని రచ్చకెక్కిన్యాయస్థానముల వెంట దిరుగరు. ధనాపహరణ, వాగ్దానభంగముల గూర్చిన వివాదము లిచ్చట లేవు. ఒకరియొద్ద ధనమును దాచుకొనునప్పుడు వీరు వ్రేలిముద్రల గోరరు. సాక్షుల వెంటగొనిపోరు. దోహచింత

యిచ్చటి జనులలో మందునకైన గన్పింపదు. వీరి ఇంద్రస్థానమును రక్షణశూన్యములై యుండును. వీరు ఇంద్రకు తాళములు వేసికొనరు. వీరి వివేకజ్ఞానములు ప్రసంశనీయములు. సత్యసౌశీల్యములకు వీరు కేలు మోడ్తురు” అని మెగస్తునీసు ఆకాలమునాటి హైందవప్రజల సుగుణశీలముల వర్ణించినాడు. పాహియాను అప్పటి ప్రజలు సుగుణధనులనియు, అహింసాప్రతిదీక్షాపరులనియు సత్య సంధులనియు మోస మెరుగరనియు, మద్యమాంసముల దరికి జేరనీరనియు, చాలదూగము చెప్పినాడు. హూన్యానిత్యాంగు కూడ ఆకాలమునాటి ప్రజల గుణశీలముల వీక్షించి అబ్బురపడినాడు. “ఇచ్చటి ప్రజలు విద్యాభిలాషులు. చాలచదువుకొన్న వారు. కపట మెరుగని అమాయకులు సత్యసంధులు. పరదేశవాసుల మిగుల కరుణతో నావరింతురు. ఇహలోకమందలి మనుజుని సుఖదుఃఖములు పూర్వజన్మ సుకృతదుష్కృతముల ననుసరించి యుండునని నమ్మెదరు. వీరు ఐహిక సౌఖ్యముల నిరసించును. ఆముష్మిక చింతలందే కాలము గడపెదరు. సన్యాసులనినను, పండితులనినను వీరికమితమగు పూజ్యభావము. కేలుమోడ్తురు. వారిజీవనము నిష్కళంకమయినది. ఆడంబరమనునది వీరికడ గన్పింపదు” అని హూన్యానిత్యాంగు మనప్రాచీనుల గుణసంపదల వర్ణించినాడు.

ఆకాలమునాటి ప్రజల యాచారముల గూర్చి కూడ మెగస్తునీసు కొన్నియుల్లేఖనల గావించినాడు. హిందువుల యలంకార ప్రియత్వమును జూచి యీతడు ఆశ్చర్యమందినాడు. స్త్రీబోయను గ్రీకుచరిత్రకారుడు ఆకాలమునాటి ఉత్సవవైభవములదిలకించి విభ్రాంతుడైనాడు. ఈత డాకాలము

- నాటి యుత్సవముల నీరీతిని వర్ణించినాడు. “ఉత్సవసమయములందు సువర్ణ భూషణములతో నత్యంత శోభాయమానముగ నలంకరింపబడిన గజసందోహము ముందు నడుచుచు. హయములు వృషభములు బూన్చిన శకటములు వీనివెంటనుండును. వానివెనుక పంజరస్థములగు కారుదున్నలు, చిరుతపులులు, సింహములు మున్నగు వన్యమృగములు, చిత్రవర్ణశోభితములగు పక్షిసంతానములు అధివసించియుండు బండ్లుండును. అటు తరువాత సువర్ణాంబరముల దొడిగి పుణులపొదిగిన సువర్ణరజిత షాత్రాలహస్తములగొని యేగుచుండు సేవకాగణముండును.” ఇట్టియుత్సవ మెవ్వనికానందముగల్గింపదు? బౌద్ధమతకాలమున ఇట్టియుత్సవములు భారతవర్షము దెల్లసాగింతములందును, విరివిగ నలపబడుచుండునట్లు నివర్తనములు గన్పించుచున్నవి. ఇట్టియుత్సవములు బౌద్ధమతముతోడనే ప్రారంభమయ్యెనని దోచుచున్నది.

• వాఙ్మయము.

- వాఙ్మయమునగూడ బౌద్ధయుగమునకు సాటియగు యుగములేదు. ప్రపంచము రసవాహినుల ప్రవహింపజేసిన కాళిదాసు, దండి, భారవి, బాణుడు మున్నగు మహాకవులు నీయుగముననే యుద్భవిల్లిరి. పాణిని, వరాహమిహిరుడు, చరక, శుశ్రుతులుమున్నగు ప్రఖ్యాత జ్యోతిషులు, భిషజ్జ్ఞులు, వైయ్యాకరణులును ఈయుగముననే యవతరించిరి. వైద్య, జ్యోతిష, గణిత, వ్యాకరణ శాస్త్రములు నీయుగమున కడలేని యభివృద్ధిగాంచినవి. ఆయాశాస్త్రముల

వ్రాయబడిన మహాద్ధగ్రంథములజూచి ప్రపంచము నేటికినీ విస్మయము జెందుచున్నది.

బౌద్ధయుగమున శాంతము ప్రబలినది. రసజ్ఞులగుచక్ర వర్తులు రాజ్యమేలిరి. అందుచే హాస్యము తరంగితమైనది. కనిష్క, సముద్రగుప్త, విక్రమాదిత్య, హర్షవర్ధన సార్వభౌములు తమయాస్థానముల కవుల, విద్వాంసుల నాదరించి హరిచే రసవత్తరములగు కావ్యముల వ్రాయించిరి. అప్పటి నుండియు భారతవర్షమున రసవాహిను లింకిపోయినవి. ఆర్యా వర్తము పరాధీనమైనది. కవులనాదరించు విద్యలపోషించు రాజులు లేకపోయిరి. కళాసారస్వతములు మాటుమణగినవి.

బౌద్ధయుగమున సారస్వత వాహిని రెండు ప్రవాహములుగ జీలినది. అందొకటి పాలీసారస్వతము. రెండవది సంస్కృత సారస్వతము. అశోకుని మరణానంతరమునరకు పాలీ సారస్వతము వృద్ధి నొందినది. అటుపిమ్మట అది మాటుమణగినది. అంతటనుండి, సంస్కృత సారస్వతము పెంపొందినది. ఈరెంటినిగూర్చి యిటగొంచెము నుడువవలసి యున్నది.

పాలీసారస్వతము.

పాలీభాష యాకాలమున జనసామాన్యము మాట్లాడుకొనిన భాష. దీనికే ప్రాకృతమనికూడ పేరు. ఇది వ్యవహారిక సంస్కృతము. సంస్కృతము గాంధికభాష. బౌద్ధపురాణ గాథలన్నియు ప్రాకృతములోనే వ్రాయబడినవి. పామరు లకుగూడ సులభముగ దెలియునట్లు బుద్ధుడు తనధర్మముల వీభాషలోనే బోధించెను. అశోకుడు తనశాసనములగూడ

• సేభాషయందే పాఠ్యమయ్యెను. ఇంతయే! బౌద్ధసారస్వతమంతయు సేభాషలోనే బెరిగినది.

బౌద్ధ వాఙ్మయమును పటకములనియు, నికాయములనియు, సుత్తాంతములనియు మూడుతరగతులుగ విభాగింపవచ్చును. పటకములలో బౌద్ధధర్మములు వివరింపబడినవి. పటకమన పేటికయని యర్థము. ఇందు వినయ, ఆనూత్ర, అభిధర్మ పటకములనబడు త్రిపీఠికలుగలవు. వైదికమతమున వేదాంతమెట్లొ బౌద్ధమతమున సుత్తాంతములట్లు. ఇవి బౌద్ధమత సారమునుదెల్పు సంభాషణలు నికాయములు అయిదుగలవు. వీనికేపంచనికాయములని పేరు.

ఇవిగాక జాతకకథలుగలవు. ఇవి బౌద్ధవాఙ్మయమున నొక ప్రధానాంగము. వీనిగూర్చి ప్రత్యేకముగ నుడువవలసియున్నది.

జాతకకథలు

ఇవి బుద్ధభగవానుని యవతారముల వర్ణించుకథలు. పూర్వజన్మములందు బోధిసత్వుడెట్టి మహాత్యాగములొనర్చి బుద్ధుడై పుట్టుట కర్మతనార్జించుకొనెనో యందువర్ణింపబడినది. ఈకథలొక్కరిచే పాఠ్యమయ్యెనుగావు. కాలానుగతిని బెరిగినవి. ఈకథలు జాలగలవు. ఇప్పటికి 547 ఘాత్రము దొరకినవి. తక్కినవి విస్మృతములైపోయినవి సింహళములోని యొక వ్యాఖ్యానకర్త వీనికి ఐదవశతాబ్దప్రాంతమున వ్యాఖ్యలు వ్రాసెను. ఈతడెవ్వరో యీతని నామమెయ్యదియో తెలియటలేదు. ఈకథలు చారిత్రకముగ మిగుల నమూల్యమైనవి.

బుద్ధునికాలమునను ఆతనికి శూర్వమునను ఉత్తరభారతమున
దలి ప్రజలశీలవర్తనములగూర్చియు ఆచారనడవడుల గూర్చి
యు ఇందు పెక్కుయుల్లేఖనలుగలవు. నాటిసాంఘిక జీవనము
కూడ అచ్చటచ్చట వర్ణింపబడినది. మత రాజకీయ వ్యవస్థలు
గూడ స్వల్పముగ చిత్రింపబడినవి. ఆకాలమున విస్తరిల్లిన
పాంచాల, మద్ర, కోసల, విదేహ, కాశీ, విదర్భరాజ్యముల
నామము లిందుజేర్కొనబడినవి.

ఈకథ లేకాలమునబుట్టినవో నిర్ణయించుట కలవిగా
కున్నది. అందువర్ణింపబడిన రాజకీయ, మతవ్యవస్థలబట్టి, ఇవి
కీర్తి. పూ. అనుదారు. శతాబ్దములనాటివని గోచరించుచు
న్నది. ఇవి మధ్యభారతమున రచింపబడినట్లు గాన్పించుచు
న్నది. వీనిలో వర్ణింపబడిన నాగరకత యత్యంత పురాతన
మైనది.

ఈజాతకకథల రచనాపద్ధతి కడువిచిత్రమైనది. కథయం
తయు వచనములో వ్రాయబడి మధ్యమధ్య సంభాషణములు
పద్యములలో నుండును. అశోకుని కాలమునాటి శిల్పము
ఈజాతకకథలను స్తూపములపై చిత్రించిరి. జాతకకథలన్నియు
నీతిబోధకములై మిగుల మనోహరముగ నుండును. ఈ కథ
లిట్లుండునని చూపుట కిచ్చట నొకదాని నుదాహరించెదము.

కీనారజాతకకథ

కుమారకాశ్యపులతల్లి దుశ్చరితయని దుర్మార్గు లెవ్వ
రో యామెపై అపనిందలమోపిరి. ఆర్తపరాయణుడగు బుద్ధ
భగవాను డామె పరమసాధ్వీ, సుగుణశీలయని లోకమునజాటి

దురంతపరిభవచింతానలమునుండి యామెను రక్షించెను. ఒక నాటిసాయంసమయమున కొందరు భిక్షువు లొక చోట కూర్చుండి యేదియో మాట్లాడుకొనుచుండ బుద్ధుడాదారిని బోవుచు వారినిజూచి “భిక్షువు లేదియో దీర్ఘముగ నాలోచించుచున్నట్లు గన్పించుచున్నదే” యనెను. అందులకు భిక్షువులు, “ప్రభో, ఆలోచించుటకేమున్నది, సాధ్వీమతల్లియగు కుమారకాశ్యపుని తల్లికి గల్గిన దుస్సహషనస్సంతాపమునకు వగచుచుంటిమి. ఈయపవాదల కాతల్లి యెంత దుఃఖించినదో?

బుద్ధుడు:—శ్రమణకులు దయాద్వైపాదయులు కానితథాగతుడీమెను ఆపదల నుండి రక్షించుట కిదియే తొలిసారి గాదు, పూర్వజన్మమున కూడ నీమె కొదవిన కష్టముల బాపెను.

భిక్షువులు:—ప్రభో! పూర్వజన్మమున నీమె కెట్టి కష్టములు సంభవించినవి? తథాగతుడు వానినెట్లు నివారించెను. అకథ మాకించుక వినిపింపుడు. విన కుతూహలఁగఁగుచున్నది.

అని భిక్షువులు వేడుకొన బుద్ధుడామె పూర్వజన్మ కథ నీక్రింది విధముగ నెప్పవొడగెను:—

బ్రహ్మదత్తుడు కాశీరాజ్యమును బాలించుచున్న కాలమున బోధిసత్వుడు జింకలతేడయి భూమండలమున నడతరించెను. ఈనృపాలుని యారామమున రెండులేళ్లగుంపు లుండెను. ఒక్కొకమంద కొక్కొక రాజుండెను. మాంసమునకై రాజునుదినమును ఈలేళ్ళ వేటాడి చంపుచుండెను. ఈవేట

వలన హరిణములు సంక్షోభిల్లి పోవుచుండెను. చిరుతకుక్కల యరపులు, వేటకాండ్ర బాణవృష్టి లేళ్లగుండె లదరఁజేయుచుండెను. ఆరామమున శాంతము లేకుండెను. అంతట నావనమున నివసించు యొక లేడిగుంపునకు రాజగు బంగరువన్నె జింక కినారుడు రెండవమందకు తేడగు పలుకొమ్ముల లేడి యొద్దకు బోయి, “మనగుంపులలో ఒక్కొక్కమృగము వంతులప్రకార మనుదినమును ఆనరపాలుని వంటఁజాలకుబోయి వంటలవాని ఖడ్గధారల కెరయునచో మనకీ వేటయుపద్రవము దప్పును. అట్లు గావించుట తేమకరము” అని చెప్పియొప్పించెను. ఇట్లు నుదినమును ఒక్కొక్కలేడి రాజప్రాసాదమునకుబోయి వంటలవాని నిశితఖడ్గమునకు బలియగుచుండెను. దీనివలన తక్కిన లేళ్ళకు తేమముగల్గెను.

ఇట్లుండ నొకనాడు రెండవమందలోని యొకచూడి లేడివంతు వచ్చెను. అనాడు రాజప్రాసాదమున కది పోవలసి యుండెను. పాప మా లేడి నిండుగర్భవతి. ఆనాడు తనకంతము దెగిన గర్భములోని పసిమరంగముగూడ జచ్చును. రెండు ప్రాణములు మృత్యువున కశనమైపోవును. అందుచే, తనకు కొంతకాలము గడువొసంగి ఆనాటికి వేరొకలేడిని బంపుమని యాహరిణము తనతేని నలిదీనముగ వేడికొనెను. లేడిరాజు కన్ను లెఱ్ఱజేసి “ఏమీ, మఱి యొకలేడిని బంపవలయునా? ఎవరినిబొమ్మన్న యిప్పుడెవరు బోయెదరు? అట్లు వలనువడదు. నీవేపోయి తీరవలయు” నని కఠినముగ శాసించెను. పాపమా హరిణ మేమిజేయును? గర్భస్థమైయున్న పసికూనను రక్షించు వెరవుగానక యడలుచు తిన్నగమొదటిగుంపునకు ఏలికయగు

పసిడిలేడియొద్దకుబోయి తన దుస్థితివంతయు జెప్పకొనెను.
 బంగరులేడికి మిక్కుటమగు జాలిగల్గెను. తానే యానాడు రాజు.
 హర్షమునకు బోయి వంటలవాని చురకమున కాహుతియగు.
 టకు నిశ్చయించుకొని సాచారింపకుమని యాచూడిలేడినింటికి
 బంపివైచి యాజింకల తేడు తిన్న గ రాజప్రాసాదమునకు పయన.
 మైపోయి అనుదినమును లేళ్ళను ఛేదించు వధ్యశిలపై తనకంత
 ముంచి వంటలవాని క తివ్రేటునకై నిరీక్షించుచుండెను. ఇంత
 లో వంటలవాడు ఖడ్గమును చేతగొని వంటశాల ప్రవేశించి
 వధ్యశిలపై కంతమునుసారించి ప్రాణములర్పింప సిద్ధముగనున్న.
 యాస్వర్ణవృగమునుజూచి యాశ్చర్యమగునై యొక్కపరు.
 గుననృపాలునికడకుజని యాయద్భుత సంభవమును తేనికి విన్న
 వించెను. లేళ్ళరాజుల జంపవలదని రాజశాసనము. మున్నొక
 సారి యాజింకలరేడులకు రాజు అభయమిచ్చి, వానిజంపవలదని.
 వంటలవాని శాసించెను. నాడు పసిడిమరంగము వంటశాలకు
 వచ్చుట ఆతనికి . ఆశ్చర్యము గల్గించెను. “ఇందేదియో.
 విశేషమున్న”దని యనుకొనుచు అతడు తక్షణమే స్వందన
 మెక్కి వంటశాలకడకేగిచూచుసరికి వంటలవాడు చెప్పినట్లే, పసి.
 డిలేడి వధ్యశిలపై శిరమునానించి వంటలవాని ఖడ్గప్రహారము.
 ల్పకై యెదురుజూచుచుండెను. రాజు అబ్బురపాటుతో, “జింకల
 తేడా! నీవేలవచ్చితివి? నిన్ను జంపవలదని శాసించియుంటిని.
 గాదా!”యనెను. “స్వర్ణవృగము తనకథనంతయుజెప్పివైచెను.
 నరపాలుని హృదయము కరిగెను. “లేడిరాజా! లెమ్ము, నీ
 ప్రాణములను ఆచూలాలిప్రాణములగూడరక్షించితివామ్ము”
 అనెను. ఆ లేడిరాజు నృపాలునిదిక్కు మొగంబై “భూపాలకా!

మేమిద్దరమును తేమముగనుండిన తక్కిన మృగములగతి యేమి?" అని యడిగెను. రాజు దయగొని జింకలన్నిటికిని ప్రాణదానమొసగి యాజింకలతోని బంపివైచెను. ఇట్లాపసిడిలేడి సర్వజీవకోటులకును తేమముగూర్చెను.

తరువాత కొంతకాలమునకు చూడిలేడి మిగుల నందమగు నొకమృగశాబకమును గనెను. ఒకనా డాలేడిపిల్ల రెండవమందలోని లేళ్లతో నాడుకొనుటకు బోవుచుండ తల్లి వారించి "పసిడిలేడి మందతోనే యాడుకొనబొమ్ము, ఆతనికే భృత్యుడవగుము, రెండవమందలోని రాజుతోడి చిరకాల జీవనముకంటె సువర్ణమృగముతోడి మరణము మిగులయశోచాయకము, వాంఛనీయము" అని బోధించెను.

మఱియు నరులు తమపొలముల చుట్టును కంచెలనిర్మించుకొనవలయుననియు, కంచెలదాటి తనలేళ్లు పొలములలో నడుగువెట్టవనియు లోనగుషరతులతో పసిడిలేడి నగులకును, లేళ్లకును ఒకసంధికూర్చెను. అంతటనుండియే పొలముల చుట్టునుకంచెలవేయు నాచారము ప్రపంచమున ప్రబలినది."

అని బుద్ధుడు తనకథ ముగించి రెండవమందలోని జింకలతో జే దేవదత్తుడైపుట్టెననియు చూడిలేడి కుమారకాశ్యపుని తల్లియనియు మృగశాబకము కుమారకాశ్యపుడనియు పసిడిలేడి తానేయనియు జెప్పెను.

ఈజాతకకథ ఔర్వతుస్తాపముపై చిత్రింపబడియున్నది. ఈశిల్పచిత్రము నేటికిని ఈస్తాప ఉపరిభాగమున గాననగును.

సంస్కృతసారస్వతము.

మౌర్యరాజులకాలమున సంస్కృతసారస్వతము ఆదరణ లేక కృశించినది. కాని గుప్తసామ్రాజ్యోదయమైనతోడనే సంస్కృత భాషావల్లక నూతనజొంపములు దొడగి పుష్పింప సాగినది. అంతటినుండియే కాళిదాసులవంటి కవిశ్రేష్ఠులుద్భవింపసాగిరి. అద్వితీయ రచనాకౌశలమును కవితామాధురియు ప్రదర్శించు శాకుంతల, విక్రమోర్వశీయ, మాళవికాగ్నిమిత్ర, రత్నావళి, నాగానంద నాటకములును రఘువంశ, కుమారసంభవ, మేఘసందేశ, కిరాతార్జునీయ మహాకావ్యములును, పంచతంత్ర, దశకుసుమచరిత్ర, కాదంబరి మున్నగు వచన ప్రబంధములును భర్తృహరి సుభాషితము మున్నగు ప్రఖ్యాత శతకములును ఈకాలముననే రచియింపబడినవి.

ఇందు కాళిదాసవిరచితములగు శాకుంతల విక్రమోర్వశీయ మాళవికాగ్నిమిత్రనాటకములగూర్చియు రఘువంశ మేఘసందేశ కుమారసంభవ మహాకావ్యములగూర్చియు నిట ప్రస్తావింపబనిలేదు. అవి జగద్విఖ్యాతిని బడసిన గ్రంథరాజములు. అందు శాకుంతలమును మించిన నాటకము ప్రపంచమున నింకేసారస్వతమున గానరాదని విద్వాంసుల యభిప్రాయము. దీనిని జదివి గేటి (Goethe) ఆనందపారవశ్యమున నాట్యము సల్పెనట.

కిరాతార్జునీయమును రచించినకవి భారవి. ఈతనికావ్యము లంతరసనత్తరములుగావు. కాళిదాసుని కావ్యములందు గనుబడు పదసౌష్ఠ్యము అర్థగాంభీర్యము, ఇతని కడలేవు.

పంచతంత్ర, కాదంబరి, దశకుమారచరిత్రలు కల్పనా కథలు. ఇందుప్రవర్ణింపబడిన కల్పనాశక్తి నిరుపమానము. దశకుమారచరిత్రమును దండి వ్రాసెను. కాదంబరి హర్షని యాస్థానకవియగు బాణునిచే వ్రాయబడినది. హర్షచరిత్రమునుగూడ నీతడే వ్రాసెను. ప్రఖ్యాత కవివరేణ్యులలో బాణుడొకడు. 'బాణోచ్ఛిష్ట మిదంజగత్' అను వాక్యమును వినుచుందుము. ఈతని కాదంబరి సంస్కృత సారస్వతమున మిగుల ప్రఖ్యాతివడసినది.

పంచతంత్రము నీతిబోధకమైనది. దీని మరపించు గ్రంథ మింతవరకును ప్రపంచమున నేభాషయందును రచియింపబడ లేదు. ఈకథ లారవశతాబ్దమున గ్రంథింపమైనను క్రీస్తుపుట్టు కకు పూర్వమునుండియు వాడుకలోనున్నట్లు గాన్పించుచు న్నది. ఇది ప్రపంచమందలి యన్ని భాషలలోనికీని అనువదింప బడినది. ఆరవశతాబ్దమున నీగ్రంథము పారశీకములోనికి పరివర్తింపబడినది. పిమ్మట పారశీకమునుండి, అరబ్బీ, గ్రీకు, హిందూ భాషలోని కనువదింపబడినది. పదమూడవ శతాబ్దమున స్పానిషు భాషలోనికీని పదునైదవ శతాబ్దమున జర్మనీభాష లోనికీని భాషాంతరీకరణము గావించబడినది. ఇప్పుడిది ప్రపంచములోనున్న భాషలన్నిటిలో నున్నది. ఇది పిల్వేకల్పనా కథలను నామముతో యూరపుఖండమున సంచరించుచున్నది.

ఇవిగాక యీకాలమున వ్రాయబడిన యుత్కృష్టగ్రంథములలో కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రమొకటియు, మనుధర్మశాస్త్రమొకటియు బేర్కొనదగినవి. ఈ రెండును రాజనీతినిబోధించు గ్రంథములు.

అర్థశాస్త్రము.

ఇది చంద్రగుప్తమౌర్యనిమంత్రియగు చాణక్యనిచే వ్రాయబడినది. రాజ్యనిర్వహణమున రాజులకును మంత్రులకు నుపకరించుటకై యిట్టి రాజనీతిగ్రంథము లీకాలమున పెక్కులు వ్రాయబడినవి. ఇందు రాజధర్మములును, ప్రజాధర్మములును రాజెట్లు పరిపాలన సలుపవలసినదియు, వివరింపబడినవి. సంస్కృతసారస్వతమునగల రాజనీతిగ్రంథములలో నీది మిగుల నుత్కృష్టమైనది. చంద్రగుప్తుని పరిపాలనమును గూర్చిన వర్ణనలుగూడ యిందు చ్చటచ్చట గాన్పించును.

మనుధర్మ శాస్త్రము.

అర్థశాస్త్రము తరువాత వ్రాసిన రాజ్యతంత్రమును గూర్చి వర్ణింపగల గ్రంథమిదియే. రాజులు తమపరిపాలనా కృత్యముల నెట్లు నిర్వర్తింపవలయునో, నృపుడు ప్రజల నెట్లాదరింపవలయునో; ప్రజలు నృపునకెట్టి విధేయత జూపవలయునో యిందువర్ణింపబడినది పూర్వకాలమున మనుశాస్త్రము సాంఘికజీవనమునే గాక రాజ్యపరిపాలనమును గూడ శాసించి ధర్మపథమున నడిపించినది. రాజ్యప్రభుత్వము తొలుత ఎట్లుత్పన్నమైనదియు మనువు వివరించినాడు. అంజకము ప్రబలి ధర్మగ్ధాని సంభవిల్లి, సంక్షోభము వాటిల్లినపుడు ఆర్యధర్మ ప్రతిష్ఠాపనకై రాజ్యప్రభుత్వ మేర్పడినట్లు మనువు వర్ణించినాడు. హబ్బు, రూసో, లాక్ మున్నగు పాశ్చాత్యచరిత్రకర్తలతో ధకులుగూడ రాజత్వమిట్లే యుద్భవమైనదని నిర్ణయించిరి.

మనువు న్యాయవిచారణ మెట్లుగావింపవలయునో గూడ వర్ణించినాడు. ఈధర్మములే నేటికిని బ్రిటిషు న్యాయ స్థానముల నాదరింపబడుచున్నవి. న్యాయాన్యాయ పరిశీలన యందిది హిందువులకు నేటికిని ప్రమాణగ్రంథమైయున్నది,

మనువు మనుజులకు గలుగువివాదముల పదునెనిమిది తరగతులుగ విభజించినాడు. ఋణములు, నిక్షేపము (ఒకరి యొద్ద దాచుకొనినధనమును గూర్చినవి,) అస్వామివిక్రయము (తనదికాని సొత్తును విక్రయించుట), సాముదాయలాభము, (దానమిచ్చినసొత్తు నివ్వకుండుట,) వేతనములు, వాగ్దానభంగములు, క్రియవిక్రయములు, గోపాలనము, సీమవివాదలు (పొలిమేరతగవులు), వాక్పాదుష్యము, దండపారుష్యము. చౌర్యము, సాహసము, స్త్రీసంగ్రహణము, స్త్రీపురుషధర్మములు, విభాగములు, ద్యూతము మున్నగువానిగూర్చి తగవులుత్పన్నమగునని మనువు వివరించినాడు.

మనుధర్మశాస్త్రము పూర్వపు రాజ్యాంగమునే గాక హిందూసంఘమునుగూడ శాసించినది. వర్ణాశ్రమ ధర్మము లిందు వివరింపబడినవి. ఇందుదహరింపబడిన నియమములు అనుష్ఠింపనీయములని హిందువులిప్పటికిని భావింతురు.

మనువు తనధర్మశాస్త్రమున వర్ణోత్పత్తిని విపులముగ విమర్శించినాడు. ఆదియందు చాతుర్వర్ణములే యున్నవనియు, అవి క్రిమముగ ధర్మప్రతిఘటనమువలన, వర్ణసంకరమువలన, అశాస్త్రీయవివాహప్రాబల్యమువలన సూతన వర్ణములుత్పన్నమైనవనియు యీతడు దలంచుచున్నాడు.

మనువు మొత్తముమీద పునర్వివాహముల నిరసించి నను బాలవితంతువులకు మరల పరిణయము గావింపవచ్చునని దెల్పియున్నాడు. భర్త దేశాంతరగతుడై యిన్నేండ్ల లోపల దిరిగిరానియెడల భార్య మరల నుద్వాహమాడ వచ్చునని గూడ మనువు శాసించినాడు. ఈతడు అతిబాల్యవివాహముల గూడ నామోదించినాడు. కాలపరిస్థితుల బట్టి మనువు ఇట్టి దురాచారమున కనుమతించినట్లు గాన్పించుచున్నది. ఆకాల మున అన్యదేశములనుండి ఘోరముగ దండయాత్రలు ప్రబలి దేశమును సంక్షోభమున ముంచుటచే స్త్రీపాతివ్రత్యమునకు భంగము వాటిల్లుచుండెను. మానసంరక్షణము దుర్ఘటమయ్యె ను. కన్యాసహరణము మిక్కుటమయ్యెను. అందువలననే యీ యతిబాల్యవివాహవిషయము మంకురించినది. కాలవైపరీత్య మువలన ఈనాడేర్పడిన ఈదురాచారము విషకంటకము నలె నేటికిని మనల విడువక బాధించుచున్నది. పతిమృతదేహ ముతో పత్నియు, చితిపై బడి దగ్ధమై పోవు ఘోర సహగమన దురాచారము మనువుకాలమున లేదు. తరువాత నెప్పుడో సంఘమున బ్రవేశించినది.

శాస్త్రములు.

బౌద్ధయుగమున జ్యోతిష గణితవైద్య శాస్త్రములు మిగుల అభివృద్ధిగాంచినవి. అందు జ్యోతిషవైద్య శాస్త్ర ములు పరిపూర్ణత నొందినవి.

జ్యోతిషశాస్త్రము

అనాదినుండియు భారతభూమి జ్యోతిషశాస్త్రమునకు

ప్రసిద్ధిచెందినది. బౌద్ధయుగముననే ఈశాస్త్రము కడలేనియభి-
వృద్ధి గాంచినది. అందు సిద్ధాంతభాగము. బ్రహ్మాండ. మందలి
అనంతగోళముల యొక్కయు, సౌరజగత్తునందలి గ్రహగోళ-
ములయొక్కయు, సంచారమును గూర్చి వివరించు భాగము
నెక్కు డభివృద్ధిగాంచినట్లు దోచుచున్నది. జ్యోతిషశాస్త్రము.
నకు. మూలపురుషులగు గర్గపరాశరాది మహాసిద్ధాంతు లీకాల-
ముననే కీ. పూ. 320, క్రీ. శ. 400 మధ్యకాలమున వదలిరి.

... పరాశరుడు పరాశర తంత్రమును జ్యోతిషశాస్త్రమును
రచించెను. ఇది పద్య గద్యాత్మకమగుగ్రంథము. ఇందువల్లము
ప్రాంతము నాక్రమించి రాజ్యమేలిక యవనులగూర్చిన వర్ణ-
నలుగలవు. అందువలన నిది కీ. పూ. రెండవశతాబ్దమున
రచియింపబడి యుండవలెనని తోచుచున్నది.

గర్గుడు పృథుచక్రవర్తియాస్థానమున. జ్యోతిషుడై
యుండినట్లు మహాభారతమున జెప్పబడియున్నది. ఇతడు 'గర్గ-
సంహిత' యనుగ్రంథమును వ్రాసెను. జ్యోతిష సిద్ధాంతు-
లలో యవనుల దండయాత్రలగూర్చి విపులముగ వర్ణించిన దీత-
దొక్కడే. యవనదండయాత్రల వర్ణించుటయేగాక, అన్యదేశీ-
యులైనను, యవన సిద్ధాంతులయెడ నీతడు గౌరవమును గన-
బరచినాడు. "యవనులలో జ్యోతిషము పెంపొందినది. అందు
చేతనే ఋషులవలె వీరునుగౌరవమును బడయుచున్నారు"
అని తనగ్రంథమున నీతడు యవనజ్యోతిషుల, జ్యోతిషశాస్త్ర-
ప్రవీణులను గుగ్గడించి యున్నాడు. ఈతడు తనగ్రంథములోని
ఇతిహాస భాగమున శిశునాగ, మూర్యవంశముల జేర్కొని
నాడు. ఈసందర్భముననే 'శాలిసుకుని' (అశోకుని తరువాత

• రాజ్యమేలిన, మహారాజులలో నాల్గవవాడు) గూర్చి వాచి
 యుచు “దుష్టులగు యవనులు సాకేత, పాంచాల మధుర
 రాజ్యముల జయించిరి. కుసుమధ్వజము పై (పాటలీపుత్రము)
 దాడివెడల నున్నారు. పురుషపురము వారిపాలబడెనేని
 యిక నాశలేదు. ఆర్యావర్తము పారిహస్తగతమగును. అరాజ
 కము ప్రబలును. శాంతియంతరించును” అని వాపోయినాడు.
 ఈసందర్భముల నన్నిటిని బట్టిచూడ నీతనిగ్రంథము కీ. పూ.
 1 శతాబ్దమున రచియింపబడినట్లు గాన్పించుచున్నది.

గర్గపరాశరుల గ్రంథములుగాక ఇంక పదునారు
 జ్యోతిషగ్రంథము లీకాలమున వ్రాయబడినట్లు నిదర్శనములు
 గన్పించుచున్నవి. కాని యివియన్నియు కాలవాహినిలోగలసి
 పోయినవి. బ్రహ్మ, సూర్య, వైశ్య, వాసిష్ఠ, అత్రి, కాశ్యప
 నారద, మరీచి, మను, ఆంగీరస, రోమక, పులిశ, చ్యవన,
 యఞన, భృగు, శౌనకుల సిద్ధాంతగ్రంథములు నేడుగానరావు.
 ఇందైదు సిద్ధాంతములను మాత్రము క్రోడీకరించి వరాహ
 మిహిరుడు కీ. శ. ఆరవశతాబ్దమున పంచసిద్ధాంతిక మను
 గ్రంథముగ లిఖించినాడు. ఇందు బ్రహ్మ, సూర్య, వాసిష్ఠ,
 రోమక, పౌలిశసిద్ధాంతములు గలవు. పౌలిశసిద్ధాంతము
 పులిశయను వానిచే రచియింపబడినది. ఇతడు యవనదేశస్థు
 డని తెలియవచ్చుచున్నది. ఈతడు చాల మేధావియనియు
 గణితభాగమునం దపారప్రజ్ఞ గలవాడనియు పెక్కండు చరి
 త్రకారు లీతని ప్రశంసించి యున్నారు.

వీరి తరువాత జ్యోతిషమున ప్రఖ్యాతిపహించిన పురు
 షులు, ఆర్యభట్ట వరాహమిహిరులు. ఆర్యభట్ట ఆర్యభట్టీయ

వను బ్యోతిషగ్రంథమును వ్రాసెను. ఈతడు మిగులబుద్ధిశాలి. బ్యోతిషమున అనేక నూతనాంశముల కనుగొనెను. భూమి వలయముగ నున్నదనియు, తనచుట్టును దాను దిరుగుచుండు ననియు, మనము ఓడనెక్కిపోవునప్పుడు తీరముననుండు అచలపదార్థము లెట్లు చలించుచున్నట్లు గోచరించునో అట్లే నక్షత్రములు అచలములైనను భూభ్రమణమువలన అనుదినమును చలించుచున్నట్లు గన్పడుచుండుననియు సూర్యచంద్రగ్రహణములకు చంద్రుడును, భూచ్ఛాయయు గారణములనియు, ఈతడు గనిపెట్టినాడు.

ఈతని తరువాతివాడగు వరాహమిహిరుడు బ్యోతిష శాస్త్రపారంగతుడని పేరుగాంచెను. ఈతడు క్రీ. శ. 505 సంవత్సరప్రాంతమున ఉజ్జయినినగరమున జన్మించి విక్రమార్కుని యాస్థానమున నవరత్నములలో నొక్కడని ప్రఖ్యాతిగాంచెను. ఈతడు బృహత్సంహిత, పంచసిద్ధాంతములను రెండు అమూల్యగ్రంథముల వ్రాసెను. ఈపంచసిద్ధాంతములలో సూర్యసిద్ధాంతము మిగుల నుత్కృష్టమైనది. బౌద్ధయుగమున వ్రాయబడిన ఈగ్రంథమిప్పుడు పెక్కుమార్పులచే మిగుల విరూపముజెందియున్నది. ఇందు పదునాలుగధ్యాయములుగలవు. గ్రహసంచారము, సూర్యచంద్రగ్రహణములు, గ్రహనక్షత్రముల సమాగమము, నక్షత్ర, గ్రహముల ఉదయాస్తమయములు, ఖగోళశాస్త్రపరికరములు, కాలప్రమాణమును కనుగొను మార్గములు మున్నగు విషయము లిందు జెప్పబడినవి. వరాహమిహిరుని దరువాత బ్యోతిషశాస్త్రము భారతవర్షమున అంతగ నభివృద్ధినిొందలేదు. వరాహమిహిరునితో బ్యోతిష

శాస్త్ర మస్తమిండినది. అంతటి ప్రతిభాశాలి భారతభూమిని
మరలనుద్భవింపలేదు.

గణితశాస్త్రము

జ్యోతిష గణితశాస్త్రముల కవినాభావసంబంధముండుటచే నీకాలమునాటి జ్యోతిషులు గణితశాస్త్రమున గూడ నపారమగు పాండిత్యమును గడించిరి. కోల్బ్రామిను చరిత్రకారుడు హిందువుల గణితశాస్త్రప్రావీణ్యమును మిగుల కొనియాడినాడు. బీజగణితము భారతవర్షముననే యుద్భవిల్లినది. ఇందుండియే అరబ్బీలు యీశాస్త్రమును ఎనిమిదవ శతాబ్దమున తమదేశమునకు గొనిపోయిరి. వీరినుండి పిసానివాసి యగు లియనార్డ్, దీని నభ్యసించి ఐరోపాఖండమునకు తీసికొనిపోయెను. ఖగోళశాస్త్ర పరిశోధనలందును రేఖాగణిత పరిశ్రమలందును బీజగణితము నుపయోగించు మార్గమును భారతవర్షమే ప్రపంచమునకు జూపినది. ఇప్పుడు ప్రపంచమందంతట వాడుకలోనున్న దశాంశగణితముగూడ ఇచ్చటనే యుద్భవించినది. దౌర్భాగ్యవశమున మనదేశము పరాధీనత పాలగుటచలన ఈశాస్త్రములిక్కడ మాటుమణగినవి. అన్యదేశములలో పెంపొందినవి.

వైద్యశాస్త్రము

ఇంకవైద్యశాస్త్రమును గూర్చి కొంచెము జెప్పవలసియున్నది. బౌద్ధయుగమునాటి భారతవర్షము వైద్యశాస్త్రమున గూడ జాలప్రఖ్యాతి వడసినది. వైద్యశాస్త్ర ప్రావీణ్యమునకు భారతభూమి ప్రాచీనకాలమునుండియు పేరు

మోసినది. పాశ్చాత్య పాశ్చాత్యఖండములకు ఆర్యాచర్తము వైద్యశాస్త్రమున ఆచార్యపీఠము వహించినది. పాశ్చాత్యదేశములన్నియు భారతవర్షమునుండియే వైద్యవిద్యను నేర్చుకొనినవి. పశ్చిమఖండమున వైద్య పితామహుడని పేరు వడసిన హిప్పోక్రేటసు వైద్యశాస్త్రమును హిందువులనుండియే నేర్చుకొనెనని వైజను అను పాశ్చాత్యచరిత్రకారుడు దలంచుచున్నాడు. యవనులు తమ వస్తుగుణదీపిక యందు వివరించిన యోషధుల జాలవరకు హిందువులనుండియే గ్రహించినసంగతి నిర్వివాదాంశము.

వైద్యశాస్త్రము భారత వర్షమున ఒక యుపవేదముగ పరిగణింపబడి ఆయుర్వేదమనిపిలువబడినది. ఆయుర్వేదమనిన ఆయుఃపదార్థమును వృద్ధిజేయువేదమని యర్థము. ఇది అధర్వవేదమున నొకయుపాంగముగ జేర్పబడినది. అధర్వవేదమందలి ఆయుర్వేదము శల్యతంత్ర, శాలక్యతంత్ర, కాయచికిత్స, భూతవిద్య, కౌమారభృత్య, ఆగధ, రసాయన, వాజీకరణములను ఎనిమిది భాగములుగ విభజింపబడినది. హైందవ వైద్యశాస్త్రగ్రంథము లన్నిటిలో అధర్వవేద మత్యంత పాశ్చాత్యనమయినది. అధర్వవేదము క్రీ. పూ 1000 ల క్రిందటిది.

తరువాతికాలమున ఆత్రేయమహాబుషి శిష్యులగు అగ్నివేళ, భీల, జతుకర్ణ, పరాశర, హరిత, ఝరపాణులు వైద్యశాస్త్రములు వ్రాసిరిగాని నేడొక్కటియు గానరాదు. అన్నియు కాలగర్భమున మణగిపోయినవి.

అధర్వవేదముతరువాత ఔర్కనవగిన వైద్యగ్రంథములు, చరక సుశ్రుత సంహితలు. ఇందు చరకసంహిత

• కీ. శ. మొదటిశతాబ్దమున వ్రాయబడిన ట్లూహింపబడుచున్నది. చరకసంహితను వ్రాసిన చరకాచార్యులు కనిష్ఠసారవభాముని యాస్థానభిషక్కుణియని చీనాభాషలోనున్న త్రిపీఠికలో నొకచోట జెప్పబడినది. ఈవిషయమై యింకను చరిత్ర పరిశోధనలు గావింపవలసియున్నది. ఈగ్రంథము కీ. శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దమున అరబ్బీభాషలోని కనువడింపబడి అరేబియాదేశమునకు గొనిపోబడినది.

చరకమున వైద్యభాగము వర్ణింపబడినది. ఇందు జీవాత్మలక్షణములు, శరీరావయములు, వానివిధులు, శరీరమున బుట్టువ్యాధులు, ఔషధక్రియలు మున్నగు విషయములెల్ల జెప్పబడినవి.

సుశ్రుతమున శస్త్రచికిత్స వివరింపబడినది. ఇందొక ప్రకరణమున శస్త్రసాధనములును, మఱియొక ప్రకరణమున శస్త్రచికిత్స విధానములును వర్ణింపబడి యుండుటచే నీ గ్రంథము చారిత్రికముగ మనకెంతయు నమూల్యమైనది. ఇదిగాక, వ్యాధిలక్షణములు, శరీరనిర్మాణము, వ్రణములు, పుండ్లు వానికి శస్త్రచికిత్స యొనర్చుమార్గములుగూడ ఇందు వివరింపబడినవి. సుశ్రుతసంహిత వైద్యప్రపంచమున మిగుల ప్రఖ్యాతమగు గ్రంథము. ఎనిమిదవ శతాబ్దమున నిది అరబ్బీ భాషలోని కనువడింపబడినది. ఈభాషలో నిది నేటికిని గలదు. అరబ్బీభాషలో నిది కితాబ్ మోసూన్ ఆల్ హింది యనియు, కితాబ్ యిసు శ్రుద్ అనియు పిలువబడుచున్నది. యజ్ఞశ్రీకాలమున మనిన నాగార్జునయతి ఈగ్రంథమును పెంచి కొలదిమూర్పులతో మరలవ్రాసెనని ప్రతీతి.

సుశ్రుత సంహితను వ్రాసిన సుశ్రుతు దేకాలమునాటి వాడో సరిగ తెలియకున్నది. బౌద్ధయుగమునాటివాడని పలు వుర యభిప్రాయము.

ఈకాలమున శల్యతంత్రము పరిపూర్ణత గాంచినది. ఈయుగమందలి వైద్యులు శస్త్రచికిత్సయం దసమానకౌశలమును గడించిరి. అప్పటి శస్త్రవైద్యులు ఎట్టి వ్రణమునైన అత్యంత నిపుణముగ శస్త్రచికిత్సయొనర్చి మాన్వేషివారు. మానుషశరీరమును కోసి పరీక్షించుట వార లెఱుగుదురు. ఆకాలమునాటి వైద్యులు కపాలశస్త్రమునుగూడ జేయుచుండిరి. శుద్ధోదన మహీపాలుని యాస్థానవైద్యుడగు జీవకుడు కపాలశస్త్రమును జయప్రదముగ జేసెనని మోహవాగ్దమున వర్ణింపబడినది. గర్భస్థములగు శిశువుల నతినిపుణముగ పైకి దీయుటయందుగూడ ఆకాలమునాటి శస్త్రవైద్యు లత్యంతకుశలురు. పరిబీజముల, మూలశంకల, జలోదరముల శస్త్రచికిత్సయొనర్చి వీర లవలీలకుదుర్చువారు. నాసికల, కర్ణముల శస్త్రముజేసి కృత్రిమనాసికాకర్ణములనతికించి అంగవైకల్యముకనబడకుండ చేయువారు. అవయవములలో నేదియైన ప్రమాదవశమున తెగిపోయినపుడు కృత్రిమావయవములవలన నాయంగ వైకల్యమును సాధింపవచ్చునని ఋగ్వేదమునగూడ జెప్పబడినది. మశూచిమున్నగు వ్యాధులగుటకుండ టీకాలువేయు పద్ధతులుగూడ నాకాలమునగలవు. ఆకాలమునాటి వైద్యులకు రణచికిత్సయం దసమాన చాతుర్యముగలదు. శరీరమున విరిగిపోయిన శరముల, బల్లెముల వా రతిఘాతముగ దీయువారు. శరీరావయవములనెల్ల వారలెఱుగుదురు. మానవదేహ

మున నూటయే డాయువుపట్లుగలవనియు శస్త్రవైద్యులు ఆ యాభాగముల శస్త్రములజేయుట ప్రమాదమనియు వైద్య గ్రంథములందు జెప్పబడినది. ఆనాటి శస్త్రవిద్యానైపుణ్యము మనదేశమున నింకను సరించిపోవలేదు. ఇప్పుడుగూడ పాశ్చాత్యవైద్యశాస్త్రప్రవీణులు గుడ్డుమిటకరించి ఇది యసాధ్యమని కాళ్లుపాకబాచిన వ్రణములగూడ మన ఆయుర్వేదజ్ఞులు అతిలాఘవముగ కోసి కుదుర్చుచున్నారు. గర్భస్థశిశువుల ప్రాణాపాయము గలుగకుండ వెలికిదీయగల యెరుకల సానులంకిను పలుప్రాంతములగలరు. ఈశస్త్రకౌశల మంతయు ఆదరణలేక అంతరించిపోవుచున్నది. పాశ్చాత్య విద్యా సంపర్కము మనవిద్యలన్నిటికీని సర్వమంగళము బాడినది.

బౌద్ధయుగమందలి శస్త్రవైద్యులు పలువిధములగు శస్త్రసాధనముల సుపయోగించువారు. సుశ్రుతమున నూటయ్యిరువదియేడు సునిశితశస్త్రములు వివరింపబడినవి. నఖమండలాగ్రి, కరపత్ర, వృద్ధిపత్ర, ముద్రికా, ఉత్పలపత్ర, అర్థదార, కుశపత్ర శిరారముఖశస్త్రములు మున్నగునవి. ఇవి యన్నియు తలవెండుకనైన నిలువునజీల్పగల్గునంత నిశితములైనవని వర్ణింపబడినవి. వీనిలో మండలాగ్రిశస్త్రము వలయాకారముగనుండు అగ్రిముగల్గిన శస్త్రము. వ్రణములు మున్నగు వానిజీల్చుటకు నిర్దేశింపబడినది. కరపత్రము శరీరములోని యెముకల కపాలముల గోయుట కుపయోగింపబడు రంపమువంటి యొకవిధమగు శస్త్రసాధనము. దీనిపండ్లు హస్తమునందలి వ్రేళ్లను బోరియుండుటచే దీని కీ నావముగల్గినది. ముద్రికాశస్త్రములేక అంగుళీశస్త్రము. ఉంగరమువలె నుం

•దును. గర్భమున జనిపోయిన శిశువుల అవయవముల గోసి •
వెలుపలకు దీయుట కిది యుపయోగించును ఉంగరమువలె
దీనిని వ్రేలికి దొడుగుకొనవచ్చును. ఉత్పలపత్ర శస్త్రములు
నల్ల కలువరేకు బోలియుండు శస్త్రములు రక్తనాశముల
జీరుట కుపయోగపడునవి. అర్థధార శస్త్రము సగభాగము
మాత్రము వాడిగల ఆయుధము. శరీరావయవముల బేధిం
చుట కుపయోగపడును శరీరముఖ శస్త్రము వెండ్రుకలు
చర్మము మున్నగువాని గత్తిరించుట కుపకరించు కత్తెర
వంటి సాధనము

ఇవిగాక యంత్రములనబడు స్థూలశస్త్రములు శలా
కులు, సూదులు మున్నగునవి గలవు. సూదులు గాయములు
కుట్టుటకు, శలాకులు ఒకవిధమగు సన్నని లోహపుకడ్డీలు.
ఇవి పుండ్లను, వ్రణములను కడిపి చీముమున్నగు వాని
పైకిదీయుటకును, నాసిక, కర్ణ, గుద, యోనిపరిశోధనలకును
ఉపకరించు శస్త్రోపకరణములు. యంత్రములలో పలువిధము
లగు యంత్రములుగలవు. వీనిలో స్వస్తిక, సదంశ, తాల,
నాక్షియంత్రములు పేర్కొనదగినవి. స్వస్తిక యంత్రములు
శరీరమున గుచ్చుకొనిన ఈటెల శరముల వెలికిలాగుటకు
బనికీవచ్చు సాధనములు. ఇవి కంసాలిదు కాణమున గాను
పించు కారులబోలియుండును. వీనిలో సింహముఖ, వ్యాఘ్ర
ముఖ, వృకముఖ, రాక్షసముఖ, మాంజాలముఖ, సృగాలముఖ,
మకరముఖ, కాకముఖ, బకముఖ, ఉలూకముఖ మున్నగు నిరు
వదినాలుగు విధములగు స్వస్తికయంత్రములు గలవు. సదంశ
యంత్రములు చర్మము, రక్తనాశములు, స్నాయువులు లోనగు

మొత్తనితావులందు గుచ్చుకొని పోయిన శాల్యపదార్థముల నూడదీయుట కుపయోగించునవి. ఇవి లోహకారులకడ నుండు శ్రీవాణములవలెను, మంగలిపొదియందుండు తంటసములవలె నుండును. తాలయంత్రములు చెవులలో నాసికారంధ్రములలో జిక్కుకొనిన పదార్థముల దీయుసాధనములు. ఇవి గులివి తెడ్డుల బోలియుండును. నాడీయంత్రములు నాసిక, వక్త్ర, మూత్ర గుర్రస్థానములనుండు శాల్య పదార్థముల పరిశీలించుట కుపకరించు గొట్టములవలెనుండు శస్త్రసాధనములు. వీనిలో కంఠ శల్యావలోకినీ (కంఠమున జిక్కుచుండిన శల్యముల, చేపల, శిలల, పరీక్షించు యంత్రము) ఆర్మయంత్ర (మూలశంక కుపకరించునది.) నాధూకరణి (నాసికారంధ్రములబోయు శైలములు, రసములు పొర్లిపోకుండ నాసికాపుటముల దెరచి యుంచు సాధనము). అంగుళీరక్షణి (రోగి పండ్లకాటుల వలన శస్త్రవైద్యుని వ్రేలికి హానికలుగకుండ రోగినిోరును దెరచియుంచుటకై వ్రేలికి దోడుగుకొను ఉపకరణము) వ్రణవస్త్రీ (వ్రణప్రక్షాళనయంత్రము లేక పిచ్చిగారి) యోనివ్రణేక్షణ (యోనిని పరిశీలించుట కుపకరించునది) జలోదరయంత్రము (జలోదరమునుండి దోషజలమును వెలుపలికి దోడు శస్త్రసాధనము) వస్త్రీయంత్రము (గుర్రస్థానము నుండి లోనికి ఔషధజలమునుబంపు సాధనము. ఇది యీకాలమున వైద్యులకడ నుండు ఎనీమావంటిది.) ఉత్తరవస్త్రీ (స్త్రీల మర్మస్థానమునుండి లోనికి ఔషధజలమును బంపుసాధనము) ఉత్తరసువస్త్రీ (మృగముల గుర్రస్థానమునుండి లోనికి జల

మునుబంపునది) ధూమనాడి (రోగులచే పొగపీల్చించు ఉపకరణము, ఉబ్బసవ్యాధుల నివారణకు) వ్రణ ధూమ్ర నాడి (వ్రణములకును స్త్రీమర్మస్థానములకును ధూమము ప్రసరింపజేయు సాధనము. భుజపత్రముల పాముకుబుసముల నుండి వెడలు ధూమముమర్మస్థానములోనికంపిన, ఋతశ్రవణాభ్యంతరములు తొలగునని సుశ్రుతమున జెప్పబడినది) శృంగములులేక విషాణములు (మేనినుండి యధికరక్తమును విషమును వెలికి ప్రవహింపజేయు ఉపకరణములు. ఆంగ్లవైద్యమున వీనినే “కప్పింగు లేక బ్లీడింగు” సాధనములందురు. జలగల గూడ నీసనికై నియోగించుటగలదు) ఘటీయంత్రము (పాత్రలో సులభముగ వెలుగు పదార్థముల నంటించి పడవైచి పాత్రముఖమును ఉదరమున కదిమిన పాత్రఉదరమునకంటుకొనును. గుల్మవ్యాధుల నివారణకై ఇట్టిసాధనముల నుపయోగించువారు) మున్నగు వివిధములగు సాధనములుగలవు..

ఇన్ని శస్త్రసాధనములుండ, శస్త్రవైద్యమున నాకాలమునాటి వైద్యులంత ప్రవీణులైయుండఁ పూర్వకాలమున ఆర్యావర్తమున శస్త్రవైద్యమే లేదనినుడువుట సాహసముగదా! ఆకాలమున శస్త్రవైద్యులు, నిర్ఘాతన (పూరణ తిత్తుల మొదలగువాని తైలముతో నింపుట) బంధన (కట్టుకట్టుట) న్యూహన (గాయవక్త్రములను చేర్చికుట్టుట) వర్తన(మంచించుట) చాలన (శరీరమున తప్పిపోయిన శల్యములు మున్నగువాని నొకభాగమునుండి మరియొకభాగమునకు తీసికొనిపోవుట) వివర్తన, వినరణ (వ్రణముల చీల్చుట) పీడన (నొక్కి వ్రణమునుండి చీము మున్నగువానిని వెడలించుట), మార్గ

- విశోధన (మూత్రమార్గములు మున్నగువాని శుభ్రముచేయుట), వికర్షణ (రక్తనాళములలో పేరుకొనిపోయిన పదార్థముల కదిపి వెలువరించుట), ఆహారణ, అంకణ (శరములు మున్నగువాని వెలువలికిలాగుట), ఉచ్ఛమన (వాలిపోయిన యెముకల కర్ణముల లేవనెత్తుట), విరవన (విరిగి పైకిలేచిన యెముకను క్రిందికివంచుట), భంజన (మర్దించుట; శస్త్రము జేయుటకుమున్ను బాధ తెలియకుండుటకై ఆభాగము నీతైలము రాచి రుద్దెవరు.) ఉన్మథన (పుంష్లను మున్నగువాని కెలకుట) ఆచూణషదీయుట (విషరక్తములను, విషదుగ్ధములను విషాణములతోగాని నోటితోగాని బీల్చి పైకిదీయుట) ఏషణ (అన్యపదార్థములకొరకు పుంష్లను శలాకులతో వెదకుట) దారణ (కర్ణములు తలపుట్టెలు మున్నగు వానికోయుట) ప్రత్యౌశన (పుంష్లను గాయములను కడగుట) ప్రథమన (సన్నని గొట్టములతో చూర్ణములనాసికాపుటములనుండి లోనికిఁదీయుట) ప్రమాల్జన (నులిమి, కన్నులనుండి అన్యపదార్థముల పారదోలుట) ఛేదన (గాయములవలన నిరుపయుక్తములైన అవయవముల గోసివేయుట) భేదన (ప్రణామములచీల్చుట) లేఖన (గీయుట చర్మవ్యాధులకు గావింపబడు శస్త్రక్రియ) వేదన (రంధ్రములచేయుట రక్తమును స్రవింపజేయుటకు జలోదరములనుండి విషజలమును ప్రవహింపజేయుటకు సన్నని యంత్రసాధనములతో రక్తనాళములందు ఉదరములందు రంధ్రములు గావింపబడును.) విశ్రావణ (ప్రణామములనుండి చీమును వదుపుట) సౌవన (గాయముల మున్నగువాని సూదుల

తోకుట్టుట) లోనగు ముప్పది రెండు విధములగు శాస్త్రక్రియల జేయువారు. ఇంతటిశాస్త్రనైపుణ్యము ఇప్పుడంతరించిపోయినది.

బౌద్ధములచేయుటలోగూడ హిందువులకు మించిన వార లాకాలమునలేరు. హిందువులెరుగని మందులులేవు. ఆ కాలమున యవనదేశపువైద్యులు పాముకాటునకు బౌద్ధము నెరుంగకుండిరి. కాని “హైందవులు సర్వదష్టులైనవారికి చికిత్స యొనర్చి పాణిముల రక్షింపగల”రని యార్కసు చరిత్ర కాగుడు హైందవుల వైద్యశాస్త్రప్రావీణ్యమును కొనియాడి నాడు. యవనవైద్యులు కుదుర్పజాలని రోగముల కుదుర్చుటకై పాముకాటులకు చికిత్స చేయించుటకై అలెగ్జాండరు హైందవ వైద్యులనెల్లపుడును దనశిబిరమున నుంచుకొనువాడని ఈతడే వాసి నాడు. “యవనులకు రుగ్మతగల్గినపుడెల్ల (యవనులు భారతవర్షముపై దాడిసల్పిన కీ. పూ. మూడవశతాబ్దము నాటిమాట) హైందవ వైద్యశిఖామణులయొద్దకుబోయి వారి యద్భుతవైద్యకౌశలమువలన తమకుగ్మతల బాపుకొనెడి వారు” అని పరియను నుడివియున్నాడు.

లోహముల రసవిషగంధకాదుల బౌద్ధముగ నుపయోగించుటకు హిందువులే మొదటివారు.* రసాయన శాస్త్రమున వార లసమానప్రాండిత్యమును గడించిరి. పలువిధములగు రసాయనమిశ్రమముల జేయుటకు వారలెన్నియో యంత్రీసాధనముల గనిపెట్టిరి. సువర్ణ, రజత, రస, తామ్ర,

* టెల్లు, గోయల, తన హైందవ వైద్యశాస్త్రప్రావీణతయన గర్వింపకున జెప్పినాడు.

కాంత, సింధూర, శంఖభస్మములు వారలెరుగుదురు. . గంధక
ధృతి, శంఖద్రావకము, లవణద్రావకము మున్నగు ద్రావక
ముల దీయుట ఆకాలమునాటి హైందవవైద్యులకు దెలి
యును.

ఇదిగాక అసంఖ్యాకములగు ఓషధిలక్షణముల హిందువు
లెరుగుదురు. ఓషధిప్రభావము హిందువులకు దెలిసిన ట్లేప్ర
పంచమున నేరికినిదెలియదు. భారతవర్షము వనమూలికలకును
ఓషధులకును బుట్టినిల్లు. ఇచ్చటదొరకు ఓషధులు ప్రపంచమున
వేరెచ్చటను గానరావు.

అప్పటి హైందవులు వైద్యశాస్త్రముననే గాక, జంతు
వృక్ష శాస్త్రములందు గూడ నారితేరిరి. పశువైద్యమున వారి
ప్రావీణ్యమపారము. పశువులకు, అశ్వములకు, గజములకు
గలుగు రోగముల గుదుర్చుటలో వారి కత్యంత కౌశలము
గలదు. ఈవృగములకు చికిత్సలొనర్చు విధానముల వర్ణిం
చుచు వారలెన్నియో గ్రంథముల వ్రాసిరి. అప్పుడు వ్రా
యబడిన, అశ్వవైద్య, గజవైద్య, 'సర్పవైద్య' 'విషవైద్య
ములు' నేటికినిగలవు.

చౌద్ధయుగమున వైద్యశాస్త్రమున భారతవర్షము గురు
పీఠము వహించినదని నుడివితిమి. నాటి హైందవ భిషజ్జ
నులు ప్రాచ్య పాశ్చాత్య ప్రపంచములందెల్ల తమవైద్య
శాస్త్రప్రావీణ్యమునకు పేరుమోగిరి. అన్యదేశ నృపులు
అమూల్య ధనములనొసగి హైందవవైద్యుల తమయాస్థానము
లకు బిలిపించుకొనువారు. అలెగ్జాండరుచక్రవర్తి హైందవ

వైద్య శాస్త్రజ్ఞుల తనశిబిరమున నుంచుకొనిన సంగతి జగత్ప్రసిద్ధమేగద. పారశీకతేడగు హరూక్ ఆలాపిడు, మంకసేలయనువారల తనయాస్థానమునకు రప్పించుకొనెను. వీరలు చిరకాలమీతని యాస్థానమున ఆస్థానవైద్యులుగ నుండిరి. వీరిలో మంకసుశ్రుతమును కాణక్యుని విషవైద్యమును పారశీకభాషలో వ్రాసెను.

ఇచ్చటనుండి వైద్యుల నన్యదేశములకు గొనిపోబడుటయెగాక ఇచ్చట వైద్యవిద్య నభ్యసించుటకై జనులు పలుదేశములనుండి యిచ్చటకువచ్చువారు. పలువురు తక్షశిలానగరమునకేగువారు. ఈకాలమున తక్షశిలా విశ్వవిద్యాలయము వైద్య శాస్త్రమునకు వినుతికెక్కినది. టీసియస్, మెగస్తనీసు* అను యవనదేశపు వైద్యులిరువురు హైందవవైద్యపద్ధతుల పరిశీలించుటకు ఈయుగముననే ఆర్యావర్తమును దర్శించిరి.

మఱియు వైద్యశాలల నిర్మించి, అందు నిరుపేదలకు బౌషధములిచ్చు పద్ధతులు ఈదేశముననే ప్రారంభమైనవి. ప్రపంచములోనికెల్ల మున్నుగ నిచ్చటనే బౌషధశాలలు నిర్మింపబడినవి. యూరపుఖండమున తొలుత బౌషధాలయములు నెలకొల్పబడుట క్రీ.శ. ఏడవశతాబ్దమున అంతకుమున్ను పెక్కుశతాబ్దముల క్రిందటనే ఆర్యావర్తమున బౌషధశాలలు తామరతంపరగ నిర్మింపబడినవి. అశోకుడు తన సామ్రాజ్య

♦ ఈతడు క్రీ. శ. 400 సంవత్సరప్రాంతమున ఆర్యావర్తమునకు వచ్చెను.

* ఈతడు క్రీ. శ. 300 సంవత్సరమున వచ్చెను.

ముననేగాక ఈజిప్టు, చీనా, సింహళముమున్నగు అన్యదేశములలోగూడ వైద్యశాలలు బెట్టించెనని చరిత్ర పరిశోధనలవలన దెలియుచున్నది. ఫాహియాను హ్యూనిత్యాంగులు తాము దర్శించినకాలమున భారతఖండమున లెక్కలేని ఔషధశాలలున్నవని వర్ణించిరి. సింహళదేశరాజగు ఉపతిస్సనృపాలుడు అంగవైకల్యమునొందినవారలకు గర్భిణీస్త్రీలకు ఔషధశాలలు గట్టించెనని మహావంశమున జెప్పబడినది. ఔషధశాలల నెట్లు నిర్మింపవలయునో ఎట్టిప్రదేశముల నిర్మింపవలెనో అందు ఎట్టి పాత్రలు ఆసనములు, ఉపకరణము లుండవలయునో చరకుడు తన గ్రంథమున వర్ణించిచెప్పినాడు..

“ఔషధాలయములు విశాలమందిరములుగ నుండవలయును. గాలి పుష్కలముగ వీచుచుండవలయును. సూర్యరశ్మిచొరుచుండవలయును.. ఆపరిసరమున దృశ్యములు రమణీయముగ హృదయానందకరముగ నుండవలయును. పొగయు, ధూళియు లేకుండవలయును. స్నానమందిరములు, పంటశాలలు, మూత్రవిసర్జనస్థలములు దూరముగ ప్రత్యేకస్థలములందు నిర్మింపవలయును. వైద్యశాలలందు నియమింపబడు సేవకులు తెలివిగలవారై, దయాశీలురై, హృదయమాలిన్యము లేనివారై రోగులకు ఉపచారములుజేయ నిచ్చగలవారై పంటలజేయుటయందు, మందులగలుపుటయందు, వ్యాధిగ్రస్తుల నిపుణముగ లేవదీయుటయందు, శయ్యల పరచుటయందు కుశలురై యుండవలయును” అని చరకుడు వైద్యశాలా నిర్మాణవిధానమును వర్ణించినాడు. ఆహా! భారతవర్షము నాడెట్టి ఉన్నతదశ

యందుండెను? నే డెట్టి నీచదశ ననుభవించుచున్నది! కాల వైపరీత్యము.

విద్యాసంపద; విద్యాపీఠములు.

ఆకాలమునాటి భారతవర్షము విద్యాసంపదకుగూడ నుతికెక్కినది. ఆనాటి ఆర్యావర్తము విద్యలతల్లియని పేరు గాంచినది. జగద్విఖ్యాతమగు విద్యాపీఠములెన్నియో నీయుగ మున విలసిల్లినవి. అందు విద్యనభ్యసించుటకై, పలుదేశముల నుండి విద్యార్థులేతెంచువారు. ఈకాలమున భారతఖండమున విద్యావిహీనత యనునది గానిపింపదు. విద్యపరిపూర్ణముగ నీ దేశమున వ్యాపించినది. ఆకాలమున రాజ్యమేలిన రాజులు, విద్యల సర్వవిధముల బోత్సహించి, జనులలో వ్యాపకము జేసిరి.

ఒక్క బౌద్ధయుగమే యననేల అనాదినుండియు భారత వర్షము విద్యల కునికీపట్టయి ప్రఖ్యాతిగాంచినది. అనాదినుండి కూడ నిచ్చుట విద్యాపీఠములు వరలీనవి. వేదకాలమున బదరిక (బదరీనాద్) నైమిశారణ్య ఆశ్రమములు ప్రఖ్యాత విద్యానిలయములై అసంఖ్యాకులగు జనులకు విద్యగరపినవి.

తరువాత బౌద్ధయుగమున విద్య కడలేని యభివృద్ధిగాంచినది. విద్యాశాల లీ కాలమున వేనవేలు స్థాపింపబడినవి. దీనికి గారణము బౌద్ధభిక్షువులు మతవ్యాపనమేగాక విద్యాప్రచార మునుగూడజేసిరి. బౌద్ధవిహారములన్నియు విద్యాశాలలుగ జేయబడినవి. భిక్షువులు బౌద్ధమతవ్యాప్తికై, విద్యాప్రోషణకై, విహారములందు పాఠశాలల, కళాశాలల, విశ్వవిద్యాలయ

• ముల స్థాపించి విద్యల ప్రోత్సహించిరి. ఫాహియాను ఉద్యాన, పురుషపుర, వధుర, సంకాశ్య, కన్యాకుబ్జ, శ్రావస్తీ, సాకేత, రామగ్రామ, కపిలవస్తు, వైశాలి, పాటలీపుత్ర, రాజగృహ, వారణాసి, గయా, చంపా, తామ్రలిప్తినగర ముల దర్శించెను. హ్యూనిత్యాంగు, ఇతడుగాంచిన పట్టణ ములనేగాక, సింహపుర, ఉరళ, కాశ్మీర, పునచ, రాజపుర, ఘాజీపుర, నలందా, వృజ్ఞి, హిరణ్యపర్వత, కజింగడ, పుండ్ర పర్ధన, కామరూప, సమతట, వేంగి, ధనకటక, మంకూయట, సింహళ, కొంకణ, భరుకచ్ఛ, అటవీ, కచ్ఛ, వల్లభీ, ఆనంద పుర, ఉజ్జయినీ, సుహేర్షాపుర, మూలస్థాన, నగరముల వీక్షించెను. ఈట్టింగు* తామ్రలిప్తి, హరికేల, రాజగృహ, నలందా, గయా, వైశాలీ, కుశనగర, కపిలవస్తు, వారణాసుల జూచెను. ఈప్రదేశము లన్నిటిలో నాయాకాలములయందు గొప్ప విఖ్యాతములు వరలినవని ఈ యాత్రికులు వాసిరి. ఆకాలమున విలసిల్లిన విద్యాపీఠములన్నిటిలో, కాశ్మీర, ధనకటక, తక్షశిలా, నలందా, వారణాశి, ఉజ్జయిని, ఉద్దండ పుర, నవద్వీపములు ప్రఖ్యాతములైనవి.

ఈ విద్యాపీఠములు ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్క శాస్త్ర మునకు ప్రసిద్ధిగాంచినవి. నలందా కాశీ విద్యాపీఠములు వ్యాకరణమునకును, కాశ్మీర మలంకారమునకును, తక్షశిల ఆయుర్వేదమునకును, ఉజ్జయిని జ్యోతిశ్శాస్త్రమునకును నవ

* క్రీ. శ. 677 సంవత్సర ప్రాంతమున భారతవర్షమును దర్శించిన మరియొక చీనా యాత్రికుడు.

దీప్తిపము న్యాయశాస్త్రాధ్యయనమునకును వాసికెక్కినవి. కాశీ
రము అలంకారశాస్త్రమున కాదిపీఠము. కాని యీవిద్యా
పీఠమును గూర్చి వనకంతగ దెలియదు.

కాశీ:—సంస్కృతవిద్యలకు వేదశాస్త్రములకు కాశీ
అనాదినుండియు ప్రసిద్ధిజెందినది. ఇది అత్యంతప్రాచీనమగు
విద్యాపీఠము. ఇచ్చట మహాపండితులు నివసించువారు. కాశికి
బోయి విద్యనభ్యసించు నాచారము మొన్న మొన్నటి వర
కును గలదు. కాశీ పండితుడనిన నిష్పటికీని ఆర్యావర్తమున
పూజ్యతగలదు. ఇచ్చట విద్యార్థుల కెక్కుడు వసతులుండెడివి.
అన్నమిడుటకు సత్రము లెన్నియోయుండునవి. మున్నూట
యరువది సత్రము లుండెడివని ప్రతీతి. ఇన్ని సౌకర్యము లుం
డుటవలననే వేలకొలది విద్యార్థులిచ్చటికి ఆకర్షింపబడువారు.

నలందా:—తక్షశిలతరువాత ఖ్యాతిజెందిన విశ్వవిద్యా
లయ మిదియే. ప్రాభవమున నిదియు తక్షశిలతో తులనా
గును. దీనికి ర్తియు ఖండాంతరములకు ప్యాపించినది. తక్షశిల
వలె నిదియు పలుదేశములనుండి విద్యాతురుల నాకర్షించినది.
నలందాపట్టణము బీహారు రాష్ట్రములోనిది. నే డిదిగానరాదు.
కాలవాహినిలో గలసిపోయినది. రాజగృహమున కేడుమైళ్ళ
దూరములోనున్న ప్రస్తుతబారగాన్ పట్టణమే నలందాయని
కొందరు చరిత్రకారు లూహించుచున్నారు. ఇది బౌద్ధవిశ్వ
విద్యాలయము. గౌతమబుద్ధుడు నిర్వాణము నొందిన పిమ్మట
స్థాపింపబడి క్రీ. శ. పదియవశతాబ్దము వరకును తనవిజ్ఞాన
దీప్తులు నలుముఖముల ప్రసరింపజేసినది. ఏలొకో పాహియాను

యాత్రికుడు విశ్వవిఖ్యాతమగు నీవిద్యాపీఠమును గూర్చి
మానము దాల్చినాడు. దీనినిగూర్చి యొక్కమాటయైనను
నుచ్చరింపలేదు. అప్పటి కిది యంత ప్రఖ్యాతినొందియుండలే
దని యూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఇది 450 సంవత్సరప్రాంత
మునుండి మగధరాజుల యాదరమును బడసి యభివృద్ధిగాంచి
నట్లు దోచుచున్నది.

ఏడవ శతాబ్దమున హ్యూనిత్యాంగు, ఈట్సింగు లాఠ్యా
వర్తమును దర్శించినకాలమున నీవిద్యాపీఠము మహోత్సా
హదశయం దుండెను. ఈకాలమున నీవిద్యాలయమునకు ధర్మ
గంజా* యను నామాంతరము గలదనియు, అందు రత్నసాగ
రము, రత్నోదధి, రత్నరంజకము అనునామములబరగు మూడు
మనోహరహర్మ్యములుండె ననియు, టిబెట్టుదేశపు బౌద్ధగ్రంథ
ములలో వర్ణింపబడినవి. ఈమనోజ్ఞభవనములందే నిరుపమాన
పుస్తకభాండాగారమొకటి నెలకొల్పబడినది. ఈభాండాగార
మునకే ఈబ్రహ్మాండహర్మ్యములు నిర్మింపబడినవి. పీఠిలో
రత్నోదధి తొమ్మిదియంతస్తుల ప్రాసాదము. ఇందు సూత్ర
ప్రజ్ఞాపరిమిత మున్న గు నమూల్యబౌద్ధగ్రంథములును, నమాజ
గుహ్యవి తాంత్రిక గ్రంథములును ఉంచబడినవి.

ఈవిద్యాలయ వైభవమును హ్యూనిత్యాంగు మనో
హరముగ చిత్రించినాడు. ఈతడు పుష్పమాలలతో, శత్ర
చామరధ్వజములతో సుగంధద్రవ్యములతో ధర్మసంరక్షకుల

* ధర్మగంజాయనిన ధర్మమును స్వీకరించుట కనువలచోటనియ్యకము.

స్తోత్రపాఠములతో నత్యంతవైభవముగ ఊరిబయటనుండి ఈవిద్యాలయ భవనమునకు గొనిపోబడెను. ఇట్టిగౌరవము నుగాంచి హ్యూనిత్యాంగు అశ్రుపూరితనయనుడై పోయెనట. నలందావిద్యాపీఠమున సీతనికి గావింపబడిన మర్యాదలజూచిన నాకాలమున యనప్రాచీనులు అన్యదేశీయులైనను విద్యాంసు లకెట్టి యాదరము జూపెడివారో దెలియగలదు. ఇట్లే పలు ప్రాంతములనుండి యనుదినమును విద్యాభ్యాసమునకై విద్యార్థు లీవిద్యాపీఠమునకు వచ్చుచుండువారు.

నలందా విద్యాలయ భవనములు అత్యున్నతములై మేఘమండలము నొరయుచు, గిరి, శృంగములవలె జూపట్టు బురుజులచే పరిరక్షితమగు ప్రాకారములచే నావరింపబడి, జలపూరితములగు సరోవరములతో రమణీయమై, గంభీరమై తనరారుచున్నవని హ్యూనిత్యాంగు వర్ణించి తన్నయత్వము నొందినాడు. విద్యాలయ ఆవరణమున అధ్యాపకులు, విద్యార్థులు, భిక్షువులు నివసించుటకై చిత్రకల్పనలతో, వింతవింత రంగులతో, నలరారు గృహవళులు గలవు. ఇందు షదివేల విద్యార్థు లేవేళను విద్య నభ్యసించుచుండువారు. ఇచ్చట వ్యాకరణము అభిమానశాస్త్రము. ఇదిగాక బౌద్ధపురాణములును, తర్క వైద్య చికిత్సా శాస్త్రములునుగూడ ఇచ్చట బోధింపబడెడివి. వీనికై యీవిద్యాపీఠమున ప్రత్యేక కళాశాల లుండెను. ఇచ్చటి పండితుల విద్యాప్రావీణ్యమును వేరొక సందర్భమున వర్ణించితిమి. ఆప్రాంతమునేలు నృపాలుడు ఈవిద్యాపీఠ పోషణాదికములకై సూరుగ్రామముల

దానమొసగెను. అందువలన విద్యార్థులు అన్నవస్త్రములకు గొరతలేక విద్యనభ్యసించి పోవుచుండువారు.

హ్యూనిత్యాంగు తరువాత 677 సంవత్సరప్రాంతమున ఈట్సింగను వ.టియొక చీనాయాత్రికుడుగూడ భారతవర్షమును దర్శించి పదివత్సరము లీవిశ్వవిద్యాలయమున నివసించి విద్యాభ్యాస మొనర్చెను. ఈవిద్యాపీఠమందలి విద్యాపద్ధతుల సీతడుగూడ విపులముగ వర్ణించినాడు. ఇచ్చటివిద్యాభ్యాసపద్ధతుల తమములైనవనియు, ఇచ్చట విద్యాభ్యాసమువలన ధారణశక్తి, వాచాలత, తర్కచాతురి, అద్భుతముగ నలవడుననియు, ఒక్కసారి వినినంతనే జ్ఞాపకముంచుకొన గల్గిన ఏక సంతగ్రాహుల ననేకుల సీవిద్యాలయమున తానుగాంచితి ననియు సీతడు చెల్పియున్నాడు. ఇచ్చటివిద్యార్థులు వ్యాయామములందు పాల్గొనుచు శరీరరక్షణమున గూడ నప్రమత్తులైయుండువారని ఇతడు నుడివియున్నాడు. ఈకాలమున నిచ్చట నొక ఘటికాయంత్ర ముండెడిదట. అది మగధ రాజ్యమున కంతకును సరియగు కాలప్రమాణమును జూపెడిదట. ఒక్క భారతవర్షమునుండియే గాక చీనా, త్రివిష్టపము, మధ్యాసియా, బొఖారా, కొరియా, మున్నగు దేశములనుండి గూడ విద్యార్థు లసంఖ్యాకములుగ నిచ్చటకు వచ్చుచుండువారు. వీరందరికి సీవిద్యాపీఠమున భోజనాదులొసగబడి ఉచితముగ విద్య గరవబడెడిది. యూరపు ఖండమంతయు అంధకారమున మున్నియుండిన కాలమున, ఆసియాఖండమందెచ్చటను విద్యాలయములే తలసూపని తరుణమున,

నలందా విశ్వవిద్యాలయము ఐరోపా, ఆసియా ఖండములకు విద్యాప్రదాతయై నెగడినది.

ఇట్లే విద్యాలయము పదియవ శతాబ్దమువరకును అసంఖ్యాకులగు విద్యార్థులకు విద్యగరపి, పృథ్వీతలవం దంతటను విజ్ఞానమును వెదజల్లి తురుష్కుల దండయాత్రలతో నస్తమించినది.

ధాన్యకటకము:—ఇదిదక్షిణాపథమున విలసిల్లినప్రసిద్ధ బౌద్ధవిశ్వవిద్యాలయము. ఇది క్రీ. శ. 200 ప్రాంతమునుండి ఆంధ్రసామ్రాజ్య కాలమున నుత్కృష్టపదవి ననుభవించినది. ఈపట్టణమునకే ధరణికోటయని గూడపేరు. ఇది కృష్ణానదీ తీరమున శాతవాహనుల రాజధానియగు అమరావతి పట్టణమునకొక మైలుదూరమున నుండెడిది. ఇచ్చటి విద్యాపీఠమున నారు కళాశాల లుండెనని ప్రతీతి. వీనిలోని విద్యావిధాన మెట్టిదో తెలిసికొనుటకు దగిన యాధారము లేవివియు గన్పింపకున్నవి.

ఉద్దండపురము:—ఇందలి విద్యాపీఠము నలందావలె విఖ్యాతినొందినది. టిబెట్టుదేశమున ప్రసిద్ధిగాంచిన శాక్యనగర విశ్వవిద్యాలయము దీని యనుకరణమేయని చెప్పెదరు.

విక్రమశిల:—ఈవిద్యాలయము తొమ్మిదవ శతాబ్దమున నెలకొల్పబడిన దగుటచే నిది బౌద్ధయుగము తరువాతిది. నలందా యందువలె నిచ్చటను నారుకళాశాల లుండెడివి. వంగరాజ్యాధిపుడైన ధర్మపాలుని కాలమున శ్రీ భద్రజ్ఞాన పాదు డను పండితుడు విద్యాపారంగతుడు దీని కాచార్యుడుగ

నుండెను. ఈవిద్యాలయ భవనమునకు నాల్గుకొనలందును నాల్గు అన్నసత్రము లుండెడివి.

నవద్వీపము:—ఇదికూడ నిటీవలేదే. 11వ శతాబ్దమున సేనరాజులచే స్థాపింపబడినది. వంగదేశమున నిది ప్రకృతమున డియాడని వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఇప్పటికిని దీని ప్రసిద్ధి యంతరింపలేదు. నేటికిని ఇచ్చట న్యాయశాస్త్రము కొన సాగుచునేయున్నది. ధీవిశారదుడును న్యాయశాస్త్రపారంగ తుడునగు వాసుదేవు డిచ్చటనే యధ్యాపకులుగ నుండెను. భక్తిరసప్రధానమగు చైతన్యమతసంస్థాపకుడగు చైతన్యశిష్యు టనే విద్యాభ్యాస మొనర్చెను.

ఇచ్చట నేటికిని గురువులే తాము కష్టించితెచ్చిన ధన ముతో విద్యార్థులకు భోజనవసతు లొసగి న్యాయధర్మశాస్త్ర ములు గరపెడరు. అధ్యాపకులును, విద్యార్థులును ఇచ్చట పడుకుంటీరములలో నివసింతురు. ఈగుడిసెలే యిచ్చటి ఉపన్యాస మందిరములు, పాఠశాలాభవనములు. ప్రతివిద్యార్థియు ఒక్కొక్క కుంటీరమున నివసించును. తరతరములనుండి నిరంతర పరిశ్రమచే ప్రాచీనవిద్యను అవిచ్ఛిన్నముగ గాపాడుకొనుచువచ్చిన ఈవిద్యాపీఠ గురువరేణ్యు లెంతయు ప్రశంసాపాత్రులు.

ఉజ్జయిని:—జ్యోతిశ్శాస్త్రమునకు ప్రసిద్ధి కెక్కినది. జ్యోతి షమున కీది యాదిపీఠము. ఇటీవల నిచ్చటనొక సత్తత్రిశాల కూడ నిర్మింపబడినది. ఇందు ఖగోళపరిశోధనాయంత్రము లెన్నియో కల్పింపబడినవి.

తక్షశిల:—ఇది పశ్చిమోత్తరప్రాంతమున విలసిల్లినది. భారతవర్షమున స్థాపింపబడిన విద్యాపీఠము అన్నిటిలో మిగుల ప్రఖ్యాతమైనది. ప్రాచీనాచార్యవిద్యలకు బుట్టినిల్లు. ఈవిద్యాలయము రామాయణ మహాభారతకాలమునుండియు ప్రసిద్ధి నొందియున్నట్లు నివర్తనములు గాన్పించుచున్నవి. శ్రీ రామచంద్రుని సోదరుడగు భరతునితనయుడు దీనిగట్టించిననియు నిది యాకాలమున సింధు వితస్తానదులమధ్య విలసిల్లినదనియు మహాభారతమున జెప్పబడినది. ఇది బౌద్ధయుగమున మహాత్మకృష్ణదళ ననుభవించినది. అన్నిటికిం జెను వైద్యశాస్త్రమున కీది యీకాలమున జాల ప్రఖ్యాతి వడసినది. పలుదేశములనుండి విద్యార్థులు ఇచ్చటవైద్యవిద్య నభ్యసించుటకై వచ్చువారు.

ఈకాలమునాటి తక్షశిలాపట్టణవిభవమును ప్రాబో, శ్రీశీ, టోలమీ, డైనీసియసు మున్నగు రోమక చరిత్రకారులు వర్ణించిరి. ఈవిద్యాలయ పరిసరములన్నియు బౌద్ధముల కుపకరించు వనమూలికలతో, వృక్షజాలములతో అతావితానములతోనిండియుండెడివి. సృష్టిలోగన్పించు తరులతాదులన్నియు నిచ్చటనుండెడివట.

భారత ఇతిహాసరంగమున మతసాంఘిక, రాజకీయక్షేత్రములందు కీర్తిగాంచిన మహాపురుషు లందరును ఇచ్చట విద్యనభ్యసించిరి. ఆర్యావర్తమునేలిన రాజులుతమతనయుల నిచ్చటకరిగి విద్య గరపించువారు. రాజకుమారు లిచ్చట శిక్షనందిన గాని సింహాసనమధిష్ఠింప నర్హులుగారు. నిగక్షరకుక్షుల రాజ్యపాలనమునప్రజలకు సౌఖ్యముండనేరదు. విద్యలు ప్రోత్సహింపబడ

నేరవు. సారస్వతము పెంపొందనేరదు. బుద్ధునకు సమకాలీను
 డును, కోసల రాజ్యాధీశ్వరుడునగు ప్రసన్నధీ యిచ్చట విద్య
 నభ్యసించెను. సిద్ధార్థకుమారుడును ఇచ్చటనే విద్యనేర్చు
 కొనెనని ప్రతీతి. అశోక చక్రవర్తియీ విద్యాపీఠముననే జదువు
 నేర్చుకొనెను. చంద్రగుప్తమౌర్యుని మంత్రియు మౌర్య
 సామ్రాజ్య నిర్మాతయు అసమాన రాజకీయ విద్యాప్రవీ
 ణుడునగు చాణక్యుడును ఇచ్చటనే విద్యాభ్యాస మొన
 ర్చెను. మగధరాజ్యము నేలిన బింబిసారస్వపాలునకును, గౌత
 వబుద్ధునకును వైద్యచికిత్సయొనర్చిన జీవకుడిచ్చటనే విద్యగ
 రచెను. ఈతడిచ్చట నేడువత్సరములు జదివి వైద్యశాస్త్రమున
 నసమాన కౌశలమును గడించెను. చరకసంహిత గ్రంథకర్త
 యగు చరకుడిచ్చటనే తన కాయచికిత్సను బోధించెను. శబ్ద
 శాస్త్రపారంగతుడగు పాణిని తనవ్యాకరణము నిచ్చటనే
 రచించెను. క్రీ. శ. 45 సంవత్సరప్రాంతమున అపలోనియస్,
 దామిసు అనునిరువురు యవనదేశస్థు లిచ్చట విద్యనభ్యసించు
 చుటకైవచ్చిరి. అలెగ్జాండరుచక్రవర్తి ఈవిశ్వవిద్యాలయ
 వైభవమునుగాంచి విస్మయపడెయ్యెను. ఈతడిచ్చటి గ్రంథ
 ములనేగాక ఇచ్చటి విద్వాంసుల గూడ తనదేశమునకు గొని
 పోయెను. గీనిఖ్యాతి యనన, పులస్తనీ, ఐగుప్త మున్నగు
 రాజ్యములకుగూడ బ్రాకినది.

విద్య పూర్తియైనపిమ్మట విద్యార్థుల విద్యాపాటవ
 మును పరీక్షించు పద్ధతులుగూడ నీకాలమున నవలంబింపబడి
 నవి. జీవకుడు తక్షశిలానగరమునకు జాట్టును పదునైదుమైళ్ళ
 దూరములోనున్న పనమూలికావృక్షలతాదుల గుణగణముల

వర్ణింపవలసియుండెను. ఇదియే యీతనివిద్యాప్రావీణ్యమును పరిశీలించుట కివ్వబడినప్రశ్న. జీవకుడు నాల్గుదినము ప్రదేశ మంతయుదిరిగి అన్నిటిగుణసంపదల నవలీలగ వర్ణించెనట.

ఈవిద్యాపీఠములలో జాలభాగము తురుష్కుల దండయాత్ర మహాగ్నిజ్వాలలలోబడి దగ్ధమైపోయినవి. ఆంగ్లేయ విద్యాసంపక్కుముచే తక్కినవి యంతరించినవి. ప్రాచీనవిద్యా ప్రాభవము మాటు మణగినది.

గ్రంథాలయములు.

బౌద్ధయుగమున మనదేశమున పెక్కుచోట్ల పుస్తకభాండాగారములుగూడ వెలసినవి. ప్రతిబౌద్ధమఠమును ఒక్కొక్క గ్రంథాలయమై నెగడినది. బౌద్ధవిహారములందు, భిక్షువులు పఠించుకొరకు బౌద్ధగ్రంథములు ప్రోవుచేసి యుంచబడెడివి. భిక్షువులు దూరదేశముల నుండిగూడ ప్రయాసపడి గ్రంథముల సంపాదించి తెచ్చువారు. నలందాయం దెట్టియమూల్య గ్రంథము టుండెడివో చెప్పియుంటిమి. ఇచ్చటి పుస్తకభాండాగారములోని గ్రంథసముదయము మూడు బ్రహ్మాండ హర్మ్యముల నావరించినవి. ఇం దెన్ని గ్రంథములుండెడివో లెక్కించినవారు లేరు. బీహారములోని ఉద్దండపురమునగూడ పెద్దగ్రంథాలయ ముండినట్లు చరిత్రపరిశోధనలు దెల్పుచున్నవి. భారతవర్షమందలి పుస్తకభాండాగారములలోని ఆమూల్య గ్రంథముల పఠించుకొరకు అన్యదేశముల నుండిగూడ యాత్రికులు వచ్చువారు. ఫాహియాను, హ్యూనిత్యాంగు, ఈట్సింగులు ఇచ్చటిగ్రంథములకు ప్రతులు వ్రాసి తీసికొని

పోవుటకే వచ్చిరి. తురుష్కు డండయాత్రలతో ఈగ్రంథాలయములన్నియు విధ్వంసమైనవి. తురుష్కులు బౌద్ధవిహారముల నాశనమొనర్చిరి అంతటితో ఈవిహారములలోని గ్రంథసమయము గూడ నశించినది. ఒక్కగ్రంథాలయమైనను దక్కలేదు. అన్నియు నాశనమొనర్పబడినవి. 1176 సంవత్సర ప్రాంతమున తురుష్కులు నలందా విహారముపైబడి అందలి బౌద్ధభిక్షువుల దునుమాడి గ్రంథసంచయమును దగులబెట్టిరట. చేతికి జక్కిన గ్రంథములగొని కొందరు సన్యాసులెట్లొ ప్రాణముల దక్కించుకొని విక్రమశిలానగరమును జేరుకొనినట.

నాటివిద్యావిధానము

పైనవివరించిన ప్రఖ్యాత విద్యాస్థానములెగాక ప్రతి యూర నొక్కొక పాఠశాల యుండెడిది. ఇది గ్రామవాసుల నిరంతర పరిశోధనలకు గురియై నిర్విఘ్నముగ కొనసాగుచుండెడిది. ఆయుర్విద్య తమ బాలుర విద్యాపోషణమును గావించుకొనెడివారు. అయ్యవారిని దామె గృహ మాన్యము లొసగి గౌరవించువారు.

నాటి విద్యా విధానముగూడ సర్వోత్కృష్టమైనది. నాటి విద్యావిధాన మందలి ప్రధానలక్షణము గురుకుల వాసము. బాలురు శైశవముననేపోయి గురువునింటనే విద్య నభ్యసించువారు. ఆచార్యునింట బాలురెట్టి కొరతయులేక జనకుని గృహమునందువలెనే నిర్విచారముగ జదువుకొను వారు. విద్యాభ్యసనము పూర్తియైనతోడనే స్వగృహములకు

దిరిగినచ్చి ఉద్వాహమాడి సంసారమున బ్రవేశించువారు. దీనికే గురుకులవాసమనిపేరు. మెగస్తనీసుగూడ నీకాలము నాటి విద్యాపద్ధతుల నీరీతిగనే వర్ణించినాడు దీనివలన పెక్కు సంవత్సరములు గురుని దృష్టిపథమున సంచరించుటవలన అతనితోడి నిరంతర సాంగత్యమువలన అతని ఉత్తమ గుణములు బాలురకు పట్టుబడెడివి. దుష్టసాంగత్య దుర్వ్యసన ములకు తావులేకుండెడిది.

ఆకాలమున విద్యాభ్యాసమునకు సొగసైన మందిర ములతో బనిలేకపోయినది. ఆచార్యులు తమ బాలుర నే పటకుటీరములందో, యేవృక్ష మూలములందో, ఏ చెట్లనీడ లనో, ఏ ఆరావనీమలందో, కూర్చుంట బెట్టుకొని విద్య గరపువారు. అప్పుడు ఉన్న శాసనములు, కుర్చీలు, బెంచీలు, గ్యాలరీలు మున్నగు ఆడంబరములను లేవు. విద్యార్థులును, ఆచార్యులును, భూతలముననే ఆసీనులై విద్యా గోష్ఠియందు మునిగిపోవువారు. గురుశిష్యులు ప్రత్యేక యుడు పుల ధరింపవలెనను నిర్బంధములు లేవు. ఆచార్యులకు బాలురు నెలనెలకు జీతములు సమర్పించుకొను దుర్భర దురాచార ములును ఆకాలమున గానరావు. పొట్టకూట్టకై విద్యనమ్ము కొను వారలా కాలమున గాన్పింపకుండిరి. విద్యావిక్రయము ఆకాలములో మిగుల హేయముగ పరిగణింపబడినది. అందు వలన ఎంతటి నిరుపేదకైనను విద్యాభ్యాసము సులభసాధ్య మయ్యెను. ఇప్పటివలె తనయుల విద్యాభ్యాసపూర్తికై తండ్రి పితార్జ్జితపు మడిమాన్యముల, ఇల్లాలిమెడలోని చంగళనూ

త్రముల నమ్మకొని దైన్యత నొందవలసిన దుస్థితు లాకాలమున ప్రబలియుండలేదు.

గురువునొద్ద విద్యాభ్యాసము పూర్తియైనపిమ్మట, విద్యార్థు లిండ్లకుబోయి పెండ్లియాడి గృహస్థాశ్రమమును స్వీకరింపవచ్చును. విద్య పూర్తియగువరకు బ్రహ్మచర్యమునే యవలంబింపవలయును. చాలిగుంటలో నంటుకొనినబూడిదను విదలించు శునకములరీతి, పరీక్షలైనతోడనే తాము నేర్చిన విద్యల కచ్చటనే తిలోదకముల నిడిపోవు ఇప్పటి విద్యార్థుల వలెగాక నాటి బాలురు గృహస్థాశ్రమమును స్వీకరించినను తాము నేర్చిన విజ్ఞానమును లోకమున ప్రసరింపజేయుచు ధర్మపథమున నడువవలయును. |

ఆచార్యుడుగాక, తలిదండ్రులుగూడ బాలుగకు విద్యాభ్యాసమొనరింప నర్హు లనుభావ మాకాలమున ప్రబలియుండెను. “మాతృదేవోభవ, పితృదేవోభవ, ఆచార్యదేవోభవ” యనునార్యోక్తి ననుసరించి తల్లియు, దండ్రీయు, నాచార్యుడు సు బాలుర విద్యాభ్యాసమున పాల్గొనవలసిన గురుత్రియము. ఈగురుత్రియమున తల్లికే ప్రధానస్థానమొసంగబడినది. అందరిలో నామెయే పరమగురువు, ఆదిగురువు. శిశువు గర్భస్థమైన నాటనుండియు, నామెయే భగవానునిచే గురువుగ నిర్ణీతమైనది. ఆమె యొసగుశిక్షణయేవిశ్వవిద్యాలయమును ఏగురుకుల వాసమును ఒసంగజాలదు. బాలు నుయ్యెలలో పరుండబెట్టి యూచుచు, మృదుమధుర స్వరములలో నామెపాడు జోల పాటలలో, ఎత్తి ముద్దాడునపు డామెవదనసీమనుండి ప్రవహించు ప్రేమతరంగములలో, మాటలునేర్పుటలో విద్య

ములు చేయించి. చేష్టలుగరుపుటలో నామేప్రదర్శించు చాతుర్యమున, శిశుపోషణమున నామేగనబరచు ఉల్లాసమున నెంతటి విద్యాశిక్షణమున్నదో వర్ణింపనలవికాదు. అందువలననే మన ప్రాచీనులు గురుత్రియమున తల్లీకి ప్రధానస్థానమొసగిరి.

ఇదిగాక మనప్రాచీన విద్యావిధానమున నింకొకశ్లాఘనీయమగు అంశమున్నది. మనుజునకు గురువునొద్ద జదువుకొనుకాలమే విద్యాకాలముగాదు. ప్రాచీనసాంప్రదాయముల ననుసరించి ఆజ్ఞాంతమును విద్యాభ్యాసకాలమే. బ్రహ్మచర్య, గృహస్థ, వానప్రస్థ, సన్యాసాశ్రమము లన్నిటిలో మనుజుడు బ్రహ్మజ్ఞానము బడయువరకు విద్యకొనసాగింపవలసినదే. గురుకులవాసము ప్రాచీనవిద్యవిధానమున నొకయవస్థ.

మఱియు ప్రాచీన విద్యాభ్యాసమునకు లక్ష్యము మహాత్కృష్టమైనది. కేవల ముదరపోషణయు, ధనార్జనయు దీనికి లక్ష్యములుగావు. మోక్షసాధనము దీనిపరమ లక్ష్యము, గమ్యస్థానము.

బాలురు విద్య పూర్తిగావించుకొని ఇండ్లకు బోవునపుడు ఆచార్యుడు వారలు గృహస్థాశ్రమమున నాచరింపవలసిన ధర్మముల నుపదేశించును. ఇవి నవీన విశ్వవిద్యాలయములందు పట్టప్రధాన మహాత్మవ సమయమున వచింపబడు సీతివాక్యములకు బోల్పనగును. కాని ఆసీతివాక్యములకును ఈసీతివాక్యములకు నక్కకును నాకలోకమునకునుగల తారతమ్యమున్నది. ఆసీతివాక్యములలో ఉత్కృష్టధర్మము లిమిడియున్నవి. వీనిలో స్వాతంత్ర్యమును కలనైన స్మరింపక విజాతీయ దొరతనమునకు జోహారు తొనర్చుచు మనుచుండవలయు.

నను ఉపదేశములుండును. బాలురు చదువుచాలించి తమ్మువీడి పోవుకాలమున గురువులుపదేశించు వాక్యములకు శిక్షావల్లిక యనిపేరు. దీనియందు మన పాఠీనవిద్యాపథ్యతుల యుత్కృష్టత ప్రదర్శిత మగుచున్నది. బాలురందరును తన్నువిడచి పోవు మహాతగుణమున గురువు, అశ్రుపూరిత నయనములతో ప్రశాంత గంభీరవాక్కులతో నిట్లుపన్యసించును:—

“సత్యంబు, ధర్మంచర, స్వాధ్యాయ, న్మా ప్రమదః |
ఆచార్యాయ ప్రియంధన మాహృత్య ప్రజాతన్తుం మాన్య
వచ్ఛేద్యః | సత్యా న్నప్రమదితన్యమ్ | ధర్మా న్నప్రమదిత
న్యమ్ | కుశలా న్నప్రమదితన్యమ్ | భూత్వై నప్రమదిత
న్యమ్ | స్వాధ్యాయ ప్రవచనాభ్యాం నప్రమదితన్యమ్ |
దేవ పితౄణాంభ్యామ్ నప్రమదితన్యమ్ | మాతృదేవోభవ |
పితృదేవోభవ | ఆచార్యదేవోభవ | ఆతిథిదేవోభవ | యా
న్యనవద్యాని కర్మాణి తానిసేవితవ్యాని నో యితరాణి | యా
న్యస్మాకగ్గో సుచరితాని | తానిత్వ యోపాస్యాని | నో యిత
రాణి | యేకేచాస్మచ్ఛ్రేష్ఠ్యాగ్ం సోబ్రాహ్మణాః | ద్వేషాం
౨ సనేనప్రశంభితన్యమ్ | శ్రద్ధయాదేయమ్ | అశ్రద్ధయా
దేయమ్ | శ్రియాదేయమ్ | హియాదేయమ్ | భియా
దేయమ్ | సంవిదాధేయమ్ | అధయదితే కర్మ విచికిత్సావాప్యత్త
విచికిత్సావాస్యాత్ | యేతత్ర బ్రాహ్మణా స్సం మర్ శినః |
యుక్తా ఆయుక్తాః | అలూక్షా ధర్మ కామాస్సన్యః | యథాతే
తత్రవతే౯౯౯ | తథా తత్రవతే౯౯౯ | అథాభ్యాఖ్యాతేషు
యేతత్ర బ్రాహ్మణాస్సం మర్ శినః | యుక్తా ఆయుక్తాః |
అలూక్షా ధర్మ కామాస్సన్యః |

యథాతే తేషు వలేరణ్ । తథాతేషువలేరణ్ ధాః
 ఏషఆదేశః । ఏషఉపదేశః ఏషావేదోపనిషత్ । ఏతదనుశాస
 నమ్ । ఏవముపాసితవ్యమ్ । ఏవముచైత దుపాశ్యమ్॥”

తైత్తిరీయోపనిషత్తు.

అనువాక్యములతో ఆచార్యుడెంతయో కష్టముమీద
 తనశిష్యులపేడ్కొల్పును.

ఈవాక్యముల కర్థమేమనః—

“సత్యమునుబల్కుము. ధర్మము నాచరింపుము. స్వా
 ధ్యాయనమునుండి యెన్నడును ఏమని యుండకుము (నీవుకొం
 చెము సంపాదించుకొనిన పిదప) నీ యాచార్యునకు ప్రియమ
 గునట్లు కొంతధనము నొసగుము. ప్రజాతంతువు తెగి
 పోకుండునటుల మంచిసంతానమును బడయుము. సత్య
 మును తప్పకుము. ధర్మపథమును వీడిపోకుము. క్షేమకర
 మగు మార్గముల సంచరింపుము. మంగళప్రదములగు కర్మ
 ముల నాచరింపుము. స్వాధ్యాయన ప్రవచనములనుండి
 తొలగకుము. దేవ పితృకార్యముల నెన్నడును విస్మరింప
 కుము. జననీజనకులు ఆచార్య అతిథులు దైవములని తలం
 పుము. నింద్యకర్మల చాయలకుబోవకుము. మాకడనుండు
 సుగుణములనే గ్రహింపుము. దుర్గణముల విసర్జింపుము. మన
 కంటె శ్రేష్టులగు బ్రాహ్మణుల ఆసనాదికములచే గౌరవిం
 పుము. వారియుపదేశముల నాలకింపుము. వారిని బహుమా
 నింపదలచినచో ఆదరపూర్వకముగ నిమ్ము. నీసంపదకు
 దగినటుల సన్మానింపుము. ఆచారకర్మలగూర్చి నీకేదియైన
 సందియము గల్గినచో ధర్మవిచారముజేయ సమర్థులును,

• ఆచార్యులును, ఆచారకర్మలందు స్వతంత్రులును, కౌర్యము లేనివారును ధర్మకాములునగు బ్రాహ్మణులు అట్టి సందిగ్ధ సమయములందెట్లు సంచరింతురో నీవును అట్లే సంచరింపుము. ఇది నీకాదేశము. ఇది నీకుపదేశము. ఇది వేదరహస్యము. ఇది నీకాజ్ఞ. ఇది యుపాసింపదగినది.

విజాతీయ విద్యాసంపర్కమువలన నీయుత్తమపద్ధతు లన్నియు మాయమైనవి. విఖ్యాతములగు ప్రాచీన విద్యా పీఠములు అంతర్థానమైనవి. గ్రామపాఠశాలలు గంగ గలసినవి. అయిదుకోశముల కొక్కబడియో, ఆరుగ్రామముల కొక్క బడియో కడకు గతియైనది. రఘువంశ, కుమారసంభవ, అమరకోశములు మూలబడినవి. “గాడిద బరువుమోయును. వంగలి తొరముచేయును” మున్నగు మహావిషయములతో నిండిన వాచకపుస్తకములు బాలురు పఠింపవలసిన దుర్గతిపట్టి నది. ఈ చదువులతో బాలుర యుత్సాహ బలతేజములు తలదండ్రుల వడ్డిమాన్య గృహసువర్ణ భూషణాదులు మణిగి పోవు దుస్థితులు నొభవించినవి.

ఆహా! నాటికిని నేటికిని, యెంతటి వ్యత్యాసము! ఎంతటి ఉత్తమనాగరికత! ఎంతటి యుత్కృష్ట పరిపాలన! ఎంతటి రణప్రావీణ్యము! ఎట్టికళాకాశలము! ఎట్టి వాణిజ్యవైభవము! ఎట్టి విద్యాసంపద! అన్నియు స్వప్నదృశ్యము లైనవిగదా! పరాధీనత భారతవర్షము నెట్టి దుర్గతికి నెచ్చినది! సంతాప కరము.

సమాప్తము.

పోతన వేమనల యుగము

చెన్నపురిరాజధాని కళాశాలవారి
1922 సంవత్సరపు పబ్లిక్ ఆండ్ మార్ హెడ్
బహుమానము (రూ 150 లు) పొందిన
అంధ్ర వ్యాసము.

గ్రంథకర్త: దిగవల్లి వేంకటశివరావు, బి. ఏ., బి. యల్.
విషయ విభాగము.

కాలము, కృతులు, పరస్పరసంబంధము, రాజుల యాసానములు, సంఘము, మతములు, ఆచారవ్యవహారములు, పోతన వేమనలు, వారి కాలము, అభిప్రాయభేదములు. 14, 15 శతాబ్దముల దక్షిణహిందూదేశము, అంధ్ర దేశరాజకీయస్థితి, సాంఘికస్థితి, ఆర్థికస్థితి, మతములు, శైవవైష్ణవములు, ప్రపంచచారిత్రమున 14, 15 శతాబ్దముల స్థానములు. వాఙ్మయము. పోతనకృతీయం దీస్థితిగతులకు నిదర్శనములు. సంఘములు, మతములను గూర్చిన అభిప్రాయములు, ఉదాహరణములు. పోతనకృతి విమర్శనము, భాగవతము, కథాచమత్కృతి, పాత్రపోషణము, శ్రీకృష్ణ పాత్రము. అవతారము. పురుషస్త్రీపాత్రములు, శిల్పనాచాతురి, రసపోషణము, కవిత్వవిశేషములు. పోతనకృతు లనుకొనబడు ఇతిగ్రంథములు. వేమనకృతిలో ఆకాలపు రాజకీయ సాంఘిక మత పరిస్థితులకు నిదర్శనము. ఉదాహరణములు. వేమన విమర్శనములు. వేమన నీతులు. వేమన హాస్యములు. వేమన జీవితము. వేమనకవిత.

“పరమమతైః అభిప్రాయములను విమర్శించు తేటతెలుగు పదములతో సమకూర్చుచుండుటచే నీవ్యాస మాంధ్రభాషావ్యాసంగముచేయగోరు విద్యార్థుల కత్యంతోపయుక్తముగా నుండగలడు”

భారతి,

వెల 0—8—0

రిక్తాక్షి - ప్రష్యము.

వలయు వారు:—దిగవల్లి వేంకటశివరావు, బి. ఏ. బి. యల్. తన విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమండలి, బెజవాడ. అనివ్రాయవలెను.

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల

—:0:—

సక్రిమముగా పునరుద్ధరింపబడి, కాగ్యాలయము బెజవాడకు
మార్చబడినది.

—• నియమములు •—

1. దేశాభివృద్ధికి అవశ్యకములైన గ్రంథములు ప్రచురించి భాషాభివృద్ధి చేయుటయే యీ గ్రంథమాల యొక్క యుద్దేశ్యము. ఇందు సంవత్సరమునకు రమారమి 1600 పుటలు గల స్వతంత్రమైన గ్రంథములు ప్రచురింపబడును.

2. కొందఱు తలచునట్లు ఇది మాసపత్రిక కాదు. ఇందు దేశదేశముల చరిత్రములును, పదార్థవిజ్ఞాన, రసాయన, జీవ, వృక్ష మొదలగు ప్రకృతిశాస్త్రములును, దేశోపకారములగు కొందఱు మహనీయుల చరిత్రములును, ఇంగ్లీషునందలి ఉద్గ్రంథముల భాషాంతరీకరణములును మాత్రము ప్రచురింపబడును. చరిత్రానుసారములగు కల్పిత కథలు (Historical Novels) కూడ ప్రచురింపబడును.

3. ఈ గ్రంథమాలలో నిదివరకు అచ్చువేయబడిన గ్రంథముల నన్నిటిని కొనుచు నికముందు ప్రచురింపబడు గ్రంథముల నన్నిటినిగొనుటకు నొప్పుకొనువారు శాశ్వతపు చందాదారులు.

4. శాశ్వతపు చందాదారులకు ఈ గ్రంథమాలలోని గ్రంథములన్నియు చౌకగా అమ్మబడును.

5. శాశ్వతపు చందాదారులు సంవత్సరపు చందా మొదట నీయచక్కరలేదు. ఒక్కొక్కపుస్తుక మచ్చుపడగానే

అది వాల్క్యాపేయబిల్ ద్వారా సంపాదించును. పోస్ట్మెన్ చందా
దారులే భరింపవలయును.

6. వెనుకటి పుస్తకముల నన్నిటినిఁ గొను చందా
దారులు ప్రవేశమును వియ్యనక్కరలేదు. వెనుకటి పుస్తకముల
నన్నిటిని ఒక్కసారి కొనలేనివారు మాషద్దనిలువలోనున్న పుస్త
కములలో రు. 3-0-0 ల వెలగల పుస్తకములు మొట్టమొదట
కొనినజాలును. మిగత పుస్తకములు తరువాత తెప్పించుకొన
వచ్చును. ఆమిగత పుస్తకములకొరకు వ్రాయునపుడు తమ
చందా రిజిష్టరుసంఖ్యను ఉదహరింపవలెను.

7. వెనుకటి పుస్తకములు అక్కరలేనివారు ప్రవేశమును
ముక్కింద రు. 0-5-0 చెల్లించవలెను

8. చందాదారులు మాప్రచురములలోని గ్రంథములను
చందాదారులవెలకు ఒకటికన్న నెక్కువ పొందలేరు.

9. గ్రంథమాలలోని గ్రంథములన్నియు నునుపైన జళ
సరికాగితములమీఁద ముద్రింపబడును. అశేకచక్కని పటము
లతోనొప్పుచుండును. శ్రేష్ఠమయిన బైండుచేయబడును. సరస
మైన వచనశైలినికలిగియుండును. ఇట్లు సర్వాంగసుందరములై
చౌకవెలకు దొరకుగ్రంథములు తెలుగుభాషలో నరుదు.

అయ్యదేశర కాశేశ్వరరావు,

కార్యదర్శి,

విజ్ఞానచంద్రికామండలి,

బెజవాడ.

బిజ్జానచంద్రికా మండలివారిచే ప్రకటితమైన గ్రంథములు

1925 నవంబరు 15. తేదీనుండి ధరలు తగ్గింపబడినవి

చందాదారులకు	ఇతరులకు
1. అబ్రిహాములింకను (జీవితచరిత్ర). *	
శ్రీయుత గాడిచెర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారు.	
2. హిందూమహాయుగము! (దేశచరిత్ర) *	
శ్రీయుత కొవ్వత్తాజు లక్ష్మణరావుగారు.	
3. జినశాస్త్రము (శాస్త్రగ్రంథము) *	
4. రాణీసంయుక్త (నవల) *	0-12-0
శ్రీయుత వేలూల సుబ్బారావుగారు.	
5. మహావృద్ధియమహాయుగము (దేశచరిత్ర) *	1-0-0
శ్రీయుత కీ॥శే॥ కొవ్వత్తాజు లక్ష్మణరావుగారు.	
6. పదార్థ విజ్ఞానశాస్త్రము (శాస్త్రగ్రంథము) *	
శ్రీయుత మంత్రిప్రగడ సాంబశివరావుగారు.	
7. రసాయనశాస్త్రము (శాస్త్రగ్రంథము) *	1-4-0
శ్రీయుత వేమూరి విశ్వనాథశర్మగారు.	1-8-0

8. ఆంధ్రుల చరిత్రము 1వ భా. (దేశచరిత్ర) *
శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు.
9. విమలాదేవి (నవల)
శ్రీయుత భోగరాజు నారాయణమూర్తిగారు.
10. కలరా (శాస్త్రగ్రంథము)
శ్రీయుత ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు.
11. జంతుశాస్త్రము (శాస్త్రగ్రంథము) *
12. వృక్షశాస్త్రము (శాస్త్రగ్రంథము) *
13. శారీరశాస్త్రము (శాస్త్రగ్రంథము) *
14. భౌతికశాస్త్రప్రపంచపాఠములు (శాస్త్రగ్రంథము) *
15. స్వీయచరిత్రము 1వ భాగము
/ కీ॥ శే॥ కండ్లకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు.
16. భౌతిక శాస్త్రము (శాస్త్రగ్రంథము) *
17. ఢిల్లీనర్బరు (దేశచరిత్ర) *.
18. ఆంధ్రుల చరిత్ర 2 వ భాగము (దేశచరిత్ర.)
శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు.

0-5-0

0-8 0

1-8-0

1-12-0

19. చంద్రగుప్తచక్రవర్తి (డివితచరిత్ర.) *

20. చలిజ్వరము (శాస్త్రగ్రంథము)

శ్రీయుత ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు.

21. అర్థశాస్త్రము 1వ సంపు. (శాస్త్రగ్రంథము)

శ్రీయుత కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు.

22. బెంజును ఫార్మేక్సీను ఛరిత్రము

శ్రీయుత పసుమతి శ్రీనివాసరావుగారు.

23. వ్యవసాయ శాస్త్రము 1వ భా. (శాస్త్రగ్రంథము.)

శ్రీయుత గోటేటి జోగిరాజుగారు.

24. డిటా రెండవభాగము. డిటా

25. రాయచూరు యుద్ధము.

శ్రీయుత కేతవరపు వేంకటశాస్త్రిగారు.

26. అర్థశాస్త్రము 2వ సంపు. (శాస్త్రగ్రంథము.)

శ్రీయుత కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు.

27. విజయనగర సామ్రాజ్యము (నవల)

శ్రీయుతదుర్గిరాలరాఘవచంద్రయ్యచౌచరిగారు.

0-10-0

0-7-0

1-12-0

1-8-0

0-12-0

0-8-0

1-4-0

1-0-0

1-8-0

1-0-0

1-0-0

0-12-0

1-8-0

1-0-0

1-0-0

0-12-0

28. పాతాళభైరవి (నవల)	0-12-0	1-0-0
29. స్వయచరిత్ర 2వ భాగము. శ్రీశే కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు.	1-0-0	1-4-0
30. వృక్షశాస్త్రము, (మ్యాస్ట్యుయల్)	1-8-0	2-0-0
31. లక్ష్మీణరాయవ్యాసావళి, 1వ సంపుటము. శ్రీ శే కొమర్రాజు లక్ష్మీణరావుగారు.	1-8-0	2-0-0
32. ఫ్రెంచిస్వాతంత్ర్యవిజయము 1వ సంపుటము. శ్రీయుత అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావుగారు.	1-4-0	1-8-0
33. అమెరికాసంయుక్తరాష్ట్రములు శ్రీయుత అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావుగారు.	1-4-0	1-8-0
34. బౌద్ధమహాయుగము(పాసాయాన్ భా యాత్రాతో) డిటొమూత్రము	1-14-0	2-4-0
శ్రీయుత వేలూరి సత్యనారాయణగారు. * పుస్తకములు ప్రింట్లు మా నోల్వబోలేవు.	1-4-0	1-8-0

10. తైనుగుతోట

త్రైయుత రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు.

11. లలిత

”

12. తైకికమ నాటకము

త్రైయుత వెన్నెలకరాజి సుందరరామశర్మగారు.

13. చంటబిడ్డ

డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీప్రతిగారు.

14. పోతనవేమన యుగములు

ప్రంథకర్త: త్రైయుత దిగవల్లి వెంకటశిరరావుగారు.

0—4—0

”

0—6—0

1—0—0

0—8—0

ప్రకటన నియమాములు:

1. మాప్రకటనలు తమ పత్రికలలో సుచితముగ వెయి చత్రికాధిపతుల ప్రకటనలు మాపుస్తకముల చుర ఉచితముగ వేయగలవారము.

2. తమప్రకటన మాపుస్తకములో వేయగోరు పత్రికాధిపతులు తాము ప్రకటనవేసిన సంచికను మాకు బంపుచు దమ ప్రకటన యెటుల వేయవలసినది తెలుపవలెను.

3. పైకముతీసికొని మేమితర ప్రకటనలను వేయగలము. ఒకసారి ఒకపుట ప్రకటనవేయుటకు రు 10-0-0 లు ఈయవలెను. అరపుటకు రు 6-0-0. ఎక్కువపుటలుకోరువారు ప్రత్యేకముగ వెల నిర్ణయించుకొనవచ్చును.

4. మాకు చాలమంది శాశ్వతచందాదారు లున్నందునను ప్రతిదినము కొత్తకొత్త చందాదారులు వచ్చుచున్నందునను మాగ్రంథములు ఆంధ్రభాషలో శాశ్వతముగ నుండునవిగనుకను, ఇందొకసారి ప్రకటన వచ్చినయెడల అది భాషలో శాశ్వతముగ నుండును. దినపత్రికలు, వారపత్రికలు, మాసపత్రికలవలె అప్పుడుమాత్రము చదివి అవతల పారవేయునట్టివి మాగ్రంథములుకావు. కనుక వీనియందు ప్రకటనలు వేయువారికి మిక్కిలి లాభముండునని చెప్పవచ్చును.

ప్రకటన వేయించవలచిన వా రీక్రింది చిరునామాకు వ్రాయుడు:—

మేనేజరు, విజ్ఞానచంద్రికావండలి,

బెజవాడ.

విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమండలి

బెజవాడ.

తయారై అచ్చులోనున్న గ్రంథములు.

దక్షిణాఫ్రికా చరిత్ర

గ్రంథకర్త.

శ్రీయుత దిగవల్లి వేంకట శివరావుపంతులుగారు,

బి. ఏ., బి. యల్.

ఇందు ప్రథమభాగమున దక్షిణాఫ్రికా పూర్వచారి
త్రము, పాశ్చాత్యులరాక, బోయరులు ఆదిమనివాసులను
పారదోలి రాజ్య మాక్రమించుట, రాజనీతి, సాంఘికచరిత్ర,
బోయరుయుద్ధము, దక్షిణాఫ్రికా సంయుక్తరాష్ట్ర స్థాపనము,
రెండవభాగమున దక్షిణాఫ్రికాలోని భారతీయులు, వార్షికోత్స
వలు, వలసకూలి, గాంధిగారిరాక, సత్యాగ్రహసమరము,
గాంధివిజయము, ఉత్తరకథ శాస్త్రీసమ్రాట్ ప్రభుత్వము రాజ
కీయనాయకుల యాశాభంగము, తూర్పు ఆఫ్రికా లేక కెన్యా
సమస్య, భారతీయుల జైల్లోను బయటను పడిన దురవస్థలు,
ఉదాహరణములతో వర్ణింపబడినవి. గాంధిగారి జీవితమున
దక్షిణాఫ్రికాలో గడచినకాలమును చక్కగ వర్ణింపబడినది.

మేనేజరు, విజ్ఞానచంద్రికామండలి,

బెజవాడ.

డచ్ఛిప్రజాస్వామికము (DUTCH REPUBLIC)

స్పెన్ రాజుయొక్క నిరంకుశత్వమునుండియు, దౌష్ట్యమునుండియు హాలెండు దేశప్రజలు మతస్వేచ్ఛను రాజకీయస్వతంత్రమును పొందుటకు సలిపిన మానవచరిత్రతో సుప్రసిద్ధమైన స్వతంత్ర పోరాటము ఇందు కడు. మనోహరముగ వర్ణింపబడినది. గ్రంథకర్త: సుప్రసిద్ధ నాయకులగు దేశభక్త కొండ వెంకటప్పయ్య పంతులుగారు. చిత్రపటములుగలవు.

మేనేజరు, విజ్ఞానచంద్రికామండలి,

బె జ వా డ.

అ తి శ్రేష్ఠ త ర మై న
చ్యవనపాస

శుభ్రతకును, దోషరాహిత్యమునకు సాటిలేనిది. ప్రతి వారికి మంచి బలవర్ధకౌషధము, పుష్టికరమైనది. శరీర ప్రకృతిని బలపఱచును. ఆకలిని వృద్ధిచేసి దేహమును పెంచును.

దుష్టలముగల ప్రతినరమును, దగ్గు, చలి, ఉబ్బరపు దగ్గు, ఊయ, నపుంసకత్వము, మూలశంక, పృథ్వాప్యముమొదలగు రోగములకు అమోఘమైన గుణము నిచ్చును. నీరసము, ఋతువులేని స్త్రీలకు గొడ్డుతనము తొలగించును. కాక్లివర్ ఆయిల్ కన్న శ్రేష్ఠమైనది.

ధర:-10 రూ. (20 దినములకు పరిపూరించును) 1/- 40 రూ.లు 3/-

ఆంధ్ర ఆయుర్వేద ఫార్మసీ (ప్రిమియమ్)

185, మాంటూ రోడ్డు, మదరాసు.

చిత్తరంజక

ఆంధ్ర స్వరాజ్యపక్షమున ప్రచురింపబడు వారపత్రిక.
 సంపాదకులు:—శ్రీయుత వెన్నేటి సత్యనారాయణగారు బి.ఎ
 కాంగ్రెసు స్వరాజ్యపక్షముల ప్రబోధముగావించి
 స్వరాజ్యసంపాదనమునకును జాతీయనిగ్మణమునకును తోడ్పడునది.
 సంవత్సరమునకు చందా రు 3-0-0 మాత్రమే.
 వలయువారు:—

మేనేజరు, చిత్తరంజక, రాజమహేంద్రవరము
 అనివారియవలెను.

ఆంధ్రనైషధ సారము.

శ్రీనాథ కవివర్యునిచే బద్ధకావ్యముగా రచింపబడిన శృంగార నైషధము ననుసరించి మనోహరముగు శైలియందు సర్వజన నుభోధకంబుగ నుగడుటలుల వచనరూపమున వ్రాయబడినది. ఇందు హంసరాయబారము, వలద్యూతము, కలిభటుల యాగ్భాటములు, దమయంతీ స్వయంవరము, నానారాజ్యుల చరిత్రములు, విష్ణుముఖ, వేయేల? యన్నియు సగుంజని ముగ వర్ణనపబడి యున్నవి. పలువురు పండితులు, పత్రికారాజములు మిగుల బొగడియున్నారు. వ్యయప్రయాసములతోర్చి ముద్రించితిమి.

వెల రు 0—12—0.

సుగుణమణి

అద్భుతముగు నవల. కథావిధాన మద్భుతము. ప్రతివారును జూచి యానందింపదగిన గ్రంథము, చాలవ్యాపకము నంది యున్నది. మూడవమూర్పు.

వెల రు 0—8—0.

పాండరీక మహాత్మ్యము

తెనాలి రామలింగకవిచే రచింపబడిన పాండరీక మహాత్మ్యము నందలి ముఖ్యకథాభావంబు ననుసరించి మనోహరముగు శైలిని వచనమున వ్రాయబడినది. రెండవమూర్పు కాబడినది.

వెల రు 0—8—0.

చి త్రరంజనదాసు జీవితము.

0—8—0

చెఱసాల అనుభవము.

0—12—0

(గాంధీకృతమున కనువాదము) స్వప్న వాసవదత్తము

0—8—0

గ్రంథముల నెట్లు.

3—0—0

అత్తలూరి సూర్యనారాయణ,

ఈమని, గుంటూరుజిల్లా.

ఫాహియాన్ భారతవర్ష యాత్ర.

గ్రంథకర్త; వేలూరి నత్యనారాయణగారు, బి. ఏ.,

నాల్గవ శతాబ్దాంతమున—ఇప్పటికి పదునైదువంద లేండ్లక్రిందట, చీనా సామ్రాజ్యమునుండి భారతభూమిని సందర్శింపవచ్చిన 'ఫాహియాన్' అను సుప్రసిద్ధబౌద్ధసన్యాసుని యాత్రావృత్తాంతమిందు వర్ణింపబడినది. చంద్రగుప్త, విక్రమాంకుడు రాజ్యమేలిన ప్రాచీనకాలమున భారతవర్ష మే తీరుగనుండెనో, పరిపాలనావిధాన మేగతినడచుచుండెనో, మత సాంఘిక పరిస్థితు లెట్లుండెనో పూర్వకాలమున భూవలయమున సువర్ణభూమియని పేరుమోగిన భారతవర్షసౌభాగ్య మెట్లుండెనో, యిందు కన్నులకు గట్టినట్లు జిత్రింపబడినది. ఆరు దీర్ఘవత్సరము లమితశ్రమలబడి మహాభీలమగు గాలిదుమారముల కాకరమగు యెడారులదాటి, యత్యున్నతముఃగు పర్వతావళుల నిర్గమించి, శరవేగమునబారు నదీప్రవాహముల తరించి, యార్యావర్తమున కీపాంధుడుగావించిన యాత్రావృత్తాంత మత్యంతవిషాదపూరితమై, నవలవలె చదువరులకింపుగా నుండును. ప్రాచీనభారత నాగరకతా సౌభాగ్యముల నరయగోరు ప్రతియాంధ్రుడును చదివితీరవలయును. చరిత్రపరిశోధకుల కియ్యది యమూలమగు గ్రంథము. మృదుమధుర శైలిలో వ్రాయబడినది.

మూల్యము 1 రూపాయి మాత్రమే.

చందాదారులకు 0—12—0

వలయువారు;—విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమండలి, బెజవాడ

అనివ్రాయవలెను.

నీలగిరి.

చక్కని తెలుగు వార్తాపత్రిక

ఇదినిజాము రాష్ట్రమునుండి మొట్టమొదలు వెలువడి పండ్రెండు పుటలపై ముద్రింపబడి క్రమముగా నడుపబడుచున్నది.

ప్రతిగురువారమున ఒకటింపబడును

ఇందు విమర్శనలు, విదేశవృత్తాంతములు, సిజాముదేశ వార్తలు, వింతలు, వినోదములు, వ్యవసాయాభివృద్ధి కవసరమైన వ్యాసములు, వ్యవహారికవిషయములు, శ్రీవారి ఫర్మానులు, హైకోర్టుతీర్పులు, కొత్తచట్టములు, పద్యములు ప్రహసనములు, వైద్యవిధానములు, పరిశ్రామికసంబంధములైన వ్యాసములు, పరిశోధక విషయములు, రూపపటములు సాంఘిక సంస్కరణచర్చలు, నిజామురాష్ట్రాంధోద్యమమునుగూర్చిన సంగతులు, ప్రకటనలు, వేయేల! ప్రపంచమందు జరుగు వివిధాంశములును, మనయభివృద్ధి కవసరమైన నూతన విషయములును ప్రకటింపబడుచున్నవి.

ప్రతిసంవత్సర మనేకరూపపటములతో సంవత్సరాది పంచాంగముతో వివిధవ్యాసములతో, పద్యములతో మూడు రంగుల ముఖపత్రముతో గూడుకొనిన “నీలగిరి ఉగాది సంచిక” ప్రకటింపబడుచున్నది.

సంవత్సరము చందా 4-8-0 మాత్రమే. స్థానికులకు నాలుగురూపాయలు. విడిపత్రిక రెండణాలు. బ్రిటిషుపాఠశాలములవారు ముందుగ మనితర్దరు పంపవలెను.

నీలగిరి కార్యస్థానము, నల్లగొండ (నిజాం).

పరిశుద్ధమైన

వసంతకుసుమాకరము.

(బసవరాజీయము: ఆధ్యాయము మేహరోగములు, పుట 419)

దీనిని బహుమూత్రోగములకుపయోగించితిమి. ఇంచు
మించుగా మేము చికిత్స చేసిన సర్వరోగులకును మూత్రములో
పంచదార తగ్గుట గమనింపబడెను.

క్షయ, మందాగ్ని (అజీర్ణము), మొదలగు నన్నివిధ
ములైన దుర్వాధులకును గొడ్డలిపెట్టువంటిది.

ఇది ఆయుర్వేదౌషధరాజములలో మిక్కిలి సుప్రసిద్ధ
మైన దివ్యౌషధము. మరియు నిందు జేర్చబడు అమూల్యము
లగు నితరవస్తుజాలముతోపాటు శతపుటాభ్రకము, బంగార
ము, మాత్తకములు, కాంతము, పంగము మొదలగునవి కలుప
బడును.

20 మాత్రలుగల 1 దిబ్బీఖరీదు గు 5-0-0 మాత్రమే. ఉపయోగించు
మార్గములును పథ్యవిధానములును దిబ్బితో పంపబడును.

వలయువారు:—

ఆంధ్రాయుర్వేదఫార్మసి (లిమిటెడ్)

(డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీపతి, బి. ఏ., యం. బి., సి. యం గారిచే స్థాపితము)

185 మకాంటు రోడ్డు, మదరాసు.

మూలధనము . రు. 3,00,000.

వసూలైనధనము రు. 1,30,054.

నమ్మకమగు పరిశుద్ధాయుర్వేదౌషధములకు ప్రధానాలయము. ఇంగ్లీషు
తెలుగు, అరబిక్ లానున్న కేటలాగు లుచితముగా పంపబడునుగాన నేడే
వ్రాయుడు.

ఆంధ్ర ఆయుర్వేద ఫార్మసీ (లిమిటెడ్)

185, మాంటూరోడ్డు, మదరాసు.

డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీపతి, బి. ఏ, ఎమ్. బి. సి, యమ్.

గారిచే స్థాపింపబడినది.

నిర్దుష్ట రథ్వజ

(బైషజ్యరత్న పత్రిక 920 పుటలు)

నిర్దుష్టముగ తయారు చేయబడిన శాస్త్రీయదౌషధములను పుట్టినిల్లు.

ఇది ఆయుర్వేదౌషధములలో ముక్తి పొందినదిగా నున్నది.

ఇందు శుద్ధి చేసిన రసము, బంగారము, కస్తూరి, పచ్చకర్పూరము మొదలగు

విలువగల ద్రవ్యములు చేరియున్నవి. ప్రైగంధములూని యోగము

ప్రకారము నిర్దుష్టముగ మాచే తయారు చేయబడియున్నది.

శ్లో॥ స్వేచ్ఛాహరవిహగోః సక వాచిద్విపద్యతే

మేధాయః కాంతిజనః క మోద్దిపనకృన్మహాక॥

బుద్ధిని, ఆయుర్దాయమును వృద్ధి చేయును. శరీరమునకు కాంతి నిచ్చును.

హృచ్చగ ధాతుపుష్టి చేసి కామోద్దిపనము కలిగించును. అతిమూత్రము

క్షయ, నుఖిగోగములు, మొదలగు ధాతుక్షయకరములగు వ్యాధు

లలో హృచ్చగ నుపయోగకరము. ఉపయోగించు విధానము

మందులో బంపబడును. వెల 25 మాత్రము గు 5—0—0

వసూలైన మూలధనము రూ 1,30,054

మోసపు మందులవలనను, ఇతరులును డ ఇకేమోస్తరుగా చేయఁచుండుట

వలనను మోసపొకుడు.

ఆంధ్ర ఆయుర్వేద ఫార్మసి (లిమిటెడ్)

185, మాంటూ రోడ్డు, మదరాసు.

డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీపతి, బి. ఏ, ఎమ్. బి, సి. ఎమ్. గారి
స్థాపింపబడినది.

వసూలైన మూలధనము రూ. 1,30,054

మాయొద్ద రహస్యమనునదిలేదు. గొప్ప ఉత్కృష్టమైన
మందులు ఇచ్చటనే దొరుకును.

సిద్ధమకరధ్వజము:— కామోద్దీపజనకము. శ్రీ
మయిన రహాయనము. ధాతుపుష్టికరము. బుద్ధిని ఆయ
స్సును వృద్ధి పరచును. అతిమూత్రము, క్షయ, సుఖరో
ములు వీనినెందు మంచిగుణము లిచ్చును. 25 మాత్రా
రూ 5—0—0.

చ్యవనప్రాశలేహ్యము:— శ్రేష్ఠమయిన. రసాం
నము. శ్వాసకోశవికారములను పోగొట్టును. కాసవ
లకు మంచిబోషధము. శరీరపుష్టిని గలుగజేయును.

1 పాను రూ 3-0-0. 4. బొంబులు రూ 1-0.

కస్తూరి మాత్రలు:— బాలురకుగలుగు దగ్గు, జ్వరమ
జలుబు, అజీర్ణము మొదలగు వికారములను పోగొట్టును.
ఒకబుడ్డి రూ 1-0-0

తాళీసాదిపతి:— దగ్గు, గొంతునొప్పి, అజీర్ణము. క
జ్వరములు, వాంటులు, అరోచకము మొదలగువానిని పోగొ
ట్టును. 25 మాత్రలు రూ 0-8-0

సాంధ్య మహాయుగము.

కొన్ని సవరణలు

విషయ విభాగసూచిక

పుట.	పంక్తి.	అచ్చుపడినది.	సవరణ.
iii	14	X ఆంధ్రరాజ్యప్రశంస, కుషనులు ౨౦.౨-౨౬.౨	X ఆంధ్రసామ్రాజ్యప్రశంస ౨౦.౨-౨౪.౨
iv	3	(ప్రకరణసంఖ్య అచ్చుపడలేదు)	XI యవనశక్తి యూపీదండి యాత్రలు ౨౪.౨-౨౬.౨

తొలిపలుకు.

౧౭	3	వియమ్స్	విలియమ్స్
2	6	బింబసారస్యపాలుడు 552-551	బింబసారి వృషాలడు 552-554

24 చివరపంక్తి పుష్యమి పుష్యము

గ్రంథము.

౧౯౩	16	క్రీ. వె.	క్రీ. పూ.
౨౪౨	6-7	(ప్రకరణ సంఖ్య అచ్చుపడలేదు)	XI
౩౦౫	2	VIX	XIV
౩౧౯	1	గుప్త సామ్రాజ్యవినాశము	హర్ష వర్షముడు
౩౫౦	2	XIV	XVI

మనసు ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA126B143
పుస్తకం పేరు	భౌద్ధమహాయుగము
తారీఖు	30/10/24
ముందు అట్ట	NO
వెనుక అట్ట	NO
మొత్తం పేజీలు	1135
పెద్ద సైజు పేజీలు	NO
భాష పేజీలు	B,F,H,3,64A,174B,304B,306B,8
లేద పేజీలు	105,106
తయారు చేసినది	THASIN
పేజీలు విడదీసినది	THASIN
స్కాన్ చేసినది	THASIN
పరిశీలించినది	THASIN
పేజీలు పరిశీలించినది	
లైబ్రరీలో చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిశీలించినది	